

Manifestul înțelegerii. Teorie comparată și particularism vernacular bănățean

Teză destinată obținerii
titlului științific de doctor arhitect
la
Universitatea Politehnica Timișoara
în domeniul Arhitectură
de către

arh. Oana Andreea GRECEA (căs. BĂNESCU)

Conducător științific: prof.univ.dr.arh. Teodor O. GHEORGHIU
Referenți științifici: prof.univ.dr.arh. Vlad GAIVORONCHI
prof.univ.dr.arh. Rodica MANON CRIȘAN
conf.univ.dr.arh. Dragoș Șerban Ion ȚIGĂNAȘ

Ziua susținerii tezei: 22.10.2022

Seriile Teze de doctorat ale UPT sunt:

1. Automatică	9. Inginerie Mecanică
2. Chimie	10. Știința Calculatoarelor
3. Energetică	11. Știința și Ingineria Materialelor
4. Ingineria Chimică	12. Ingineria sistemelor
5. Inginerie Civilă	13. Inginerie energetică
6. Inginerie Electrică	14. Calculatoare și tehnologia informației
7. Inginerie Electronică și Telecomunicații	15. Ingineria materialelor
8. Inginerie Industrială	16. Inginerie și Management

Universitatea Politehnică Timișoara a inițiat seriile de mai sus în scopul diseminării expertizei, cunoștințelor și rezultatelor cercetărilor întreprinse în cadrul Școlii doctorale a universității. Seriile conțin, potrivit H.B.Ex.S Nr. 14 / 14.07.2006, tezele de doctorat susținute în universitate începând cu 1 octombrie 2006.

Copyright © Editura Politehnică – Timișoara, 2013

Această publicație este supusă prevederilor legii dreptului de autor. Multiplicarea acestei publicații, în mod integral sau în parte, traducerea, tipărirea, reutilizarea ilustrațiilor, expunerea, radiodifuzarea, reproducerea pe microfilme sau în orice altă formă este permisă numai cu respectarea prevederilor Legii române a dreptului de autor în vigoare și permisiunea pentru utilizare obținută în scris din partea Universității Politehnică Timișoara. Toate încălcările acestor drepturi vor fi penalizate potrivit Legii române a drepturilor de autor.

România, 300159 Timișoara, Bd. Republicii 9,
Tel./fax 0256 403823
e-mail: editura@edipol.upt.ro

Mulțumiri:

domnului profesor universitar arhitect Teodor O. Gheorghiu, pentru îndrumare, răbdare, încredere și dese încurajări,

membrilor comisiei de doctorat, prof. univ. dr. arh. Vlad Gaivoronschi, de la Facultatea de Arhitectură și Urbanism din Timișoara, prof. univ. dr. arh. Rodica Manon Crișan, de la Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu din București și conf. univ. dr. arh. Șerban Țigănaș, de la Facultatea de Arhitectură și Urbanism Cluj Napoca, dar și doamnei conf. univ. dr. arh. Ileana Kisilewicz, de la Facultatea de Arhitectură și Urbanism din Timișoara, pentru amabilitatea de a prezida această comisie,

membrilor comisiei de îndrumare, conf. univ. dr. arh. Cristian Blidariu, prof. univ. dr. arh. Radu Radoslav și prof. univ. dr. ing. Marius Moșoarcă, pentru sfaturi prețioase și încurajări,

colectivului FAUT, pentru inspirație constantă, sugestii și sfaturi,

studentilor, pentru inspirație și motivație constantă,

tuturor celor care au avut amabilitatea de a participa la zugrăvirea unei imagini cât mai complexe a locului studiat, reponenților chestionarului, cunoștințelor, colegilor și persoanelor abia acum cunoscute care au povestit *de-ale locului*,

tuturor celor care m-au înțeles și susținut în această îndelungată aventură academică,

prietenilor.

În mod special, aș dori să mulțumesc familiei, fără a cărei înțelegere, susținere, tenacitate și inspirație acest material nu ar fi fost posibil.

Timișoara, octombrie 2022

Oana Grecea (căs. Bănescu)

Grecea (căs. Bănescu), Oana Andreea

Manifestul înțelegerii. Teorie comparată și particularism vernacular bănățean

Teze de doctorat ale UPT, Seria X, Nr. YY, Editura Politehnica, 2022, 256 pagini, 92 figuri, x tabele.

Cuvinte cheie: universal, local, loc, înțelegere, vernacular, colectiv

Rezumat,

Prin privirea în două direcții, de la universal la local și invers, teza observă un nucleu local, compus din Văliug, Gărâna și Brebu Nou, în context, și aplică în același timp teorii globale ale calitativului pe un mediu apropiat, în vederea înțelegerii situației destabilizate actuale, generalizate, a acestuia.

Astfel, în prima parte a tezei, relația dintre om și loc, mediată de locuire, este studiată general, prin prisma unor teorii de arhitectură și filozofie, iar în cea de-a doua parte, accentul este pus pe evidențierea și înțelegerea fenomenelor locale care au dus la redefinirea colectivă a valorii, în cadrul nucleului amintit. În mediul vernacular din Banat, acesta reprezintă o excepție care a reușit să-și păstreze și să-și reinventeze caracterul printr-o serie de fenomene și particularități locale; acestea au determinat atât o înțelegere calitativă, totală, a locului cu sens, cât și o gestiune atentă, comunitară, a imaginii mediului construit – un memento al relației omului cu ceea ce e construit în jurul său.

Relația om-loc-obiect guvernează teza pe toată desfășurarea argumentului, subliniind importanța înțelegerii fiecărui termen în parte și mai ales a relațiilor ce pot fi definite între aceștia, aspecte calitative determinante ale obiectului arhitectural final.

Ca urmare a condiției sale atât globale, cât și locale, atât personale, cât și colective, arhitectura trebuie să fie contextuală prin loc, autonomă prin formă și incitantă prin relația cu omul.

CUPRINS

LISTĂ FIGURI	9
1. INTRODUCERE	14
1.1 Argumentul	15
1.2 Premisa/Contextul.....	19
1.3 Obiectivele	20
1.4 Metodologia	24
1.5 Principiile structurale	36
1.6 Lectura tezei	38
2. LOCUL	39
2.1. Vernacularul	44
2.1.1 Regionalism critic, regionalism ideologic, regionalism eliberat	52
2.1.2 Perspectiva românească.....	61
2.2. Structura locului	63
2.2.1. Peisajul natural	65
2.2.2. Peisajul construit	68
2.2.2.1. Limbajul.....	72
2.2.2.1.1. Evoluția siluetei în Banat	73
2.2.2.2.2. Organizarea spațială și tipologiile planimetrice	75
2.2.2.2.3. Componentele limbajului și gramatica	84
2.3. Atmosfera.....	91
2.4. Pierderea locului	94
3. LOCUIREA	101
4. PREZENȚA/APARTENENȚA/ABSENȚA	114
4.1 Utilizarea	115
4.1.1 Apropierea.....	116
4.1.2 Sosirea.....	116
4.1.3 Accesul.....	117
4.1.4 Întâlnirea.....	117
4.1.5 Clarificarea	117
4.1.6 Validarea	118
4.2 Observația/Percepția.....	118
4.3 Înțelegerea	123
5. CORELAȚII	143

6. NUCLEUL VGB, BANATUL MONTAN.....	153
6.1. Fundalul	153
6.1.1. Umanizarea și ocuparea teritoriului	153
6.1.2. Structura locului	156
6.2. Fenomenele	166
6.3. Atmosfera în loc de concluzie	209
6.4. Implantul ca experiment – casa de la Văliug	210
6.4.1. Caracterul locului.....	210
6.4.2. Contextul și atitudinea față de context	210
6.4.3. Proiectul și relațiile.....	212
6.4.4. Concluzii.....	216
7. ADIȚII.....	217
8. CONCLUZII	222
Direcții posibile de continuare a cercetării	225
Referințe	227
Terminologie	237
Bibliografie.....	238
Anexa 1. Chestionarul	242
Anexa 2. Răspunsuri și povești locale	244

LISTĂ FIGURI

<i>Figura 1.1.</i> Teorii care asigură baza argumentației – matrice deschisă.....	25
<i>Figura 1.2.</i> Gestiunea teoriilor prin cod în programul Sublime Text, transpunerea lor în schemă circulară și conectarea acestora prin intermediul unor legături vizuale, prin programul online Observable (observablehq.com).....	31
<i>Figura 1.3.</i> Relațiile în timp cu locul, din copilărie până acum.....	34
<i>Figura 2.1.</i> Locul marcat, locul ca adunare: 1 – Măru, Caraș Severin; 2 – Brebu Nou, Caraș Severin; 3 – Brebu Nou, Caraș Severin.....	42
<i>Figura 2.2.</i> Momente și identități ce marchează locul: oile pe drumul spre Cornereva, lumina filtrată de pădurile dintre Văliug și Brebu Nou, particularitatea figurativă a drumului spre Semenic, caracterul rudimentar, valoros, la Socolari; sursa: fotografii proprii.....	44
<i>Figura 2.3.</i> Locul îmbătrânit, locul abandonat – zona Cornereva; sursa: fotografii proprii.....	44
<i>Figura 2.4.</i> Vernacularul ca lume trăită, vorbește despre proximitatea dintre oameni și este definită cu materialități locale; 1 – sălașe pe drumul dintre Carașova și Oravița; 2 – dialog între vecini, zona Cornereva; 3 – materialitate locală, Carașova; sursa: fotografii proprii.....	46
<i>Figura 2.5.</i> Relația depărtare – apropiere, cu momente caracteristice, de respiro, de pe parcurs – Carașova, Caraș Severin; sursa: fotografii proprii.....	48
<i>Figura 2.6.</i> Claude Lorrain, contrastul natural-construit; 1 – „Capriccio cu ruinele Forului Roman”, c.1634; 2 – „Peisaj cu arcadă din piatră și râu”, c.1628-1630; 3 – „Odihnă în timpul fugii în Egipt”, c.1666, sursa: Google Arts & Culture.....	53
<i>Figura 2.7.</i> Le Corbusier, referința templului grec (stânga) în arhitectura nouă; sursa: Google, Architectural Review, Archdaily.....	54
<i>Figura 2.8.</i> Exemplul olandez – materialul ca element unificator al imaginii construite; 1 – Muzeul de artă den Haag, Haga, Hendrik Petrus Berlage (1935), sursa: Wikipedia; 2, 3 – complex de locuințe „De Dageraad”, Amsterdam, Michel de Klerk și Piet Kramer (1920), sursa: Wikipedia.....	55
<i>Figura 2.9.</i> Biserica Bagsvaerd, Copenhaga, Jorn Utzon – dihotomia interior – exterior: spațiu interior definit prin suprafețe curbe, care introduc lumina în mod indirect și spațiu exterior definit cartezian, ermetic, geometric; surse: Archdaily, arhitecturaviva.com.....	56
<i>Figura 2.10.</i> Explorare, fluiditate și materialitate; 1 – Casa experimentală Muuratsalo, Alvar Aalto, Finlanda, 1954, sursa: alvaraalto.fi ; 2 – Casa culturii, Alvar Aalto, Helsinki, 1958, sursa: Archdaily; 3 – Extinderea Facultății de Arhitectură, Jose Antonio Coderch de Sentmenat, Barcelona, 1978, sursa: joseantoniocoderch.org	56
<i>Figura 2.11.</i> Topografia și inspirația mediteraneană: 1 – Casa Rozes, Jose Antonio Coderch de Sentmenat, Girona, 1962, sursa: joseantoniocoderch.org ; 2 – Piscinele Leça, Alvaro Siza, Porto, 1966, sursa: Archdaily; 3 – Casă în Mallorca, Alvaro Siza, 2002, sursa: arhitecturaviva.com	57
<i>Figura 2.12.</i> Atmosferă interioară și experiența naturii; 1,2 – Luis Barragan, Casa Barragan (Mexic, 1948) și grajdurile San Cristobal (Mexic, 1969), sursa: Archdaily;	

3,4 – casa Las Canoas, Oscar Niemeyer, Brazilia, 1951, sursa: wikiarquitectura.com;	
5 – Querini Stampalia, Carlo Scarpa, Veneția, 1961, sursa: fotografie proprie.....	57
<i>Figura 2.13.</i> Claritatea imaginii și controlul golului; 1 – Cimitero di San Cataldo, Aldo Rossi, Modena, 1971, sursa: divisare; 2 – House without qualities, O.M.Ungers, Köln, 1995, sursa: socks-studio.com; 3 – Casa Barbarossa, Luigi Snozzi, Minusio, 1987, sursa: ofhouses.com.....	58
<i>Figura 2.14.</i> Exterior și interior, relația cu natura și lumina ca definiție spațială; 1 – Casa Azuma, Osaka, 1976; 2 – Biserica pe apă, Shimukappu-Mura, Japonia, 1988; 3 – Biserica Luminii, Osaka, 1999; 4 – Casa Koshino, 1984, Ashiya; sursa: Archdaily.....	59
<i>Figura 2.15.</i> Tensiuni și contradicții ca scenariu spațial: exteriorul rezervat, interiorul scenografic; 1 – Visiting centre Swiss National Parc, Valerio Olgiati, Elveția, 2008; 2 – Solo house, Pezo von Ellrichsauen, Spania, 2013; 3 – Nida House, Pezo von Ellrichsauen, Chile, 2015; sursa: Archdaily.....	60
<i>Figura 2.16.</i> Experiența spațială valoroasă – spațiul „dintre”; 1 - Poli house, Pezo von Ellrichsauen, Chile, 2005; 2 - Reabilitarea Manama post office, Studio Anne Holtrop, Bahrein, 2019; 3 - Villa Alem, Valerio Olgiati, Portugalia, 2013; 4 - Trail house, Studio Anne Holtrop, Olanda, 2009; surse: Archdaily, Divisare.....	60
<i>Figura 2.17.</i> Validare națională - expoziția jubiliară din parcul Carol, 1906, București, cu majoritatea pavilioanelor de factură neo-românească, sursa: Lascu Nicolae și Tulbure Moldovan Irina, <i>Arhitectura modernă și contemporană în România - note de curs</i>	62
<i>Figura 2.18.</i> Interpretări moderne ale spiritului local; 1 – Vila Aviana, G.M.Cantacuzino, Eforie Nord, 1931, sursa: ofhouses.com; 2 – Casa Constantiniu, Henrietta Delavrancea Gibory, Balcic, 1935, sursa: arhitectuul.com; 3 – Casa Ghiul-Serai, Henrietta Delavrancea Gibory, Balcic, 1936, sursa: Facebook Cadrilater.....	63
<i>Figura 2.19.</i> Caracter și identități figurale în peisajului din Banat: 1 – Râul Șucu, zona Poiana Mărului; 2 – peisaj cu linii directe, perspectivă către Lacul Poiana Ruscă, zona Cornereva; 3 – zona Cornereva – Plugova; 4 – perspectivă de pe Vârful Semenic; 5 – Dunărea, prezență valoroasă în peisaj; sursă: fotografii proprii.....	66
<i>Figura 2.20.</i> Percepția mediului înconjurător în viteză vs. la pas: 1, 2, 3 – Percepții de pe autostradă; 4 – Percepție în viteză, cu țel vizibil; 5 – Imersarea în peisaj prin plimbare; surse: fotografii proprii.....	66
<i>Figura 2.21.</i> Percepții ale așezării pe fundal natural – repere și siluete distinctive; 1 – perspectivă de pe drumul Moravița – Oravița; 2 – Carașova; 3 – Văliug; sursa: fotografii proprii.....	71
<i>Figura 2.22.</i> Evoluție în timp a configurației spațiale - Unip, câmpia înaltă a Banatului; 1 – planimetrîi 1740, 1776, 1769, 2012, sursa: Banaterra.eu; 2 – suprapunerea sistematizării austriece peste amprenta iosefină (sec XVIII).....	76
<i>Figura 2.23.</i> Ordonare tipologică planimetrică a satelor din Banat – T. Gheorghiu [67].....	77
<i>Figura 2.24.</i> Silueta așezării în funcție de relief: 1 – Liebling, zona de câmpie, regulat, compact; 2 – Charlottenburg, zona de deal, compact și răsfirat; 3 – Sub Crâng, zona de deal înalt, disipat în peisaj; sursa: Google Maps.....	78
<i>Figura 2.25.</i> Sălașe, construcții funcționale care dematerializează mediul construit în peisaj: 1 – zona Cornereva; 2, 3 – pe dealuri, pe drumul Carasova-Oravița, 4 – zona Gârliște; sursa: fotografii proprii.....	79
<i>Figura 2.26.</i> Tipologii ale ocupării parcelei; 1 – zona de câmpie; 2 – zona colinar-muntoasă; 3 – zona de munte; sursa: T.O. Gheorghiu.....	81
<i>Figura 2.27.</i> Tipologia locuinței – evoluție planimetrică; 1 – locuință bicelulară, cu prispă, Cenei, sursa: Gh. Pătrașcu; 2 – casa olarului din Sasca Română, trichelulară,	

fără prispă, sursa: N. Săcară; 3 – casă cu pereți din piatră, Măru, tricoloră, fără prispă, cu acces ridicat, sursa: N. Săcară; 4 – casă din lemn, cu prispă parțial retrasă pe lățimea bucătăriei, Jupânești, sursa: N. Săcară; 5 – casă din pământ bătut, tricoloră, cu prispă parțial închisă, Cenad, sursa: N. Săcară; 6 – casă din Jebel, cu prispă continuă, sursa: N. Săcară.....	83
<i>Figura 2.28.</i> Evoluția prispei: 1 – prelungirea acoperișului; 2 – realizarea unei rupe de pantă; 3 – dispunerea simetrică a șarpantei; 4 – închiderea parțială sau totală a prispei, devenită al 3-lea geam pe fațada principală; 5 – urmărirea închiderii perimetrului a curții interioare; sursă: ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR, p.13.....	83
<i>Figura 2.29.</i> Tipologii de ferestre: volume, forme, proporții, subdiviziuni; sursa: ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR, fotografii proprii.....	86
<i>Figura 2.30.</i> Aparate de acces, uși: forme, proporții, diferențe de nivel, subdiviziuni; sursa: ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR, fotografii proprii.....	87
<i>Figura 2.31.</i> Definiția străzii: înălțimea construcțiilor, distanța față de stradă, tipul de front definit (continuu, discontinuu, ritmat, ascendent etc.); 1 – Cornereva, casa scufundată față de cota străzii, mediază diferența de nivel; 2 – Măru, front continuu, stradă îngustă; 3 – Brebu Nou, front discontinuu, ritmat de alternanța plin-gol și de dispunerea casei pe sit; 4 – Gărâna, front continuu ascendent, senzația de stradă amplă; sursa: fotografii proprii.....	88
<i>Figura 2.32.</i> Totalitatea limbajului, relaționări: 1 – front continuu, fațadă-țesut (Sichevița); 2 – front ritmat; 3 – front mixt; 4 – front majoritar continuu, cu pauze (Văliug); surse: ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR, fotografii proprii.....	89
<i>Figura 2.33.</i> Atmosfera locului la Eșelnița, sursa: fotografie proprie.....	92
<i>Figura 2.34.</i> Vecini: 1 – drumul spre Oravița, 2, 3 – Ciclova Română, 4 – Carașova; sursa: fotografii proprii.....	97
<i>Figura 2.35.</i> Intervenții neadecvate în mediul construit rural: 1 – redesenarea volumului casei prin utilizarea unor materiale moderne, fără relații și atitudini concrete vizavi de existent (Potoc); 2 – tratarea diferită a fațadei față de specificul local, dimensiunea și proporția golurilor (zona Cornereva); 3 – scularul, decorația, nonsensul (zona Cornereva); 4 – dispunerea diferită a construcției pe teren și mobilarea excesivă a acestuia (Ciclova Română); 5 – construcția de tip nou în peisaj; sursa: 1,2,3,4 – fotografii proprii, 5 - ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR.....	98
<i>Figura 2.36.</i> Intervenții uzuale de tip invaziv în mediul construit: 1 – extinderi fără relație cu volumul existent al casei; 2 – construcție nouă, cu păstrarea anexelor; 3 – construcție nouă, fără păstrarea anexelor; 4 – construcție tip „vilă”; 5 – construcție sculară, deficitar amplasată pe teren în relație cu vecinii și frontul stradal; sursa: T.O. Gheorghiu.....	99
<i>Figura 3.1.</i> Casa din mediul rural, prin materialitate: 1 – lemn și fundații din piatră, Carașova; 2 – lemn și fundații din piatră, Potoc; 3 – pământ, împletitură și fundații din piatră, Carașova; 4 – piatră, Socolari; 5 – cărămidă, Măru; sursa: fotografii proprii.....	110
<i>Figura 4.1.</i> Tipuri de spații și caracteristicile lor principale, așa cum sunt percepute de către om 1. Spațiul acțiunii 2. Spațiul difuz 3. Spațiul orientat 4. Spațiul hodologic 5. Spațiul matematic 6. Spațiul secvențial 7. Spațiul conținător 8. Omul ca ființă spațială 9. Spațiul poziție/spațiul punct 10. Spațiul imaginației 11. Spațiul heterotopic 12. Spațiul neted 13. Spațiul mitic 14. Spațiul senzorial 15. Spațiul nocturn.....	136
<i>Figura 4.2.</i> Spațiul ca formă a intuiției; intuiția spațiului vs. senzația spațiului (Kant), sursa: https://plato.stanford.edu/entries/kant-spacetime/	141

<i>Figura 5.1.</i> Vizualizarea corelației teoriilor, organizate după modelul „AUTOR.TEMA idee importantă”, pe marginea tematicii om-loc-obiect.....	143
<i>Figura 6.1.</i> <i>Lindenfeld</i> – tranziție în timp; 1 – dată necunoscută, sursă: Facebook: Caransebeș European, colecția prof. Cornel Hamat; 2 – satul în 1990, sursă: Prin Banat; 3: satul în 2019, sursă: Claudia Tănăsescu.....	155
<i>Figura 6.2.</i> Inserții noi în <i>Lindenfeld</i> , încercări de „revitalizare”, sursă: Prin Banat, 2014.....	155
<i>Figura 6.3.</i> Localizarea așezării și relația cu peisajul; 1 – Văliug, vale; 2 – Gărâna, coamă; 3 – Brebu Nou, vălurit; 4 – <i>Lindenfeld</i> , coamă.....	157
<i>Figura 6.4.</i> Relația localităților cu drumul principal și particularitățile bifurcațiilor...	158
<i>Figura 6.5.</i> Accesul în localitate în raport cu drumul principal. Animarea bifurcației. 1 – Văliug, mic sens giratoriu, magazin comercial și funcțiuni diverse; 2, 3 – Gărâna și Brebu Nou, funcțiunea care marchează bifurcația; sursa: fotografii proprii.....	159
<i>Figura 6.6.</i> Drumul Reșița – Slatina Timiș, conexiunea principală a zonei cu orașele din jur. Inflexiuni, texturi, repere; sursa: fotografii proprii.....	160
<i>Figura 6.7.</i> Relații dinamice de pe parcursul drumului principal și prezența marcantă a apei; stânga - lacul Gozna, mijloc – perspectivă descendentă dinspre Crivaia spre Văliug, dreapta – perspectivă aeriană asupra Văliugului, de pe drumul spre Gărâna; sursa: fotografii proprii.....	160
<i>Figura 6.8.</i> Structura urbană a componentelor nucleului: relația cu drumul principal, densitatea mediului construit (pozitiv/negativ), relația cu pădurea, poziția cimitirului.....	161
<i>Figura 6.9.</i> Centrul determinat (stânga, marcat de funcțiuni importante, precum biserica ortodoxă și primăria) și centrul trăit (zona bisericii catolice, cu teren de sport, zona bifurcației de la intrarea în sat și zona pontonului și a pârtiei); sursa: Google Maps.....	162
<i>Figura 6.10.</i> „Groapa” și lipsa centrului, Brebu Nou; 1 – intersecția drumurilor, care marchează locul bisericii (dreapta), centrul; 2 – vedere din „groapă” spre partea superioară (biserică); 3 – vedere din „groapă” spre peisaj; sursa: Google Maps, fotografii personale.....	164
<i>Figura 6.11.</i> Casa la 1930 (Gărâna) și casele acum: v – Văliug, g – Gărâna, b – Brebu Nou, sursa: Google Maps și Smaranda Vultur [185].....	165
<i>Figura 6.12.</i> Percepția la nivelul străzii, ritmul frontului: 1 – Văliug, 2 – Gărâna, 3 – Brebu Nou; sursa: fotografii personale.....	166
<i>Figura 6.13.</i> Caracteristici adunate: Văliug, Gărâna, Brebu Nou – privire de ansamblu.....	166
<i>Figura 6.14.</i> Zonele de origine și zonele în care au plecat coloniștii din Văliug, Gărâna și Brebu Nou.....	169
<i>Figura 6.15.</i> Silueta mediului de proveniență a coloniștilor (Văliug); 1. Volders, regiunea Schwaz, Austria, sursa: www.tirol.tl; 2. Wolfsberg, regiunea Styria, Austria, sursa: Tripadvisor; 3. Văliug, fotografie personală.....	176
<i>Figura 6.16.</i> Silueta mediului de proveniență a coloniștilor (Gărâna și Brebu); 1. Přebslavice, Boemia de Sud (Cehia), sursa: Wikipedia; 2. Bernau, Schwarzwald, Germania, sursa: Wikipedia; 3. Gărâna, foto: Radio Reșița; 4. Brebu Nou, sursa: Express de Banat.....	176
<i>Figura 6.17.</i> 1. Worms, sud-vestul Germaniei, sursa: Wikipedia; 2. Ludwigshafen am Rhein, sud-vestul Germaniei, sursa: Stadt Ludwigshafen; 3. Traunstein, sud-estul Germaniei, sursa: Bayern Online.....	177
<i>Figura 6.18.</i> Satul Vesce, Cehia (stânga) și Brebu Nou, Banatul montan (dreapta), surse: Wikipedia și fotografie personală.....	177

<i>Figura 6.19.</i> Referințe ale locului de proveniență – Germania, Austria și Cehia (Boemia de sud); pe fiecare rând, prima imagine reprezintă referința locală tradițională, cea de-a doua reprezintă imaginea mediului rural astăzi, iar cea de-a treia intervenții contemporane în loc.....	178
<i>Figura 6.20.</i> Biserica Sfântul Ioan Nepomuk de pe Zelena Hora, localitatea Žďár nad Sázavou, arhitect Jan Santini Aichel.....	180
<i>Figura 6.21.</i> Barocul boem în mediul rural; 1, 2 – Plastovice; 3 - Malé Chrášťany; sursa: Google Maps.....	181
<i>Figura 6.22.</i> Casă familială în Litvinovice, Cehia, arhitect: Atelier 111 Architekti, sursa: Archdaily.....	182
<i>Figura 6.23.</i> Casă în Tupadly, Cehia, arhitect: OV-A, sursa: Archdaily.....	183
<i>Figura 6.24.</i> Casa părinților în Jeseniky, Cehia, arhitect: TRI.ŠTRNÁŠT architekti, sursa: Archdaily.....	184
<i>Figura 6.25.</i> Sărbătoarea Kirchweih-ului; 1 – pemii în 1998, sursa: S. Vultur; 2 – pemii în 2014, sursa: N. Corpade; 3 – ridicarea bradului, sursa: turismgarina.ro.....	185
<i>Figura 6.26.</i> Jazz-ul în format restrâns, La Răscruce; sursa: Google Maps și Senso Arte.....	187
<i>Figura 6.27.</i> Jazz-ul la Poiana Lupului, jazz-ul devenit fenomen al locului la scară mare; 1 – Poiana Lupului, locația de acum a festivalului, sursa: reșița.ro; 2 – oamenii înfruntă condițiile meteo neprielnice an de an, sursa: reșița.ro; 3 – fenomenul împânzește toată zona, sursa: radioreșița.ro.....	188
<i>Figura 6.28.</i> Proiecte de instalare, locul nou: 1 – ambianță interioară pensiunea Gotschna; 2, 3 – ambianță interioară restaurant-concept Kibuț, sursa: fotografiile pagina Facebook.....	191
<i>Figura 6.29.</i> Kibuț, Gărâna – restaurant și cazare pentru prieteni: înainte (2012) și după (2021); sursa: Google Maps.....	193
<i>Figura 6.30.</i> Activități diverse, din ce în ce mai mult posibile în zonă: 1 – schi (Pârțiile Văliug, Semenici și Gărâna), sursa: adevarul.ro; 2 – cicloturism, sursa: pressalert.ro; 3 – Parc de aventură Văliug, sursa: reșița.ro.....	195
<i>Figura 6.31.</i> 1. Cameră de locuit/dormitor 2. Depozit 3. Beci 4. Bucătărie 5. Cămară 6. Fântâna 7. Depozit de lemne 8. Grajd 9. Șura 10. Toaleta exterioară 11. Gunoi grajd 12. Grădina de zarzavat 13. Acces grup sanitar 14. Grup sanitar 15. Evazare acoperiș 16. Terasă cu loc pentru foc 17. Depozitare lemne 18. Terasă (anexa 2.1).....	199
<i>Figura 6.32.</i> 1. Acces exterior acoperit 2. Hol și bucătărie 3. Șpais (probabil) 4. Cameră de locuit/dormitor 5. Depozitare/șpais (probabil) 6. Beci 7. Loc pentru luat masa 8. Grup sanitar.....	200
<i>Figura 6.33.</i> 1. Hol acces 2. Șpais 3. Cameră de locuit 4. Bucătărie 5. Pivnița 6. Șopru 7. Grajd 8. Grup sanitar 9. Cameră de zi 10. Cuptor pentru pâine 11. Depozit pentru lemne 12. Cameră de zi 13. Terasă exterioară.....	201
<i>Figura 6.34.</i> Casă în Văliug, arh. R.R; 1. Cameră de locuit/dormitor 2. Bucătărie 3. Latrină uscată 4. Magazie 5. Baie 6. Nișă pentru gătit 7. Zonă de zi 8. Șemineu 9. Depozit de lemne.....	203
<i>Figura 6.35</i> Pensiunea <i>Sus în sat</i> , arhitect Paul Buchert (anexa 2.5); 1.Cameră de locuit 2. Bucătărie 3. Camera de oaspeți sau camera bătrânilor 4. Chicinetă și toaletă propuse 5. Recepție 6. Camere cazare 7. Parcare 8. Depozitare 9. Garderoba 10. Restaurant 11. Bucătărie industrială 12. Vestiar 13. Centrala termică 14. Terasa exterioară 15. Terasa amenajate la cote diferite.....	205
<i>Figura 6.36</i> Tranziție: din casă în pensiune (Sus in sat, Gărâna); stânga – casa veche, 2002, mijloc – pensiunea în șantier, 2007, dreapta – pensiunea finalizată (2020), sursa: Paul Buchert, Google Maps.....	206

12 Listă figuri

<i>Figura 6.37</i> Pensiunea Sus în sat, Gărâna, arhitect Paul Buchert; stânga – dezvoltarea volumului masiv ascuns, către vale, și deschiderea către peisaj, mijloc – atmosfera interioară minimală, care susține și subliniază bogăția locului, dreapta - relația cu strada, integrare în țesutul existent prin scară, poziționare în front, materialitate, sursa: Google Maps.....	206
<i>Figura 6.38.</i> Fațade ale caselor analizate în planimetrie: v - Văliug, casa R.R (exemplul nr.4), g – Gărâna, casa H.C., exemplul 3, b – Brebu Nou, casa M.C și N.C., exemplul 2, sursa: Google Maps, fotografii personale.....	207
<i>Figura 6.39.</i> Imaginea inserției noilor funcțiuni – pensiunile; v – Văliug, 1 – Casa Alex, 2 – Pensiunea Casa cu flori, 3 – Vila Cusma, 4 – Pensiunea „La Buna”; g – Gărâna, 1 – Gasthaus Cristl, 2 – Pensiunea Gotschna, 3 – Pensiunea Rază de soare, 4 – La Răscuce; b – Brebu Nou, 1 – Casa Valen, 2 – Enduro Mania, 3 – Pensiunea Unica, 4 – Maison de L’Amour, sursa: Google Maps, fotografii personale.....	208
<i>Figura 6.40.</i> Panoramă de pe deal, din spatele casei; terenurile sunt foarte adânci, ajungând în spate în contact cu pădurea, care își mărește treptat teritoriul; sursa: fotografie proprie.....	211
<i>Figura 6.41.</i> Studiu preliminar al sitului: mediu natural (stânga), relații imediate ale sitului (mijloc), mediu construit existent (dreapta); sursa: fotografii proprii.....	211
<i>Figura 6.42.</i> Desfășurată înainte/după cu zona de implantare a casei; sursa: fotografii proprii.....	212
<i>Figura 6.43.</i> Casa în țesut, racordare la specificul local în fațadă; sursa: fotografie proprie.....	213
<i>Figura 6.44.</i> Planimetriile casei: parter (stânga) și etaj (dreapta).....	214
<i>Figura 6.45.</i> Secțiuni; relația spațiilor pe verticală și orizontală, relația cu natura, relația cu terenul.....	215
<i>Figura 6.46.</i> Atmosferă interioară, spații comune și spații private; relația cu exteriorul, vederi înrămate; lumina ca participant în definiția spațiului.....	215
<i>Figura 6.47.</i> Volumul exterior – suprapunerea pe registre prin materialități diferite, ale locului – parterul masiv din piatră zidită adusă din cariera învecinată și etajul tencuit alb.....	216
<i>Figura 7.1.</i> Vizualizarea adițiilor locale în matricea teoriilor și relațiile determinate, organizate după modelul „AUTOR.TEMA idee importantă” (teorii generale), VGB. idee importantă (atitudini și fenomene valoroase locale).....	219
<i>Figura 8.1.</i> Privirea în paralel a corelațiilor (stânga) și adițiilor (dreapta), a principiilor universale și a fenomenelor locale.....	222

1. INTRODUCERE

"Pentru un arhitect, să învețe din peisajul din jurul său este un mod de a fi revoluționar...creativitatea depinde de observația lumii înconjurătoare".

Robert Venturi, Denise Scott Brown - *Learning from Las Vegas* [1]

Citatul de mai sus, extras dintr-o carte care marșează pe observația fără prejudecăți, consideră învățarea din mediul existent ca sursă de creativitate. Mai mult decât atât, omul face asta inconștient, fiind definit și influențat de suma experiențelor și observațiilor sale, de ceea ce întâlnește pe parcursul vieții. Arhitectura ne încadrează cotidianul, materializează prezențe cu caracter imobil – e *aici*, fie că ne place, fie că nu.

Arhitectura și filozofia au studiat, fără să fie mereu în asentiment, relații complexe de tipul spațiu-timp, om-spațiu, conștiință-materie, subiect-obiect, care au dus la adoptarea unor perspective obiectiv-realiste, fenomenologice, existențialiste, interconectate și valide în ambele lumi.

Dacă de-a lungul istoriei, aceasta s-a bazat în mare parte pe relații concrete, practice sau estetice, pe imaginea sa ca obiect construit, pornind de la coliba originală, pe relația cu omul și efectele asupra acestuia; după modernism a existat o tendință de reîntoarcere la structurile de bază, la esență, care presupune o matrice de relații – sociale, economice etc. Teoria de arhitectură a adunat astfel multiple perspective în relație cu locul și cu omul, prezentate comparativ aici, pentru a identifica puncte comune, tensiuni, opoziții, și până la urmă consensuri calitative: filozofică (Bollnow, Heidegger), fenomenologică (CNS), poetică (Bachelard), antropologică.

Lucrarea se apropie de un regionalism critic (tectonică, materialitate și particularitățile sitului), dar nu îl analizează suplimentar, în sensul că nu promovează neapărat mișcări specifice locale, ci încearcă să medieze relația **om-loc-obiect** prin **înțelegere** - atât a structurilor universale, cât și locale, cât și a omului, amalgam de experiențe personale, influențe exterioare, relații cu locul, calitatea anturajului etc.

În domeniul arhitecturii, triada **spațiu-loc-obiect** a fost studiată intens de-a lungul vremii. De la rezultat al locului, produs al peisajului, la obiect de sine stătător, arhitectura a avut discurs diferit de la caz la caz, cu argumentații care, deși opuse pe alocuri, s-au compus din principii repetitive. Astfel, teza a pornit de la fascinația personală pentru teorie și pentru latura conceptuală a arhitecturii, ca alibi pentru dezvoltarea personală în această direcție, susținută și de constanta interacțiune cu curiozitatea studenților de la Facultatea de Arhitectură și Urbanism din Timișoara.

În această relație disecată în timp, **omul** a fost insuficient inclus și înțeles. Acesta rar se identifică cu pura intelectualizare a mediului construit, doar cu puritatea și simplitatea formală (în condițiile în care mediul interior este o colecție eterogenă de amintiri și afinități personale).

Manifestul poate părea un cuvânt dramatic în discuția despre înțelegere, însă este unul necesar în acest moment. Acesta naște posibilitatea conectării arhitectului și utilizatorului printr-un canal comun, rezultat al înțelegerii ca tot unitar: a mediului înconjurător, a mediului construit, a locului, a condiției omului, a relației om-spațiu etc.

Acest lung timp al elaborării tezei l-am dedicat îmbogățirii prin lectură și observației critice, în speranța că prin alăturarea celor două aspecte poate rezulta o imagine mai conturată a valorii în arhitectură, ca sumă a imaginii construite și spațiului trăit.

Pe scurt, teza este o argumentație pe baza unor relaționări, comparații, opoziții, observații și experiențe proprii, supoziții, în urma cărora atât mediul construit, cât și rolul omului devin **structurate**, ordonate, deci vizibil legate și înțelese. Aceasta vorbește despre **comunitate**, în opoziție cu individualitatea, despre structuri de relaționare proprii ființei umane, atât generale, cât și particulare. Este despre structurat, nu despre frumos, despre totalitate, mai mult decât despre componente însumate, despre adecvare.

Teza nu este o previziune negativistă, o pledoarie pentru muzeificare sau o soluție general aplicabilă cu succes, nu este un nou stil sau o argumentație pentru apariția unuia. Nu este despre superioritatea unei anumite perioade în timp sau despre a avea (doar) o percepție critică, ci mai degrabă una care să genereze posibilități și substanță acolo unde sunt greu de observat. Aceasta nu este o perspectivă romanțată, nostalgică a lumii satului sau o pledoarie pentru readucerea la un moment în timp. Nu este doar un studiu exhaustiv al teoriei, filozofiei, ori lumii satului băănățean, ci un teren multidirecțional în care acestea sunt privite împreună.

1.1 Argumentul

Cuvântul **manifest**, cuvânt puternic, apare în titlu din nevoia sublinierii situației neclare actuale, care are nevoie de o înțelegere mai aprofundată în relația om-loc-obiect – atât de către profesioniști, cât și de privitori sau utilizatori.

Teoria reprezintă baza înțelegerii, atât raționale, cât și metafizice, atât la nivel vizual, senzorial, kinestezic, cât și conceptual și reflexiv. Tratatul comparativă a diferitelor perspective asupra triadei om-loc-obiect oferă substanță, cât și noi oportunități, ale cunoașterii, conexiunii și materializării. Nu în ultimul rând, **nucleul** tratat, denumit în titlu „*particularism local*” pentru caracterul ideologic, potrivit dinamicii acestuia, vine să completeze această imagine a valorii prin puterea exemplului, al comunității – păstrarea unei identități prin apartenență, aderare la un colectiv mereu renegociat, cu reguli nescrise, dar respectate. Sigur că acesta nu e un exemplu perfect de imagine a mediului construit, însă tocmai intervalul variabil dintre adecvat și inadecvat în care se situează cele trei localități face ca demersul să aibă relevanță. Acesta demonstrează cum **înțelegerea** specificului unui loc și **dinamica** unei comunități reinventate, funcționale, animă și păstrează valoarea intrinsecă și definesc în același timp un viitor mai atractiv.

Arhitectura primește valoare prin definirea clară a unor **relații** (cu locul, cu omul), dar și prin calitatea materializării formale a acestora. Astfel, aceasta trebuie

să fie într-o mai mică sau mai mare măsura **contextuală prin loc și autonomă prin formă**.

Relația **om-loc-obiect**, în sine generatoare de relații complexe, a fost tratată pe alocuri preferențial, în favoarea teoriei vizuale, a formei și a locului. Relația cu omul rămâne încă secundară, cu un potențial real în generarea și păstrarea valorii. Teza propune o privire concomitentă asupra celor trei componente, cât și o observație practică a unui exemplu în care rolul omului este în prim plan și în care valoarea e păstrată prin forța identitară a comunității.

Introducerea omului ca prezență în relația dintre loc și forma arhitecturală expandează prin înțelegere posibilitățile de acces la valoare în arhitectură. Acesta, de la simplu observator la factor determinant, completează și deschide noi orizonturi de relaționare, în condițiile în care arhitectura valoroasă trăiește din însăși claritatea și calitatea acestor relații.

În relația cu **omul**, arhitectura incitantă presupune experimentare, înțelegere, validare existențială, favorizare a imaginației și a visării, fără să implice neapărat mijloace alambicate de expresie. În relația cu arhitectura, omul se percepe pe sine în spațiu, pe care îl măsoară, imaginează, clasifică și câteodată trece cu vederea; față de acesta, omul își renegociază constant cunoașterea și raportarea.

Astfel, prin înțelegerea fiecărei componente din relația om-loc-obiect și a posibilităților generatoare de valoare pe care le imprimă în cadrul acesteia, pot fi coordonate observații și materializări funcționale, adecvate, dinamice prin relații și însemnătate.

Este o arhitectură care nu depinde de **loc** mai bună decât una izvorâtă din loc? Care e diferența dintre o casă-obiect ascalară și Olgiati? De ce una e bună și una nu? Nu cred că există un răspuns ușor și general valabil la această întrebare, ci doar soluții, decizii luate de arhitect, care jonglează **între** aceste extreme. Fiecare soluție este unică, dar și adaptată, cu propria matrice definitorie de relații și concept – principii atinse vs principii omise, principii vizibile vs principii secundare, mai puțin importante. Chiar și teoriile care avansează doar una din direcții, o bifează secundar și pe cealaltă.

Tratarea și teoretizarea arhitecturii **vernaculare** e motivată de faptul că aceasta definește și scoate în evidență valoarea locului ca totalitate și în același timp sugerează posibilități de a renegocia din punct de vedere calitativ ceea ce s-a pierdut. Aceasta are capacitatea de a genera locuri semnificative, datorită sistemelor simbolice sintetizate, atingând astfel scopul suprem care diferențiază arhitectura de o simplă edificare.

Majoritatea locurilor au un **geniu** al lor, cu condiția să fie un loc recognoscibil, care astăzi nu e tatonat, susținut, ci din contră, anulat. Geniul locului este sesizat prin înțelegere, iar înțelegerea este învățată.

Mediul construit din **nucleul VGB** (Văliug, Gărâna, Brebu Nou), apărut și dezvoltat după alte reguli decât cele enunțate ca fiind valoroase de teoriile de arhitectură, dar centrat pe om și comunitate chiar și după depopulare, poate servi ca o completare a rețelei teoretice, deci poate deveni generator de noi discuții, polemici și relații în cadrul acesteia. Acesta completează polemica dintre arhitectură ca rezultat al locului și arhitectură auto-suficientă prin situația arhitecturii generice, care dezvoltă loc și confirmă faptul că arhitectura nu e neapărat o epifanie a locului, la fel cum nu e neapărat nici un obiect de sine stătător. Ea e atât locală, cât și universală. Atât individuală, cât și colectivă. Atât conținător, cât și conținut.

Banatul, ca zonă extinsă pentru exemplificarea principiilor venite dinspre sfera teroretică în mediul vernacular, este un spațiu al experimentului, o zonă extrem de diversă din punct de vedere al influențelor exterioare, al etniilor care l-au coabitat, al felului în care a definit tipologii prin mediul construit, al reliefului, pe care a reușit să le asimileze în mod coerent și să păstreze această coerență în timp. În ultimele decenii, mediul construit din Banat a fost modificat iremediabil, paradoxal, datorită accesului la informație, pierderii idealurilor comune și dorinței de reprezentare în societate. Astfel, acesta devine un mediu propice pentru aplicarea teoriilor de arhitectură, în vederea înțelegerii fenomenelor care l-au impactat negativ, înțelegerii dintr-o altă perspectivă a situației actuale și extragerii aspectelor și fenomenelor valoroase în relația cu locul, omul și mediul construit.

Alegerea nucleului Gărbâna-Brebu-Văliug din **Banatul montan** este una concomitent subiectivă și obiectivă: subiectivă pentru că fac parte din el, atât ca arhitect, cât și ca utilizator, și obiectivă pentru valențele sale pozitive – este unul dintre singurele nuclee din zona Banatului care a păstrat o imagine construită coerentă, în ciuda multiplelor influențe și fenomene care l-au vizat. Deși apărut prin implantare indiferentă, fără să fie un produs al locului, acesta s-a revitalizat prin cultură și fenomene asimilate colectiv, prin puterea masei (creative sau nu) – spre deosebire de teorii, care privesc singular militează pentru o revitalizare prin însăși arhitectură. Deși opus teoriilor prin ființarea artificială, evoluția pragmatică, contrară celei scenografice promovate de teorie, nucleul generează loc, caracter, atmosferă – sesizabile și atractive, care au puterea de a constrânge în mod pozitiv imaginea construitului.

Deși inițial paradoxală, demonstrația coeziunii imaginii prin acțiune și **grijă colectivă** poate contribui cu informație nouă în matricea teoretică ce stă la baza lucrării. În plus, o parte din actorii implicați în revitalizarea nucleului au o sensibilitate pronunțată față de spațiu, atmosferă și loc, și în general experiențele ce compun realitatea de zi cu zi, ceea ce determină salvarea și întreținerea imaginii și patrimoniului fără arhitect, un mijloc definitoriu pentru etica schimbării în procesul amplu al înțelegerii.

Spațiul investigat nu este unul simplu observabil, ca oricare altul, ci unul al proiecțiilor și al așteptărilor, al acceptării și al experienței personale. Această alegere nu este una arbitrară, ci rezultă din concentrarea motivată pe subiect, experiența locului, precum și din circumstanțe și preferințe personale și profesionale. Așa cum afirmă Yves Winkin, promotor al antropologiei comunicării, studiul pe teren implică trei părți: *observație*, *participare* și *notare*, o matrice analizată și interpretată sub forma prezentei lucrări. Aspectele și realitățile observate deschid discuția despre **valoare**, moștenire culturală – atât ca introducere în atemporalitate, cât și ca renegociere constantă a sensului, a funcției etc.

Contactul personal cu zona, pe parcursul ultimilor aproape 30 de ani, este unul privilegiat, al bogăției ipostazelor: musafir în casa de vacanță a unor prieteni (*anexa 2.2*), turist de weekend, turist la pensiune, diriginte de șantier, căraș de muncitori, supraveghetor de șantier, locatar temporar; astfel, am perceput zona prin ochii copilului, ai adolescentului și ai adultului, am experimentat diverse contacte, locuind în diverse case, în pensiuni sau la cort, și continui să fiu și astăzi atât un martor, cât și parte a vibrației și evoluției locului.

În condițiile evoluției actuale a societății, a conflictului om-natură, studiul de tip **morfologic** al arhitecturii rurale mai poate oferi soluții de regăsire a sensului.

Nucleul în discuție prezintă o situație ușor observabilă, însă nevădită, care poate deveni un punct de plecare pentru intervenții viitoare. Nu în ultimul rând, contextul pandemiei și crizele recente au schimbat perspectiva oamenilor vizavi de mediul rural și au determinat o reconectare cu acesta.

Toată această relaționare complexă este exemplificată pe **locuire**, ca mediator prin excelență între om și loc. Casa este atât simbolul sinelui, cât și al apartenenței, iar satul a fost simbolul comunității.

Un temei secundar al tezei este relația **universal-local**, care prospectează calitățile ce pot fi implementate, în ambele sensuri: principiile universale acceptate care determină valoarea duc la înțelegerea unui loc particular, iar particularitățile calitative ale acestuia duc la renegocierea și completarea principiilor universale. Valențele locale ale teoriei și valențele universale ale arhitecturii vernaculare se întrepătrund, generând dialog și schimb de valoare. Universalul oferă înțelegere, însemnătate și principii general valabile, iar localul oferă relații primare, reinterpretări și soluții mai mult sau mai puțin adaptate, care, discutate, pot genera piste noi în relația cu contextul.

Orice obiect construit este atât local, cât și universal, atât **individual**, cât și **colectiv**; fiecare situație este locală, dar și generală.

O astfel de mișcare transcede latura pur teoretică, în care există riscul real de a ignora situații din teren sau nevoi pragmatice ale beneficiarilor. Aici este esențial studiul aplicat pe mediul rural din Banatul montan, de la scara așezării la elementele componente, locuirea. Acesta este cu atât mai pertinent cu cât, pe lângă universalitatea sa, este aplicat pe o societate care nu își cunoaște conexiunile și forma.

Motivația prezentei argumentații pornește de la situația **actuală** a mediului construit, din ce în ce mai destructurată, haotică și bazată pe individualism, pe care mi-am dorit să o înțeleg mai profund, dar și de la pasiunea pentru latura conceptuală și teoretică a arhitecturii. În acest sens, studiul **ABC-ului** universal al arhitecturii, împreună cu principiile care dau valoare actului constructiv, cel al condiției și posibilului rol uman, dar și investigarea unor situații concrete, locale, duc la clarificarea situației actuale și a factorilor care o determină, precum și la identificarea unor principii calitative care pot ghida intervenții viitoare și pot defini imagini și relații valoroase.

Argumentul este bazat atât pe observațiile pe alocuri critice din teren, pe relațiile insuficient căutate între teorii, cât și pe conștientizarea, chiar și numai imaginativă, a aplicării practice a acestora.

Acesta este construit liniar, pe baza unor paralele, conexiuni, opoziții, studii de caz, exemplificări, analize obiective și subiective, implementări, discutate suplimentar în capitolul *Metodologia*.

Întreaga argumentație deschide discuții de tip formă-fond, țesut-obiect, limitat-deschis, prezent-absent, general-specific și readuce în discuție rolul comunității în cadrul așezărilor, amintind de nevoia de receptivitate pentru valorile și nevoile oamenilor, oricât de diferiți ar fi aceștia. Toate acestea imaginează o relație om-loc-arhitectură, în care **calitatea relațiilor** este definită de înțelegere, în care profesionistul înțelege obiectiv (și) condițiile sociale ale momentului *trăit*.

Dacă relația cu omul și locul este mereu redefinită, interpretată și poate să scoată la iveală calități nevăzute ale arhitecturii, exemplul local prezintă cum, paradoxal, în pofida conflictului dintre modelele locale și cele globale și a oscilației

constante între valori diferite, acesta poate deveni un **model** coerent, al influenței comunității în negocierea și păstrarea valorilor. Puterea exemplului devine astfel un mijloc de a eroda mentalități și, de ce nu, de a gestiona unitar imaginea mediului construit.

Pe parcursul argumentației, spațiul și omul sunt mereu tratate împreună, iar locuirea este considerată mediator, întâlnire materializată între acestea. Locul și spațiul sunt privite însă separat, prin prisma relaționării lor în timp: ponderi diferite în căutărilor arhitecților și filozofilor, de la vid, recipient, la supremația spațiului în fața locului și apoi la reapariția locului ca aspect inspirațional. De-a lungul istoriei, arhitectura a avut la rândul ei perioade de ignorare și chiar anulare a locului, dar și atitudini vizibil adaptate și condiționate de caracterul acestuia. Astăzi, nu mai e suficientă o simplă analiză a sitului pe care urmează să se construiască, ci a fost cultivată în timp o întreagă pledoarie în favoarea înțelegerii profunde a acestuia – de la caracteristici fizice, atmosferă, caracter, la aspecte filozofice și psihologice care să poată oferi pista argumentată a unei atitudini față de loc, de prezent și de viitor.

Arhitectura și-a extras de multe ori esența și sensul din observațiile filozofice, care i-au creionat calitatea prin aspectul ascuns, dar în același timp vizibil, format, prin mesajul mai mult decât imediat perceptibil, ce nu e la-demână tuturor deodată și care se arată și rezonază cu fiecare dintre noi în mod unic.

1.2 Premisa/Contextul

Relația **om-loc-obiect** definită anterior trăiește din înțelegerea calitativă a fiecărei componente și, poate mai important, din relațiile care se pot ivi între acestea. Nevoia punerii în discuție a unei astfel de asocieri a apărut în urma multitudinii de perspective teoretice, atât arhitecturale, cât și filozofice, asupra subiectului omului și spațiului, precum și în urma observației pasive a degradării tot mai accentuate a imaginii mediului construit rural din Banat.

Daca din punct de vedere teoretic mediul construit din mediul rural încă duce lipsă de legi sau ghiduri care să modeleze o imagine coerentă, vedem că și dacă acestea există, ele nu sunt luate în considerare. Așa cum sesiza domnul Gheorghiu în cărțile sale pe subiect, problema este în principal una de **mentalitate**, ceea ce a determinat apariția unui studiu aprofundat al condiției și relațiilor omului cu spațiul său.

Arhitectura ne încadrează cotidianul și definește realitatea pe care o trăim zi de zi într-un mod atât dinamic, cât și imobil. Ea se schimbă constant, și, în același timp, nu ne acordă libertatea de a o evita – e *prezentă*. Omul își creează astăzi spații potrivite dorințelor sale, care reflectă din ce în ce mai puțin apartenența sa la o comunitate. Locul este de cele mai multe ori ignorat sau chiar anulat, în relația cu omul și arhitectura.

Pleiada de teorii care tratează subiectul omului, al locului sau al arhitecturii generează asocieri, contraste sau tensiuni, care, odată înțelese, pot determina demersuri construite mai clare, mai ordonate, mai adecvate – atât din punct de vedere al mesajului individual, cât și al totalității. Fără a fi dezbătute sau implementate, acestea rămân doar cuvinte pe hârtie. La polul opus, simpla constatare a situației mediului construit local, fără a cunoaște alfabetul teoriilor universale, eșuează în a localiza cauza problemei. Până astăzi, atât locul, cât și omul au fost intens studiate și

teoretizate. La nivel global, teoria locului a devenit în ultimii zeci de ani mai atentă, mai sensibilă, din ce în ce mai elaborată, cu abstractizări și trimiteri fine.

Astăzi, această triadă reprezintă mai degrabă un reper, cu componente izolate la care arhitecții aleg să se raporteze sau nu. Ceea ce apare între ele însă este meritoriu pentru acest studiu.

Nu în ultimul rând, pandemia ne-a determinat pe toți să ne reevaluăm cunoașterea de sine, să conviețuim în și cu spațiul propriu și să căutăm alternative la universul interior (de-)limitat al locuinței.

Satul bănățean contemporan este modelat negativ de ritmul accentuat al „modernizării”, care determină dispariția unor forme locale ale culturii, destructurări și permutări – fenomen perceptibil în mod generalizat în lume. Mediul construit este vizibil mutilat de intervenții egoiste, întâmplătoare, dezorganizate, **inadecvate**, iar imaginea acestuia și mesajul perceptibil astăzi sunt incoerente. Astfel, prin această indiferență vizavi de trecut și prezent, caracteristica unitară și efemeră a mediului rural s-a pierdut iremediabil – tocmai *acea* caracteristică intens căutată prin arhitectură astăzi.

Sistemul de relații, apartenența și experiența unei totalități, care înainte se defineau în mod natural, astăzi sunt respinse și ignorate din start: *„arhitecții ar trebui să reanalizeze rolul simbolismului în arhitectură, și, în acest proces, să învețe o nouă receptivitate vizavi de gusturile și valorile altor oameni și o nouă modestie în creațiile noastre și în percepția noastră ca arhitecți în societate”*. (Venturi, [1])

Nucleul selectat spre exemplificare, coeziv prin poziția izolată și scepticismul față de exterior, a trecut prin **schimbări** frapante – depopularea, repopularea, transformarea în loc turistic, crearea de pensiuni și evenimente artistice; cu toate acestea, este un exemplu pozitiv de pendulare adesea tensionată între local și universal, în care imaginea cotidianului se redefinește constant, dar în anumite limite dictate de însăși atmosfera generată în loc - un exemplu care arată cum fuziunea dintre eveniment, societate și loc asigură conviețuire, continuitate și coerență.

1.3 Obiectivele

Teza avansează **înțelegerea** ca o condiție necesară pentru îmbunătățirea lumii cotidiene, atât construite, cât și *trăite*. În acest sens, aceasta se referă în mod direct la aspectele care structurează și ordonează atât mediul construit, cât și cel natural, diferențierea calitativ-necalitativ, identificarea, păstrarea și definirea valorii, prezența umană în lumea trăită, posibilitățile de operare într-un context dat, lipsa prejudecăților și a individualismului în relația cu locul.

Astfel, aceasta propune trecerea în revistă comparativă a unor **teorii** de arhitectură, atât în vederea înțelegerii mediului înconjurător în ansamblul său și a omului ca individ care interacționează cu spațiul, cât și a identificării unor principii care dau valoare unui loc, care mai apoi să poată fi proiectate (și) mediului construit din Banat.

La rândul său, mediul construit din Banat și în special **nucleul** Gărâna-Brebu-Văliug din Banatul montan, ca fenomen apărut artificial și care neagă o parte din principiile universale dătătoare de valoare, este privit analitic și fenomenologic, în vederea înțelegerii aspectelor care îl păstrează viu și coerent și care mai apoi pot fi

inserate și pot interfera cu matricea universală a valorii, generând un du-te vino universal-local.

De mult ori, în ciuda enunțurilor calitative, teoria rămâne în sfera scrisă, iar practica își dezvoltă propriile legi. Lucrarea încearcă o privire în ambele sensuri: dinspre universal spre local și invers, dinspre local spre universal, tocmai pentru a sesiza cum, cât și unde cele două sfere pot relaționa în scopul definirii și păstrării valorii, atât de necesară mediului construit de astăzi, de pretutindeni.

Prin dialogul **bidirecțional** universal-local și disecarea relațiilor de tipul **om-loc-obiect**, teza are ca obiectiv principal definirea, păstrarea și reinventarea valorii, sub orice formă ar apărea aceasta. Următoarele obiective susțin acest demers:

- Înțelegerea situației actuale a mediului construit prin studiul juxtapus și comparativ al teoriei;
- Repunerea în discuție a relației **om-loc-obiect**, cu accent pe relații și îmbunătățirea lor;
- Înțelegerea relațiilor posibile în cadrul relației om-loc-obiect și a felului în care acestea definesc și influențează valoarea;
- Identificarea punctelor comune, a tensiunilor și contrastelor teoriilor și relaționarea lor pe teme;
- Ordonarea lumii văzute prin referințe universale;
- Sublinierea importanței cunoașterii sinelui, a corpului și a rolului omului în lume;
- Conștientizarea și utilizarea prezenței ca percepție totală a lumii;
- Susținerea priorității relațiilor în fața conceptelor sau a pistelor unidirecționale;
- Tratarea locuirii ca mediator între om și loc, ca numitor comun prin care cele două își conferă sens una alteia, fizic și existențial;
- Amintirea capacității arhitecturii de a produce materializări pertinente pentru colectivitate și amintiri, dar și de a asigura ancorare locatarului.
- Înțelegerea fenomenelor care au contribuit la păstrarea omogenă a mediului construit din **nucleul VGB** (local) și impactul acestora spre exterior;
- Susținerea unei atitudini clare față de loc, gestionate prin materializarea și experiența spațiului;
- Conștientizarea nevoii de adecvare a noului, prin raportarea la posibile teme extrase din existent, tipologii, atitudini și potențiale rezultate;
- Exemplificarea identificării caracterului unui loc și aducerea sa în prim plan;
- Înțelegerea condiției prezentului și a posibilităților care apar ca rezultat al acestui efort: interpretare, adecvare, reabilitare (a imaginilor și a caracterelor), în detrimentul simplei copieri sau al contrastului necontrolat;
- Împărtășirea experienței proprii: arhitect, beneficiar, constructor, ca parte a poveștii locului;
- Aproximare între realitatea obiectivă și teorii, care să le îmbogățească pe ambele;
- Simularea **înțelegerii** ca fenomen total, generator de posibilități aplicabile instantaneu, universal și/sau local;

- Punerea laolaltă a principiilor ce țin de percepția omului, locului și a obiectului și o situație reală în care acestea conviețuiesc și generează caracter și însemnătate colectivă;
- Încercarea de a genera un discurs calitativ, în opoziție cu unul strict analitic, cantitativ, statistic, prin privirea relației om-loc-obiect ca totalitate;
- Identificarea unor aspecte cuantificabile care conferă valoare, dar și căutarea valorii ca totalitate;
- Generarea unui conținut cu substanță, a unei argumentații complexe, cu trimiteri multidisciplinare, prezentate simplu, concis, accesibil cititorului neexperimentat;
- Înlăturarea preconcepției conform căreia vernacularul este neprofesionist, organic, crescut, iar teoria este un instrument (doar) profesionist, născut, neaplicat. Aceasta din urmă, canal idealizat, ajută la înțelegerea realității nefiltrate, a esenței și este asociată aici cu structurile și clădirile care nu atrag atât atenția (locuire), dar sunt cel mai prezent element construit din mediul vernacular, alcătuind masa, fundalul pe care se descoperă arta locului, caracterul acestuia.
- Înlocuirea, chiar și pentru puțin timp, a privirii nefocusate, defensive, supraîncărcate, dependente de timp (din ce în ce mai caracteristică vremurilor actuale) cu privirea asumată, conectată cu sinele, antrenată și antrenantă.
- Antrenarea interlocutorului prin prezentarea simplă a relaționărilor complexe;
- Dezvoltarea personală, profesională, și elevarea discursului propriu;

Abordarea teoretică nu are nici o putere fără o observație realistă, axată pe caracteristici recognoscibile, tipologii, fenomene, specific. Ce poate face în schimb este să deturneze atenția de la o abordare strict pragmatică, să ofere o perspectivă diferită asupra situației actuale, o ocazie de a înțelege fenomene cu o mai mare complexitate și, de ce nu, de a trage concluzii relevante pentru gestionarea situației volatile a mediului construit.

Este interesantă **capacitatea** arhitecturii tradiționale de a genera locuri semnificative, prin sistemele simbolice sintetizate, abstractizate, atingând astfel scopul suprem care diferențiază arhitectura de o simplă edificare: simbolic, cosmic, comunitar etc. De aceea, acest studiu nu caută să identifice cantitativ limbajul formal de tip stil, ci să înțeleagă **fenomenul** de a construi mai general, mai profund, din punct de vedere **calitativ**, pe baza elementelor de tip Gestalt și a fenomenologiei, aplicate într-o lume unde s-a construit instinctiv, ordonat, cu mesaj clar, impus, care mai e vizibilă astăzi doar foarte rar în coerența ei – lumea vernaculară.

Cu atât mai mult cu cât cu toții suntem diferiți și nici nu mai împărtășim idealuri comune, înțelegerea structurilor universale legate de om și spațiu este importantă, deoarece o problemă actuală este găsirea relațiilor care *țin laolaltă*, înțelegerea felului în care funcționează **eterogenul**. Realitatea este că și clădirile inestetice sau poate invazive, sau ambele, există și ne definesc cotidianul.

Un obiectiv suplimentar al acestui studiu ar fi înțelegerea și dezvoltarea tehnicilor prin care să putem investiga (și) într-un mod nediscriminatoriu acest fenomen. Studiile asupra mediului construit tradițional pot înfrâna aceste porniri distructive și pot oferi soluții concrete de localizare și preluare a unor trăsături cu specific local, care să faciliteze tranziția către nou, dar să asigure și integrarea armonioasă în țesutul și peisajul existente.

Scopul acestui material este de a furniza o bază pentru adaptarea continuă a mediului construit și un interes pentru asimilarea valorilor nevăzute, privirea unor fenomene care determină esența arhitecturii ca resursă de învățare, ca pe o amintire despre a fi uman.

Dezorganizarea și incoerența au luat locul identității, motiv pentru care consider că e necesar să privim înapoi, să vedem dacă printr-o privire de ansamblu asupra satului bănățean putem identifica și izola factorii care contribuie la perpetuarea sentimentului de identitate și la cunoașterea și transmiterea valorilor acestui tip de arhitectură, chiar și majoritar dispărut. Această lucrare este o tentativă de verbalizare a unui echilibru între ce e comun și ce e diferit, între comunitate și individ, emoțional și rațional, comun și personal, interior și exterior.

Frumosul este într-adevăr și ceva definit personal, însă, mai important, este și colectiv și egal, ceva ce atinge interlocutorul într-un anumit fel, ce invită la introspecție și îmbogățeste. De multe ori însă, în mediul construit, discuția ar trebui condusă înspre ce e adecvat, mai facil de creionat obiectiv.

Este necesară definirea unei atitudini vizavi de spațiul construit, care să se bazeze pe realitatea mediului construit de astăzi, nu pe o variantă idealizată din trecut. Lucrurile pot fi controlate prin definirea unor relații clare, raportate la tipologiile identificate, precum și prin integrarea în procesul creativ a unor aluzii la structuri mai puțin palpabile, din sfere care completează cu sens arhitectura, care au potențialul de a găzdui imaginația și astfel de a determina interpretări mereu noi, aplicate.

Nu doresc înșirarea caracteristicilor observate pe teren, categorisirea observațiilor sau judecata individuală a intervențiilor în mediul construit, ci încerc un demers care, deși liniar, adună și, sper eu, transmite concluzii ce nu sunt la îndemână, cu substrat, de tipul „*deznodării*” de caractere și *facerea* lor vizibilă. Nu cred ca e posibilă (și nici dorită) recuperarea valorilor, dar prin educare, reînvierea apartenenței și prin puterea exemplului acestea pot fi cu siguranță unitar redefinite. Într-adevăr, prin transmisibilitate se clădește și se susține tradiția, iar această lucrare explorează cu predilecție capacitatea de reinterpretare a acesteia. Nu doresc să romanțez relația cu trecutul, să privesc nostalgic spre trecut, ci să extrag coordonate pozitive, reale, din locuri unde apar cu adevărat.

Cercetarea pune în **relație** vechiul cu noul, dar nu în mod tranșant, ci empatic și nuanțat, în căutarea esenței, a calității, a posibilității. Astfel, nu e o teză a catalogării caracteristicilor și a transmiterii lor mai departe, în actualitate, sau a definirii rolului arhitectului, ci o încercare de a contura nevoia și ingredientele unui gest creator calitativ, integrat și inspirațional pentru utilizatorul său.

Modul de transmitere a informației a jucat un rol foarte important în elaborarea materialului de față, ideea de a transmite informația cât mai simplu fiind susținută de elemente grafice cât mai epurate de informație inutilă, de tip vignete, scheme conceptuale, imagini formă-fond etc. Nu în ultimul rând, am dorit ca teza să aibă o atmosferă a sa, în care să iasă în evidență mesajul: mijloace vizuale rezervate, imagini alb/negru, compoziție de cuvinte.

1.4 Metodologia

Teza pune în discuție relația om-loc-obiect prin multiple perspective: **istorică** - percepția locului în cadrul teoriei de arhitectură, **filozofică** - relația omului cu locul, și **antropologică** - povești și relații ale locului vernacular particular.

Pentru a evidenția argumentul în totalitatea sa și pentru a atinge obiectivele enunțate anterior, lucrarea recurge la **metode** precum intercalarea teoriei și practicii, analiza comparativă a teoriilor și înnoirea constantă a matricii relațiilor, juxtapunerea perspectivelor de cercetare, bidirecționalitatea universal-local, corelată cu mișcările apărute pe subiect, jurnalul fotografic, chestionarul și discuția cu noii și vechii proprietari ca puls al locului, procesul participativ, paralela Boemia-Gărâna, studiile de caz, implementarea observațiilor.

Deși are o componentă speculativă, teoria nu rămâne doar „povestită” pe categorii, ci încearcă să fie relaționată cu practica prin înțelegere și aplicată prin experimentul personal prezentat mai jos. La rândul său, modelul nucleului prezentat **interferează** cu matricea teoriilor, subliniind încă o dată importanța componentei umane în dinamica unui mediu construit.

Oamenii nu se identifică instinctiv cu intelectualizarea mediului construit, cu puritatea și simplitatea formală, în condițiile în care mediul interior al fiecăruia este o colecție eterogenă de amintiri și afinități personale, la fel cum imaginea unei așezări nu poate fi compusă doar din părți individualizate. Argumentația discută nevoia **înțelegerii** determinantilor condiției existente a mediului construit și deschide intervalul posibilităților ce pot apărea între cele două condiții, care să răspundă și să inspire printr-o atitudine clară și asumată. Discursul, inspirația și obiectivele ce stau în spatele unui demers arhitectural (*invizibilul*) sunt greu de explicat științific, însă sunt important de privit pentru felul în care determină sens, semnificație, în relație cu omul, locul și contextul construit.

1. Analiza comparativă a teoriilor

Teoriile, provenite din sfere multiple, au reprezentat surse primare pentru lucrare, ale căror similitudini, tensiuni, suprapuneri și distincții au fost observate, discutate și transpuse într-o schemă vizuală simplificată. Privite în paralel, punctele diferite asupra subiectului se completează pentru a defini o imagine complexă, însă departe de a fi exhaustivă.

Deși clar condensată în prima parte a lucrării, teoria ajunge să fie perceptibilă pe parcursul întregii teze, atât punctual, cât și relaționat. Rolul său este esențial în înțelegerea determinantilor condiției existente a mediului construit, a omului și a locului, dar și în lărgirea spectrului posibilităților de relaționare a acestora. Inevitabil, prin comparație și observație critică se îmbogățește propria percepție și poate fi deschisă calea posibilităților asumate.

Criteriile de selecție a teoriilor s-au raportat în mod direct la contrast, apartenența la o anumită mișcare clar conturată, calitatea și structura argumentației, în relație cu cuvintele cheie urmărite, obiectivitatea, complexitatea, adaptarea, varietatea, poziționarea în timp, inspirațiile și nu în ultimul rând, preferința personală. Sigur ca aceasta selecție poate fi și chiar se dorește a fi continuată, dezbătută și combătută, de unde și potențiala valoare a acestui demers analitic.

Astfel, o privire de ansamblu a teoriilor selectate poate scoate în evidență factorii care influențează negativ mediul construit, dar și o serie de atitudini aplicabile acestuia, care arată că nu există doar un singur răspuns corect, ci răspunsurile adecvate se supun unei serii de norme universal acceptate.

Fig. 1.4 Teorii care asigură baza argumentației – matrice deschisă

Gândurile și eminenții acestora care au servit (până în momentul de față) drept reper pentru prezenta lucrare sunt:

Arhitectură – loc, obiect

Siegfried Giedion, GIE, Space, time and architecture (1941), definește conceptul de spațiu-timp (bază pentru înțelegerea arhitecturii moderne), prin prisma a două aspecte: *constanță și schimbare*, similitudine și mișcare. Dacă constanța se referă la transparența și intercalarea spațiilor, care permit o relație totală interior-exterior, schimbarea vorbește despre dependența percepției arhitecturii de mișcarea prin ea, ce implică descoperiri: „Esența spațiului [...] constă în varietatea și în infinita sa potențialitate de a crea relații în interiorul său [...] Natura sa se schimbă odată cu unghiul din care este privit. Pentru a surprinde caracterul real al unui spațiu, observatorul trebuie să se proiecteze pe el însuși prin acel spațiu.” [2] Constanța și schimbarea implică supraviețuire în timp prin monumentalitate (memorie, simbol) și

regionalism (rădăcini ancorate în loc) – nu ca termeni opuși, ci definitorii pentru relația om-mediu înconjurător, care necesită reinterpretare continuă.

În perspectiva unei noi tradiții în arhitectură, acesta avansează relația gând-sentiment, rațional-simțit, care trăiește prin proximitate și caracterizează în proporții diferite caracterul fiecărei epoci.

Kevin Lynch, LYN, *The image of the city* (1960), arată că fiecare așezare este formată din Gestalten, pe care le-a denumit *marcaje figurale, puncte nodale, căi, zone și limite* (trad.a., orig. „figural markings”, „nodal points”, „routes”, „quarters”, „boundaries”) și le-a studiat pe orașele americane.

Aldo van Eyck, EYK, *The Child, the City, and the Artist* (1962), rebelul umanist (denumit de Lefaivre și Tzonis), militează pentru arhitectură la scara omului, mereu în relație cu acesta, care inspiră, ocrotește și oferă un fundal pentru înțelegerea lumii înconjurătoare.

Christopher Alexander, ALE, *A pattern language* (1977), definește conceptul de matrici generatoare de limbaj arhitectural, care se regăsesc în relație unele cu altele de la nivel macro la nivel micro: de la scara teritoriului la detaliul constructiv. Prezența acestora presupune existența calității – *the quality without a name*, care își ia caracterul din locul în care apare, implică cunoaștere și auto-cunoaștere.

Robert Venturi, Scott Brown, VSB, *Learning from Las Vegas* (1977), își bazează teoria pe orașul apărut din neant, în care reclama devine imagine mai importantă decât orașul în sine și în care scara domină spațiul. În acest context, pornind de la premisa că grandoarea e o manifestare a unor nevoi, tratează *simbolismul* formei arhitecturale și definesc o înțelegere bazată pe observație și cartare, fără a judeca, fără prejudecăți sau preconcepții. Pentru a înțelege spațiul și forma, aceștia apelează la metode precum descrierea și analiza existentului, adaptate societății actuale, comparația cu o stare trecută, diferită. Aceștia promovează, printre altele, valorificarea existentului, vitalitatea printr-o arhitectură a includerii, relaționarea prin parodie sau imitare, comunicarea prin proximitate și receptivitatea la valorile altor oameni.

Junichiro Tanizaki, TAN, *In praise of shadows* (1977), prezintă o atmosferă apreciată de o cultură îndepărtată, rezultată din mici realități cotidiene și tradiție, prin opoziție cu cultura occidentală: patină vs. nou, predilecția pentru umbră vs. lumină, întuneric vs. luminos, păstrare vs. nevoia de îmbunătățire constantă.

Gaston Bachelard, BAC, *Poetica spațiului* (1994), discută despre o arhitectură care îmbunătățește, care trebuie să se adreseze tuturor simțurilor și să contopească imaginea de sine cu experiența lumii prin acomodare și integrare. Potrivit acestuia, relația dintre om și arhitectură este bidirecțională, în care fiecare dă și primește, iar casa este în sânul acestei relații un centru protector, un instrument în fața cosmosului, a cărei funcție primară e adăpostul, protecția și în care primează intimitatea și intensitatea experienței.

Sebastian Marot, MAR, *Alternativa peisajului* (1995) argumentează nevoia lecturii peisajului, tratează distincția sat-oraș ca element structurant și identifică problemele care destructurează imaginea satului.

Juhani Pallasmaa, PAL, *The eyes of the skin* (2005), *Mâna care gândește* (2009), consideră că arhitectura întărește ancorarea existențială, conștientizarea de a fi în lume a ființei umane, printr-o experiență totală, o simfonie a simțurilor. Acesta tratează dimensiunea fenomenologică a experienței umane în arhitectură, cu accent pe momente de respiro care invită cunoașterea profundă.

Peter Eisenman, EIS, *The formal basis of modern architecture (2006)* pleacă, la fel ca Venturi sau Olgiati mai târziu, de la pragmatismul lumii actuale și caută regăsirea puterii de a defini, în opoziție cu simpla cunoaștere a momentului prezent. Obiectul construit este în percepția sa un discurs logic, concentrat pe consistența argumentului, calificat Gestalt, interacțiuni formale și contradicții spațiale, care, pe lângă limbajul formal, necesită ordine recognoscibilă, interpretată obiectiv - inerentă sau impusă, ce neagă arbitrarul, pitorescul și romanticul.

Acesta vede clădirea ca rezultat al *specificului*, cu antecedent *generic* [3], adică se naște din intenție, funcțiune și presupune legi dedicate, universale, formale. Înaintea obținerii unei condiții valide, esența necesită abstractizare, înțelegere și ordonare.

Christian Norberg Schulz, CNS, *Architecture: Presence, Language, Place (2009)*, în care arhitectul utilizează discursul fenomenologic în vederea înțelegerii *exhaustive* a locului pe baza simplificării, a limbajului Gestalt și a filozofiei, și a perceput arhitectura ca validare existențială a omului – atitudini influențate de filozofia culturii lui Cassirer și fenomenologia heideggeriană.

Caracterul unui loc presupune totalitate și integrează calități umane, naturale și spirituale, iar Norberg Schulz a încercat să-l decodifice, să-l facă vizibil și să-l implementeze. În acest scop, acesta a definit concepte precum structură și semnificație, care acoperă atât proprietățile formale ale unui sistem de relații, cât și totalitatea acestor relații între obiecte.

Pierre von Meiss, MEI, *De la formă la loc+Tectonica (2012)*, tratează experiența arhitecturii prin teme ale geometriei și percepției și militează pentru înțelegerea structurii formelor, a gramaticii și relațiilor acestora. Acesta discută pe marginea temelor precum principiile Gestalt, măsura și scara omului, țesut și obiect, calități și definiții spațiale, lumină și umbră, prin care încearcă să extragă principii fundamentale, durabile, aplicabile universale.

Kengo Kuma, KUM, *Anti obiect: disoluția și dezintegrarea arhitecturii (2013)*, discută despre arhitectura care îmbină armonios cerințele utilizatorilor cu mediul înconjurător, în opoziție cu cea de tip obiect și distinge o serie de atitudini cheie în relația cu peisajul: revărsare, dispariție, minimalizare, revelare, inversare, substituie, descompunere în particule.

Nikos Salingaros, SAL, *Unified architectural theory: Form, Language, Complexity (2013)*, continuă discuția despre limbaj în arhitectură, ghidat de două aspecte complementare: *pattern language* (interacțiunea om-formă) și *form language* (regulile geometrice care ordonează materia). În percepția sa, arhitectura nu are un singur răspuns în vederea creării spațiilor cu însemnătate, drept pentru care aduce în discuție mijloace ca *antipatternul* (critica opusului soluției necesare), *designul adaptiv* (bazat pe nevoi pragmatice și eșecul rezidenților de a înțelege limbajul de tip formal, introduce dialogul dintre puritatea formală și complexitatea imaginată a locuitorilor) ș.a.

Pezo von Ellrichsauen, PVE, *Naive Intention (2018)* – o percepție prin care *relațiile* sunt mai importante ca și conceptul, în care spațiul e relaționat, imaterial, mai mult decât funcțional, și construiește însemnătate. Aceștia privesc arhitectura ca totalitate, ușor de înțeles din exterior, materializată prin conexiunile a 3 componente: sit, program și construcție ca unitate. Consideră obiectul arhitectural ca fiind suficient, într-un context care depășește vecinii imediați, uneori irelevanți, topografia, situl și contextul cultural. Cei doi utilizează latura artistică pentru a înțelege complexitatea unei situații, manifestată prin pictură sau chiar instrumente construite din lemn care să „măsoare” un anumit caracter.

Valerio Olgiati, OLG, *Non-referential architecture (2019)*, avansează nevoia arhitecturii de a fi *autosuficientă*, fără referințe exterioare, de a se exprima prin sine mai degrabă decât prin relația cu mediul înconjurător. Acesta sugerează faptul că Arhitectul nu trebuie să se bazeze pe valorile comune ale comunității care folosește clădirea, ci să înțeleagă curentele societale ale timpului său și să ghideze intenții pentru clădiri care înseamnă ceva din punct de vedere existențial, care există pentru ele însele și care au capacitatea de a încapsula.

Despre regionalism

Harwell Hamilton Harris, HAR, *Regionalism and Nationalism (1958)*, imaginează termeni distinctivi precum regionalismul *restricționat* și regionalismul *eliberat*, definiți de granițele fizice ale locului de care se leagă și aplicați teritoriului american.

Alexander Tzonis, Liane Lefaivre, TZL, *Critical Regionalism – Architecture and Identity in a Globalised World (2003)*, definesc conceput de regionalism critic în 1981, în principal pentru a sublinia nevoia de a redobândi cunoștințe vechi, de a regândi arhitectura prin caracterul regional, prin legături umane complexe, echilibrul ecosistemului, valoarea proiectului, care susține localul, diversitatea și cunoaște universalul.

Kenneth Frampton, FRA, *Towards a Critical Regionalism: Six points for an architecture of resistance (1983)*, continuă să dezvolte subiectul *regionalismului critic*, prin care propune o atitudine alternativă vizavi de arhitectură, raportată la climat, topografie, tectonică, materialitate, care e fundată în context și îmbrățișează în același timp influențe globale. Acest tip de discurs este un mediator între universal și particular, care refuză arhitectura generică, fără loc. Aceasta determină reciprocitate între fundal și obiect, prin opoziție cu simpla suprapunere, în timp ce trimite referințe mai vizibile sau mai subtile la loc și integrează calități precum lumina locală, sensibilitate, caracter, subliniind experiența spațiului.

William J.R. Curtis, CRT, *Modern Architecture since 1900 (1995)*, definește *regionalismul ideologic* ca pe o critică la cel critic, care pune laolaltă viziuni universale și este caracterizat de rezonanțe mai degrabă decât utilizarea unor limbaje locale în mod direct (având în vedere că, după părerea lui, la sfârșitul secolului XX marea majoritate a vernaculelor autentice erau deja dispărute).

Despre percepție

James J Gibson, GIB, *The perception of the visual world (1950)*, conform căruia percepția nu aparține doar informației senzoriale, ci e bazată pe o *precogniție* a lucrurilor, pe care teoria Gestalt reușește să o clarifice. Acesta vede percepția ca pe un înțeles, la fel ca și Kant.

Rudolf Arnheim, ARN, *Arta și percepția vizuală (1954)*, examinează forma în pictură ca problematică Gestalt, a legilor percepției vizuale, cu o influență hotărâtoare în înțelegerea figurilor și a identității lor prin analiza scheletului structural.

Filozofie – om, loc, prezență

Aristotel, ARI, definește spațiul ca și *conținător*, prioritar infinitului, golului și timpului, și subliniază legătura cu poziția verticală a omului în spațiu, prin rapoarte de tipul sus-jos, stânga-dreapta, față-spate.

Immanuel Kant, KAN, *Critica rațiunii pure (1781)*, este poate, după Heidegger, unul dintre cei mai menționați filozofi în teoriile de arhitectură, datorită bogăției și evoluției teoriei sale despre spațiu, care trece de la cunoaștere ca rațiune la cunoaștere ca sumă a experienței și judecății deopotrivă. Prin tratarea unor

dihotomii precum subiect-obiect, senzorial-rațional, intuiție-concept, acesta afirmă că ordinea obiectiva a lumii nu poate fi cunoscută doar empiric, prin acumularea percepțiilor senzoriale, deoarece spiritul uman caută în mod firesc o ordine intrinsecă, rațională.

Edmund Husserl, HUS, *Cercetări logice (1901), Krisis der europaischen Wissenschaften (1936)*, dezvoltă fenomenologia transcendentă pentru a explora lumea trăită, spațială, înafara percepției subiective, ca urmare a matematicizării amplificate a lumii înconjurătoare, al cărei animator este *corpul trăit*. Acesta vede deci fenomenologia ca știință a posibilei experiențe a lumii, o metodă naturală, proprie omului, anterioară gândului, care contribuie la înțelegerea lumii calitative și care potențează cu opțiuni și interpretări.

Emile Durkheim, DUR, *Formele elementare ale vieții religioase (1912)*, tratează spațiul nu doar ca pe o rezultată a vieții sociale, ci ca pe o componentă importantă a acesteia – o teorie socio-spațială în care spațiul este oferit omeniului într-o manieră dublă, contrastantă: interiorul ca pântec, exteriorul ca ostil, sau cel puțin necunoscut, străin, nou.

Ernst Cassirer, CAS, *Filozofia formelor simbolice (1923)*, întreprinde studii de etnologie, istoria religiilor, lingvistică, științe umane și explorează structura spațiului mitic. Conform credințelor acestuia, toate speciile au casa lor undeva în spațiu, iar fiecare locație se definește prin caracterul său particular.

Eugene Minkowski, MIN, *Vers une cosmologie (1936)*, definește noțiunile de timp trăit (*temps vecu*), distanță trăită (*distance vecue*), spațiu trăit (*espace vecu*), experimentat, prin contrast cu spațiul matematic intens teoretizat anterior – parteneri egali în psihologia umană.

Maurice JJ Merleau-Ponty, MPO, *Fenomenologia percepției (1945)*, dezvoltă fenomenologia de a fi în lume a omului, iar ceea ce compune universul se aduce în prezență, există dinaintea analizei. Astfel, percepția este în mintea acestuia o recreere constantă a lumii, devenită cunoscută prin teorie Gestalt, iar relația omului cu lumea ca întreg este materializată prin *locuire*. Corpul trăit este perceput de acesta ca producător de spațiu și geometrie, experiență personală caracterizată de expresivitate și orientare.

Martin Heidegger, HEI, *Originea operei de artă (1950), Ființă și timp (1927)*, poate cel mai complex filozof amintit în cadrul tezei, definește un discurs existențialist, în centrul căruia este temporalitatea ființei umane și spațiul experimentat: subiectul, *dasein*, este în sine spațial, adică nu ocupă loc în spațiu, ci e condiționat de relația cu spațiul înconjurător și presupune *a fi acolo, a locui*. În cadrul acestuia, omul și spațiul său sunt inseparabili, iar înțelegerea locului și a mediului înconjurător se realizează prin structuri bazice, existente *a priori*. Omul coexistă cu locul, care adună la sine și radiază, și trebuie întâi să învețe locuirea ca mod poetic, autentic, în relație cu acesta. Spațiile își primesc esența, *ceea ce este adevărat*, din locuri.

Originea operei este artistul, deci este nevoie de autori, iar originea artistului este opera, care este percepută ca fiind autosuficientă (*Selbstgenugsamkeit*).

Prin fenomenologie, Heidegger vede lucrurile ca parte a unei totalități calitative, care face referiri la cvadratura pământ, cer, muritor, divin.

Otto Bollnow, BOL, *Human space (1963)*, tratează spațiul din perspectiva omului, prin felul în care acesta este experimentat și trăit. Acesta identifică o serie de spații cheie în relație cu omul, care îi antrenează mișcarea, simțurile, poziția. Similar percepției lui Heidegger, omul este o ființă care *crează și radiază* spațiu în jurul său, atât centru, cât și origine a spațiului personal. Din nou, cele două noțiuni nu pot fi separate, ci se condiționează reciproc. Omul își găsește împlinire doar în locuire, în

înrădăcinare, iar casa e de fiecare dată o repetiție a Creației, așa cum consideră și alți filozofi.

Bollnow tratează atmosfere specifice ca fundal fundamental, în care psihologia și poezia au rolul de interpreți ai înțelegerii calitative a spațiului.

Michel Foucault, FOU, *Ordinea lucrurilor* (1966), prezintă spațiul ca entitate istorică, dependentă de particularitățile epocii, separat în utopii și *heterotopii*, în funcție de relația cu locul.

Mircea Eliade, ELI, *Istoria credințelor și ideilor religioase* (1976), explorează natura *sacra* a spațiului și locului, ca situri cu conținut religios, în care casa e materializarea unui cosmos într-un haos. Acesta explorează contrastul dintre teritoriul locuit al omului primitiv și spațiul necunoscut înconjurător. Asemeni lui Bollnow, subliniază nevoia centrului ca fundație, pentru a înțelege spațiul lumii *trăite* (care este neomogen).

Gilles Deleuze și Felix Guattari, DGT, *A thousand plateaux* (1980), dezvoltă o filozofie a locului influențat direct de structura sa, explicată prin contrastul dintre *spațiul striat* și *spațiul neted*, cu accent pe noțiunea de regiune, mereu în schimbare.

Jacques Derrida, *Of grammatology* (1998) și *textele despre La Villette*, discută despre arhitectură ca eveniment, care presupune secvență, narațiune, coregrafie, care se aseamănă cu construcția unui text și conferă loc.

Local

Nicolae Săcară, SAC, *Valori ale arhitecturii populare românești* (1987), pune în context mediul rural bănățean și aduce în discuție observații din sfera locuirii: evoluția casei, ordonări tipologice, materiale și sisteme structurale, specific interior etc.

Teodor Gheorghiu, GHE, *Locuire și neașezare* (2002), *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana* (2008), *Mici orașe/mari sate din sud-vestul României* (2017), privește particularitățile istorice și morfologice ale locuirii din mediul rural, precum și fenomenele care au condus la starea actuală a acestora.

Vlad Gaivoronschi, GAI, *Matricile spațiului tradițional* (2002), tratează conjuncția dintre modernitate și simbol atemporal, în cadrul căreia definește coordonate, matrici izvorâte din sânul mentalității arhaice, care pot contribui la transmiterea unui mesaj coerent, prin arhitectură de calitate.

Selecția prezentată mai sus nu este una finită, putând fi continuată în orice direcție cu teorii care să răspundă cunoașterii suplimentare a spațiului, locului, obiectului, condiției omului și relaționării acestora, ca de exemplu:

+

Le Corbusier, COR, *Vers une architecture* (1923), care să pună în discuție suplimentar relația dintre începuturile vernaculare ale acestuia și stilul internațional.

Peter Zumthor, ZUM, *Thinking architecture* (1998) sau *Atmospheres: Architectural environments* (2006), care să completeze atitudinea față de materialitate, percepție și atmosferă.

Francis DK Ching, CHI, *Form, space and order* (1979), care să îmbogățească discuția despre principii de organizare, relația omului cu obiectul construit etc.

Jan Gehl, GEH, *Orașe pentru oameni* (2010), care să aducă în discuție relația omului cu spațiului public, utilizarea calitativă a acestuia.

Mark Johnson, JOH, *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination and reason* (1990), despre *Însemnătate, Înțelegere și Raționalitate*, teoretizarea *Imaginației*, dar și despre distincția subtilă dintre schema spațială și conceptul său.

Această analiză comparativă a teoriilor selectate se soldează în cadrul tezei cu o imagine de ansamblu a relațiilor generate între acestea – o „roată” a cuvintelor și conexiunilor. Fiecare enunț care apare în cadrul acesteia este caracterizat de o serie de prescurtări, care corespund numelui teoreticianului, categoriei tratate în cadrul enunțului și enunțul în sine (de exemplu: „HEI LIMBAJ Limita-unde începe esența” – parte a teoriei lui Heidegger, despre limbaj).

Cuvintele **cheie** care organizează teoriile menționate mai sus sunt următoarele: *actual* (ca percepție a situației actuale), *om* (relația cu omul, percepția și rolul omului), *loc*, *locuire*, *natură*, *clădire* (atât ca proces, cât și ca obiect), *limbaj*, *formă*, *arhitect* (rolul acestuia).

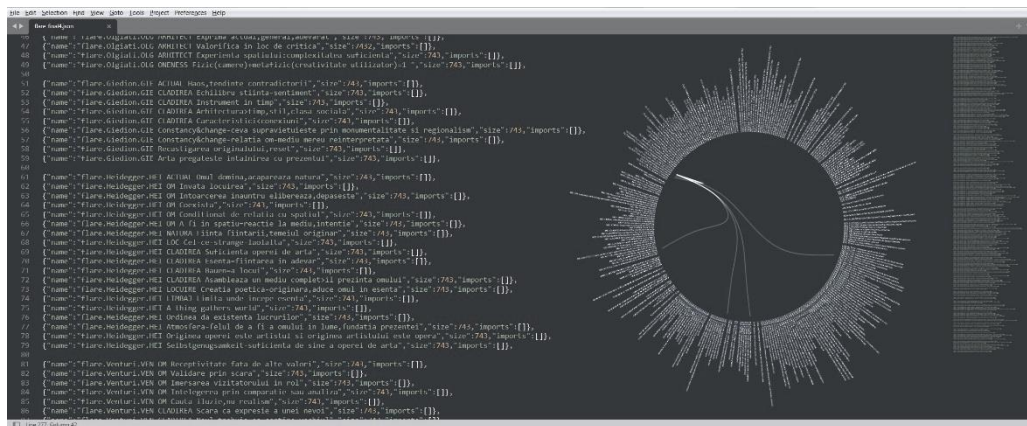

Fig. 1.5 Gestiunea teoriilor prin cod în programul Sublime Text, transpunerea lor în schemă circulară și conectarea acestora prin intermediul unor legături vizuale, prin programul online Observable (observablehq.com)

2. Juxtapunerea perspectivelor de cercetare

Prezenta cercetare angrenează domenii și metode variate, cu date ce provin nu doar din studiul mediului construit, ci includ și peisaje, peisaje culturale, sisteme și organizări de așezări, fenomene locale. Acestea se **întrepătrund** pentru a favoriza înțelegerea unui subiect punctual, dar și a relațiilor complexe dintre om, loc și obiectul arhitectural.

Prima parte, a relaționării obiectului construit cu locul, utilizează perspective precum teoriile de arhitectură, discursul fenomenologic, teoriile Gestalt, creionarea contextului istoric și tipologiile existente în timp, elemente de studiu urbanistic, studiu peisager. Cea de-a doua parte, a relaționării omului cu spațiul, utilizează perspective filozofice, private comparativ în mod cronologic. Ultima parte, cea a nucleului studiat la fața locului, face uz de metode precum studii fenomenelor, studii sociologic și antropologic, analiza critică a mediului construit prin prisma relațiilor țesut-obiect și formă-fond, studii peisager, studii urbanistic ș.a.

Teoriile de arhitectură

În cadrul primei părți a argumentației, acestea determină o imagine de ansamblu a importanței relaționării arhitecturii cu locul, sub orice formă ar fi aceasta. Acestea sunt privite atât cronologic, cât și comparativ, generând în final complexitate prin varietatea atitudinilor teoriilor selectate.

Perspectiva filozofică

La rândul său, filozofia este o unealtă teoretică care a potențat mereu felul în care este percepută lumea înconjurătoare, care a **conectat** arhitectura cu structurile *înalte* și i-a asigurat ancorare, valoare și persistență. Cele două sunt într-o strânsă relație simbiotică dintotdeauna, prin căutarea neconținută a esenței, a calitativului, a înțelegerii complexe.

Pe parcursul argumentației și mai ales în cadrul celei de-a doua părți, aferente capitolului „PREZENȚA”, filozofia este utilizată ca unealtă care facilitează înțelegerea unei zone poate mai puțin tratate de teoria de arhitectură: relația bidirecțională a omului cu spațiul său. Aceasta se realizează prin raportarea omului la spațiu, utilizarea lui, precum și prin trecerea în revistă a percepției acestuia în timp în relația cu omul, generatoare de tipologii.

Discursul fenomenologic, metoda fenomenologică

Important atât pentru arhitecți, cât și pentru filozofi, acesta este utilizat în scopul facilitării accesului la original, al găsirii și înțelegerii esenței unui lucru sau al unui demers. În cadrul primei părți a argumentației, acesta conduce încercarea de a extrage o matrice de principii fundamentale durabile, aplicabile universal în conformitate cu procesul imaginat.

Dacă discursul fenomenologic este prezent în ambele părți teoretice, atât în cea referitoare la relația arhitecturală cu locul, cât și în cea referitoare la relația omului cu spațiul său, metoda este utilizată în observarea locului, a nucleului VGB adus în discuție în partea finală a tezei, în încercarea de a **explica** fenomenele în mod natural, așa cum apar ele la fața locului; a fost tratată de Husserl („*către lucruri însele!*” [4]) și Heidegger (*faptul-de-a-se-arăta-în-sine-însuși* [5]) deopotrivă, ca știință a posibilei experiențe a lumii și a acompaniat căutările lui Christian Norberg Schulz în relație cu locul, în încercarea înțelegerii lumii calitative.

„Termenul fenomenologie nu numește obiectul cercetărilor ei și nici nu caracterizează conținutul acestor cercetări. Cuvintul dă doar o lămurire referitoare la felul în care ceea ce trebuie să fie prelucrat în această știință urmează să fie pus în lumină și tratat. Știința despre fenomene înseamnă: o asemenea sesizare a obiectelor sale, încât tot ceea ce e de discutat despre ele trebuie să fie tratat printr-o punere în lumină directă și printr-o legitimare directă.” [6]

Fenomenul reprezintă un mod **privilegiat** în care ceva poate fi întâlnit, ce tratează mai degrabă *cum-ul* decât *ce-ul*, din punct de vedere al sensului ființei. Deci fenomenologia arată lucrurile în felul în care ele însele sunt manifestări ale unui fel de a fi, în relație cu alte feluri de a fi, care persistă timpului, fără a-și pierde identitatea.

Dacă în prima parte reducția fenomenologică clarifică felul în care imaginea arhitecturală nu aparține doar unei instanțe precum tradiția, locul, sau stilul, ci le poate conține sau răspunde, în cea de-a doua parte procesul cunoașterii fenomenelor este complex, având în vedere că însăși calitatea vânată se reinventează constant prin noi imagini. Aplicată pe lumea vernaculară, această metodă poate evidenția aspecte pur calitative, epurate de subiectivismul propriu ființei umane, ce pot fi menținute prin reinterpretare ulterioară a caracterului, a esenței locului.

Un bun punct de plecare în acest sens este teoria Gestalt, care prezintă referințe ale unui mediu unitar, dar și un limbaj, în cadrul căruia accentul cade pe un fel de a fi în relație cu mediul înconjurător.

Teoriile Gestalt, cu rădăcinile în psihologie, sunt amintite pentru capacitatea de a imprima *ordine*, unitate, mediului construit, dar și pentru a înțelege, pe baza acestor legi vizuale, de ce mediul construit (rural) existent suferă astăzi. În acest sens, teoria vizuală oferă un răspuns rapid și concret, ușor de înțeles, bazat pe relațiile ierarhice dintre anumite figuri, direcții, poziții.

În cadrul argumentației, acestea reprezintă un instrument potrivit pentru a ilustra incapacitatea mediului rural de a se organiza într-o imagine coerentă.

Istoricul și tipologiile

De cele mai multe ori, o privire cronologică a unui loc, a unei idei sau a unei relații generează un fundal **necesar**, suficient de complex pentru a susține o argumentație. În cadrul tezei, perspectiva evoluției în timp a fost aplicată regiunii Banat (prin istoricul zonei, silueta mediului construit, casa), nucleului ales spre analiză (istoric, mediu construit, fenomene), dar și unor relații căutate, precum cea obiect-loc, om-loc, sau spațiu-loc. Pe parcursul acestui demers, au fost de asemenea identificate anumite tipologii, prezentate succint prin desen pe tot parcursul argumentației.

Astfel, prin perspectiva istorică, prezentată și reprezentată succint, s-a reușit o radiografie rapidă asupra zonei sau relațiilor studiate, din punct de vedere uman, constructiv și al relațiilor menționate.

Apelul la antropologie

Viziunea antropologică este necesară teoriei pentru oportunitatea identificării calității, exemplului, în medii anonime, neconsacrate. Sigur că acest tip de viziune vine cu minusurile sale, datorate în principal schimbării constante, standardizării identităților la nivel global, însă nucleul VGB este un exemplu cel puțin pentru întreaga zonă a Banatului – de păstrare prin **reinventare**: a valorii, a raportului individual-colectiv, a caracteristicilor locatarilor etc.

Discursul antropologic utilizat aici este bazat deci în principal pe observații ale fenomenelor concrete de la fața locului, în timp ce integrează și păreri generale asupra cosmologiei și noțiunii de sacru, care favorizează înțelegerea felului în care omul, primitiv sau nu, se raportează la lume.

Urbanismul și organizarea teritoriului

Pe parcursul argumentației, atât în partea teoretică, cât și în partea analitică, este utilizată scara așezării pentru a pune în discuție relații cu peisajul, cu mediul înconjurător, cu traseul, cu centrul etc.

Studiul sociologic

Această componentă este poate cea mai **valoroasă** în studiul nucleului amintit, pentru informația personală, *trăită*, rezultată, dar și pentru impactul pe care îl are în definirea imaginii de astăzi a locului. Prin cunoașterea îndelungată a locului și observații la fața locului, discuții cu o parte din vechii, dar și mai noii proprietari, studiul literaturii pe subiect, este creionat în cadrul capitolului „Fenomenele” o imagine complexă asupra dinamicii sociale a locului.

3. Jurnalul fotografic pe teren

Formă de cunoaștere personală și personalizată până la urmă, aceasta are avantajul de a captura structuri **nevăzute**, precum un moment, o atmosferă sau o relație, în timp, reprezentând în consecință o metoda elocventă de a susține argumentația. Aceasta permite interacțiunea cu straturi multiple ale locului, precum

oameni, mediu construit, eveniment, cultură, peisaj etc., unele trăite, altele cunoscute doar vizual, și are capacitatea de a crea comparații, de a observa evoluții sau, din contră, involuții.

Acest tip de studiu a fost întreprins prin vizite multiple pe teren, prin cunoașteri și reîntoarceri, atât la scara mare a zonei Banatului Românesc, cât și la scara nucleului tratat în detaliu.

4. Chestionarul ca puls al locului

Acest mijloc, inițial gândit ca fiind complementar studiului, a devenit **fundamental** pentru înțelegerea dinamicii locului Văliug-Gărăna-Brebu Nou, atât din punct de vedere social, cât și al mediului construit. Întrebările care îl compun investighează evoluția funcției casei, apartenența la comunitate, valorile comunității, caracterul locului, relația cu casa, tipul locuirii etc, în cadrul unei selecții variate de repondenți: cunoștințe ai pemilor, timișoreni, bucureșteni, rude ai unor reșițeni etc. Am căutat ca interesele acestora în zonă să fie la fel de variate, în toate cele trei localități componente ale nucleului: case pentru locuire permanentă, case de vacanță, pensiuni, pentru a urmări felul în care intervențiile în mediul construit răspund acestora.

5. Procesul participativ – de la copil la arhitectul-utilizator

Prin prisma unei lungi relații personale cu locul, pulsul acestuia este prezentat atât din exterior, cât și din interior; atât obiectiv, cât și subiectiv. Copil fiind, am cunoscut locul pe derdelușul „din groapă” de la Brebu, prin dese vizite la casa unor prieteni (Anexa 2, 2). Acestea au continuat până în prezent și au presupus o cunoaștere stratificată a zonei **Brebu-Gărăna**, în funcție de preferințele vârstei: identificarea punctelor de aprovizionare din sat, problemele accesului pe timpul iernii, joaca în conformitate cu relieful, băile în lac, festivalul de jazz de la Răscruce, frigul și mirosul de umed din interior, paturile gigantice.

Văliugul mi-a devenit cunoscut prin oportunitatea construirii unei case de vacanță a familiei, proces care a durat mulți ani, a presupus vizite săptămânale și a închegat percepția celor 3 localități ca un tot funcțional, în ciuda diferențelor vizibile dintre acestea.

Astăzi, mă consider *de-a locului*, a locului care lărgeste limitele lui „acasă” cu 120 km.

Fig. 1.6 Relațiile în timp cu locul, din copilărie până acum

6. Paralele, evoluții, studii de caz, proiecții

Aceste intervenții, uneori vizuale, alteori teoretice, sunt utilizate pentru a marca anumite observații în text, a genera relaționări, schimbări, contraste sau a exemplifica atitudini adecvate în relația cu locul. De exemplu, teoriile sunt văzute în paralel, cumulativ, pentru a ilustra o imagine generalizată, a relațiilor calitative om-loc-obiect. În cadrul acestora, studiile de caz susțin punctual tematica abordată.

În cadrul părții practice, au fost utilizate metode precum paralela și proiecția informației teoretice, pentru a defini cât mai complex caracterul zonei, mereu în

schimbare: interferențe și importuri, paralela cu Boemia, extragerea unor teme predilecte în relația cu locul, modificarea funcției casei, de la pragmatic la adaptat etc.

7. Bidirecționalitatea universal-local

Tema relației universal-local este, cel puțin în arhitectură, una teoretizată intens în cea de-a doua parte a secolului XX: de la sesizarea unei faze inițiale de inspirație vernaculară a figurilor principale a stilului internațional (Le Corbusier), la conturarea unor veritabile mișcări teoretice ale relației cu locul (regionalismul critic, ideologic sau eliberat), vizibile deseori mai intens în țări subdezvoltate sau îndepărtate de efervescenta modernă europeană, cu o cultură proprie, care acomoda în mod personal, subtil și filtrat prin cultura proprie principii arhitecturale calitative.

În cadrul tezei, privirea datelor într-un dublu sens caută odată identificarea unor principii și relaționări generale, dătătoare de calitate, care să explice în fundal situația actuală a mediului rural din Banat, și apoi să insereze în cadrul acestei matrici fenomenele calitative locale. Spre deosebire de mișcările internaționale pe subiect, tentativa proprie nu caută un anume limbaj local, ci se concentrează mai degrabă pe **calitatea relațiilor** ce pot să apară între om, loc și obiectul de arhitectură, atunci când aceste două medii sunt puse față în față.

Arhitectura

Idealuri înalte
Supra-teoretizată
Definită prin limbaj
Caută caracter
Materializează un obiect
Norme universal acceptate

Nucleul rural

Rațiuni pragmatice
Intuitivă
Definită prin prezență
Radiază caracter
Materializează o lume, o credință
Norme locale

Ele au stat mereu față în față, însă au fost privite independent de cele mai multe ori: teoria a fost criticată pentru intelectualizare excesivă și lipsă de conexiune cu omul, utilizatorul său prin excelență, iar mediul vernacular a fost mai degrabă privit evolutiv, spre uniformizare prin eterogen. În mediul rural din Banat de exemplu, universalizarea a presupus o incoerență din ce în ce mai accentuată a imaginii mediului construit, către o expoziție de obiecte cu reguli proprii.

Dinamica universal-local, independentă de timp, dar dependentă de conexiuni, plasează înțelegerea în centrul său și poate astfel da indicii despre apariția, păstrarea sau renegocierea valorii. De ce nu, aceasta pune în relație vechiul cu noul, existentul cu imaginatul și determină o perspectivă în context nou, nebătătorită, care nu este totalmente subiectivă, a mediului rural din Banat.

8. Implementarea observațiilor – inserție-experiment în țesutul construit

Implementarea oferă realism teoriei, o negociază, o contestă sau o potențează, imprimându-i noi posibilități. În acest sens, am introdus în cadrul argumentației un proiect propriu de tip experiment, o tentativă de inserare în țesutul existent, care să exemplifice internalizarea unor principii generale, dar și a specificității și atmosferei locului. Principiile îi conferă acestuia înțelegere, atemporalitate, iar cunoașterea dinamicii locale îi conferă apartenență și acces la totalitate.

Aceasta presupune construirea unei case de vacanță în Văliug, parte a nucleului studiat în cadrul argumentației, pe un teren liber, o pânză albă pentru o mediere prin limbaj, relaționare și mesaj.

Cum am menționat anterior, pentru a observa și a putea descrie *invizibilul*, studiul cercetează atât teorii **generale**, cât și mediul **tradițional** din zona Banatului Montan la nivel istoric, geografic, antropologic, etnografic, urbanistic, de la nivel de ansamblu la nivel de detaliu, fără însă să își propună să formuleze câte o concluzie ritmată pe fiecare din aceste categorii, ci mai degrabă să înțeleagă fenomene și relaționări între acestea, în complexitatea trinomului **om-loc-obiect**.

Acest studiu este perceput în mod unitar, unde fiecare piesă a sa se bazează pe cercetări anterioare, încearcă să le dezvolte și să genereze conexiuni cu alte lucrări, să sintetizeze informații și să explice fenomene. Vernacularul este legat de teorie și filozofie, deci e perceput în **context nou**, prin observații, comentarii, comparații, *trăiri*. Studiul nucleului rural este interesant nu doar pentru valoarea sa ca temă, dar și pentru calitatea relațiilor omului cu mediul înconjurător, interior sau exterior - prin comportament, are importanță atât intrinsecă, cât și extrinsecă. De asemenea, este esențial ca lumea satului să fie studiată ca parte a unui univers mai mare, nu doar ca o enclavă, pentru a putea elabora relația mediu-comportament-obiect construit printr-o teorie proprie, conectată în același timp celor universale.

Materialul care compune prezenta argumentație are surse din domenii ca istoria, arhitectura, filozofia, etnografia, antropologia, sociologia, atât din mediul virtual, cât și din cărți proprii sau din materiale și excursii pe teren, a căror asamblare a fost condiționată de apariția unor conexiuni logice, dar și de subiectivismul și percepția personală.

1.5 Principiile structurale

Pentru a susține argumentația generală care gravitează în jurul relației om-loc-obiect și a răspunde obiectivelor enunțate anterior, teza este structurată în cinci părți principale care pun față în față aceste tematici, între care se inserează punctual părți de concluzii, pauze cu rol marcant al unui moment.

Global, materialul ce compune teza este organizat în **două moduri**: o dată în cinci capitole principale („INTRODUCEREA”, „LOCUL”, „LOCUIREA”, „PREZENȚA”, „NUCLEUL VGB”, „CONCLUZII”), care pun față în față omul, locul și arhitectura prin juxtapunerea unor teorii variate, și, în același timp, în două părți - una teoretică („LOCUL”, „LOCUIREA”, „PREZENȚA”) și una observată în teren („NUCLEUL VGB”).

Astfel, în primul caz, relația dintre om și loc, mediată prin locuire, este studiată prin **cuvinte cheie** precum structură, limbaj, atmosferă, caracter, iar în cel de-al doilea caz, accentul este pus pe evidențierea și înțelegerea fenomenelor locale care au dus la redefinirea colectivă a **valorii** – un dialog universal-local potențial bidirecțional, materializat în masa textului prin referiri și tangențe și în părțile de concluzii prin punctări suplimentare. Fiecare dintre aceste cuvinte cheie antrenează comparativ teorii asupra subiectului, care determină o imagine de ansamblu prin conexiuni, apartenențe sau perspective radical diferite.

La finalul fiecărui capitol apare o trecere graduală către mediul construit din Banat, tratat general. Astfel, în urma trecerii în revistă a perspectivelor teoretice, fiecare capitol aduce în discuție și situația din Banat, ca entitate particulară încă suficient de valoroasă pentru a fi documentată în cadrul acestui dialog. De asemenea,

fiecare capitol principal culminează cu o secțiune de concluzii, care structurează și contribuie la observațiile finale, descoperite în urma lecturii întregii teze.

În plus, prin prisma teoriilor supuse comparației, pe lângă **conexiuni**, apar în cadrul textului o serie de **dihotomii** care deschid perspective și ordonează: arhitectură născută din exterior vs arhitectură născută din interior, autonom vs contextual, subiect vs obiect, gând vs sentiment, subiectiv vs obiectiv, constanță vs schimbare, matematic vs experimentat (spațiu), a fi vs a aparține, prezență vs identificare, utilizare vs ancorare (validare existențială), cunoaștere vs implementare (formal), totalitate vs părți, adevărat vs reprodus, interacțiune vs stil, relații vs concepte.

Discuția teoriilor selectate generează atât legături, cât și opoziții, într-o matrice care dialoghează prin atitudini față de situația actuală, om, natură, loc, construcție, formă, atmosferă, percepție, limbaj, arhitect. Acești termeni cheie au rol **structural** în cadrul tezei, dar poziție disipată în text, ca mai apoi să se reunească în cadrul schematizării finale, cu rol în susținerea concluziilor.

La o privire mai în detaliu, capitolul „**LOCUL**” definește noțiuni, amintește relațiile în timp ale arhitecturii cu locul, discută succint mișcări catalizatoare în relația cu locul, decodifică aspecte care oferă structură și ordine atât mediului natural, cât și celui construit, semnaleză importanța atmosferei ca aspect deseori definitoriu al locului, tratează fenomene precum pierderea și recâștigarea locului, trece în revistă evoluția mediului construit rural local. În cadrul acestui capitol, mediul natural, ca unitate calitativă, și cel construit sunt privite față în față, fiind considerate interdependente, iar conexiunile identificate în cadrul teoriilor sunt apoi extrapolate mediului rural bănățean, în generalitatea sa, pentru a evidenția cauzele din spatele alterării constante a acestuia. În cadrul capitolului „**Structura locului**”, un subcapitol este dedicat evoluției mediului construit rural din Banat, ca siluetă perceptibilă mai mult sau mai puțin unitar în peisaj, după caz și după vreme, prin relația formă-fond.

În ansamblul său, capitolul „Structura locului” încearcă decodificarea și exemplificarea proprietăților formale ale locului, a caracteristicilor fizice, tridimensionale, dar și a celor perceptive, care asamblează caracterului locului în relație cu cel care îl explorează. Aici sunt discutate ingrediente ce determină calități ale spațiului și definesc practic spațiul cotidianului, spațiul trăit cu caracter perceptibil, precum relația natural-construit, percepția, ordinea, adunarea, semnificația, relațiile, conturul, limita, apropierea, evoluția, tipologiile, limbajul, stabilitatea, recucerirea, arta locului.

Capitolul „**Atmosfera**” discută condițiile necesare pentru ca aceasta să apară, dar și forța acesteia, ca vibrație însumată a unui loc, potențial generator al caracterului local.

În cadrul capitolului „**Pierderea locului**” se discută despre situația actuală în lume, dramatică în Banat, dar și despre aspecte constructive, formale, perceptive, umane, ce determină apariția acestui fenomen, pretutindeni și pe plan local.

Capitolul „**LOCUIREA**” vizează la rândul său cunoașterea unor perspective multidisciplinare asupra acestui act (cosmologice, existențiale, tipologice, poetice, sociologice etc.), considerat în cadrul argumentației mediator și traducător al relației dintre om și loc.

Capitolul „**PREZENȚA/APARTENENȚA/ABSENȚA**” investighează felul în care omul vede spațiul, ca eveniment, ca experiență, ca parte a propriei sale valorificări existențiale - prin prezență, măsurarea spațiului e totală, înglobând aspecte perceptive,

mecanice, funcționale, antropologice, existențiale și poetice. Structural, acesta discută atât relații fizice cu spațiul, o cronologie din perspectivă filozofică a relației om-spațiu-loc, cât și tipologii și proiecții personale în relația cu spațiul.

Capitolul **„NUCLEUL VGB, BANATUL MONTAN”** definește o zonă particulară, valoroasă, pe care o analizează din punct de vedere istoric, structural, social, fenomenologic, antropologic, prin capitolele „Fundalul”, „Fenomenele” și „Implantul ca experiment”. Primul, „Fundalul”, are ca rol creionarea și înțelegerea contextului fizic în care au apărut fenomenele discutate în subcapitolul următor. Ultimul subcapitol, „Implantul”, povestește procesul unei tentative de inserare în țesutul construit al nucleului în discuție, prin aplicarea principiilor calitative sesizate anterior.

În cadrul acestui ultim capitol de dinaintea discuției concentrate a concluziilor, atenția este în primul rând îndreptată spre interpretarea fenomenelor ce au modelat în timp caracterul zonei: tipare de mișcări ale populației, metamorfoza funcției casei în timp, impactul Festivalului de Jazz, caracterul turistic, moștenit și imprimat, etc.

Nu în ultimul rând, organizarea tezei în jurul câtorva cuvinte cheie probabil că își are inspirația în structura cărții lui Christian Norberg Schulz, *Architecture: Presence, Language, Place*, pe care o utilizează ca referință principală. Prin organizarea ei, teza încearcă să desfășoare argumentația într-un mod cât mai simplu, clar și rezervat, atât prin cuvintele care definesc capitolele, cât și prin prezentarea alb-negru a fotografiilor. Scopul acestui demers este de a pune accentul pe construcția și profunzimea argumentației și pe claritatea și calitatea rezultatelor acesteia.

1.6 Lectura tezei

Interesul pentru **simplitatea** prezentării tezei, menționat anterior, are ca scop facilitarea accesului la această *înțelegere*, în jurul căreia am construit – atât al cititorului experimentat, cât și al celui fără fundal în domeniu.

Sigur că în cadrul argumentației primează discursul general, însă fiecare capitol poate fi parcurs și individual, fără nevoia unei introduceri prealabile în subiect. În acest sens, capitolele sunt denumite succint, ceea ce asigură o navigare ușoară și oferă posibilitatea pendulării rapide între capitole, ceea ce favorizează conștientizarea și sublinierea conexiunilor calitative dintre subiectele tratate.

Aceasta avansează astfel și diferite grade de complexitate a înțelegerii totalității: de la punerea în paralel a celor două lumi, umană și construită, universală și locală, arhitecturală și filozofică, cotidiană și invizibilă, la înțelegerea structurii mediului construit valoros, la înțelegerea condiției omului, a felului în care acesta percepe și se proiectează în spațiul pe care îl trăiește și animă, la înțelegerea unui exemplu local concret de păstrare a valorii prin renegociere calitativă constantă – revitalizare culturală, evenimentul ca motor, puterea exemplului ca mecanism de sudare a comunității, la rândul său catalizator al mediului construit.

2. LOCUL

Din orice perspectivă este privit, *locul* înseamnă mai mult decât o pură locație abstractă, un „x” pe o hartă; un punct în spațiu nu este neapărat loc, însă locul necesită spațiu pentru a-și **desăvârși** condiția. Pe lângă caracteristica spațială evidentă, locul comportă o caracteristică personală, de apartenență, un *je ne sais quoi* care atrage omul în mod intuitiv. Această caracteristică poate fi vizibilă, căutată, precum turnul unei biserici – reper la nivel urban, sau sugerată, descoperită; poate fi agreată de colectivitate, sau poate rezona doar cu unii dintre noi.

Noțiunea de loc poate fi aplicată **ierarhic**, de la o zonă complet naturală, neocupată, la un spațiu intim omului – de la nivel de peisaj la interior, de la scară mare la scară mică. Astfel, locul poate fi oricare dintre următoarele: peisaj, construit, interior, obiect, atmosferă, pe care fie le individualizează, fie le stratifică, pentru a se defini (locul individualizat, locul stratificat, locul însumat). Ceea ce este adevărat pentru spațiu și timp, se aplică și locului: a exista înseamnă a fi undeva, localizat, deci locul este la fel de esențial precum aerul respirat, propriul corp – toate luate de-a gata într-o anumită măsură. Activitățile umane presupun loc: trăim în loc, interacționăm în loc, vizităm un loc, dispărem în loc.

Spațiu vs loc

Care a fost primul - locul sau spațiul? Raportat la spațiu, este locul oul sau găina?

Spatium, Space, Platz, Espacio, Spazio, Espazioa, Espai, Mellemrustasten, Szokoz Locus, Place, Platz, Lugar, Posto, Leku, Lloc, Placere, Hely, Plass, Plats, Yer, Paikka

Conform DEX, **spațiul** este o formă obiectivă și universală a existenței materiei, inseparabilă de materie, care are aspectul unui întreg neîntrerupt cu trei dimensiuni și exprimă ordinea coexistenței obiectelor lumii reale, poziția, distanța, mărimea, forma, întinderea lor; o mulțime de puncte care prezintă anumite proprietăți (mat.); o perspectivă vastă, un orizont larg; *loc*, suprafață, întindere limitată în care se desfășoară o acțiune; un *loc* (liber) între două obiecte; o distanță, un interval; un interval alb lăsat între cuvintele sau rândurile culese; un interval între liniile unui portativ; interval de timp, răstimp; din *spatium* (lat.), *espace* (fr.).

În ceea ce privește **locul**, DEX îl explică ca fiind o porțiune determinată în spațiu, așezare, poziție, situație, asezământ, teren, *spațiu*, zonă, meleag, regiune, tărâm, teritoriu, ținut.

Deși cele două definiții înclină spre zona științifică, riguroasă a limbajului și în consecință nu tratează statutul de *loc* al locului, acestea aduc în lumină interdependența și inseparabilitatea noțiunilor de spațiu și loc – pentru a-și defini sensul, fiecare termen se folosește de celălalt. Dacă spațiul este loc și locul este spațiu, cum se particularizează fiecare? **Nuanța** care le distinge este perceptibilă în cadrul definițiilor însele: spațiul este obiectiv, iar locul este subiectiv.

Aristotel cunoștea importanța locului încă de acum 2400 de ani, motiv pentru care a plasat cuvântul „unde” („where”) între cele zece categorii indispensabile ale

oricărei substanțe, generând o dezbatere care are ecou până astăzi, cu parteneri de polemică diverși: Descartes și Locke, Newton și Leibnitz, Bachelard și Foucault.

Prin opoziție, pentru Heidegger, *a fi în loc* este sinonim cu *a fi în lume* – dacă unul restrânge, celălalt expandează.

Tocmai pentru că este alături de noi mereu, spațiul este o noțiune luată de-a gata, care nu a fost tratată separat până în istoria recentă. Mai mult, aceasta a fost deseori subordonată altor termeni, precum spațiul sau timpul, mai amplu tranșați. Începând cu Filopon și până la fizica secolului al XVII-lea, locul a fost asimilat de spațiu. Prin comparație cu extensia infinită a spațiului, locul a fost perceput ca o simplă modificare a acestuia, ca un sit – spațiu monoton, care acomodează intervențiile umane. În secolele XVIII și XIX, locul a devenit dependent de timp, măsurabil și universal, iar apoi, redus la locații care presupun mișcare, a dispărut din vizorul gânditorilor vremii, care credeau în hegemonia timpului (Hegel, Marx, Kierkegaard, Darwin, Bergson). În decursul timpului, percepția spațiului a oscilat de la zone conținute într-un spațiu mai mare (Filopon), volum și poziție într-un spațiu mai amplu (Descartes), la regiuni cosmice care pun accentul pe corp și orientare (Kant, deschizător de inspirație pentru concepte de secol XX – Husserl, Merleau Ponty, Irigaray).

Spațiul transmite caracteristici clare, pe când locul *adună*, strânge laolaltă (Heidegger). Spațiul influențează omul, pe când locul *se schimbă* în ritm cu omul, are caracter de reper și dă sens (von Meiss). Locul este spațiu marcat, spațiu definit calitativ, ce posedă caracter, limită, istorie, nuanță. [7] Este un fel de entitate sau ocazie, locul nu e nimic. [8]

Mai mult decât o materializare geometrică, limitată, spațiul reprezintă o sursă de inspirație astăzi tocmai prin valențele sale **existențiale**: dintotdeauna, omul a definit realități construite, limite și centre spațiale cu semnificații în acord cu condiția sa în această lume trăită. În același sens, în studiile filosofice și fenomenologice menționate în acest studiu, spațiul aparține existenței, ca loc al întrupării tetradei, al găsirii rostului pe pământ, fiind aprioric edificării și având capacitatea de a adăposti. [9] Spațiul existențial, definit de Minkowski și preluat de filosofi și arhitecți deopotrivă în teoriile lor, este compus din spațiul tridimensional, matematic, împreună cu *caracterul* său (atmosfera). Odată separat de spațiul pur matematic, măsurabil, locul nu mai poate fi tratat decât existențial (von Meiss).

„Orice ar însemna <spațiu> și <timp>, loc și eveniment înseamnă mai mult” (Aldo van Eyck) [10].

Odată cu materializarea unui loc, spațiul și timpul primesc o valoare unică: ele nu mai sunt redușii matematice sau subiecte pur estetice, ci primesc identitate și astfel devin referință pentru existența noastră, proces ce nu mai poate fi întors: spațiu sacru, spațiu profan, spațiu personal, spațiu colectiv, natură, oraș, stradă, casă.

„*Spațiul se schimbă în ritmul soarelui; locul se schimbă în ritmul omului*” [11]

Dacă locul este perceput intuitiv, dar în același timp similar de către oamenii care îl folosesc, arhitecții l-au studiat din mai multe perspective de-a lungul timpului, pentru a înțelege și a decodifica relații, care mai apoi să poată fi recompuse: antropologică, fenomenologică, filozofică, poetică, arheologică, geografică, lingvistică etc. Aceste puncte țintite de privire au condus la complexitatea înțelegerii și

relaționării cu un loc ca totalitate și au deschis posibilități în ceea ce privește eventuale noi atitudini.

Privit semantic, locul își revelează particularitatea în contextul unor expresii:

RO	„om la locul lui”	EN	„a place in the sun”
	„fiecare cu locul său”		„all over the place”
	„are un loc bun”		„happy place”
	„a sta la loc călduț”		„keep in place”
	„a nu-și afla locul”		„out of place”
	„a-și face loc”		„put in his place”
	„din loc în loc”		„no place like home”
	„a fi din partea locului”		„right place at the right time”
	„a fi nelalocul lui”		„your own place”

Spațiu-timp-om

În cadrul acestor sintagme, relația intimă cu omul este lesne de observat. Fiecare dintre expresiile menționate mai sus face referire la existența unui sine în relație cu locul, fără să îl enunțe neapărat în mod direct. Astfel, cuvântul primește sensuri aparte și își descoperă valoarea și unicitatea în contact cu prezența unui eu uman. În cadrul fenomenologiei, utilizată pe parcurs pentru a atinge esența, rolul limbajului este important și revelator: fiecare substantiv exprimă mai degrabă un fel de a fi decât un obiect definit. Astfel, locul poate fi o parte de peisaj, o așezare în sine sau o bancă din fața unei case, toate sub umbrela aceluiași cuvânt.

„Locul meu și locul tău – fiecare cu locul lui. Locul meu și locul vecinului nu-s la fel și așa că stau din bătrâni pe el, pă același loc.” [12] În mediul rural, în mod special, locul este tratat cu respect și interes, fiind considerat parte a **ordinii cosmice**.

În spiritul relației spațiu – loc menționate mai sus, Heidegger considera locul ca fiind anterior spațiului: *„Locul nu exista deja dinaintea podului. Fără îndoială că înainte de înălțarea podului existau de-a lungul fluviului multe puncte (<Stellen>) care pot fi ocupate de un lucru sau altul. Unul dintre aceste puncte ajunge să fie un loc, și anume, prin mijlocirea podului. [...] Abia lucrurile, care sunt în acest fel anume locuri, sunt cele care îngăduie, în fiecare caz în parte, spații (Räume).”* [13]

Afirmația subliniază condiția locului de a fi loc, prin delimitarea de puncte izolate în spațiu; acesta ajunge să posede calitate doar prin prezența elementului de legătură, a prezenței fizice dătătoare de sens, care conectează. În acest caz, podul modifică condiția punctului din spațiu în care a apărut, transformându-l în loc prin însăși existența sa, dar și prin calitatea funcțională pe care o aduce, în raport cu utilizatorul său, ființa umană – deci din nou relația cu omul este văzută ca o condiție *sine-qua-non* a locului.

O altă calitate intrinsecă a locului este strângerea, **adunarea**, capacitatea sa de a atrage spre sine. *„Locul, cel-ce-strânge-laolaltă, adună la sine, păstrează tot ce a adunat, dar nu ca o capsulă care închide, ci în așa fel încât el străbate cu lumina și strălucirea sa ceea ce a strâns laolaltă, eliberându-l abia astfel întru esența sa.”* [14]

Fig. 2.1 Locul marcat, locul ca adunare: 1 – Măru, Caraș Severin;
2 – Brebu Nou, Caraș Severin; 3 – Brebu Nou, Caraș Severin

Timpul poate fi adăugat aici ca și calitate a locului, mai exact ca și capacitatea locului de a distorsiona noțiunea de timp; un loc poate altera timpul și poate oferi omului posibilitatea de a captura un moment, o experiență, în eternitate: „...*domol, care de fiecare dată ne face să ajungem în preajma semnificațiilor esențiale.*” [15]

Relația omului cu spațiul este una bidirecțională, în care fiecare dă și primește: omul își proiectează emoțiile în spațiu, iar spațiul împrumută omului aura sa. (Palasmaa).

Fig. 2.2 Momente și identități ce marchează locul: oile pe drumul spre Cornereva, lumina filtrată de pădurile dintre Văliug și Brebu Nou, particularitatea figurativă a drumului spre Semenici, caracterul rudimentar, valoros, la Socolari; sursa: fotografii proprii

În ultima perioadă, locul a devenit actor important, dacă nu centru al discursurilor teoretice, prin voci ca Christian Norberg Schulz, Gaston Bachelard, Edward Casey, Jeff Malpas și alții, care au dezvelit noi calități intrinseci ale locului prin lentile poetice, filozofice etc.

În esența sa, locul reprezintă o **totalitate**, o însumare a lucrurilor palpabile, materiale, care definesc realitatea cotidiană și determină calitatea mediului înconjurător, deci esența spațiului din jurul nostru. Astfel, locul este legat direct de experiența de a trăi, ca sumă a intervenției naturalului și umanului, a caracteristicilor mediului natural și a percepției și preferinței individuale. Locul, conținător și conținut deopotrivă, *este cea mai cuprinzătoare manifestare a vieții trăite.* [16]

Spațiul este deci un fenomen total, ce nu poate fi redus la proprietățile sale constituente și nici nu poate fi descris (doar) științific, analitic, sau arhitectural, din cauza riscului de a pierde din vedere totalitatea. Pentru a-l înțelege în complexitatea sa, este nevoie de o **metodă** adecvată. Abordarea fenomenologică reprezintă în această situație o unealtă potrivită pentru a descoperi locul ca totalitate creativă, prin întoarcerea la esență.

Aceste observații zugrăvesc o imagine complexă a locului, iar în continuare prezenta lucrare se concentrează pe capacitatea spațiului de a genera și **invita** locuri și pe înțelegerea acestora pentru a genera și a invita arhitectură adecvată. Rolul acestui capitol despre loc este de a *vedea* și de a *înțelege* spațiul înconjurător, ca o condiție necesară pentru o atitudine vizavi de construit, mai degrabă decât generarea unei arhitecturi „a locului”; punând în relație directă omul cu mediul, naturalul cu umanul, rezultatul construit este înțeles și admis. Pentru aceasta, este important ca mesajul și structura locului să fie privite și decodificate, având mereu în vedere *relația totalitate – părți*, o relație dinamică în care părțile contribuie la determinarea totalității, însă nu pot exista fără ea - enunțată și tratată de psihologiile holistice și teoria Gestalt. Locul asamblează și face prezentă o lume și poate fi compus din totalități mai mici sau mai mari, de la peisaj la interior.

Înțelegerea locului presupune mai mult decât suma unor informații, implică asamblare și relaționare în legătură cu unele concepte generale, analizate și înțelese la rândul lor, devenite expresii universale. În plus, înțelegerea spațiului e bazată (și) pe respect, ceea ce uneori înseamnă acceptarea realității în forma în care ea apare.

„Pentru a înțelege o lume eterogenă, în care totul pare să fluctueze, va fi necesar să ne concentrăm atenția asupra tuturor aspectelor generale care pot fi regăsite în specific și deci să notăm universalul prezent în fluxul fenomenologic, ca apoi să analizăm relațiile dintre acestea.” [17] Această atitudine marchează un reper concret în lumea rapidă și eterogenă de astăzi, o ancoră a raportării în vederea găsirii esenței și valorii: înțelegerea lumii prin prisma relațiilor dintre specific și universal.

Situs devine locus acolo unde viața are loc, unde natura și cotidianul trăit se completează reciproc pentru a crea un geniu loci.

Astfel, noțiunea de **geniul locului**, tratată intens de către filosofi și arhitecți deopotrivă, precum Martin Heidegger, Gaston Bachelard, Christian Norberg Schulz, poate fi înțeleasă prin structură și semnificație, unde semnificația reprezintă relațiile, ceea ce adună. Acesta tratează dialogul cu contextul, capacitatea de asimilare și integrare pe mai multe niveluri: obiect-om, om-mediul natural, mediul construit-mediul natural etc. *„Din perspectiva geniului locului, întemeierea, organizarea spațiului și locuirea în sine devin experiențe antropologice fundamentale, ce țin de o modalitate originară de înrădăcinare între cer și pământ, iar limitarea centrului căpătând valențe simbolice ale spațiului sacru.”* [18]

Mircea Eliade considera că locul este mereu descoperit de om, nu ales de acesta, ceea ce menține în discuție percepția și deschiderea omului de a vedea și a înțelege lumea din jur. [19] Odată descoperit și înțeles, geniul locului poate determina arta locului, o artă a totalității, ce crează imagini ale lumii care manifestă esența prin interacțiune.

În secolul XXI, universalul și tendința de **omogenizare** sunt vizibile, în detrimentul locului, destabilizat ca și concept și de volatilitatea dată de războaie,

migrații, supremația tehnologiei. În șoaptă, situații limită precum pandemia aduc cu sine o nouă sensibilizare vizavi de loc, fie el peisaj, casă sau spațiu virtual.

Într-adevăr, lumea este caracterizată astăzi de banal și individualitate, ceea ce presupune automat diminuarea și dificultatea creării locurilor. **Nonlocul** este capabil astfel să se integreze și să integreze din ce în ce mai ușor în lumea care nu mai are timp să înțeleagă și să se identifice colectiv și existențial. Concomitent cu această situație nefavorabilă există însă discursul și atitudinea unor arhitecți contemporani, care aleg să creeze prin referințe și raportări la loc, mai mult sau mai puțin perceptibile, imaginea filtrată construită de astăzi.

Fig. 2.3 Locul îmbătrânit, locul abandonat – zona Cornereva; sursa: fotografiile proprii

Organizatoric, capitolul aduce în discuție, alocând spațiu în cadrul subcapitolelor, noțiunile de *vernacular* (ca bază a artei locului), *structură* (ca mediu natural privit în paralel cu cel construit, cu anumite configurații fizice și atmosferă specifică) și fenomenele de *pierdere* și de *recuperare* a locului, ca fundaluri pentru privirea comparativă a diverselor teorii studiate și extragerea unor concluzii valabile universale.

Mediul **vernacular** oferă o radiografie tranșantă a mediului construit în mod arbitrar astăzi, dar, în același timp, reprezintă un fundal relevant pentru găsirea locului și a mesajului său, precum și pentru aplicarea teoriilor vizuale, de percepție, de arhitectură etc. Capitolul „STRUCTURA LOCULUI” disecă atât partea palpabilă, de configurație spațială, precum și pe cea perceptivă, de atmosferă, prin divizarea informației în două capitole, „PEISAJ” și „ATMOSFERĂ”. În spiritul afirmației lui Christian Norberg-Schulz, conform căreia spațiul și caracterul determină spațiul trăit, peisajul tratează atât caracteristicile tridimensionale ale mediului natural, cât și pe cele ale mediului construit, ca ansamblu, iar atmosfera tratează caracterul și percepția locului. Împreună, cele două aspecte decodifică structura locului și definesc spațiul trăit, experimentat de om.

2.1. Vernacularul

Conform DEX, **vernacularul** semnifică ceva personal, propriu unei țări; limbă proprie (numai) unei etnii, unui popor sau unei comunități date; (fr. *vernaculaire*). În același sens, arhitectura vernaculară poate fi definită ca o modalitate locală de a construi, folosind materiale și resurse din zonă, strâns legată de context, influențată de aspectele geografice și culturale ale zonei. Ca rezultat, arhitectura vernaculară aparține unei zone, deși uneori caracteristicile mediului construit pot fi regăsite și în

alte locații, similare ca și context. Importanța semnificativă a arhitecturii populare presupune că locuința aparține locului sau regiunii; dacă ar fi mutată altundeva, nu ar avea sens.

În cadrul prezentei argumentații, vernacularul este privit ca un exemplu de lume *trăită*, un loc care manifestă **esență**, caracter perceptibil, ușurință în continuitate, precum și spirit colectiv, proximitate. Acesta este văzut întâi ca mediu universal calitativ, iar apoi local, pentru fenomenele care revitalizează și recrează totalitatea – într-un dublu sens universal-local, general-specific.

O caracteristică **universală** a arhitecturii vernaculare este că aceasta se bazează pe ceea ce există în mod natural *in loco*, originează în caracterul local și exprimă caracter local. Aceasta este atent relaționată cu mediul și resursele, fiind de obicei construită de localnici, prin metode și materiale locale, tradiționale. [20] Astfel, este relevat un aspect important al acesteia, și anume faptul că este o arhitectură țintită pe nevoile, valorile, economia, stilul de viață a unei culturi specifice, deci poate reprezenta un instrument de a (re-) afirma identități, de a (re-) găsi contactul cu natura și mediul înconjurător, de a (re-) găsi sentimentul de apartenență (la un loc, la o comunitate etc.).

Printre caracteristicile construirii tradiționale mai pot fi amintite următoarele: durata de viață raportată la utilitate (apoi modificări sau demolare), bazată pe tradiție, originează din grupuri etnice specifice, rezultat al unui proces în timp, respectă condițiile locale, ecologică, instinctivă formal, reprezintă identitatea grupului, întărește apartenența la loc, modestie, se adaptează la context, echilibrează, determină un timp încetinit, utilizează limbaj simplu, fără banalitate, expresie sinceră a materialității, exprimă poetic momentele cotidiene, utilizează materiale locale.

Arta și deci arhitectura populară, rezultate ale muncii manuale, reprezintă o materializare vizibilă a experienței cotidianului în totalitatea sa, o imagine complexă a unui univers asimilat al apartenenței bazat pe colectivitate.

Deși are un caracter static din cauza legăturii strânse cu locul, aceasta traduce prin imaginea construită și mentalitate teme complexe, de factură filozofică, antropologică, cosmică, ceea ce îi conferă caracter universal, atemporal. Ea este dependentă de variabilele specificului local, dar în același timp adresează teme existențiale. Contrar unei arhitecturi a stilului, lumea rurală construită depinde de necesități locale și are o folosință puțin variabilă.

De aceea, acest studiu nu caută să identifice cantitativ limbajul formal de tip stil, ci să înțeleagă profunzimea fenomenului de a construi, din punct de vedere calitativ, pe baza filosofiei, elementelor de tip Gestalt și a fenomenologiei, aplicate într-o lume instinctivă, ordonată, cu mesaj clar – lumea vernaculară.

„Arhitectura vernaculară este o imagine a lumii, care conferă prezență mediului în care viața are loc, nu într-o manieră abstractă, ci în formă poetică concretă. [...] Arhitectura vernaculară dezvăluie o imagine care manifestă < aici-ul > vieții, proximitatea.” [21]

Ea este legată în mod direct de două aspecte rătăcite astăzi: **locuirea poetică** și **proximitatea** dintre oameni. Dacă vernacularul e perceput ca fundație comună între un limbaj formal inteligibil, o înțelegere a dinamicii sociale și o înțelegere a mediului înconjurător, acesta poate asigura atât rădăcini, cât și metoda necesară înțelegerii totalității.

Fig. 2.4 Vernacularul ca lume trăită, vorbește despre proximitatea dintre oameni și este definită cu materialități locale; 1 – sălașe pe drumul dintre Carașova și Oravița; 2 – dialog între vecini, zona Cornereva; 3 – materialitate locală, Carașova; sursa: fotografii proprii

Siegfried Giedion observa că mediul vernacular este caracterizat și de relația dintre constanță și schimbare (*constancy and change*), veșnic și efemer, care leagă direct persistența în timp de termenii de *monumentalitate* (simbol, memorie) și *regionalism* (rădăcini în spațiu). Puterea acestei observații nu constă în opoziția celor doi termeni, ci în implicația conform căreia relația dintre om și mediul înconjurător trebuie să fie mereu reinterpretată. Monumentalitatea, imaginea puternică de tip reper, ancorează umanitatea în timp, iar regionalismul implică nevoia de a revizita și a ne adânci rădăcinile în spațiu. În cazul de față, fundalul, locuința ca și cantitate, ca țesut, reprezintă regionalismul care înrădăcinează și oferă omului șansa de a-și materializa prezența în Univers, mai degrabă decât monumentalitatea explicită a obiectelor.

Discuția despre vernacular trebuie să pornească de la **locuire**, ca rezultat al existenței în lume a omului (*being-in-the-world*, Heidegger), ca mediator și interpret al relației om-loc, ca modul repetitiv care alcătuiește universul construit. „*A construi și a locui exprimă felul în care omul este în lume*”. [22] Arhitectura vernaculară oferă o confirmare a acestui gând. Omul vernacular a construit din rațiune utilitară, cu materiale locale, însă în deplină cunoștință și aplicare a aspectelor cosmice (fel de a fi, materializarea existenței între cer și pământ, puncte cardinale, sus-jos, rituri și mituri de ocupare și edificare, importanța centrului, semnificația zonelor de tranziție etc.) și estetice (forme simple, proporții). Această reducere la simplitate, la esență, este un aspect care ar fi atât de necesar de redescoperit în lumea suprasaturată vizual, dar nestructurată, de astăzi.

În societățile **tradiționale**, riturile și miturile alcătuiau cultura, materializată atent (și) în mediul construit prin poziționare, orientare, relația interior-exterior etc. Dacă miturile se bazează pe cuvinte, pe transmiterea orală a informației, riturile se referă la manipularea sacrului, atât în viața de zi cu zi, cât și în mediul construit. Raportul dintre sacru și spațiu, înțelegerea capacității ritului de a modela formal spațiul, este esențială pentru înțelegerea lumii vii, tradiționale. Ordinea cosmică, cu care este acordată arhitectura vernaculară, reprezintă la rândul ei o modalitate de continuitate a informației ancestrale.

Astfel, locuirea tradițională este caracterizată de **dăinuire**, atât la nivel de transmitere a unor obiceiuri, cât și a limbajului spațial, integrate mediului înconjurător și lumii. Heidegger definește dăinuirea apelând la cuvintele lui Goethe: „*a acorda într-o armonie neexprimată*”, „*dăinuie numai ceea ce este acordat*”. [23]

Ca răspuns în ceea ce privește locuirea, arhitectura vernaculară se află la originea artei locului. Prin raportarea la mediul înconjurător, organizare, mijloace și materiale de construcție, mentalitate, mediul vernacular oferă fundalul pentru apariția și înțelegerea artei locului, ca artă a totalității. Spațiul tradițional invită locuirea poetică, conectată unor structuri ascunse ochiului și opusă simplei măsurari. Aici, locuirea poetică este strâns legată de creația poetică, deci de construirea originară, autentică, care pune în relație cerul cu pământul, omul cu lumea, interioritatea cu exterioritatea, natura cu ocuparea etc.

O altă caracteristică a locuirii vernaculare este **varietatea** în omogenitate, bazată pe principiile *temă și variație*, elaborate de CNS, prin care mediul construit își primește coerența construind la fel, dar niciodată identic. Deși evoluția arhitecturii de tip vernacular este limitată și înceată, conservatoare, calitățile limbajului sunt exprimate folosind acest principiu calitativ. Adățiunile stilistice, ornamentele, au organizat tipologiile într-un context mai amplu, întărind unitatea localității cu teritoriul.

În consecință, arhitectura de tip vernacular definește un mediu construit **nepretențios**, dar corect, caracterizat prin reticență față de formele noi, alambicate, și care preferă mai degrabă formele deja „încercate”; din acest tip de gândire a rezultat o imagine coerentă, generată prin procedee de tip repetiție, asemănare etc., care a supraviețuit o lungă perioadă de timp și continuă să supraviețuiască și astăzi.

Chiar dacă actul edificării este unul **intuitiv**, imaginea arhitecturii vernaculare este în general omogenă, ordonată, cu reguli ușor de citit, asimilat și, cel mai important, de continuat și dezvoltat în mod coerent, adecvat, mai departe. E din ce în ce mai clar că arhitectura vernaculară este bazată pe forme simple, alăturări și operațiuni clar definite, care diferă însă de convingerea postmodernă conform căreia un loc are identitate doar ca rezultat al utilizării formelor bazice. În plus, arhitectura vernaculară tratează intim relația cu omul și cu mediul înconjurător, generând identificare, apartenență și persistență în timp. Arhitectura vernaculară are deci valențe universale, atemporale și înrădăcinate în același timp.

Stabilitatea sesizată anterior, proprie arhitecturii vernaculare, și modul în care mesajul este transmis mai departe, determină discuția despre **tradiție**. Acest termen indică faptul că o imagine, un raport, o relație, continuă să dăinuie și pentru viitoarele generații. Tradiția este importantă în acest moment al discuției pentru capacitatea sa de propagare a informației, pentru studiul ei ca proces. Atât Kahn, cât și Venturi consideră că rădăcinile conțin tot ceea ce urmează să apară, iar vechiul și noul au aceleași origini.

În cadrul studiului de față, **tradiția** nu este văzută ca stil, ca punct de plecare pentru găsirea unei forme, nici măcar ca referință, ci ca metodă, ca fenomen important de a fi înțeles pentru persistența în timp a informației calitative și a culturii și chestionarea înlocuitorilor acesteia de astăzi. Tradiția ca proces are componente vii, care, odată înțelese, pot influența pozitiv arhitectura de astăzi, deseori definită pur estetic. Ea poate fi fundal, termen de comparație, alternativă, sprijin, inspirație, limită - însă nu mai funcționează ca și **canal** de transmitere a informației mai departe.

Tradiția poate viza spațiul, locul, arhitectura, obiectul, în timp ce locuirea focusează privirea asupra relației om-casă și a felului în care acestea s-au modelat reciproc. Discuția despre locuire pornește de la loc și tratează capacitatea omului de a vedea, de a se stabili, de a se așeza, de a sălășlui, de a coloniza. În subconștientul omului, experiențele trecute generează imagini puternice de apartenență, pe care acesta le cunoaște și le rememorează cu ochii închiși: casa bunicilor, casa copilăriei, casa prietenei cele mai bune etc.

În trecut, tradițiile erau fondate pe tipologii, moduri de a construi, ordine spațială, ceea ce făcea posibilă memoria, identificarea și orientarea – caracteristici găsite a fi esențiale de către Norberg Schulz pentru satisfacerea și materializarea nevoii de a fi în lume a omului și pentru înțelegerea mediului construit.

Fenomenul care are ca rezultat astăzi dispariția rapidă a acestui fundal comun trebuie atribuit situației globale deschise în care trăim, caracterizate de viteză, acces nelimitat la resurse și informație etc. Cu toate acestea, oamenii au în continuare nevoie de adăpost, iar mediul construit se (re-) definește constant. Unele aspecte ale mediului vernacular sunt încă menținute, prin metode diferite de cele știute până acum și la o scară mult prea mică pentru a impacta pozitiv imaginea de ansamblu. Sentimentul colectiv este diminuat, iar apartenența la o comunitate a dispărut aproape complet prin lipsa de interacțiune dintre membrii acesteia. Tradiția nu ar mai putea funcționa astăzi ca și canal de transmitere a informației, dar ar putea ușura înțelegerea și determina adecvarea.

Conform Schulz, o tradiție de a construi poate fi detectată și se manifestă vizual în două moduri fundamentale: de la **distanță** și din **apropiere**. De la distanță, satele apar ca figuri distincte care se profilează în peisaj, după principiul formă-fond, iar claritatea definirii acestora depinde de claritatea definirii conturului. Acesta se materializează în funcție de gruparea elementelor constitutive ale așezării, generând o formă esențială a unității, în cadrul căreia probabil participantul cel mai prezent este acoperișul – ca element repetitiv.

De aproape, de la scara omului, clădirea apare ca o unitate structurală, tensiune și ritm, în cadrul unui context definit în același spirit, cu aceleași reguli în minte. Astfel, din această perspectivă primează importanța formală, a utilizării spațiului, a relației interior-exterior, a materialității, a detaliilor personale, iar acoperișul menționat anterior aproape că nici nu mai este perceptibil. În ambele cazuri, omul este martorul unei imagini a locului, cu materializare și sentiment caracteristice, conjuncție cu care s-a identificat, conștient sau nu, timp de secole.

Fig. 2.5 Relația depărtare – apropiere, cu momente caracteristice, de respiro, de pe parcurs – Carașova, Caraș Severin; sursa: fotografii proprii

Chiar dacă utilizarea locului poate să difere în funcție de zonă și de comunitate, identificarea inconștientă cu componenta **geografică** este puternică și omniprezentă: oamenii afirmă despre ei înșiși că sunt bănațeni și se mândresc cu aceasta apartenență, devenită conștiință colectivă, motor al lumii vernaculare – azi însă din ce în ce mai difuză. Ce până recent era mândrie colectivă, acum s-a transformat în mândrie individuală.

În consecință, discuția despre tradiție ca fenomen este relevantă și astăzi, aceasta fiind actuală ca proces, însă nu ar trebui tratată ca unică referință. „*Din perspectivă hermeneutică și fenomenologică, tradiția nu e obiect al trecutului, ci e mereu prezentă.*” [18]

Până acum, raportarea la tradiție avea loc pe trei paliere: abandon, păstrare parțială și transmitere mai departe. **Astăzi**, arhitectura vernaculară nu mai definește caractere emblematice – nici în Europa, nici în România. Omul nu mai transmite identitate locului, iar locul nu mai transmite identitate omului. Atât caracterul, cât și coeziunea așezărilor de acest tip au dispărut, iar muzeele populate cu arhitecturi punctuale, constituie o compensare limitată, extrasă din context, pentru dispariția locurilor experienței vieții de zi cu zi. **Satul** tradițional ca entitate independentă nu mai există la ora actuală, însă specificitatea acestui mediu încă poate fi studiată pentru o lungă perioadă de timp, în special în zonele cu mai puțin contact cu rapiditatea lumii moderne, cum încă mai sunt unele sate din zona Banatului.

Muzeificarea acestui segment de arhitectură nu este o soluție, cu atât mai mult cu cât însuși caracterul acestora vine din relația cu locul și cu mediul construit înconjurător.

Pe măsură ce mediile construite și deci imaginea lumii noastre trăite se **redefinesc** zilnic, la fel o face și vernacularul. Datorită rapidității, accesului la informații și mijloace și adaptării umane, contextul de mâine va fi diferit de cel al obișnuinței de astăzi. Atât azi, cât și mâine, mediul vernacular se schimbă iremediabil, urmând să ajungă o simplă colecție de obiecte individualizate, în care relaționarea a fost eliminată complet. Înafară de protecția împotriva intemperiilor, aceste monumente dedicate propriului ego nu bifează nici un alt aspect calitativ. În mod paradoxal, astăzi, deși oamenii sunt lipsiți de constrângeri și au la îndemână cele mai moderne mijloace și materiale de construcții, mediul construit vernacular este din ce în ce mai afectat. Fenomenul are la bază mai multe cauze, care vor fi detaliate în capitolele care urmează.

Nu doar mediul construit vernacular este preponderent haotic, cu reguli care nu mai pot fi citite. Noua realitate construită este determinată de raportarea la **aleatoriu**, de pierderea aspirațiilor și valorilor comune.

O **sumă** de aspecte au condus la această dispariție treptată, precum relația incertă dintre oraș și sat, dispariția activităților care susțineau lumea satului, înlocuirea mentalului colectiv cu cel individual, interesele economice, individualismul, libertatea și accesul la informație, dominanța omului asupra naturii, supraîncărcarea vizuală, rapiditatea lumii trăite, neglijența simțurilor, lipsa și pierderea demarcării etc.

Un motiv mai puțin palpabil, dar universal, adus în discuție de Siegfried Giedion, este **fractura** dintre gând și sentiment (*fracture between thought and feeling*) – tratată intens în perioada modernă, în ciuda percepției majoritar funcționaliste a modernismului, însă fără găsirea unor concluzii certe. Chiar dacă pionierii curentului au încercat să introducă în proiectele lor și aspectul poetic, sentimental, a existat problema înțelegerii insuficiente a vieții cotidiene și a condiției

ființei umane, precum și restrângerea simțurilor în sfera vizualului, o simplificare neinspirată a ființei umane și percepției. În plus, acesta afirmă că oamenii aspiră prin condiția lor spre un nou regionalism, cu rădăcinile în arhitectura vernaculară – un discurs pentru găsirea unei noi tradiții bazate pe arhitectură ca recuperare a locului. În acest context, regionalismul critic al lui Aalto este considerat insuficient, din cauza imaginii moderne rezultate în cadrul proiectelor sale.

„Gradul în care metodele gândirii și simțirii coincid determină echilibrul unei epoci. Când aceste metode se depărtează una față de cealaltă, nu există posibilitatea unei culturi și a unei tradiții”. [24]

Norberg Schulz sugerează că relația dintre existența și persistența unei tradiții a construirii și realitatea haotică de astăzi poate începe să fie remediată prin răspunsul la întrebarea: ce înseamnă *modern* pentru omul care trăiește astăzi? De exemplu, casele cu acoperișul realizat din felii de piatră din Elveția, clădirile latticework din Europa Centrală, casele cu acoperiș din stuf creează **arhetipuri figurale**, imagini în care relația natural – contruit este **totală**.

Casa vernaculară ar putea deveni arhetipală, referință pentru ceea ce înseamnă modern, dar și comun, prin: formă în secțiune, materialitate, registre, rapoarte în fațadă etc. – o imagine clară, care traduce o relație și care poate deschide posibilități, raportări, abstractizări; mișcarea modernă a încercat la rândul ei să se inspire din arhitectura vernaculară, nu prin copierea de modele, ci prin raportarea la anumite principii, care au mai mult legătură cu relația dintre prezență și expresie arhitecturală, practic raportarea la loc – insuficient înțeles pentru o relație concludentă, adevărată.

Mediul vernacular din România și îndeosebi cel din **Banat** reprezintă un subiect de studiu elocvent pentru exemplificarea unor **relații** (interumane, cu mediul înconjurător, cu orașul, cu comunitatea, cu peisajul etc.), care să poată deveni baza **înțelegerii** condiției omului în lume și a mediului înconjurător, a imaginii locale. Stabilitatea notabilă caracteristică arhitecturii vernaculare este de necontestat, însă astăzi aceasta ajunge să fie pulverizată, iar mesajul incapabil să fie transmis mai departe în mod coerent - de aceea acest exercițiu este critic în acest moment, într-un mediu construit la îndemână, cunoscut și apropiat.

În general, locuirea tradițională nu e doar neinteresantă pentru arhitecți și locuitori, ci realmente părăsită, uitată, neacceptată, și de multe ori distrusă pentru a face loc unor manifestări noi, moderne; aceste observații dau naștere unui fenomen paradoxal global: deși locuirea este funcțiunea majoritară în cadrul mediului vernacular, deci generează țesut, astăzi își dorește să devină obiect, simbol.

Deși omenirea se află în punctul cel mai evoluat din istorie, imaginea construită suferă din ce în ce mai tare.

În **Banat**, arhitectura vernaculară încă mai oferă un exemplu respectuos de raportare la mediul natural și construit existent, în ciuda ritmului actual, alert și iremediabil, de „personalizare” a mediului construit. Deși această imagine completă a simbiozei cu mediul înconjurător (natural, peisaj, așezare pe teren, orientare, funcționalitate, tehnologie, ecologie, durabilitate) ar fi putut fi radical destabilizată în momentul aplicării modelului de planșetă austriac, datorită componentelor puternice ale mediului vernacular, dar și modului clar de operare, acest factor extern aparent perturbator a fost asimilat într-un nou și redefinit întreg. Astfel, o caracteristică importantă este puterea de **asimilare și redefinire** – deși des influențat din exterior,

mediul construit de factură rurală încă păstrează nuclee calitative care generează locuri și atmosfere emblematice.

Din punct de vedere antropologic, modul de viață și procesul de luare a deciziilor din sânul societăților tradiționale se bazează strict pe utilitatea **practică**, însă există țesuturi tradiționale calitative care au supraviețuit până astăzi. **Comunitatea** definea astfel un mediu stabil în cadrul așezării, a cărui continuitate era datorată tradiției.

Cartografierea așezărilor și apariția legilor transferă noțiunea de tradiție din sfera mentalului colectiv în sfera materială, palpabilă – începând cu secolul XVIII, apare un mixaj complicat al celor 2 direcții, cu rezultate vizibile la nivel urbanistic. Astăzi, tradiția nu mai aparține comunității, deci aceasta nu poate fi lăsată să continue „liber”, ca în trecut. Pătrunderea capitalismului în mediul local este de impact – comunismul a distrus obiceiuri, sisteme sociale și imaginea ansamblului construit mai pronunțat ca administrația austriacă prin geometrizare. Tradiția lipsește astăzi comunităților, deci trebuie înțeleasă din exterior și reinterpretată. Ea nu mai este recognoscibilă astăzi nici ca mentalitate, nici ca formă, însă principiile pe care se bazează pot inspira noi relații.

Dacă până recent mediul rural era considerat neinteresant pentru arhitecți și locuitori deopotrivă, un mediu fragil, fără reguli și consecințe, în ultimii ani, și mai accentuat după începutul **pandemiei** COVID 19 în 2019, se poate observa o schimbare de percepție, care cu siguranță poate determina o schimbare de atitudine față de mediul construit din această zonă. Dacă după 1990 a început deja să crească numărul persoanelor care migrau dinspre urban înspre rural, în ultimii ani motivația acestei acțiuni s-a schimbat: reconectarea cu natura, minimizarea nivelului de stres, reducerea poluării, liniștea, reactivarea comunităților locale, rețele culturale etc., iar acest interes este în continuă creștere. Când popularul devine popular, intervențiile devin vizibile și trebuie făcute cu atenție, informare și înțelegere la scară amplă. Sunt multe de învățat din arhitectura vernaculară, care nu a riscat în nici un fel să marcheze negativ pământul pe care se ridică, împrejurimile și peisajul.

Ruralul devine **astăzi** revalorizat de omul contemporan, ca reprezentare necontaminată a autenticității, a originilor sacre, a atemporalității și legăturii cu locul. Pe baza unei promovări și ocupări culturale, în unele localități conștiința comunității e regăsită, generează matrici ale reprezentării și începe să manipuleze realitatea fizică din teren, ținând cont de echilibrul structurilor constituente.

Sursă valorică și **reper** existențial, arhitectura vernaculară se referă în cazul de față atât la un subiect de studiu, cât și la o metodă de abordare – în cadrul materialului prezentat, mediul vernacular este considerat ca un fundal, un univers cu care interacționează diverse teorii. Imaginea mediului construit vernacular este interesantă pentru studiu, nu doar pentru valoarea sa ca obiect, dar și ca punct de pornire în studiul relațiilor mediu înconjurător-comportament – are importanță atât intrinsecă, cât și extrinsecă. Locuirea tradițională poate reprezenta subiect de studiu atât pentru virtuțile sale marcate de echilibru, pentru exemplificarea și recuperarea unor componente culturale, comportamentale, de mentalitate, cât și pentru identificarea unor aspecte fundamentale, atemporale, ce pot ghida, influența, și de ce nu, oferi baza pentru arhitectură modernă prin teorie și exemplificare, prin întoarcerea la esență. Astfel, mediul vernacular este un fundal potrivit pentru schimbul universal-local, cu rezultate care pot ordona și inspira.

Studiul arhitecturii vernaculare subliniază **conexiunea** dintre mediul construit și om, în ambele sensuri: omul influențează mediul construit prin aditii, iar mediul construit influențează direct dinamica, percepția omului și utilizarea spațiului de către acesta. Ca sumă a unor factori etnici, de context, sociali, care nu sunt ficși, mediul vernacular trebuie înțeles și recâștigat încontinuu, pentru ca imaginea redată să rămână sau să redevină una relevantă. Pentru că studiul arhitecturii vernaculare are nevoie de **metodă** adecvată, mai mult decât căutarea unei tradiții sau a unei poziționări tridimensionale, accentul poate cădea pe înțelegere *fenomenologică* și observarea unor *arhetipuri* natural-umane, atât *formale*, cât și de *relaționare* (comportamental, natural-uman, cer-pământ), care pot fi înțelese, asumate, aplicate, continuate sau reinterpretate.

Așa cum explica și Norberg Schulz, înțelegerea se poate realiza prin reducere fenomenologică, ca metodă de a găsi accesul obiectiv la original. Această metodă, aplicată pe lumea vernaculară ca origine a artei locului, poate aduce la lumină aspecte pur calitative, epurate de subiectivismul inevitabil al ființei umane. Esența întâlnită astfel poate fi menținută printr-o nouă interpretare a caracterului locului, cu menținerea că fiecare caracter implică manifestarea originalului, a felului de a fi al casei.

2.1.1 Regionalism critic, regionalism ideologic, regionalism eliberat

„*Arta este universală, accentul este local*”. (Rufino Tamayo, pictor mexican)

Primul termen a fost definit de **Alexander Tzonis** și **Liane Lefaivre** pentru a sublinia nevoia unei acțiuni moderne care să recupereze cunoștințe vechi printr-o atitudine de tip *bottom-up*, detaliat ulterior de Kenneth Frampton. Cel de-al doilea reprezintă o reacție a istoricului William Curtis la noțiunea de *regionalism*, pe care, dacă o acceptă, o asociază mai degrabă atitudinilor universale care, prin coexistență, au determinat produsul final în loc.

Cuvântul „*critic*” a fost ales inițial în această sintagmă pentru a absolvi istoria de sentimentalism.

În elaborarea discursului propriu despre regionalismul critic, **Kenneth Frampton** pleacă de la un citat din Paul Ricoeur, „*fenomenul de universalitate constituie un fel de subtilă acțiune distructivă, nu doar a specificului local, a tradiționalului, mai puțin ireversibil, ci a însuși nucleului creator al marilor civilizații*”. [25] Acest fenomen domolește și uniformizează, generând un paradox în care oamenii sunt din ce în ce mai la fel și în același timp caută să fie cât mai diferiți, inclusiv prin ceea ce construiesc. Ricoeur remarca că pentru inevitabila „modernizare” este nevoie de o **coexistență** a reînfrământării în propriul trecut și raționalitatea tehnică a prezentului, una mediată de nivelul de cultură și empatie al societății respective.

În percepția lui Frampton, regionalismul critic reflectă mai degrabă tipologia regională, restrânsă la interiorul unor limite teritoriale, care aspiră la un soi de recunoaștere și, de ce nu, la o posibilă independență culturală, economică și politică. O cultură autentică a unui loc depinde de capacitatea de a produce cultură locală, care presupune implicit relații cu exteriorul, un proces controlat prin cunoaștere, înțelegere, cântărire, asimilare și reinterpretare. Rezultatul ar putea fi numit adecvare, departe de scenografie, narcisism excesiv sau kitsch. Trăsăturile regionalismului critic, enunțate de Frampton, pot fi considerate următoarele:

- Critică asupra modernismului, fără să excludă aspectele progresiste ale acestuia;
- Accentul cade mai degrabă pe teritoriul care acomodează clădirea, o formă-loc limitată conștient;

- Tectonic, mai degrabă decât scenografic;
- Utilizarea factorilor specifici: sit, climă și lumină, în detrimentul optimizărilor (aer condiționat);
- Accent pe tactil și vizual, se opune înlocuirii experienței cu informația;
- Se opune simulării sentimentale a vernacularului local, mizează mai degrabă pe elemente vernaculare reinterpretate;

Conștientizarea unei arhitecturi de tip regional, cu identitate proprie și apartenență la un grup clar identificabil este vizibilă încă din **Grecia Antică**; în contextul competiției dintre *polis-uri*, se foloseau de elemente arhitecturale pentru a evidenția identitatea unui grup care ocupa un anumit loc, proces în care ordinele jucau un rol reprezentativ [26] Încă de atunci, arhitectura era racordată la fuziunea identitară între regiuni, fiind un mijloc privilegiat de relaționare.

O referință explicită la regionalism este oferită de **Vitruviu**: natură, loc și rațiune umană, considerați modelatori ai tipologiei unei clădiri, cât și ai omului.

Pitorescul secolului XVII din Marea Britanie, inspirat din picturi care elogiază puterea naturii în contrast cu mediul construit și dimensiunea redusă a omului, a adus în discuție poate pentru prima dată geniul locului: „*geniul tău, geniul locului și Marele Geniu au răzbit în sfârșit. Nu mai rezist pasiunii crescânde din mine pentru lucruri naturale, unde nici arta și nici capriciile omului nu pătează această instanță primitivă*”. [27] Aceste mișcări regionaliste au pledat pentru evidențierea calităților naturale ale unui loc, mai degrabă decât pentru impunerea unor reguli universale valabile.

În timp ce **regionalismul pitoresc** al secolului XVII a identificat grupuri etnice, legate de o regiune delimitată spațial, **regionalismul romantic** al sfârșitului de secol XVIII a urmărit emanciparea grupului prin conexiunea cu trecutul, cu originile – în ambele cazuri, memoria e păstrată și stimulată prin artefacte, ca factor ce menține în timp identitatea și autonomia grupului. [28]

Relația dintre emanciparea grupului și construcția identității a fost articulată în plus în Germania, prin **regionalismul romantic**, ce a avut la bază textele lui Goethe despre puterea arhitecturii de a face oamenii să conștientizeze trecutul comun și apartenența la memoria colectivă – susținută de materiale și detalii care să evoce această mentalitate și de catedrală ca motiv de mândrie și apartenență – o relație între privitor și obiectul privit.

Pe parcursul secolului XIX, regionalismul Romantic a luat forma studiilor locale, care ținteau observarea regiunilor cu arhitectură cu atribute comune, forma unor implanturi cu caracteristici stilistice „locale”, care să reafirme identități, dar fără să definească prototipuri.

Fig. 2.6 Claude Lorrain, contrastul natural-construit; 1 – „Capriccio cu ruinele Forului Roman”, c.1634; 2 – „Peisaj cu arcadă din piatră și râu”, c.1628-1630; 3 – „Odihnă în timpul fugii în Egipt”, c.1666, sursa: Google Arts & Culture

Apropierea de loc a fost tatonată în diverse ipostaze în cadrul celei de-a doua jumătăți a secolului XX de arhitecți precum Jorn Utzon, Sverre Fehn, A. Coderch, R. Bofill, Alvaro Siza, Luis Barragan, Oscar Niemeyer, Carlo Scarpa, Mario Botta, Luigi Snozzi, Peter Zumthor ș.a. Într-o lume în plin avânt tehnologic, grija pentru a loc a venit ca un *contrabalans*, fără ca cele două să fie neapărat opuse.

O mare parte a secolului XX a fost influențată de un soi de regionalism, de o legătură, mai vizibilă sau mai ascunsă cu locul – de la fenomen critic asumat conștient, la simplă adaptare unui nou mediu, la materialitatea fațadei sau jocul luminii. În anii de formare, arhitecți precum Le Corbusier, Mies van der Rohe, Alvar Aalto, Giuseppe Terragni, Louis Kahn, au trecut prin perioade tradiționaliste, în acord cu locurile în care urmau să proiecteze, ceea ce conturează cele două tendințe majore ale secolului XX – regionalistă și clasicizantă. Tendința regionalistă a fost axată pe caracter, climat, cultura locului, precum și particularități sau continuități teritoriale, adunată câteodată sub numele de **romantism național**, mai mult o sensibilitate la local decât un stil]n sine – cu adepți ca Wright, Gaudi, Mies van der Rohe, Asplund și chiar Le Corbusier, care, contrar începuturilor regionaliste, a saturat arhitectura sa cu imagini universale. [29]

Fig. 2.7 Le Corbusier, referința templului grec (stânga) în arhitectura nouă;
sursa: Google, Architectural Review, Archdaily

Atitudinea sa vizavi de tradiție, influențată de acropola atiniană și de imaginea templului, a fost centrată, în relație cu locul, pe principii de organizare și relaționarea planimetriei cu experiența spațială a formelor pure – forme cu caracter universal, corelate valorilor estetice sesizate în tradiție, care generează în același timp un vocabular adaptat lumii aflate în plină mecanizare.

În timp ce romantismul național avansa la începutul secolului XX ideea că arhitectura trebuie să aibă identitate culturală regională, o atitudine aplicată este poate cel mai bine vizibilă în țări **colonii** europene – locuri unde printr-o nouă inserție se generează dialoguri complexe colonizat-colonizator, local-importat (India, Australia etc).

Arhitectul american **Harwell Hamilton Harris** a definit în mod distinct doi termeni: regionalism restricționat și **regionalism eliberat**. Dacă primul este redus la o zonă sau material, cel de-al doilea descrie „manifestarea unei regiuni care se află într-o armonie specială cu gândirea emergentă a timpului”, care e regională doar pentru că încă nu a apărut în altă parte. Aceasta din urmă reduce caracterul restrictiv al primei și oferă un exemplu de relaționare cu latura universală: „calitatea acestui spirit regional este că se manifestă cu semnificație pentru lumea din afară” - spiritul, venit dinăuntru, se manifestă și la exterior, iar universalul, venit din afară, structurează și interiorul. [30]

Arhitecturi regionale și naționale au apărut deja din anii 30 sau 40 în locuri depărtate precum Finlanda, Japonia sau Brazilia, cu capacități proprii de a interacționa cu influențele externe.

În 1930, într-o perioadă de pauză a avântului modern, a avut loc o interacțiune notabilă, cu sens dublu, între universal și local: arhitectura modernă a fost utilizată în locuri noi, iar unele preocupări regionale au primit vizibilitate internațională, permițând o nouă înțelegere a culturilor locale. Structurile de metal și beton, preferate de arhitecții perioadei, au făcut înconjurul lumii, generând coliziuni cu localul sau devenind alterate în relație cu contextul. Un exemplu de astfel de sensibilitate regională poate fi considerat cel elvețian al anilor 30, o arhitectură influențată de rigoarea tehnică, claritatea funcțională și restrângerea formală caracteristică raționalismului italian sau arhitectura ca linie de forță în peisaj, prin exemplul Casei Malaparte. [31]

Fig. 2.8 Exemplul olandez – materialul ca element unificator al imaginii construite;
1 – Muzeul de artă den Haag, Haga, Hendrik Petrus Berlage (1935), sursa: Wikipedia;
2, 3 – complex de locuințe „De Dageraad”, Amsterdam, Michel de Klerk și Piet Kramer (1920),
sursa: Wikipedia

În **Olanda, Berlage** și arhitecții care i-au urmat au reușit un exemplu unificator, la scară mare, a vernacularului în arhitectura modernă, prin utilizarea cărămizii. **Van Eyck** a fost influențat de formele vernaculare din pământ din comunitățile africane, văzute ca expresii a unor mitologii spirituale, prin porți și ierarhii ale spațiilor.

În **țările nordice**, procesul început în anii 1930 de a subordona stilul internațional unor tradiții locale, naturale, de construcție, s-a materializat printr-o sensibilitate vizibilă față de local (peisaj, lumină și materiale naturale accesibile), perceptibilă și astăzi în arhitectură prin exponenți ca **Arne Jacobsen, Alvar Aalto, Jorn Utzon**.

Dacă Alvar Aalto a imaginat clădiri ca intermediari între viața umană și natură (prin forme inspirate de fenomene naturale, aparența trecerii timpului, contopirea clădirii cu topografia, atenția la unghiul și direcția luminii de iarnă, arhetipul curții-port, închise pe trei laturi, inspirația din lumea clasică, interacțiunea dintre intelectual și senzual), Jorn Utzon a definit prin secțiunea bisericii Bagsvaerd de lângă Copenhaga o imagine-simbol a regionalismului critic, în care conviețuiesc dihotomii precum interior-exterior, fluid-rigid, curb-drept, universal-local, unitar-modular, însemnătate-funcționalitate – o formă care a contopit o casă, o biserică, un hambar. Oricare ar fi fost sursele de inspirație pentru acestea, ele au fost cristalizate într-un limbaj nou, bazat pe intuiție personală.

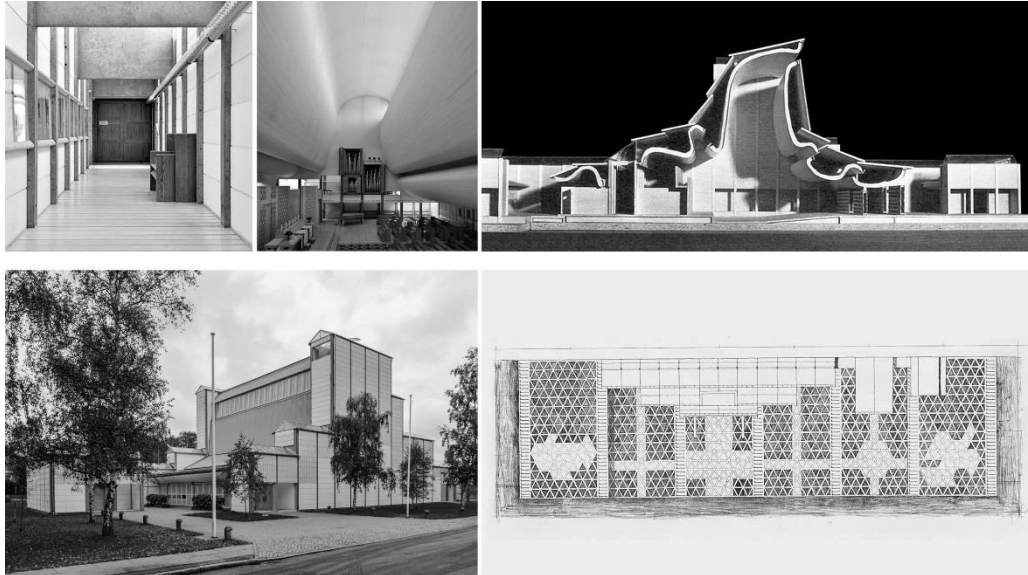

Fig. 2.9 Biserica Bagsvaerd, Copenhaga, Jorn Utzon – dihotomia interior – exterior: spațiu interior definit prin suprafețe curbe, care introduc lumina în mod indirect și spațiu exterior definit cartezian, ermetic, geometric; surse: Archdaily, arhitecturaviva.com

Fig. 2.10 Explorare, fluiditate și materialitate; 1 – Casa experimentală Muuratsalo, Alvar Aalto, Finlanda, 1954, sursa: alvaraalto.fi; 2 – Casa culturii, Alvar Aalto, Helsinki, 1958, sursa: Archdaily; 3 – Extinderea Facultății de Arhitectură, Jose Antonio Coderch de Sentmenat, Barcelona, 1978, sursa: joseantoniocoderch.org

În același timp, în **Europa** vibrau preocupări precum ordine versus expresie în Germania (Hans Scharoun), exprimarea unei noi fluidități adaptate terenului în Spania (Coderch) și Portugalia (Siza), sau stratificarea tradiționalului cu modernul în Italia (Scarpa). **Coderch** a imaginat compoziții avangardiste, în care cărămida aparentă este actorul principal, **Siza** a tratat cu atenție topografia, lumina și tranziția în căutarea unui echilibru local-global și a generat granulații specifice, iar **Scarpa** a juxtapus noul și vechiul astfel încât ambele să fie puse în valoare, ceea ce determinat o însemnătate tactilă, încapsulată până în detaliu. [32] Ornamentul a devenit *microcosmos* la rândul său, iar fragmentarea metodă de adecvare a scării.

Fig. 2.11 Topografia și inspirația mediteraneană: 1 – Casa Rozes, Jose Antonio Coderch de Sentmenat, Girona, 1962, sursa: joseantoniocoderch.org; 2 – Piscinile Leça, Alvaro Siza, Porto, 1966, sursa: Archdaily; 3 – Casă în Mallorca, Alvaro Siza, 2002, sursa: arquitecuraviva.com

După **perioada colonială**, a apărut o dorință generalizată de a aparține unei **lumi extinse**, care a presupus proiecte ale exponenților modernismului în țări în curs de dezvoltare – de exemplu, Le Corbusier și Kahn în India. Astfel, arhitectura modernă a fost produsă în țările industrializate din vest, afectate de condiții sociale fluctuante, cu rezultate implementate în întreaga lume, diseminate prin evoluția tehnologiei și a mijloacelor de comunicare, **colonizarea continuă** etc.

Mediul local din **Mexic, India și Brazilia** este un exemplu de relaționare cu ecourile arhitecturii moderne, care au propagat cu o viteză din ce în ce mai mare expresia robustă și planară a stilului internațional de început de secol. **Luis Barragan** a definit în Mexic o tactilitate tridimensională: enclave masive, care și-au propus o intensificare a experienței naturii - o poezie a izolării, contemplării, prin vederi controlate, tranziții spațiale, reflexii ale apei și luminii. **Niemeyer** a explorat în Brazilia o zonă în care arhitectura și topografia se întâlnesc, mediată de forme fluide, în care, la fel ca în cazul lui Barragan, climatul este interpretat ca aspect cultural în anatomia unei case care vorbește despre un mod de viață particular. [33]

Fig. 2.12 Atmosferă interioară și experiența naturii; 1,2 – Luis Barragan, Casa Barragan (Mexic, 1948) și grajdurile San Cristobal (Mexic, 1969), sursa: Archdaily; 3,4 – casa Las Canoas, Oscar Niemeyer, Brazilia, 1951, sursa: wikiarquitectura.com; 5 – Querini Stampalia, Carlo Scarpa, Veneția, 1961, sursa: fotografie proprie

În Egipt, **Hassan Fathy** vedea stilul internațional ca fiind distructiv și încuraja țărani să construiască pentru ei, ieftin și atemporal: „*Tradiția este analogia socială a obiceiului personal, iar în artă are același efect de a elibera artistul de deciziile neesențiale pentru a-și putea canaliza atenția pe cele vitale.*” [34]

Mai târziu, în anii 60, preocuparea pentru adăpost și închidere (necesarul mare de locuințe, ca urmare a războiului), influențele și schimbările rapide, rapiditatea punerii în operă, au mers în paralel cu apetența pentru loc – se dorea construirea

potrivită cerițelor actuale, cu materiale obținute industrial, într-o manieră care să păstreze identitatea și tipicul locului, precum și diferențierea urban-rural. Poezia interbelică a fost înlocuită cu un apel de valorificare a naivității și a sensibilității locului. **Oud și Bakema** au găsit răspunsuri rapide pentru reconstrucția mediului construit de după cel de-al doilea război mondial în Olanda, iar **van Eyck** a imaginat clădiri și pavilioane intens spirituale, labirintice, la scară umană, bazate pe suprapuneri și repetiții, o arhitectură opusă „degradării tehnologice”: „Orice ar însemna spațiu și timp, loc și ocazie înseamnă mai mult. Pentru că spațiul e loc în imaginea omului, iar timpul e ocazie în imaginea omului...”

La sfârșitul anilor 60, locul a devenit predominant în literatură – atât în arhitectură, cât și în filozofie (Christopher Alexander, Venturi și Scott Brown etc.). Venturi a schimbat perspectiva asupra vernacularului, prin raportarea la unul artificial, produs în masă – o sumă complexă și contradictorie, cu accent pe imagine și mai puțin pe nevoia de integrare.

Până la sfârșitul secolului XX, modelul și validitatea tradițiilor non vestice au făcut ca atitudinea față de trecut să devină mai permisivă.

Ultimele decenii ale secolului XX au de-a face mai mult cu reevaluări și adaptări; industrializarea la scară necontrolată a dus la amuțirea tradițiilor locale și până la urmă la dispariția lor cu totul, ceea ce a condus probabil la apariția unei multitudini de atitudini critice, militante ale importanței locului, liniștii și experienței autentice. O nouă orientare către trecut, **clasicismul postmodern** [35], face legătura directă cu tradiția prin teme precum coloana, camera, fereastra, acoperișul etc. **Rossi, Ungers, Snozzi** definesc în această perioadă coexistențe (pozitiv) tensionate modern-clasic, prin claritatea imaginii, controlul golului, materialitate, care în final unifică ideea, forma și meșteșugul.

Fig. 2.13 Claritatea imaginii și controlul golului; 1 – Cimitero di San Cataldo, Aldo Rossi, Modena, 1971, sursa: divisare; 2 – House without qualities, O.M.Ungers, Koln, 1995, sursa: socks-studio.com; 3 – Casa Barbarossa, Luigi Snozzi, Minusio, 1987, sursa: ofhouses.com

În același timp, postmodernismul, axat pe imagine, expresia structurii, și funcționalism ca răspuns la lipsa de atenție la nevoile oamenilor a modernismului, a generat un răspuns depărtat de loc.

În anii 80, au fost create o serie de clădiri atent racordate la climat, loc, memorie locală, peisaj, fără să ignore însă schimbarea socială și tehnologică evidentă și fără a imita forme vernaculare existente: de exemplu, **Mario Botta** (și colegii săi din regiunea ticineză [36]), a încercat o traducere a caracterului vernacular al locului printr-o arhitectură cu forme *pure*, ecouri clasice și ale moștenirii universale a modernismului pentru a pune în evidență prin contrast peisajul. Mariajul dintre neo-raționalismul italian și înțelegerea meșteșugului local a generat clădiri de tip semn în peisaj, analogice hambarelor prin formă și finisaj. [37]

Tadao Ando este un exemplu esențial în relația local-universal, natural-artificial, modern-întrădăcinat; acesta pledează într-un mod unic pentru legătura dintre casă și natură, un simț al ordinii, o abstractizare spirituală, prin sublinieri date de lumină, umbră, spațialitate și relaționări directe - o simplitate sofisticată, menită să înalțe însemnătatea lumii naturale: „*arhitectura de acest tip este predispusă să se schimbe împreună cu regiunea în care se întrădăcinează...și totuși e deschisă în direcția universalului.*” [38] Deși arhitectura sa rezonază și se schimbă odată cu locul, aceasta are la bază o metodologie universală, „de a aplica vocabularul și tehnicile dezvoltate de un modernism deschis și universalist într-un domeniu închis al stilurilor de viață individuale și diferențierii regionale”, așa cum însuși arhitectul afirmă în eseu *From Self-Enclosed Modern Architecture toward Universality* din 1995. [39]

Fig. 2.14 Exterior și interior, relația cu natura și lumina ca definiție spațială; 1 – Casa Azuma, Osaka, 1976; 2 – Biserica pe apă, Shimukappu-Mura, Japonia, 1988; 3 – Biserica Luminii, Osaka, 1999; 4 – Casa Koshino, 1984, Ashiya; sursa: Archdaily.

Sfârșitul de secol XX aduce atât exemple de ocolire a locului (fragmentarea eliberată de context a lui **Richard Meier** sau **Peter Eisenman**, **Frank Gehry** sau **James Stirling**, inspirată de filozofia deconstrucției a lui Derrida), dar și de intensificare a relației cu natura înconjurătoare (Tadao Ando). Schimburile din ce în ce mai fluide ale acestei perioade au fost descrise de **Juhani Palasmaa** în 1989 ca o confruntare inspirațională: „*Preocuparea actuală pentru regionalism prezintă riscul apariției unui provincialism sentimental, pe când produsele vitale ale artei în cultura noastră specializată sunt întotdeauna extrase dintr-o confruntare între universal și unic, individual și colectiv, tradițional și revoluționar.*” [40]

Curtis consideră că la sfârșitul secolului XX marea majoritate a vernaculelor autentice au dispărut, arhitectul fiind obligat să inventeze rezonanțe mai degrabă decât să folosească limbaje locale în mod direct.

Acest regionalism *ideologic* identificat de Curtis, care pune laolaltă viziuni universale, este poate din nou vizibil în mediile mai sărace, construite organic, de tipul favelor, locuințelor informale etc – de la Charles Correa și Balkrishna Doshi în India, și până la Urban Think Tank astăzi în Venezuela. Prin proiectele sale din India, Charles Correa chiar a definit o serie de forțe care generează arhitectură: cultura, aspirațiile, climatul și tehnologia. Societățile în curs de dezvoltare au fost deseori în istoria modernă un fundal eterogen, dar care a susținut prin contrast un răspuns bogat influențat de loc.

Semnificația formei, intensitatea experienței și rezonanța cu forțele naturale, cu *spiritul locului* au călăuzit o nouă generație de arhitecți, precum **Herzog de Meuron** și **Peter Zumthor**. Dacă primii subliniază locul fără a face referire directă la context, cel de-al doilea își concentrează atenția pe elemente primare, (formă, spațiu, materialitate, lumină), care să evoce o spiritualitate a vernacularului prin tactilitate. Având în vedere că arhitectura tradițională nu mai aduce împreună aspectele cotidianului, „*este necesar să umplem golul dintre aceste aspecte cu un alt tip de*

energie: energia gândului, a reflecției arhitectului, artistului și savantului; și, în mod egal, cu energia perceptuală a observatorului” (Herzog de Meuron, 1989, [41]).

Christian Norberg Schulz, încununează superioritatea locului printr-o teorie exhaustivă a acestuia, în care arhitectura oferă validare existențială omului – o primă tratare pe larg a relației om-loc-arhitectură, în care canalul principal este înțelegerea (prin simplificarea teoriei Gestalt, momentele utilizării, filozofie, interacțiune a felurilor de a fi și noțiunea de caracter.) Prin opoziție, pentru **Olgiati** locul nu reprezintă un factor decisiv în procesul imaginării spațiilor arhitecturale, ci mai degrabă experiența spațiului, relația cu lumea filozofică, independența temporală, limbajul formal, capacitatea de a transmite sens, relația cu omul și în special antrenarea imaginației acestuia, noutate, nevoie de autori, contradicția ca metodă de înțelegere, sunt cele care imprimă caracter calitativ.

Perioada recentă a presupus din ce în ce mai mult percepția lumii întregi ca un mare teritoriu intelectual și artistic, în care componentele apropiate și depărtate sunt abstractizate și redefinite constant. Unii arhitecți lucrează în locuri îndepărtate, unde asimilează și expun aspecte locale, precum **Anne Holtrop**, alții imaginează instrumente de „măsurare” a locului și caută schimbul calitativ dintre domenii, precum **Pezo von Ellrichsauen**, sau, din contră, dezvoltă discursuri care militează pentru importanța autosuficienței spațiale în detrimentul caracterului locului, precum **Olgiati**.

Toate acestea au însă puncte de **tangență**, mai mult sau mai puțin recunoscute, iar atitudinea față de loc este fără doar și poate astăzi un reper calitativ.

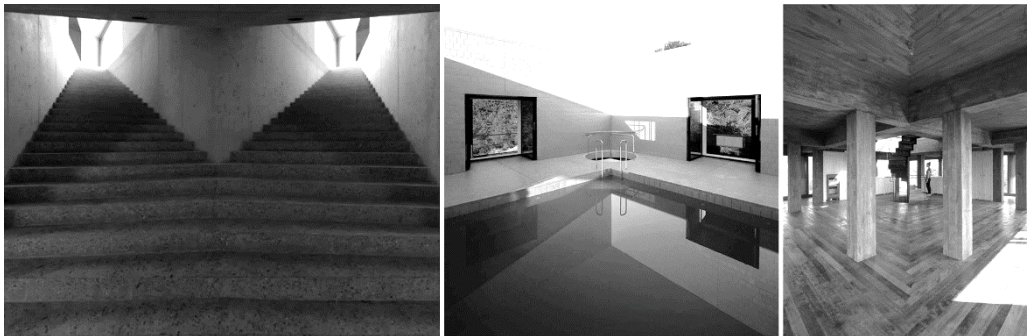

Fig. 2.15 Tensiuni și contradicții ca scenariu spațial: exteriorul rezervat, interiorul scenografic; 1 – Visiting centre Swiss National Parc, Valerio Olgiati, Elveția, 2008; 2 – Solo house, Pezo von Ellrichsauen, Spania, 2013; 3 – Nida House, Pezo von Ellrichsauen, Chile, 2015; sursa: Archdaily

Fig. 2.16 Experiența spațială valoroasă – spațiul „dintre”; 1 - Poli house, Pezo von Ellrichsauen, Chile, 2005; 2 - Reabilitarea Manama post office, Studio Anne Holtrop, Bahrein, 2019; 3 - Villa Alem, Valerio Olgiati, Portugalia, 2013; 4 - Trail house, Studio Anne Holtrop, Olanda, 2009; surse: Archdaily, Divisare

Arhitectura modernă a interferat inevitabil cu locuri și culturi, implicând tensiuni constante ale globalului cu localul: de la îmbogățire simbolică și vizuală, la parte a mișcărilor ale afirmării naționale. [42] Acest demers a presupus identificarea memoriei, mitului și idealurilor ascunse ale unor societăți, dătătoare de coerență, energie și semnificație, și apoi gestionarea acestora, ordonarea și materializarea din punct de vedere arhitectural. Valoarea arhitecturii sintetizează latura practică, estetica aluziei simbolului și atitudinea clară față de locație.

Secolul XXI nu aduce o rezolvare a conflictului dintre global și local, ci de multe ori perpetuează și amplifică extremele, deseori deficient puse în operă. Tzoniș spunea referitor la acest subiect că „*rolul regionalismului critic este regândescă arhitectura prin conceptul regional*” – legături umane complexe, echilibrul ecosistemului, valoarea proiectului integrat fizic, social și cultural, ce țintește să susțină diversitatea și să beneficieze în același timp de universal. [43]

2.1.2 Perspectiva românească

Deși zona Banatului este radical **diferită** de cea unde a apărut o mișcare unificatoare considerată națională, prin influențe, dinamică și materializări, este oportună aici o privire asupra acesteia din urmă, pentru situarea în contextul atitudinilor față de loc, naționale și internaționale.

România nu a avut neapărat un avânt național unitar, ci mai degrabă **particularități zonale**: dacă Banatul, Transilvania și Bucovina au asimilat influențe europene în arhitectură, prin apartenența la sfera culturală central-europeană, pentru partea de sud a țării și Moldova, arhitectura occidentală a fost mai mult un import (cel puțin până la Primul Război Mondial). Fiind o societate în formare, România a aderat unui mod de viață care tinde spre uniformizare prin confort, care a imprimat arhitecturii un anumit caracter de reprezentare.

Arhitectura de până la Primul Război Mondial a ilustrat diverse curente prezente la scară largă: clasicismul, romantismul, eclecticismul, arhitectura 1900 (Secession, Art Nouveau), precum și pe cel neo-românesc, într-o fază incipientă. Dacă clasicismul recurgea la asamblarea volumelor simple, reducerea decorației și utilizarea vădită a ordinii și este legată de conștientizarea apartenenței la lumea latină, romantismul căuta semnificația, caracterul clădirii în detrimentul frumuseții și a pitorescului – gesturi care au precedat și susținut apariția unei conștiințe naționale, traduse ulterior prin arhitectura neo-românească.

Arhitectura **neo-românească** a fost poate mișcarea care a încercat cel mai pregnant să genereze o afirmare a identității naționale, fiind astfel parte din mișcarea mai amplă a *romantismului* care anima întreaga Europă; aceasta este însă îndepărtată zonei Banatului, intens influențată de factori externi precum administrațiile diferite, colonizările, mișcările populațiilor, bogăția etnică etc.

Într-o perioadă în care interesul pentru moștenirea națională a atins sfere diferite ale culturii, de la poezii populare la tablourile lui Grigorescu, Alexandru Odobescu considera necesară apariția unei arte naționale, cu inspirație din arhitectura cultă și arhitectura vernaculară.

Această tentativă de afirmare a unei **identități naționale**, pusă în operă printr-un eclecticism local, cu referințe locale, fără principii teoretice enunțate, a presupus o continuă căutare a *inspirației, referințelor, formelor* – o atitudine liberă, gestionată de fiecare arhitect în parte, printre care Ion Mincu, Ion Nicolae Socolescu

și Grigore Cerchez. Dacă primul a făcut uz de elemente preluate din surse locale și filtrate prin propria sensibilitate, precum foișorul, arcul trilobat, acoperișul în pantă și ceramica policromă aparentă, cel de-al doilea a interpretat detaliile orientale ca exponenți ai tradiției. [44]

Profilul **interbelic** al României este caracterizat de extindere teritorială, refacere economică, industrializare, agricultură, efervescență culturală, precum și expresii artistice de factură tradițională sau înscrise curentelor europene, prin generația consacrată anterior Primului Război Mondial (Petre Antonescu, Paul Smărândescu, Duiliu Marcu) și generația formată ulterior războiului (G.M. Cantacuzino, Horia Creangă, Grigore Ionescu, Henrietta Delavrancea-Gibory).

Fig. 2.17 Validare națională - expoziția jubiliară din parcul Carol, 1906, București, cu majoritatea pavilioanelor de factură neo-românească, sursa: Lascu Nicolae și Tulbure Moldovan Irina, *Arhitectura modernă și contemporană în România - note de curs*

Profilul diferit al teritoriilor unificate recent a pus probleme de adaptare arhitecților români, iar după 1920, arhitectura a urmărit dialogul, deseori contrastant, **tradițional-modern**, în paralel cu preocupările formale, conștientizarea rolului social al arhitectului, cunoașterea și utilizarea noilor materiale și tehnologii și asigurarea necesității locuințelor sociale. Pe de o parte a fost dorința de a adera la cultura modernă internațională, iar pe cealaltă găsirea unei identități, alimentată de Unire și de demararea studiului mediului rural de către școala sociologică din București.

Dacă pe de o parte Unirea a reprezentat un impuls puternic pentru afirmarea arhitecturii neo-românești, pentru **Banat** a însemnat schimbarea unei administrații prezente timp de aproape 300 de ani, o perioadă neclară, aproape în antiteză cu tendința națională. Astfel, având surse de inspirație din Moldova și Muntenia, locuri cu tradiții diferite, manifestarea „națională” românească a avut impact redus în Banat și Transilvania, cu elemente vizibile poate doar în programul cult, al bisericilor ortodoxe. [45]

Apariția unei atitudini critice asupra caracterului național-unificator al mișcării, înlocuit cu arhitectura ca expresie a locului a apărut în perioada interbelică, materializată printr-o reducere a decorației în favoarea interpretării libere (Octav Doicescu și Henrietta Delavrancea, care a transpus în limbaj modern tradiția balcanică a locuinței). Pe de o parte caracterul ornamental este vizibil, fiind sursă de mândrie, iar pe de altă parte principiile moderne au fost preluate în mod filtrat, prin radicalism formal, absența detaliilor, orizontalitatea registrelor, articulația volumelor (Horia Creangă, Marcel Iancu).

„Casele mele pe care le vedeți aici în poze au iz românesc, dar sunt totodată moderne ca aspect și funcție, migălos aprofundate; ele i-au făcut fericiți pe clienții mei.” [46]

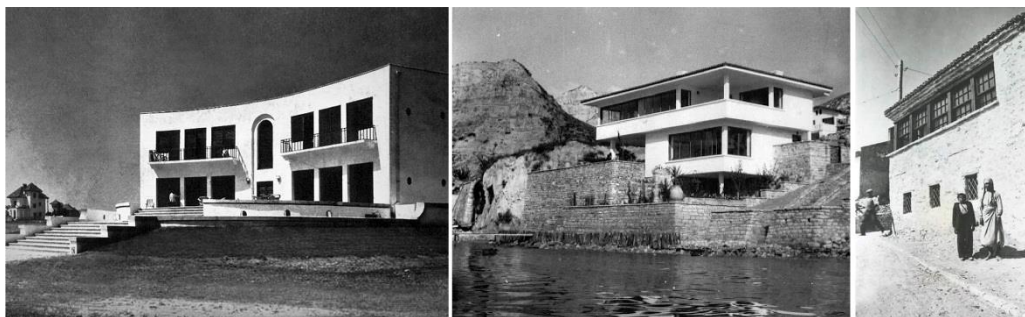

Fig. 2.18 Interpretări moderne ale spiritului local; 1 – Vila Aviana, G.M.Cantacuzino, Eforie Nord, 1931, sursa: ofhouses.com; 2 – Casa Constantiniu, Henrietta Delavrancea Gibory, Balcic, 1935, sursa: arhitectuul.com; 3 – Casa Ghiul-Serai, Henrietta Delavrancea Gibory, Balcic, 1936, sursa: Facebook Cadrilater

În perioada **postbelică**, caracterizată de instituționalizarea profesiei și subordonarea discursului intereselor politice, locuirea a devenit funcțiunea predominantă cantitativ, un demers tipizat, cu rol de reprezentare, într-un context complet ignorat.

Până astăzi, locul este un aspect ignorat în arhitectura din România, datorită multiplelor interferențe, dar și ignoranței colective.

2.2. Structura locului

Capitolul încearcă decodificarea proprietăților **formale** ale locului, a caracteristicilor fizice, tridimensionale, dar și a celor perceptive, care asamblează caracterului locului și ordonează spațiul – atât mediu natural, cât și mediu construit, peisaj și așezare, natural și umanizat, termeni inseparabili, aflați mereu în dialog.

Locul poate fi structurat atât de către cadrul natural în care se află, de compoziția tridimensională a mediului construit, determinată de organizare și formă, cât și de atmosferă. Împreună, aceste ingrediente determină calități spațiale și caracter, care definesc și influențează spațiul cotidianului, spațiul *trăit*. O altă posibilă țintă a capitolului este **înțelegerea** mai profundă a relației mediu natural-mediul construit, precum și traducerea structurată, deci coerentă și calitativă, a contextului

existent în arhitectură. Cele două lumi, cea naturală și cea umanizată, sunt indivizibile, indiferent de motorul apariției arhitecturii *in situ*.

În acest punct, în discuția despre un loc structurat, este relevantă o trecere în revistă a perspectivelor teoretice, care discută, contrastant sau nu, ce anume caracterizează astfel locul: relația natural-construit, conturul, limitele, organizarea spațială, relația țesut-obiect, elementele de limbaj și regulile de combinare ale acestora, orientarea, ponderile, echilibrul, relația figură-fond etc. Fiecare așezare face uz de relații de acest tip atât în plan, cât și tridimensional, la nivelul ochiului, determinând, după caz, structuri ordonate, ritmate, tensionate, coerente sau neinteligibile.

Un loc bine structurat, odată descoperit, se revelează mental ca o hartă, cu centre, repere, trasee și scurtături, care permit activarea funcțiilor psihice ale omului și, inevitabil, relaționarea cu acestea și asimilarea locului. Mai mult decât atât, suma acestor locuri înțelese și asimilate ne definește experiențele viitoare și ne perfecționează raportarea la spațiu.

În cartea sa, „*Genius loci*”, Christian Norberg Schulz încearcă să schițeze o înțelegere completă a mediului înconjurător, folosindu-se de filozofia existențială, fenomenologie și observații proprii; ca rezultat, acesta definește noțiunile de **structură** („*structure*”) și **semnificație** („*meaning*”) ca aspecte interdependente ale mediului, ale locului, ce definesc prin dialogul lor un spațiu plăcut al trăirii. În percepția sa, structura tratează proprietățile formale ale unui sistem de relații, iar semnificația reprezintă totalitatea relațiilor unui obiect cu alte obiecte, anume ceea ce obiectul adună în jurul său – deci structura aparține percepției (coordonate), iar semnificația este înainte de toate o funcție psihică, a apartenenței.

Deși organizarea spațiului și caracterul sunt percepute împreună de Schulz ca generator al spațiului trăit („*lived space*”), calitativ, în cadrul acestui capitol ele sunt evaluate separat și sunt aplicate atât mediului natural, cât și mediului construit, pentru o libertate mai mare a posibilităților, și deci a relațiilor care pot apărea între ele. Același autor creditează **memoria, orientarea și identificarea** ca aspecte fundamentale pentru înțelegerea și asimilarea locului.

Suma experiențelor trăite anterior și prezența unor elemente simbolice, construite sau nu, care permit orientarea în spațiu determină identificarea omului cu spațiul, apropierea sa. Odată **înțeles**, mediul înconjurător **permite** apariția unor relații calitative, care să susțină, să sublinieze caracterul deja identificat *la fața locului*.

Astfel, următoarele subcapitole analizează felul în care mediul înconjurător poate fi înțeles, punând mereu în relație directă omul și locul, la scări diferite: percepția asezării prin prisma relației formă-fond (profilarea siluetei în peisaj, conturul, limita), percepția țesutului ca textură în plan versus nivelul ochiului, relația obiectului (casa) cu țesutul, relația interior-exterior, etc.

Odată ce locul este înțeles – caracteristicile fizice ale acestuia, caracterul, mesajele intrinseci, este nevoie ca omul să își înțeleagă condiția, iar profesionistul să cunoască cel puțin teoriile limbajului formal și vizual. O intervenție în peisaj poate funcționa ca simbioză sau contrast, conform teoriei unității contrastelor în limbajul vizual.

Înțelegerea mediului înconjurător, atât natural, cât și construit, se realizează în următoarele capitole numai punând în relație directă omul și mediul/locul: „*unitățile naturale ca valea, muntele, râul, se manifestă ca feluri-de-a-fi între cer și pământ,*

având nevoia de a fi înțelese, pe când unitățile artificiale precum strada, piața, casa aduc ceea ce este înțeles în vecinătatea omului". [47]

2.2.1. Peisajul natural

„Natura, scris cu majusculă. Acest cuvânt înseamnă ființa ființării.” [48]

Natura ca unitate **calitativă**, generatoare de sens și inspirație, a fost și continuă să fie un subiect de interes pentru o serie de medii culturale precum filozofia, mediul literar, arta, arhitectura etc. Dacă Rainer Maria Rilke vedea natura ca fiind temeiul originar, temeiul acelei ființări pe care o întruchipăm noi înșine, Heidegger o consideră ființa ființării, Foucault simplu sit ca localizare exactă, ce oferă specificitate utilizatorilor și clădirilor, iar CNS o manifestare intrinsecă a geniului locului [49], este esențială descifrarea mesajului și a relației pe care natura o poate genera astăzi cu mediul construit. Imaginea mediului natural are o importanță deosebită, deoarece influențează apariția, dinamica și sensul mediului construit și definește caracteristicile structurale și morfologice ale acestuia, precum și viața cotidiană a locuitorilor.

În ansamblul sau, peisajul natural, deși compus dintr-o varietate de categorii, este **unitar**, exprimă o identitate, un caracter aparte, distinctiv.

Acesta, ca sumă a factorilor de mediu pe care îi asamblează, acționează de cele mai multe ori ca fundal pentru mediul construit, pentru om: oferă caracteristici deja existente *in situ*, atmosferă specifică, un univers funcțional, încapsulat și deschis în același timp, în care omul intervine ulterior. Acest fundal nu este însă mereu același, motiv pentru care studiul atent și urmărirea în timp a relației natural-construit este esențială pentru menținerea valorii locului.

Pentru a putea **sălășlui** (*to dwell*, [50]) între cer și pământ, omul trebuie în primul rând să înțeleagă cele 2 elemente și interacțiunea dintre ele. A înțelege natura și peisajul înseamnă mai mult decât contactul cu informația vizuală sau științifică, înseamnă descifrarea mesajului peisajului, identificarea lipsurilor etc. Când mediul înconjurător emană o semnificație clară, omul se simte în largul său, se simte acasă. Omul înțelege spațiul natural prin: *centre* (ca generatoare de structuri spațiale, orientare), *abstractizarea ordinii cosmice* (cursul soarelui, punctele cardinale), *definirea caracterului*, la care contribuie limitele, limbajul, lumina, timpul.

Ca urmare, lectura peisajului este necesară omului și poate fi făcută prin experiențe la fața locului, fotomontaj, crochiuri, referințe, simulări, jurnal etc. E nevoie ca fiecare ființă umană să învețe să își antreneze simțurile pentru a „citi” natura și mesajul acesteia: *„În relația cu natura, omul vrea în primul rând să vizualizeze înțelegerea naturii, apoi să completeze situația dată, adăugând ceea ce lipsește, iar în final să simbolizeze înțelegerea naturii și inclusiv a sa, a sinelui în cadrul acestui proces”. [51]*

Din punct de vedere perceptiv, mediul înconjurător e memorabil nu doar pentru aspectele care sar imediat în ochi, ci și pentru cele care îi conferă identități distinctive și care stabilesc o relație cu prezența și corporalitatea omului - de exemplu forma și direcția unor piscuri, ordinea resimțită într-o pădure prin repetiție, prezența unui fir de apă, atmosfera unui loc etc. **Structura** mediului înconjurător determină anumite tipuri de raportare ale ființei umane: spre exemplu, pădurea materializează o imagine structurată, ordonată, care o aduce în relație mai directă cu corpul uman. Spațiile ordonate sunt deci percepute mai aproape de statura și condiția umană.

Fig. 2.19 Caracter și identități figurale în peisajului din Banat: 1 – Râul Șucu, zona Poiana Mărului; 2 – peisaj cu linii directoare, perspectivă către Lacul Poiana Ruscă, zona Cornereva; 3 – zona Cornereva – Plugova; 4 – perspectivă de pe Vârful Semenic; 5 – Dunărea, prezență valoroasă în peisaj; sursă: fotografii proprii

Din perspectiva relației cu **omul**, mediul înconjurător poate fi perceput în multiple feluri: *static*, atunci când omul stă pe loc și identifică o bucată de peisaj, sau *dinamic*, când apar mai multe tipuri de relații, în funcție de viteza de deplasare. Percepția mediului diferă când privitorul se plimbă pe munte, sus-jos, când omul vede peisajul din mașină, la o viteză considerabilă, sau când privește totul de sus, din avion. Astfel, percepția mediului este condiționată de poziție și de viteza de deplasare, de răgazul alocat de privitor. Văzut de aproape sau de departe, peisajul presupune diferite scări ale percepției, un nou context pe care se poate profila un obiect construit.

La rândul său, mediul înconjurător este un dat în perpetuă **schimbare**, dar cu caracter concret, căruia omul îi aparține și care îi poate oferi ancorarea existențială necesară pentru identificarea scopului în lume și transmiterea unui mesaj cu semnificație ca rezultat al acestei identificări. De aceea, relația cu omul, esența și atmosfera locului, descoperite prin perspectivă fenomenologică, dar și existențială, sunt investigate în detaliu în cadrul acestui studiu în capitolul „PREZENȚA”. Integrarea acestor perspective deschid spectrul studiului și permit înțelegerea arhitecturii dintr-o perspectivă complexă, totală, calitativă, opuse celei pur științifice, cantitative.

Fig. 2.20 Percepția mediului înconjurător în viteză vs. la pas: 1, 2, 3 – Percepții de pe autostradă; 4 – Percepție în viteză, cu țel vizibil; 5 – Imersarea în peisaj prin plimbare; surse: fotografii proprii

Înțelegerea naturii este un proces complex, care trebuie să definească foarte clar termenii la care se raportează omul, ca așezarea să poată răspunde la ceea ce poate acomoda situl, la ceea ce este deja conținut în mod spontan în locul respectiv. Discursul despre sit ca loc se poate face fenomenologic (Schulz), poetic (Bachelard) sau științific, însă în urma observațiilor este important de deslușit dacă situl este deja un loc, dacă e un loc între locuri sau dacă poate deveni loc – astfel, intervenția umană poate schimba, distruge sau întări caractere.

„Fiecare loc natural este înzestrat cu extensie și elevație [...], un contur caracteristic. [...] Atât topografia, cât și restul proprietăților secundare (vegetație, materiale) lucrează împreună să dea naștere atmosferei particulare a unui loc, care reprezintă o trăsătură bazică a identității sale.” [52] Conform acestor idei, peisajul natural include în structura sa arhetipuri, prin atributele sale: peisaj copleșitor, apăsător, relaxant etc.

Din punct de vedere geografic, teritoriul **Banatului** este caracterizat de echilibru între formele de relief ce alcătuiesc peisajele, care generează un gradient de altitudine E-V, cu alura unui amfiteatru deschis către vest, întrerupt de un lanț muntos (Munții Semenicului). [53] Melanjul diferitelor forme de relief și a caracteristicilor acestora din cadrul zonei studiate a dus la definirea și configurarea unor tipologii unice de așezări, cât și la longevitatea acestora, unele datând din Antichitate.

Atât **morfologia** terenului, care acomodează sau incomodează, cât și climatul (temperat-continental moderat, cu influențe mediteraneene și oceanice, precipitații moderate și temperaturi echilibrate) determină în mod direct imaginea lumii construite, prin forma și orientarea locuințelor, forma și unghiul acoperișurilor, dispunerea și mărirea golurilor, materialele de construcție alese etc.

În zona Banatului, **priveliștea** este definită prin alăturarea unei mari varietăți ale florei, etajată pe verticală: păduri de salcâm și stejar de șes în zonele de câmpie, păduri de cer și gârniță, stejar pufos, ulm de câmpie, arțar tăărăsc, vișinel în zonele colinare, păduri de fag, gorun și carpen în zonele de deal și munte, la altitudini reduse, și pășuni alpine, brad și molid pe crestele munților.

Pe lângă diferența de siluetă a contextului natural, între habitatul montan și cel de câmpie apare și diferența ponderii apei – dacă în zona montană și premontană rețeaua acvatică este extrem de prezentă prin râuri și afluenții acestora, în zona de câmpie rețeaua acvatică este definită de canale și sisteme de irigații (majoritatea inițiate de Imperiul Habsburgic în secolul XVIII).

Deși relieful prezintă o etajare a vegetației și o diferențiere în funcție de formele de relief, percepția peisajului nu este una rigidă, riguroasă, fragmentată, ci mai degrabă dinamică, organică, juxtapusă. Astfel, peisajele naturale uzuale pentru aceasta zona sunt de tip carstic (Munții Banatului, tăiați de văi și chei), montan alveolar, culoar de legătură (Valea Mureșului), abrupt (Munții Zărandului). Toate aceste elemente naturale determină complexitate prin relații și suprapuneri, ceea ce duce la nașterea de locuri și atmosfere particulare prin: limite tranșante, direcții dinamice, puncte de tensiune, texturi, ritm (dens-rar) etc. Deci teoriile Gestalt pot fi aplicate și peisajului, dacă acesta este citit prin prisma relațiilor care se nasc între elementele sale constituente – formele de relief pot fi apropiate, depărtate, dispersate, în relație de tensiune etc.

Peisajul montan din Banat ocupă mai mult de o treime din teritoriul zonei și stratifică condiții, presupune supraviețuire – aici peisajul este perceptut la o altă

intensitate, civilizația a pătruns mai greu, iar relația natural-construit emană o profunzime specifică.

Este important ca omul să sesizeze, să tatoneze calitatea de **fundal** pentru proiectele sale și să învețe în acest sens să citească peisajul și să înțeleagă ce admite acesta, înainte de a-și imagina propria intervenție, înainte de a-l valorifica prin arhitectură: „*sarcina noastră este de a ne imprima în memorie acest pământ provizoriu, fragil, de a ni-l imprima atât de adânc, de dureros și de împătimit încât esența lui să renască <invizibil> în noi.*” [54]

2.2.2. Peisajul construit

„*Arhitectura reprezintă un mijloc de a-i oferi omului <ancorare existențială> („existential foothold”, trad.a., [55])*

Cu alte cuvinte, omul nu poate găsi *ancorare* doar prin cunoaștere științifică, ci are nevoie de simboluri, de evenimente cu **însemnătate**.

Omul nu doar materializează silueta construitului, ci se găsește, se definește și pe sine în acest proces, precum și societatea și cultura din care inevitabil face parte. Acesta poate să interpreteze **mediul natural** înțeles în mai multe moduri, nu există un singur răspuns corect în privința aceasta – de unde și interdependența om-natură-mediul construit. În consecință, raportarea la un loc natural se poate realiza la mai multe nivele de percepție. Chiar dacă scara contextului natural este imposibil de conținut într-o singură imagine, peisajul sau doar o parte a acestuia poate primi diverse roluri în relație cu mediul construit: fundal, mediator, conținător, conținut, factor de contrast etc. Mediul natural poate determina, admite sau interfera cu arhitectura propusă – relație care trebuie imaginată și implementată în mod clar.

Teoria lui **Norberg Schulz** pleacă de la loc și mizează pe înțelegerea exhaustivă a acestuia înainte de imaginarea oricărui act arhitectural adiționat; în percepția sa, locurile construite de om, imagini ale lumii care concretizează lumea sa, pot fi relaționate cu natura în 3 moduri: adiție, complementaritate, simbolistică. În primul caz, omul adaugă în peisaj pentru a exprima o ancorare existențială și pentru a vizualiza propria înțelegere a naturii, prin prisma experiențelor anterioare – construiește ceea ce a văzut, ceea ce a asimilat până în prezent; în a doua situație, omul dorește să completeze situația existentă, să adauge ceea ce lipsește; în a treia situație, omul apelează la simbolistică pentru a face vizibilă propria înțelegere a naturii, a lumii. În percepția sa, apare un interval al atitudinilor față de mediul natural, între confundare și contrast, aflați la poli opuși.

Mediul construit structurat se manifestă ca atare și favorizează înțelegerea, și deci identificarea, prin felul în care se materializează în spațiul dintre cer și pământ prin limbaj (Heidegger, Norberg Schulz). Astfel, luând în considerare caracterul mobil al omului în relație cu o imagine imobilă, valoroasă, a mediului construit, pot fi subliniate **două axe** importante ale relaționării acestora: axa **verticală** cer-pământ, în care imaginea se structurează și definește relații prin limbaj și axa **orizontală**, a percepției și interiorizării acestei imagini - din depărtare sau din apropiere. *Sus-jos* și *aproape - departe* devin astfel duete esențiale în discuția despre structura mediului înconjurător.

Observând relația **interactivă** a omului cu mediul înconjurător, compusă dinamic din utilizare, percepție și înțelegere la mai multe scări, se poate deduce în continuare o privire descrescătoare asupra mediului construit, ca model structurant

ce utilizează și antrenează memoria, simțul orientării și identificarea cu locul. Astfel, structura poate fi vizibilă de la ansamblul localității ca figură, la planimetria localității, la casă și chiar interior.

Zona dintre și limita ca element structurant

În cadrul acestei suite descrescătoare, o primă privire asupra relației natural-construit o reprezintă **silueta așezării** ca tot unitar, ca figură pe fond. Din această poziție, structura interioară a așezării încă nu este vizibilă, urmează să se descopere treptat după penetrarea limitei. Spre deosebire de zidul de incintă, limita-simbol care delimitează tranșant mediul construit de cel natural, astăzi așezările nu mai au un contur clar delimitat, generat prin aglomerare și proximitate, ceea ce duce la pierderea identității și chiar la pierderea locului. Construitul și peisajul se întrepătrund, generând o zonă difuză care nu aparține niciunui univers cu adevărat.

Dacă în trecut ruralul construit, caracterizat de stabilitatea imaginii menținută prin tradiție, și urbanul experimentului modern și al noilor interpretări erau separate de un spațiu pozitiv, astăzi acest spațiu a devenit neclar, al nimănui. Spațiul de influență al așezării nu mai este teren agricol, teren cu caracteristici clar detectabile, ci o prelungire a așezării, o dispersare a structurilor care îl compun în peisaj. Astăzi, teritoriul dintre două localități este unul difuz, un melanj natural-construit fără caracter, ce nu mai aparține cu claritate nicicărei lumi. Acest aspect împiedică percepția unei așezări ca tot unitar, condiție pentru care e nevoie de o limita tranșantă, de o discuție despre cum se poate aceasta materializa fără a reveni la zidul de incintă medieval.

Pe parcursul secolului XX, au fost imaginate o serie de strategii pentru a media extinderea orașelor în natură: de la radicalul Phalanstère, la păstrarea scării mici a orașului a scrierilor lui Sitte, orașul liniar a lui Soria Y Mata, orașul grădină a lui Ebenezer Howard, cu zone clar delimitate, orașul hiper funcționalizat și zonificat, dar fără limite exterioare a lui Tony Garnier, extinderea mono material a Amsterdamului lui Berlage ș.a.

Norberg Schulz observă că o proprietate structurantă de bază a locurilor imaginate de om este concentrarea, **închiderea**. [56] În asentiment cu percepția sa filozofică ca cel ce *adună*, locul materializat de om se prefigurează ca zonă distinctă, separată de împrejurimi printr-o limită fizică. Deci e caracterizat de concentrare prin proximitate și densitate și închidere prin claritate.

Omul a interacționat cu limitele încă din epoca *homo sapiens* (naturale – bolta cerească, oceanul, muntele, pădurea), însă astăzi a pierdut capacitatea de a defini o separare clară, un interior și un exterior.

În **Banat**, conform cercetătorilor precum Stahl, Ghinoiu, conceptul de limită spațială ce definește vatra satului și separă construitul de terenul productiv din jur s-a păstrat în memoria locală până la mijlocul secolului al XX-lea. Ghinoiu considera ca formă arhaică a hotarelor intersătești era, la fel ca cea a vetrelor, rotundă, urmând propagarea concentrică a undelor sonore ale *toacei*, deci definită în relație totală cu spațiul *trăit*, experimentat cu sens.

În plus, raportul dintre mediul natural și cel umanizat, dintre cunoscut și necunoscut, era definit și prin cele trei categorii de pământuri din spațiul rural: *pădurea*, *pășunea* și *pământul cultivat*, prin trecerea de la misterios la cunoscut, de la colectiv la individual. O caracteristică fascinantă pe care o implică modul de viață

rural este cucerirea spațiului natural, cunoașterea temeinică a mediului nelocuit față de care se raportează satul.

Satele de **câmpie** din această zonă, deseori produsul unui proiect aplicat de administrația habsburgică, au delimitări ferme, menținute în timp, iar satele de **deal** și **munte** au limite difuze și dinamice în timp, fiind rezultatul unui proces organic de creștere și adaptare la relief. Pe parcursul timpului, aceste limite au devenit dinamice, înclinându-se în marea majoritate a cazurilor spre disipare. O parte a fenomenelor care au determinat dematerializarea limitei și au influențat percepția siluetei așezării pot fi următoarele:

1. Fenomenul de roire

Procesul a apărut ca metodă de scăpare a aservirii feudale, dar și ca rezultat al practicării extensive a agriculturii. Acesta a presupus refugiarea unei părți a locuitorilor satului în alt loc și întemeind acolo noi așezări, relaționate verbal cu cea originală: „de Sus”, „de Jos”, „de Vale”, „din Deal”, „Mare”, „Mic”. Marea majoritate a acestora a dispărut astăzi, însă mai există zone în regiunea Beba Veche – Periam – Dudeștii Vechi, unde între secolele XIII-XV au apărut 19 astfel de localități, și unde o parte din aceste polenizări mai sunt vizibile.

2. Fenomenul de concentrare a localităților (procesul invers fata de punctul 1) –

Procesul a luat naștere din rațiuni social-economice: trecerea la agricultura intensivă din a doua jumătate a secolului XV și nevoia acută de terenuri arabile în jurul vetrelor satelor, consolidarea domeniilor feudale, nevoia de protecție ca urmare a atacurilor otomane etc. și a fost vizibil în cadrul localităților Jebel și Obreja.

3. Geometrizarea, sistematizarea, colonizarea Habsburgică – „tragerea la linie”

Derulată în mai multe etape, a intervenit asupra modelului organic existent al satului, aplicându-i modele geometrice **totale** sau **parțiale** din considerente de optimizare a colectării dărilor, supraveghere, apărare etc. De asemenea, administrația habsburgică a impus și o serie de reguli generale de structurare a mediului construit, precum obligativitatea adoptării unor planimetrii geometrice pentru satele nou apărute, dimensiuni ale ulițelor principale de 18-20 de stânjeni și ale celor secundare de 6-8 stânjeni, gospodării de plan rectangular dispuse cu fațada scurtă la stradă, arhitectura importantă (biserica, școala, primăria, casa parohială) – în centrul așezării, atribuirea de pământ în hotar noilor coloniști etc.

După 1770, au fost aplicate treptat aceleași planuri de sistematizare și asupra satelor existente românești, generând tipologii în funcție de formele de relief care le acomodau: *geometrice* la câmpie și *concentrate de-a lungul drumului* în zonele colinare și zonele mai înalte (cursul mijlociu al Mureșului, cursul superior al Timișului, Valea Bistrei, Clisura Dunării, Valea Cernei, zona Făget etc). „În foarte multe din cazuri vechea vatră a satului a fost păstrată de memoria colectivității până în zilele noastre, cu apelativul „satul bătran”. [57]

Inevitabil, aceste reguli atent respectate au dus la o **șablonizare** a imaginii satului, creând premisele pentru dezvoltarea gospodăriei de tip învâluit în toate zonele

Banatului în care, în raport cu casa perpendiculară pe stradă, sunt dispuse celelalte anexe gospodărești, cu curtea în formă de careu deschisă spre stradă.

Fenomenul a implementat **ordine** și claritate, denotând și aspecte pozitive, în ciuda caracterului social și cultural invaziv: de la percepția și organizarea spațială, aspectul ordonat, ușor de înțeles, până la dispunerea și relațiile casei.

Deși impactul a fost puternic la momentul sistematizării, comunitatea și arhitectura locală au avut puterea de a **asimila** aceste intervenții, iar astăzi majoritatea tramelor geometrice sunt păstrate și chiar continuate.

4. Pierderea locului

Acest fenomen este unul dezvoltat în timp, rezultat al unui cumul de factori care conduc la modificarea iremediabilă a imaginii așezării, precum: dezvoltările necontrolate, lipsa regulamentelor, lipsa limitei coerente/clare, pierderea spațiului pozitiv dintre sat și oraș, raportul scărilor din cadrul așezării – clădiri ascalare ajung la margine, viteza lumii moderne, individualismul omului modern și altele.

5. Infrastructura rapidă, invazivă

Infrastructura determină de cele mai multe ori mișcarea către așezare și deci percepția acesteia: statică sau dinamică, de sus sau de jos. În ultimii ani, datorită creșterii numărului de mașini și accesului la informație, infrastructura a devenit tot mai prezentă în peisaj, în detrimentul relației cu așezarea. De exemplu, mișcarea pe autostradă nu permite reperarea unor caractere clare a mediului construit, iar prezența ei în peisaj este acaparatoare.

Norberg Schulz a încercat să definească felul în care dialogul dintre natural și construit poate fi privit, atât din exterior, cât și din interior, propunând următoarele lentile: **raportul așezare-sit/peisaj** (siluetă, contur, relația cu terenul – adaptat sau nu, etc) și **organizarea spațială** a așezării (componentele tridimensionale care alcătuiesc spațiul, capacitatea de a genera locuri, simboluri, orientare, centru, limita) – interdependente. Astfel, caracterul unui loc se poate manifesta la distanță, prin relația localității cu peisajul și ca totalitate, unde accentul cade pe amprenta așezării:

„Identitatea presupune caracter, iar caracterul se manifestă în special în două contexte: la distanță, mai exact în relație cu peisajul și așezarea ca totalitate, în care ceea ce contează cel mai mult este amprenta”. [58]

Fig. 2.21 Percepții ale așezării pe fundal natural – repere și siluete distinctive; 1 – perspectivă de pe drumul Moravița – Oravița; 2 – Carașova; 3 – Văliug; sursa: fotografii proprii

De la **depărtare**, primele forme perceptibile sunt de obicei dominantele verticale, repere atât de la depărtare, cât și la nivel de orientare în cadrul așezării – de cele mai multe ori turele bisericilor. Un alt element prezent vizual este acoperișul – mai exact matricea de acoperișuri care structurează imaginea așezării prin repetiție. Acestea relaționează prin proximitate, densitate, înclinație, materialitate, culoare și

generează o limită texturată în relație cu cerul. Astfel, **acoperișul** devine un canal de comunicare cu peisajul, prin dinamica mulțimii și tensiunea vârfului.

Limita este în general o modalitate de a regla ce e înăuntru, conținut, și ce e afară, iar penetrarea acesteia – podul, pragul – ține de o anumită procesiune în relație cu descoperirea așezării. Încă de la originile urbanizării, au existat maniere diferite de ocupare și organizare, toate însă clar izolate față de împrejurimi prin fortificare.

Coborând nivelul de detaliu, alte aspecte care pot structura mediul construit sunt: organizarea spațială și planimetrică a așezării, relația centru-periferie, poziția casei pe sit, ritmicitatea și variația țesutului, repetiția acoperișurilor ca element de legătură și într-o anumită măsură chiar și stilul, definitoriu pentru repere și punctual pentru țesut, ca o combinație de caracteristici care leagă.

2.2.2.1. Limbajul

Limbajul reprezintă ABC-ul mediului pe care îl experimentăm. Unealta cheie care definește, transmite, pune în relație, mediază, conectează, separă, manifestă lumea *trăită*, el compune imagini care relaționează încontinuu, atât între ele ca figuri, cât și cu fundalul natural și cu omul care le trăiește intermitent. Acesta implică atât **elemente**, cât și **regulile** de combinare a acestora, care împreună definesc relații (mai mult sau mai puțin) calitative.

Limbajul arhitectural este în același timp la îndemână și necunoscut - este nevoie să fie învățat pentru a fi decodificat. Este la îndemână pentru că determină lumea construită din jur, pe care omul o percepe zilnic, interacționează cu ea și o asimilează inconștient. Mai mult decât atât, mediul construit, fundal al experimentului continuu în ceea ce privește limbajul, este poate cea mai prezentă constantă pe parcursul vieții unui om. Lumea trăită presupune fuziunea dintre străin și familiar, rezultată într-o implementare concretă, ancorată atât în particular, cât și în universal. (CNS, [59])

Unele canale care pot urmări aceste constituiri sunt relația cer-pământ și relația interior-exterior; una **orizontală**, cealaltă **verticală**, împreună o structură care oferă o primă raportare a obiectului la mediul înconjurător. În momentul în care lumea trăită este construită, se implementează cvadratura și locul omului în cadrul ei: pământ, cer, muritori și zei (Heidegger, [50]). Construirea ocrotește, găzduiește Tetrada, „*aduce tetrada aici, într-un lucru, și așază lucrul în fața noastră ca fiind un loc, îl așază în ceea ce este deja prezent și care, abia acum, prin mijlocirea acestui loc, este rînduit ca spațiu.*” [60] Mai mult decât atât, în viziunea sa, a *pro-duce*, a *face să apară*, „*se ascunde încă din antichitate în caracterul tectonic al arhitecturii*”.

În acest context, fenomenologia Gestalt, ca disciplină a configurării figurii pe baza mediului existent, percepției și experienței trăirii, determină prezența, evenimentul care are loc.

În cadrul discuției despre limbaj, unele teorii au elogiat componenta, altele relațiile dintre componente; unele au considerat valoros limbajul de tip stil (Rossi), altele l-au anulat total (CNS, Olgiati). Majoritatea cad însă de acord în privința importanței formei (Olgiati), raportată la fond (Venturi), importanței luminii ca element care conectează (CNS, von Meiss), efectului ritmului, tensiunii și variației ca

procedee neinvazive și valoroase (von Meiss, CNS), revalorizării contradicției și ambiguității, discuției rapoartelor ierarhice (Salingeros, Lynch, Ching, von Meiss).

Arhitectura, limbajul și însemnătatea

„Pentru a transmite însemnătate, arhitectura trebuia să fie un limbaj.” (CNS, [61]).

Condiția de a fi muritor ne îndeamnă să ne dorim să lăsăm ceva material, cu însemnătate, în urmă, dar și dorința de validare sau de reprezentare. Încercarea de a găsi, de a trăi și de a materializa însemnătatea are o motivație atât personală, ce ține de condiția și validarea omului în lume, cât și colectivă, de reprezentare.

Psihologia însemnătății este una variată: de la însemnătatea primitivă, explorativă și intuitivă a bebelușului, bazată pe utilizarea simplă pentru satisfacerea nevoilor, la însemnătatea emoțională, însemnătatea deductivă, însemnătatea interesului simbolic (cuvinte, nume etc, complexe, determinate de cultură, stimulează imaginația). Unele inspiră gândirea, altele motricitatea, utilizarea.

„Lucrurile trebuie să fie substanțiale înainte de a fi semnificative sau simbolice. Un om trebuie să găsească un loc de stat înainte să se așeze să gândească.” (Gibson, [62])

Astăzi, lumea care ne înconjoară este suprasaturată vizual, axată pe vizual, o experiență care necesită educare pentru a ajunge la capacitatea de a distinge ce e valoros și ce nu. Însemnătatea se adaugă impresiilor prin asociere (teoria contextului a lui Titchener); stimulii incită așteptările, iar astfel percepțiile primesc însemnătate. Astfel, fiecare om învață *empiric*, pe baza legilor universale ale percepției, prin experiențe proprii și particularitățile societății din care face parte.

Fenomenul pierderii însemnătății, generalizat în lumea axată pe consum de astăzi, poate fi înțeles prin relația individului cu obiectele sale: un obiect nou își pierde atractivitatea după ce îl avem, după ce înțelegem folosința sa; similar, mediul construit apare diferit, omogenizat, odată ce ne uităm suficient de mult la el și îl cunoaștem.

2.2.2.1.1. Evoluția siluetei în Banat

Popularea cu așezări a unui teritoriu este un proces complex, de lungă durată, care depinde de factori locali, atât naturali, cât și artificiali. Umanizarea **Banatului** reprezintă un fenomen dinamic, în cadrul căruia, pe parcursul câtorva milenii, silueta mediului construit s-a modificat constant.

Cercetarea evoluției **siluetei** pune în discuție mai multe aspecte: limita dintre natural și construit, conturul și claritatea raportului figură-fond, sesizarea unor repere sau dominante verticale, apropiere, închidere, accese.

Calitatea **limitei** dintre natural și construit determină o segregare a așezărilor după relief: cele de câmpie, de obicei dirijate, prezintă o delimitare fermă, menținută în timp, pe când cele de deal și munte, apărute în general organic, prezintă o limită disipată în peisaj, mobilă în timp. Există, de asemenea, cazuri în care elementele construite sunt atât de rarefiate în peisaj, încât așezarea nu mai poate fi percepută ca totalitate construită. De exemplu, anexele rezultate prin fenomenul roirii au fost constrânse către o formă compactă de către administrația austriacă, ceea ce a dus la o imagine mai clară a așezării.

Variația și evoluția siluetei mediului construit bănățean în timp este prezentată cu claritate prin descoperirile arheologice făcute în zonă, care permit paralel și comparații structurale (ex: ridicarea iosefină vs ridicarea franciscană).

În Banat, procesul de **umanizare** a teritoriului s-a desfășurat în decursul a câteva milenii, de la apariția primelor semne de organizări din Neolitic (VI-V î.Hr.) până astăzi, iar profilul mediului construit s-a diversificat prin prisma **contactului** și relațiilor cu diverse civilizații (romani, huni, gepizi, avari, slavi, turci, maghiari, austrieci).

Peisajul natural a fost perforat de mâna omului pentru prima dată în Neolitic (VI-V î. Hr.), când în zona Banatului au apărut **așezări deschise**, nefortificate (la Pescari, Gornea, Moldova Veche, Pojejena, Cruceni, Lugoj, Socol, Românești), iar în Eneolitic au fost ocupate situri diverse, precum văi, versanți, culmi, de către așezări cu **fortificații** cu valuri și șanțuri, caracterizate de prime tentative de ordonare a sistemului de străzi și locuințe supraterane din lemn (ex: Periam). Așezările fortificate (Drencova, Pescari) și punctele fortificate tip dava (Arcidava, Tibiscum, Zurobara, Ziridava, Șiria, Pecica) continuă și în prima perioadă a Fierului, spre X î.Hr.

Ca urmare a includerii în Imperiul Roman, au apărut centre defensive pe linia Dunării (Pojejeni, Orșova, Gornea, Moldova Nouă) și Muresului (Lipova, Cenad, Sânnicolaul Mare), iar după părăsirea teritoriului de către romani, au coexistat modelele **supraterane** cu cele **subterane**. Pană în secolul VIII, contactul continuu cu noi civilizații a determinat păstrarea fortificațiilor, iar între secolul VIII-X a apărut fenomenul roirii, în jurul așezării sau de-a lungul reliefului din apropiere, care a continuat până în secolul XV și a mediat trecerea către urban. [63] În acea vreme deci, morfologia medievală a așezărilor din Banat presupunea loturi neregulate, bazate pe sisteme alveolare, constrânse la interiorul unor sisteme de apărare.

Imperiul Otoman și **Imperiul Habsburgic** au influențat vizibil silueta mediului construit bănățean – primul prin distrugeri și anulări, iar cel de-al doilea prin impuneri și regularizări parțiale sau totale și gestionarea relației topologic-geometric. Prin aceste intervenții, mediul construit a fost transformat în matrice ușor de gestionat, iar silueta, constrânsă și ea conform planimetriei, a devenit o figură clar perceptibilă în peisaj.

Pe lângă rolul important defensiv, fortificația a mediat relația interior-exterior și a avut impact inclusiv asupra modulului de locuit, care în unele zone ale Banatului a prezentat de-a lungul timpului tendința de a închide geometric curtea, prin anexe, ziduri etc.

În vederea înțelegerii felului de a crește a unei așezări, în literatura de specialitate au fost menționate mai multe modele: cel utopografic, urbanistic etc. [64]: „pentru înțelegerea modului tradițional de organizare a așezării [...] a fost imaginat modelul utopografic, conform căruia, așezarea devine rezultatul unei creșteri concentrice, de la nivelul centrului familial, până la limita hotarului sătesc.” [65] – model care poate explica lipsa de consistență a centrului marcat de arhitectură importantă.

Așezările oscilează între aglomerări constituite pornind de la **familie**, care radiază spre exterior și determină imagini construite răsfirate în peisaj și aglomerări centrate pe așezare și **comunitate**, care se adună spre interior – unele extrovertite, celelalte introvertite, cele 2 condiții nu sunt întotdeauna constante în timp, existând cazuri care trec de la o condiție la alta.

Modelul **urbanistic** este altă unealtă care a diferențiat imagini ale siluetei construite în timp: din interior, organic, topologic sau din exterior, geometric. În contextul local, raportul topologic-geometric înclină către cel geometric, fie el adiționat

parțial sau ca întreg. Modelul geometric impus de administrația habsburgică a prevalat în multe cazuri, independent de existent, teren, orientare etc.

Astfel, în timp, silueta mediului construit a fost marcată de relații precum interior-exterior, intravilan-extravilan, centru-periferie, care au gestionat percepția de la depărtare, claritatea figurii raportate la fundal, existența și permeabilitatea limitei, calitatea conturului, existența reperelor și a dominantelor verticale etc.

2.2.2.2. Organizarea spațială și tipologiile planimetrice

Locul creat de om este caracterizat de centru, de cale și de domeniu – termeni generali și abstracti definiți de Christian Norberg Schulz, care traduc principiile Gestalt în termeni arhitecturali. [49]

În relația cu așezarea, poate fi ușor observabil că periferia, limita, nu a fost niciodată țelul, ci mai degrabă o negociere cu împrejurimile. **Centrul** este locul unde mesajul este clarificat. Aici, configurația așezării manifestă acordul și unitatea și susține percepția de ansamblu. În multe cazuri, aici apar clădirile simbol, caracterizate de ordine și stil. În centru intensitatea vieții este amplificată, având în vedere că aici se consumă contactul cu așezarea. În mentalitatea tradițională, se consideră chiar că centrul determină limita, prin distanța până la care ajunge sunetul toacăi.

De-a lungul timpului, studiile asupra mediului construit au pus accentul pe aspecte diferite, în încercarea de a exploda așezările în elemente constituente: **Kevin Lynch** a arătat că fiecare așezare este formată din Gestalten universale („*figural markings*”, „*nodal points*”, „*routes*”, „*quarters*”, „*boundaries*”), pe care le-a analizat în cadrul orașelor americane, redescoperind spațiul calitativ prin capacitatea de orientare; acesta a militat pentru privirea cu plăcere a așezării, oricât de banală ar fi aceasta, prin trasee, limite, districte, noduri și repere care conferă lizibilitate, configurație, structură și identitate imaginii construite. **Christopher Alexander** a definit matrici și patternuri, condiționate de funcțiune, pentru a condiționa arhitectura de tip bottom-up și a defini totalități cu sens. **Camillo Sitte** a extras principii universale din analiza orașelor vechi, relațiilor dintre clădiri, monumente și piețe. **Claude Levy Strauss** a studiat la rândul său organisme ale orașului (clădiri, grădini, drumuri, parcuri, monumente), care se influențează reciproc, pe care le-a considerat modelatoare și modelate de spațiile libere dintre ele. **Aldo Rossi** a subliniat evenimentul care dă loc unui spațiu, prin întoarcerea la orașul istoric, constrâns.

Ca rezultat, organizarea spațială se bazează pe elemente compoziționale de bază, precum direcții, intersecții, destinații, repere, limite, figuri – generatoare de densitate și ritm. În acest sens, Ching identifică tipologii compoziționale precum centralizat, liniar, radial, aglomerat și de tip grilă, o ordonare care însă pe teren comporta relații complexe, rareori perfecte, formate din alăturări, conviețuirii și accidente. Organizarea spațială își pierde credibilitatea dacă e prea regulată sau prea dispersată, cum se întâmplă în simetrii repetitive sau în fragmentări (prea) deconstructive.

În orice tip de grupare, ceea ce predomină este **densitatea** – clădirile se prefigurează ca figuri într-o relație imediată, locală, povestind despre ritmul și percepția așezării: țesut continuu, fragmentat sau obiecte de sine stătătoare, „familii de case”. Astfel, tipologia casei și forma așezării sunt interdependente și trebuie privite împreună; acestea influențează percepția localității atât de la distanță, cât și de la nivelul străzii.

Organizarea spațială nu are de-a face doar cu desene în plan, subdiviziuni funcționale, ci determină și o mișcare organizată, ritmată de acestea, care face uz de

memorie, orientare și identificare. Mișcarea înspre și prin așezare implică momente precum întâlnirea, clarificarea, înțelegerea etc., detaliate în capitolul Prezența. Organizarea spațială vorbește despre felul în care spațiul **se extinde** pe orizontală și **admite** utilizarea de către om. Așa cum peisajul admite un anumit element construit, spațiul admite o anumite utilizare de către om.

„Pentru societățile tradiționale, organizarea spațială a unei așezări sau a unei reședințe nu pornea de la premise strict funcționale sau de la criterii pur estetice. În primul rând era importantă corecta așezare a acestora într-o grilă complexă a spațiului „orientat”, integrată cu cea a ciclurilor temporale și cu cea a lanțului destinului și cauzalității”. (Gaivoronschi, [66]) Configurația spațială în sensul geometric este importantă, însă cu tratarea legăturii dintre loc și eveniment.

În **Banat**, catalogarea tipurilor de organizării spațiale e dependentă de mai mulți factori, precum: tip de relief, etnie majoritară acomodată, raportul topologic-geometric, existența și tratarea centrului, și altele.

Dacă până în a doua jumătate a secolului XVIII localitățile bănățene aveau un aspect **împrăștiat**, odată cu intrarea sub Imperiul Habsburgic silueta acestora a devenit una mai **ordonată**, ca urmare a regularizării planului.

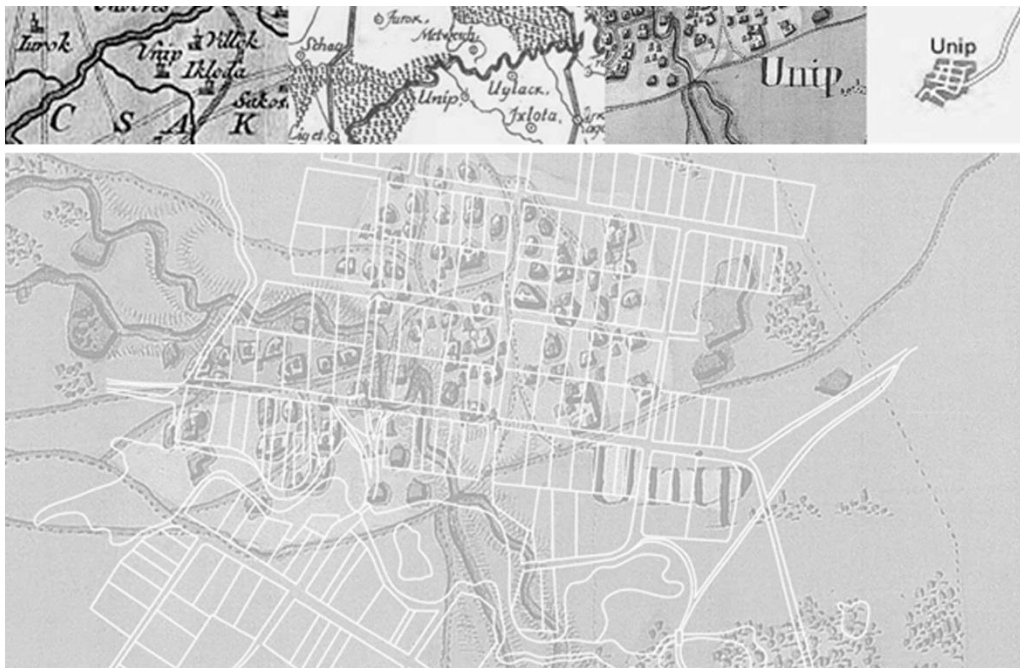

Fig. 2.22 Evoluție în timp a configurației spațiale - Unip, câmpia înaltă a Banatului;
1 – planimetrii 1740, 1776, 1769, 2012, sursa: Banaterra.eu; 2 – suprapunerea sistematizării austriece peste amprenta iosefină (sec XVIII)

Deși nu va evidenția întreaga complexitate a aspectelor tratate mai sus, zona Banatului prezintă atât așezări născute **spontan**, organic, în deplin acord cu situl, precum și așezări tratate **geometric**, rigid, fără a ține cont de relief și mediul înconjurător, impuse din exterior pentru o mai eficientă organizare, continuare etc.

Cele mai multe așezări ajung să aibă trame și siluete complexe în urma evenimentelor istorice, contactului cu civilizații radical diferite (romane, războinice, nomade, otomane, austriece) – astfel, în plan, se pot regăsi mixaje de tipologii clar identificabile care convietuiesc: zone de cetate, piețe, bifurcații, spații fusiforme, zone sistematizate geometric, zone distorsionate, zone organice neregulate, zone spontane, zone aliniate etc.

Poate cea mai cuprinzătoare ordonare tipologică a satelor din Banat a fost făcută de domnul arhitect Teodor Gheorghiu, în care se remarcă stratificarea factorilor de analiză (relief, etnie, compactitatea siluetei, relație formală, definirea centrului, calitatea limitei), precum și distribuția acestora pe teritoriul Banatului:

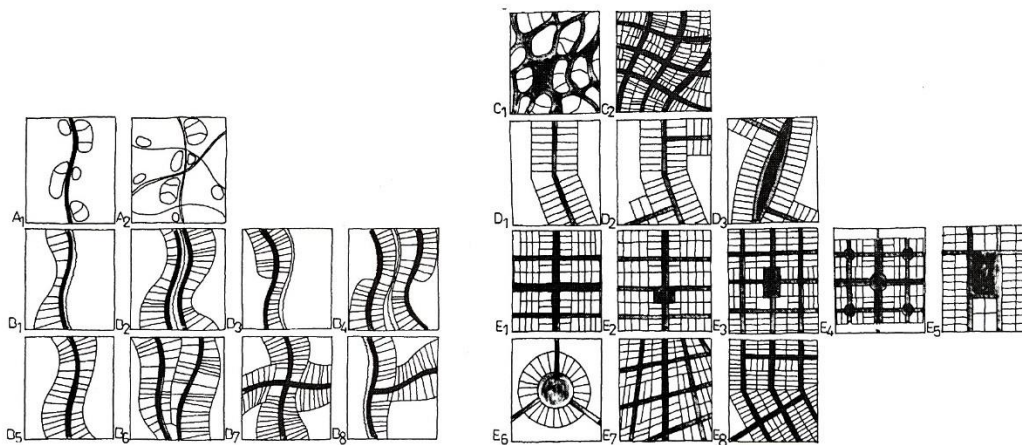

Fig. 2.23 Ordonare tipologică planimetrică a satelor din Banat – T. Gheorghiu [67]

În ceea ce privește definirea **centrului** și raportul dintre centru și locuire, în cadrul tipologiilor sesizate, acesta este divers tratat sub formă de spațiu amplu de tip piață, spații cu funcții comunitare, evazare a unei artere sau intersecție în zona centrului geometric al așezării. Dacă în cele mai multe cazuri acesta acomodează arhitecturi importante și evenimente (hore, sfat, ceremonii religioase), în unele cazuri, acesta nu este clar materializat, caz în care funcțiunile importante se subordonează organizării spațiale. Odată cu adăugirea unor arii noi, centrele sunt și ele uneori redefinite – acestea pot rămâne pe poziția inițială, pot migra, se pot multiplica.

Raportat la **relief**, tipologiile, fidele sitului sau aplicate din exterior, se conturează predominant astfel: în zona de câmpie sunt prezente planimetrii *regulate*, geometric-ortogonale, în zona colinară planimetrii *mixte*, iar în zona de munte planimetrii *neregulate*, dispersate, cu tendința de liniaritate. Numărul gospodăriilor separă tipologic următoarele situații: zona mlăștinoasă de V, S și E, cu sate mai mici și dese, zona piemontană și de câmpie înaltă, cu așezări mai închegate, mai mari, mai distanțate între ele și zona de munte, cu sate mici, cu puține gospodării. Ion Conea identifică următoarea clasificare în relație cu criteriul geografic: risipit pe coaste, văi și creste montane, risipite cu sâmburi sau nuclee și aglomerate sau adunate de șes. [68].

Fig. 2.24 Silueta așezării în funcție de relief: 1 – Liebling, zona de câmpie, regulat, compact; 2 – Charlottenburg, zona de deal, compact și răsfirat; 3 – Sub Crâng, zona de deal înalt, disipat în peisaj; sursa: Google Maps

Etnia majoritară a locuitorilor a determinat o separare tipologică, astfel: satele nemțești și maghiare sunt organizate *concentrat*, dens, unde vatra satului, spațiul central, este mobilat cu arhitecturi importante, satele sârbești sunt determinate de o locuire de tip *comunitar*, în care mai multe familii locuiesc împreună, iar satele românești sunt determinate de relație cuplu tânăr-părinți, care presupune construirea unei noi case pe *aceeași parcelă*. Până în secolul XVIII, așezările românești erau de obicei discontinue (dispersate), sau continue grupate, iar cele maghiare și germane erau predominant continue-compacte; odată cu sec 18, cele discontinue s-au diminuat aproape complet, iar sistematizarea austriacă le-a transformat în continue-compacte.

Calitatea **limitei** definește tipologii precum *împrăștiat* și *compact*, cu variații și mixaje în timp. Deși într-o fază îndepărtată, aspectul localităților era predominant împrăștiat, pe parcursul timpului acestea au devenit mai concentrate, datorită intervențiilor din exterior: geometrizare, apartenența de un drum principal, considerente economice etc. Este valabilă însă și situația opusă, în care unele localități sistematizate în secolul XVIII au dezvoltat o tendință de împrăștiere după dispariția presiunii (de exemplu satul Măru de pe Valea Bistrei). Tipologia împrăștiată mai este vizibilă în cazul Cornitor, Prevecior (Valea Bistrei), Cornereva pe culoarul Timiș Cerna, Mocerîș (Valea Almăjului, parțial elemente, nuclee până la 10km față de vatra de bază), Sichevița (Clisura Dunării).

Sălașele, construcții pur funcționale din hotarul satului, parțial dispărute odată cu modernizarea agriculturii, mediază relația cu peisajul prin dematerializare controlată, prin formă și materialitate.

Relația **organic-geometrizat** definește poate cel mai vizibil, atât în plan, cât și în teren, particularitățile tipologice ale așezărilor din Banat. Dacă spațialitatea **organică**, topologică, se bazează pe limite vii și pune accentul pe sit și loc mai mult decât pe relația spațiu-obiect, cea **formală**, geometrizată se caracterizează printr-o continuitate spațială predefinită. Deși în cazul societăților tradiționale topologia este predominantă, izvorâtă din relația cu terenul, din mișcarea soarelui și continuitatea căilor etc, în Banat, odată cu sistematizarea habsburgică, au apărut o serie de combinații rezultate în funcție de parametrii proprii fiecărei situații: topologic, topologic+geometric, geometric, geometric+geometric.

Fig. 2.25 Sălașe, construcții funcționale care dematerializează mediul construit în peisaj:
1 – zona Cornereva; 2, 3 – pe dealuri, pe drumul Carasova-Oravița, 4 – zona Gârliște; sursa:
fotografii proprii

Norberg Schulz afirma că viața unei localități depinde, atât la nivel mare, cât și în detaliu, de interferența celor două tipuri de structuri, în care clădirile au rol de clarificare. Dacă organizarea spațială e pur topologică, clădirile devin banale; dacă e doar geometrică, devin abstracte. [69]

În arhitectura vernaculară, topologia (dezvoltarea organică) este evidentă, însă clădirea, factorul generator de țesut, e geometrică. Situații particulare de așezări geometrice se regăsesc de-a lungul graniței militare, unde localitățile erau privite ca unități tactice; aici, măsurile de concentrare și sistematizare au fost în consecință mai drastice.

Modelele de sistematizare utilizate pe teritoriul Banatului au fost următoarele:

- Cartezian – geometric, ortogonal, aplicat după jumătatea sec 18
- Circular, punctual
- Liniar
- Piața lenticulară – datorat unor rămășițe medievale sau conservării unor fragmente anterioare sistematizării austriece

De aici, au rezultat multiple mixaje, adaptate sau nu reliefului, fie datorate factorului etnic, fie mediului natural divers, fie evoluției istorice, ceea ce a condus la variație și complexitate în cadrul unor reguli bine stabilite.

Din punct de vedere al apartenenței **geografice**, se pot observa grupări comune de caracteristici, pe baza celor enunțate de Nicolae Săcară în 1987:

1. Zona Făget, caracterizată de diversitate și complexitate, a conservat construcții din lemn, monumente publice și arhitectura din piatră (în apropierea munților Poiana Ruscă). Aici, casa cu prispă parțială a fost cea mai longevivă instanță a locuirii.

Tipologie/structura: planimetrii geometrice cu rețele regulate (Mănăștur, Românești), cu sau fără rețele deformate (Bucovăț, Fârdea, Dragșinești), liniare (Jupânești, Baloșești, Tomești, Coșevița, Luncanii de Jos), planimetrii neregulate (Brezova, Coșava, Bichiș), sat de platou concentrat, cu texturi neregulate (Luncanii de Sus). Pe teritoriul acestei zone au existat o multitudine de *sălașe*, dispărute odată cu modernizarea agriculturii.

2. Dealurile Lipovei, a păstrat arhitectura din pământ bătut (după sec XVIII, colonizare germană pe linia Lipova-Timișoara), precum și numeroase construcții din lemn - tipologii precum casa cu prispă continuă.

Tipologie/structură: geometrice – compacte (geometrii perfecte: Alioș, Neudorf), liniare (liniar-frânte: Altringen, Comeat, Bogda) și circular (Charlottenburg), rețele mixte (geometrice + arii neregulate: Buzad, Chesinț, Birchiș), rețele complet neregulate (Belotinț, Zăbalt, Varnița), rețele complexe (Zăbrani – 4 tipuri).

3. Câmpia de Vest a Banatului, a păstrat preponderent arhitectură din pământ bătut, fără prispă, înlocuită cu arhitectura de cărămidă.

Tipologie/structură: geometrică, uneori exemple simetrice.

Tipologia uzuală era constituită dintr-o rețea uniformă de străzi, cu o axă majoră a satului, fără o rezolvare pregnantă a centrului (Giroc, Iohanisfeld, Șandra).

4. Valea Bistrei a acomodat tipologia casei fără prispă, realizate din lemn și piatră (Măru), cu acoperiș din șindriță realizat în 4 ape.

Tipologie/structură: geometrice, compacte, cu tendințe de deformare pe contur (ca rezultat al contactului cu relieful denivelat: Obreja, Glimboca), liniare (Marga, Băuțar), rarefiată (Bucova), tentacular (Cornisoru).

5. Culoarul Timiș-Cerna, a prezentat gospodării cu ocol întărit, sălașe, realizate din lemn și piatră, cu învelitori din șindriță. Aici, zona din jurul Cornerevei e o adevărată „rezervație” de cultură populară în aer liber, încă vizibilă, care prezintă o tipologie rară pentru Banatul Montan, ocolul întărit. Între Cornereva și Bogaltin gravitează o multitudine de nuclee locuite de tip dispersat, precum și numeroase sălașe, unele de tip ocol închis, încă în picioare.

Tipologie/structură: liniară, geometrică cu texturi neregulate (Ilova, Mehadia), mixtă (Slatina Timiș, Teregova, Cuptoare, Iablanița).

6. Valea Almăjului, a acomodat locuințe monocelulare semi-îngropate până în sec. XX, înlocuite de unele bicelulare din lemn, precum și gospodăria cu ocol întărit și sălașe.

Tipologie/structură: planimetria liniară simplă sau dublă (predominantă, la Bănia, Rudăria), planuri geometrice cu deformări de rețele (Bozovici, Bolovenii Vechi, Mocerș), tentaculare (Ravensca), planuri neregulate cu tendințe de regularizare (Gârbovăț, Dalboșeț). În această zonă, vetrele satelor sunt înconjurată de numeroase construcții precum morile de la Rudăria sau sălașele dispersate pe dealuri.

7. Zona Lugoșului, caracterizată de locuințe din lemn, pamant bătut și apoi cărămidă, cu prispa parțială, decorate specific.

Tipologie/structură: geometrică, rectangulară (Otvești, Bacova, Găvojdia, Lugoșel), deformată divers (Recaș, Sacoșu Turcesc, Belinț), cu rețele de străzi neregulate (în S, către Pogăniș – Silagiu, Sacoșu Mare), cu dezvoltare liniară simplă sau dublă, de drum sau de vale (spre N – văile dinspre Podișul Lipovei – Ohaba Română, Hodoș, Coșarii, Hisiaș, Brestovăț). În cadrul acestei zone, Recășul este un exemplu de modificare radicală a siluetei mediului construit, prin numeroase obiecte ascalare, care aparțin atât locuirii de tip individual, cât și colectiv (blocuri din perioada comunistă). Aici, unele localități mai păstrează prispele și stâlpii din lemn, decorate specific: Sacoșu Turcesc, Sacoșu Mare.

8. Câmpia înaltă a Banatului prezintă case fără prispă din pământ bătut sau din lemn (Ierșig), înlocuite în perioada modernă de arhitectura din cărămidă.

Tipologie/structură: rețele geometrice (perfecte: Liebling, Ofsenița, Unip, Voiteg), deseori cu zone deformate (Deta, Gătaia).

9. Zona Oravița-Reșița, caracterizată în primul rând de un relief complex, în care fondul vechi inserat era construit din lemn și piatră (Carașova, Ilidia, Socolari), parțial înlocuite de arhitectura mai nouă, din cărămidă.

Tipologie/structură: structuri mixte (geometric-neregulate: Carașova, Gârliște), structuri geometrice, articulate cu zone deformate (Biniș, Doclin), structuri geometrice pure (Brebu Nou), geometrice deformate de tip liniar (Gârâna, Văliug), liniare neregulate (Dognecea, Ilidia, Ciudanovița, Ciclova Montană), rețele stradale adaptate reliefului (Potoc, Sasca Română, Sasca Montană, Gârâna), tipologii complexe (Ilidia – articularea mai multor rețele tipologic diferite).

În multe locuri în cadrul acestei zone, imaginea mediului construit este una tectonică, masivă, datorită materialelor de construcție folosite (piatră, cărămidă), împreună cu închiderea completă a fronturilor.

10. Clisura Dunării exemplifică o trecere în timp, de la o arhitectură a lemnului, la una a pietrei și apoi a cărămidii, precum și sălășe în părțile montane.

Tipologie/structură: datorată în principal sistematizării austriece intense, fiind zona de graniță, de conflict și contact - plan neregulat cu tendința de regularizare (Moldova Veche, Drencova), liniar (Pojejena, Gornea, Liubcova), tentacular (Sichevița).

Forma așezării, aspectul satului, uliței și a curții, legăturile dintre construcții, gruparea acestora în condițiile geografice date au o evoluție coordonată cu relațiile economico-sociale ale omului. Dezvoltarea este ghidată de convenții, de obiceiuri și valori estetice. Ocupația de bază, organizarea spațială și gradul de civilizație, tradițiile populației respective sunt determinante ale formei așezării.

De asemenea, la o scară mai mică, chiar și terenul care acomodează construitul poate da caracter, care presupune existența unei structuri clare: casa pe pantă, casa de lângă apă etc.

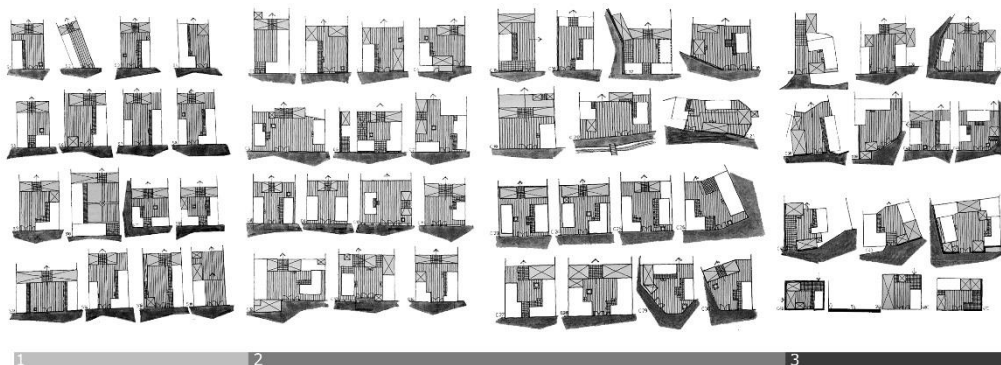

Fig. 2.26 Tipologii ale ocupării parcelei; 1 – zona de câmpie; 2 – zona colinar-muntoasă; 3 – zona de munte; sursa: T.O. Gheorghiu

Tipologia locuinței

„Banatului nu-i sunt proprii locuințele pe doua niveluri, foarte puținele exemplare ce se întâlnesc în extremitatea răsăriteană [...] se datorează influențelor exercitate de zonele învecinate ale Hațegului și Olteniei [...] Locuința tradițională bănățeană este cea cu un singur nivel.” (Săcară, [70])

Bordeiul, locuința semi-îngropată, cu pereți din piatră sau împlețiți din nuiiele, acoperiș în 2 ape din lemne sparte, a fost cunoscută ca tipologie și în zona Banatului, rezistând în unele zone până la începutul secolului XX: Almaj, Rudăria, Bănia, Șopotul Vechi, Giulvăz, Nerău, Secusigiu, Fırteaz, Pesac. În zona Lenauheimului și Biledului din secolul XVIII, acestea au avut rol de adăpost *temporar* pentru coloniști. [71]

Casa fără prispă a fost vizibilă pe întreg teritoriul, cu următoarele tipologii: monocelulară, bicelulară și apoi tricelulară. Cea monocelulară a fost vizibilă până în anii 30 la Lăpușnicul Mare în Almăj sau până în 1947 la Cornereva, despre care astăzi nu mai există decât o descriere: „*planul ușor dreptunghiular 4x5m, cu intrarea plasată pe una din laturile mai lungi, orientată spre răsărit, iar în peretele opus posedă o mică fereastră. În colțul format de peretele cu ușa și una din fațadele scurte, se găsea o „cună” – mic cuptor zidit din piatră – în fața căreia se află vatra liberă, de formă circulară. Hornul, [...] făcut din patru pari între care s-au împletit nuiiele lipite cu lut, conducea fumul peste acoperișul în patru ape cu învelitoare din șindrilă.*” (descrierea locuitorilor din Lăpușnicul Mare, [70]).

Casa **bicelulară**, alcătuită din *tindă* și o cameră de locuit (cuina și soba în Câmpia Banatului, cinda și soba în Faget, dealurile Lipovei și Valea Mureșului, căsoaie și soba în Almăj, la foc și casa pe Valea Bistrei și culoarul Timiș-Cerna, cuina și chilie în zona Oraviței și Clisura Dunării) e reprezentată pe teren de exemple concrete, încă existente. Aceasta a reprezentat multă vreme forma **tipică** de locuire rurală în partea de SE a Europei și câteodată chiar și în zona centrală a Europei.

În exemplele locale, intrarea se realizează mereu în *tindă*, iar prin peretele despărțitor se accede în cameră. La exterior, prezintă ferestre mici și puține, protejate de obloane sau gratii.

Casa **tricelulară** a apărut la începutul secolului XVIII în Banat și se compune, după modelul anterior, din *tindă*, poziționată central, și două odăi de locuit dispuse simetric față de *tindă*. Aceasta acomoda de obicei două familii, conform practicii bănățene în care întâiul născut rămâne să locuiască împreună cu părinții.

Dacă inițial noua cameră a avut rol de serviciu pentru *tindă* (cămară pentru depozitarea și păstrarea alimentelor), aceasta evoluează în timp spre odaie de lucru; cea de-a doua cameră („odaia curată, casa curată, casa mare, casa bună, odaia de sus”), poziționată spre stradă, primește rol public, de reprezentare, devenind camera pentru musafiri și ocazii festive.

În timp, *tinda* se divizează în două spații: un vestibul strâmt la intrare din care se accede în camere și o zonă de gătit înspre spatele casei.

După mijlocul secolului XIX, apare tendința importată de coloniștii ultimului val din Germania de a **uni anexele** sub același acoperiș, pe care românii bănățeni au preluat-o, îndeosebi în satele cu populație mixtă (Cenad, Sânnicolau Mare, Ciacova, Deta, Denta, Periam). [72]

Casa cu prispă parțială, sau „*târnaț*”, a apărut în urma necesității creării unui spațiu protejat la intrarea în locuință, cu precădere la casele cu structură din lemn, vizibilă în Fibiș, Dragsina, Târnova, Rusca, Belinț, Coștei, Chizătău, Visag, Babșa, Secaș, Boldur, Racovița, Chevereșul Mare, Sinersig, Sacoșul Mare, Silagiu.

Cele trei componente, *tinda*, camera de locuit și *prispă* din fața accesului au determinat cea mai veche tipologie planimetrică controlată, sesizabilă pe teritoriul Banatului. În timp, aceasta a evoluat prin adăugarea de camere sau prelungirea *prispă* pe întreaga lungime a casei, trecând prin: extinderea *prispă* doar de-a lungul *tindei* și *cămării* (nord-estul Lugoșului și pe cursul superior al Timișului), apoi planimetria cu

două încăperi de locuit și tinda centrală, cu prispa de-a lungul tindei și camerei mici dinspre curte (în zona delimitată de Mures la nord, Valea Pogăniciului la sud, Lugoj la vest, Poarta de Fier a Transilvaniei la est) și mai apoi planimetrie simetrică și prispa centrală, pe lungimea tindei și stâlpi decorativi (Bătești, Brănești, Jupânești și Margina, Sintești, Groși).

Casa cu prispa continuă („târnaț”, „gang”, „îmblet”, „ambit”) este cea mai populară tipologie din Banat, luând treptat locul anterioarelor. Deși tendința de a lărgi streășina pentru a proteja fațada pe care se afla accesul se observa în multe cazuri la casele vechi din lemn (din Fibiș, Mănăstur, Firiteaz, Murani, Satchinez – pământ bătut, Pescari, Svinița, Berzasca – Clisura Dunării, Cornea, Domașnea, Cornereva – culoarul Timiș-Cerna, Măru, Zăvoi – Valea Bistrei, case din lemn), doar după ce acest spațiu-depozit a fost bordat cu stâlpi decorativi din lemn și contrafise, a primit și funcțiune principală: dormitul în aer liber.

În secolul al XVIII-lea, Griselini menționa pentru Banat casa cu 2 și 3 încăperi, dispuse pe orizontală.

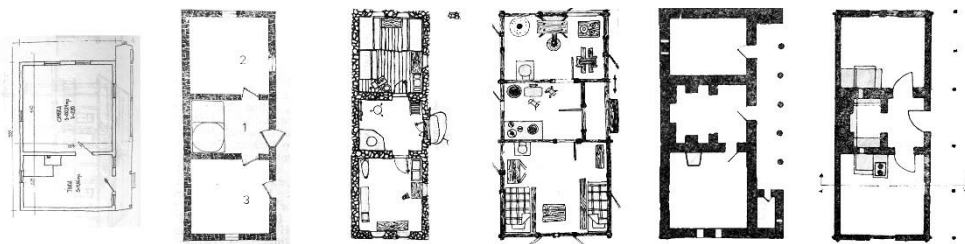

Fig. 2.27 Tipologia locuinței – evoluție planimetrică; 1 – locuință bicelulară, cu prispă, Cenei, sursa: Gh. Pătrașcu; 2 – casa olarului din Sasca Română, tricelulară, fără prispă, sursa: N. Săcară; 3 – casă cu pereți din piatră, Măru, tricelulară, fără prispă, cu acces ridicat, sursa: N. Săcară; 4 – casă din lemn, cu prispă parțial retrasă pe lățimea bucătăriei, Jupânești, sursa: N. Săcară; 5 – casă din pământ bătut, tricelulară, cu prispă parțial închisă, Cenad, sursa: N. Săcară; 6 – casă din Jebel, cu prispă continuă, sursa: N. Săcară

Astfel, dacă o primă variantă de evoluție a tipologiei locuinței o reprezintă adăugarea de **camere**, cea de-a doua este marcată de apariția spațiului **adăpostit** în fața accesului, a prispei ca și camera exterioră și mai apoi adăugarea unei camere de tip anexe, cu rol de depozitare și acces din exterior.

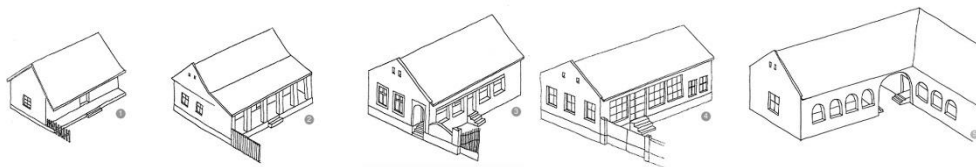

Fig. 2.28 Evoluția prispei: 1 – prelungirea acoperișului; 2 – realizarea unei rupeți de pantă; 3 – dispunerea simetrică a șarpantei; 4 – închiderea parțială sau totală a prispei, devenită al 3-lea geam pe fațada principală; 5 – urmărirea închiderii perimetrului a curții interioare; sursă: ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR, p.13

Deși partea estetică este subordonată în general funcționalității în mediul rural bănățean, obiectele și configurațiile construite transmit teme valoroase, legate de arta de a construi în context, pragmatic, intuitiv, dar variat. Tipologiile inventariate pot servi la înțelegerea proceselor ce stau la baza dinamicii și imaginii mediului construit și pot inspira în același timp posibilități de intervenție adecvată, determinând **stabilitas loci**.

Opuse stabilității locului, tipologiile „moderne”, vizibile pretutindeni, care au venit să completeze mediul construit sunt:

- Casa retrasă din front
- Casa ascalară
- Casa mediteraneană
- Casa cu gresie pe fațadă
- Casa multiplicată, descărcată de pe internet
- Casa tencuită, neterminată

2.2.2.2.3. Componentele limbajului și gramatica

Întâlnirea cu un loc constă în recunoașterea unei **totalități** mai mult sau mai puțin difuze, care trebuie să posede o calitate Gestalt pentru a fi reperat ca atare și care depinde atât de ceea ce există în mod natural la fața locului, cât și de intervențiile de finețe făcute de om. Astfel, un loc poate fi interpretat ca interacțiune mereu renegociată, complexă și ierarhică, între unități tipologice.

Așa cum văzul depinde de o serie de factori – existența luminii, deschiderea ochilor, focusarea și direcția potrivită, transmiterea impulsului către creier etc. – și în același timp pare natural, simplu, „așa se simte”, capacitatea de a fi *în ordine* a unui spațiu apare ca fiind tot naturală, însă într-un echilibru sensibil cu factorii constituenți. Prin limbaj și percepție, omul exprimă și înțelege, recepționează, pune în operă și acordă.

Conform Norberg Schulz, forma, figura și spațiul, împreună cu aspectele utilizării spațiului (memorie, orientare, identificare), determină structura implementării, limbajul arhitectural. Nu orice limbaj este arhitectură, e nevoie să fie implementat, adică să genereze, să înțeleagă și să facă uz de relații, precum: natural-construit, apropiat-depărtat, formă-fond, echilibru, ierarhie, relația cer-pământ, relația interior-exterior, relația orizontal-vertical, care determină calități ale spațiului trăit și construit. Orice clădire este o manifestare a unui Gestalt.

„Când un oraș ne bucură cu caracterul său distinct, se întâmplă de obicei datorită faptului că majoritatea clădirilor sale sunt relaționate la fel cu cerul și pământul” [73].

Pe lângă similaritatea relațiilor elementelor construite, Christian Norberg Schulz face aluzie în acest citat la un aspect foarte important al spațiului construit „plăcut”, și anume **ordinea**.

Deși magia limbajului apare când elementele creează un tot, un eveniment care îndeamnă la descoperire, imaginație și visare, acestea vor fi tratate independent mai jos, pentru a sublinia potențialul și posibilitățile de a exista într-un context și de a lucra a fiecărui element.

Chiar dacă mediul **rural local** prezintă un număr restrâns de elemente ce pot susține principii Gestalt, acest exercițiu aplicat pe lumea satului relevă complexitatea de principii prezente, definite cu mijloace reduse.

Aceste elemente sunt în continuare privite de la scară mare la scară mică, a detaliului, pentru a identifica particularități, posibilități, relaționări și a putea compune și înțelege imaginea mediului construit, așa cum e ea astăzi: elemente proprii scării localității, precum limita, strada, piața, curte, nod, figura, apoi elemente proprii case ca entitate, precum acoperiș, fațadă, penetrații, soclu, camere.

Similar cu percepția arhaică a casei ca *imago mundi*, ca repetiție a actului creator, orașul poate fi perceput ca o casă la scară mai mare, cu relații mai complexe – din această perspectivă, orașul nu este suma caselor care îl populează, ci materializarea unei intenții, prin relațiile dintre obiectele constituente.

Limita

Primele limite ale spațiului lumii materiale percepute de *homo sapiens* au fost naturale: bolta cerească, oceanul, muntele, pădurea, care au reglat gradual percepția imensității. Limitele spațiale ale omului primordial, sesizate de Gurhan și Levy Strauss, au fost bolta cerească și bolta peșterii, o dualitate a percepției spațiului locuirii, odată imens, altă dată intim. Atât Norberg Schulz, cât și Bachelard, vad peștera, cavitatea, ca având importanță deosebită în relația cu omul – primul din perspectiva principiilor care ordonează, a raportului orizontal-vertical, munte-peșteră, iar cel de-al doilea din perspectiva spațiului care adăpostește și ocrotește, al „pântecului”.

Limita presupune un anumit grad de **închidere** a spațiului și este caracterizată de proprietăți precum: forma, suprafața, configurație, grosime, penetrații, grad de închidere; prin apariția și calitatea unei limite se definesc relații clare, de tipul public-privat, interior-exterior – limita tranșantă, verticală, sugerată, psihologică etc. Omul se raportează și are nevoie de limite (înauntru-afară, sus-jos, lis-texturat), astfel că limita implică și un soi de control al persoanei, grupului, colectivității.

„A construi înseamnă mai întâi a crea, a defini și a limita o porțiune de teritoriu distinctă de restul universului și a-i atribui un rol anume. Limita face să se nască interiorul și exteriorul.” (Von Meiss, [74])

Spațiul liber este o abstracție, acesta poate fi perceput doar când e închis – deci ceea ce percepem sunt limitele, pereții, pardoseala, tavanul. Ca să fie vizibil, identificabil, spațiul trebuie delimitat și umplut.

Limita apare la mai multe scări, de la conturul așezării, la profilul străzii, limita la stradă, limita dintre casă și curte, limita dintre gospodărie și anexe, limitele spațiilor, limita superioară (acoperișul) etc.

„Un spațiu este ceva rînduit, cedat, eliberat, și anume în vederea unei limite. Limita nu este locul în care încetează un lucru, ci, așa cum au observat grecii, limita este locul din care un lucru își începe esența sa. [...] Spațiul este, prin esența sa, ceea ce este rînduit, ceea ce este introdus în limita sa.” (Heidegger, [75])

Limitele atrag după sine dihotomii și dialectici, în funcție de tipurile de relații definite: uman-sălbatic, înalt-coborât, închis-deschis, public-privat etc.

Prin raportarea sa directă la om, spațiul trăit apare divizat în două zone distincte - *exterior* (activitate în lume, pericol, nesiguranță, vulnerabilitate) și *interior* (confort, odihnă, destinație, sfera privată, intimă); chiar și zona *dintre* are un rol esențial, ce poate conferi caracter locului. Ceea ce este construit, prin formă și relaționări, transmite interiorului caracter.

În ceea ce privește raportul dintre **interior și exterior** în satul bănățean, limitele sunt de cele mai multe ori dinamice, organice. Centrul-vatră a satului, cu raza determinată de punctele unde nu se mai aude toaca, determină spații concentrice ale căror limite succesive definesc gradarea spațiului locuit – deci difuzia dinspre centru spre limita exterioară (Andrei Oișteanu).

În percepția lui Stahl, succesiunea de **bariere-limite** magice ale satului românesc sunt următoarele: extravilanul sătesc (țarina), intravilanul satului, curtea și casa. O importanță deosebită în percepția sa o are **curtea**, bariera-limită socială, materială, dar și magică, invizibilă. În cazul satului bănățean și românesc în general, limita tranșantă dintre spațiul civilizat și cel sălbatic e înlocuită de limita nuanțată, vagă, a zonei intermediare, în care natura nu se mai găsește doar într-o singură parte a limitei (natura cultivată – natura sălbatică).

Intrand în detaliu, Stahl distinge trei categorii de teritorii cu funcție economică diferită, cu condiție de limită în sine: terenul agricol, pășunea și pădurea. La scară teritorială, pășunea reprezintă spațiul intermediar dintre sat și sălbăticie, pe când pădurea reprezintă o limită misterioasă, neîmblânzită.

La scări diferite, limitele au intensități diferite: între spațiul civilizat al satului și spațiul sălbatic limita este slabă, difuză, iar între casă și sat limita este puternică, tranșantă.

În ceea ce privește **grosimea** limitei, aceasta este din ce în ce mai subțiată, poate chiar imaterială, pe măsura trecerii timpului; în lumea tradițională, aceasta s-a bazat pe zone de trecere, poziții de graniță, zone sacre, care pot fi înțelese prin corespondență.

Penetrații ale limitei

Gradul de închidere al limitei vorbește despre atitudini, obiceiuri și concepții despre lume în general, cu corespondență în mituri și ceremonii, definind posibilități, precum zone de interpenetrare, suprapunere, zone ambigue, intermediare etc. [76] În funcție de posibilitatea perforării limitei, se pot genera limite de netrecut, limite care devin locuri, limite-semnal, limite ascunse etc.

Noțiunile de pod, poartă și prag definesc elemente care interferează cu limita: ele determină un loc al întâlnirii spațiului interior cu cel exterior, semnalizează, mediază sau întâresc trecerea.

Fig. 2.29 Tipologii de ferestre: volume, forme, proporții, subdiviziuni;
sursa: ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR, fotografii proprii

Ușa și geamul sunt materializări ale unor posibile penetrații ale limitei, care negociază relația dintre interior și exterior, dintre percepția exterioară și universul interior, dintre public și privat. Astfel, ușa e o legătură directă, care comunică diferit în funcție de sensul privirii: dinspre interior simbolizează deschiderea către lume, pe când dinspre exterior condiționează trecerea.

Fereastra comportă și ea un dublu rol: din exterior, parte a compoziției fațadei, imprimă caracter, iar din interior, pe lângă iluminare și ventilare, oferă oportunitatea de a privi lumea de afară, fără a fi privit (ochiul casei, „bârfitoarele” din zona Ilidia). Dacă ușa face ca arhitectura să devină tangibilă, geamul mediază relația cu depărtarea. El are astfel o calitate picturală, de rama pentru peisaj, aspect observat și de Ching. Prin poziția lor în cadrul fațadei, dimensiuni și formă, structurează spațiul, conferă direcții, informează asupra grosimii fundalului perforat și materialității sale.

Permeabilitatea limitei poate fi fizică, sugerată, sau doar vizuală, iar pragul revelează natura limitei. Cui aparține limita cu penetrațiile ei? Orașului sau locuinței?

Fig. 2.30 Aparate de acces, uși: forme, proporții, diferențe de nivel, subdiviziuni; sursa: ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR, fotografii proprii

Strada, loc în sine și element structurant al locului, desfășoară la nivel urban suite și secvențe de spații, de „camere” interioare sau exterioare. Prin condiția sa, exprimă continuitate și trăiește prin eveniment. Față de interiorul personal al casei, aceasta imprimă anonimitate prin amestecul cu mulțimea; față de spațiul centralizat al locuinței, aceasta e un spațiu excentric.

Întotdeauna, un drum implică o conexiune, presupune un loc de plecare și o destinație, cu o mișcare de tip dus mai importantă decât întoarcerea, pentru că presupune descoperire.

Astăzi, drumurile, infrastructura în general, reprezintă o modalitate prin care omul invadează peisajul, prin care se impune și care îi confirmă statutul de superior.

În mediul construit **rural**, se pot distinge următoarele arhetipuri de drumuri: strada coridor cu clădiri înșiruite (front continuu), strada cu clădiri izolate (front discontinuu), strada-țesut sau strada-peisaj (în funcție de distanța clădirilor față de carosabil), strada ondulată, strada în pantă sau strada dreaptă.

Drumul care trece prin localitate este un fenomen în sine – intens, atractiv, leagă și include, sau, dimpotrivă, exclude. În relație cu acesta, casa are o față și un spate. Frontul construit în relație cu strada este fie continuu, discontinuu, apropiat sau depărtat, generând relații și atmosfere particulare atât la nivel individual, cât și al ansamblului.

Fig. 2.31 Definiția străzii: înălțimea construcțiilor, distanța față de stradă, tipul de front definit (continuu, discontinuu, ritmat, ascendent etc.); 1 – Cornereva, casa scufundată față de cota străzii, mediază diferența de nivel; 2 – Măru, front continuu, stradă îngustă; 3 – Brebu Nou, front discontinuu, ritmat de alternanța plin-gol și de dispunerea casei pe sit; 4 – Gărâna, front continuu ascendent, senzația de stradă amplă; sursa: fotografiile proprii

Momentan, **gardul** este privit ca o limită necesară, individuală, care nu lucrează nici cu casa, nici cu contextul construit, însă poate deveni element unificator între vecini dacă este negociat.

Parte a structurii urbane, **nodurile, intersecțiile, centrul**, reprezintă puncte valoroase, care comportă deseori atmosfere specifice, includ artefacte și presupun descoperire. Acestea adună, atrag și generează conexiuni în mintea omului, prin intermediul cărora acesta se poate orienta.

La o scară mai detaliată, forma construită permite concretizarea organizării spațiale și determină caracterul de **figură** – formă distinsă în mod clar. Pentru a putea fi înțeleasă ca atare, aceasta presupune existența unei limite care să separe ce e înăuntru de ce e afară, ce e în față de ce e în spate, deci trăiește prin relația figură-fond și este configurată prin intermediul principiilor Gestalt: proximitate, asemănare etc. La rândul ei, relația figură-fond este una ce acceptă nuanțe și complexități – figurile pot deveni la rândul lor fundaluri pentru alte elemente, la nesfârșit.

Scheletul structural utilizat de Arnheim în analiza operelor de artă e un bun instrument pentru antrenarea percepției și înțelegerea identității figurilor, în relație clară sau nesigură cu fundalul – de la scara peisajului la scara detaliului constructiv, de la planimetrie la nivelul ochiului: „esența imaginii este a face ca ceva să fie vizibil”. [77]

În Banat și în general în România, casele sunt spații structurale, clare și lipsite de mister. Caracterul clădirii face apel la arhetip, la forma-model, pe care o gestionează exclusiv prin structură, ceea ce presupune precizie geometrică, importanța dimensiunilor, proporțiilor, ierarhiilor, alinierilor, relațiilor căutate și implementate pentru a putea fi citite și înțelese. Interpretarea tectonicii clădirii oferă permisivitate în cadrul unui fundal construit destul de strict: scheletal, masiv, ușor, greu, static, dinamic – poziția, definirea, forma, dimensiunea întregului și a figurilor, grosimea materialului etc.

Figura construită în lumea satului din Banat era construită pe baza unei ordini simple, prin repetiție, variație în temă, omogenitate (folosirea acelorași materiale, paletă cromatică similară), proximitate, continuitate, ritm, alinieri și masivitate. Figura primară a casei era repetată, prin variația unor aspecte minore, care să nu afecteze apartenența la totalitate: numărul, poziția și cromatică figurilor de pe fațade, materialul acoperișului, registrele orizontale date de material și de împărțirea în raportul soclu-câmp-cornişă, ce oferă fundaluri și articulații. Relaționate cu contextul construit, casele au nevoie de elemente secundare care să preia rolul descriptiv: material, culoare, dimensiune, subdiviziune etc., toate în limitele păstrării unității.

Această uniformitate a mediului construit, dată de repetiție și variație în repetiție, nu este una negativă, ci din contră, participă la generarea unui fundal construit coerent.

Înțeles din punct de vedere Gestalt, țesutul construit devine textură calitativă, structurează lumea așezării și determină unitate și caracter. Casa poate fi percepută ca unitate, ca modul, care, în lipsa relației clar definite cu mediul înconjurător, poate avea efectul opus – destabilizare, haos, lipsa sau pierderea caracterului.

Mediul de astăzi din România suferă din cauza neclarității relației figură-fond, care se traduce și prin cea de **țesut-obiect**: fiecare clădire își dorește să fie obiect și se acumulează în mod necontrolat mediului construit existent. Modificarea existentului în acest mod în timp duce la pierderea fundalului care să susțină toate aceste obiecte. Astfel, mediul construit se transformă în colecții de obiecte monumentale, antiteze ale locuinței ca purtător al valorii private, care nu au caracter individual suficient pentru a susține un mediu eterogen de acest tip.

În relația țesut-obiect, primul este extrovertit, poate fi continuat la infinit și este definit de continuitate, iar cel de-al doilea este introvertit – raport ce definea în mod clar țesutul construit rural din Banat, care însă astăzi nu mai este perceptibil și nici elucidat.

Acoperișul vorbește în primul rând despre comunitate, despre felul în care așezarea se profilează ca figură pe cer și negociază cu fundalul. Tipul și unghiul acestora definesc relația dintre caracterul clădirilor și mediul înconjurător și influențează conturul clădirii.

În al doilea rând, acesta vorbește despre relaționare, vecinătate, prin alinieri, culori și materiale.

Socul, colțurile, cornișa și acoperișul reprezintă tensiuni în echilibru, canale de transmitere a unui mesaj al casei. Luată individual, acestea mediază întâlnirea figurii cu fundalul, a fațadei cu terenul și cu cerul, dar au și rol funcțional, corelat cu întregul.

Fig. 2.32 Totalitatea limbajului, relaționări: 1 – front continuu, fațadă-țesut (Sichevița); 2 – front ritmat; 3 – front mixt; 4 – front majoritar continuu, cu pauze (Văliug); surse: ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR, fotografii proprii

Elevația/peretele este un portal, un ecran între două lumi care nu dă doar indicații fizice ale punctului de acces, ci mediază, unifică, structurează, exprimă așteptări și descoperiri: „*arhitectura se întâmplă pe pereți*”. [78]

Fațada surprinde și lucrează cu lumina, definind locul ca aici, unde omul aparține peisajului și îl locuiește, iar tensiunea acesteia este exprimată în bază, cornișă și colțuri, elemente aflate în echilibru.

Relația cer-pământ, determinant clar al oricărui obiect construit, apare ca tensiune bazică în fațadă.

În mediul vernacular bănăţean, faţada de tip ţesut, caracterizată simultan de continuitate şi personalitate, este înlocuită într-un ritm alert de către faţada obiect, fără mesaj sau identitate. Faţada nu mai este definită nici individual, nici relaţionată suficient.

Sigur că faţada de la stradă era cea de importanţă capitală, figura care expandează către exterior şi mediază relaţia dintre interior şi exterior. De multe ori, în cea de tip fronton, apar elementele de particularizare şi reprezentare, care denotă caracter local sau personal: date ale construcţiei, numele familiei etc.

În teoria de arhitectură, **lumina** este un element al limbajului la fel de important ca figura: aceasta participă la definiţia spaţiului, influenţează utilizarea acestuia, ordonează sau dinamizează prin contrast, subliniază caractere, generează atmosfere şi defineşte configuraţii şi texturi, prin cantitate şi calitate. Ea este percepută mereu în relaţie cu umbra, prin prezenţa căreia este subliniată şi împreună cu care defineşte atmosfere mai bogate, cu potenţial meditativ: „*În penumbră simţurile noastre se trezesc încetul cu încetul*”. [79]

În mediul rural, aceasta nu a fost un aspect definitoriu pentru arhitectură sau un scop în sine, ci mai degrabă un reper al activităţii cotidiene.

Camerele, module spaţiale, determină experienţe, tipologii de utilizare, interacţiuni şi unitate compoziţională prin poziţie, dimensiune şi modul alăturării. Mai mult decât atât, acestea redau desfăşurarea vieţii de zi cu zi, reprezentând o expresie concentrată a unui univers interior personal: „*o cameră este o stare de spirit. O cameră este un loc în care eşti singur cu gândurile tale. Este un loc în care eşti tu cu tine*.” [80]

Unităţile care definesc interiorul casei din mediul rural bănăţean sunt dispuse în configuraţii minimale, care să satisfacă nevoi de bază la un moment dat. Acestea au deservit realităţi clare cotidiene, care au determinat ierarhii între camere şi relaţionări preponderent funcţionale: acces, bucătărie, cameră de dormit. În timp, evoluţia planimetriilor prin adăugarea unor noi camere a determinat noi relaţii şi raportări. În acest sens, un studiu interesant este cel al adaptării interiorului casei bănăţene în timp, aducerea acestuia în actualitate, pentru a deservi nevoile noilor proprietari – materializat în capitolul *Nucleul VGB, subcapitolul Fenomenele, Funcţia casei*.

Loc, peisaj, loc, regiune, loc, habitat, loc, aşezare, loc, sit, loc, casa, loc, spaţiu, loc, obiect, loc – o serie determinată de micşorarea scării, în care locul îşi păstrează însemnătatea.

„*Scopul existenţial al arhitecturii este să facă un sit să devină loc, adică să descopere potenţialele semnificaţii prezente în mediul dat*”. [81]

Aşezarea este o structură materială **perenă**, care rezistă în timp şi oferă indicii despre organizarea comunităţii din punct de vedere antropologic, social, filozofic etc. Principiile de organizare a mediului construit au o anumită atemporalitate, subliniată de valabilitatea universală a teoriilor vizuale.

Mediul construit rural determină un univers auto-suficient, în care mediul natural este văzut, înţeles şi potenţat prin mediul construit, indiferent de scară. Dacă locurile materializate de om sunt în relaţie cu mediul înconjurător, trebuie să existe o relaţie cu semnificaţie între ele, o aşezare trebuie să „*adune*” peisajul. [82]

Identitatea unui loc construit însuşeşte aspecte ca locaţie, configurare spaţială şi articulaţie caracteristică, deci relaţii multiple cu ceea ce e în jur. Ceea ce e

edificat și felul în care e edificat adună un univers și rămâne pentru o perioadă lungă de timp, atât fizic, în spațiu, cât și în subconștient, influențând percepția mereu dinamica a cotidianului. Atât la nivel macro, cât și micro, nu obiectul construit în sine e un arhetip, ci modul său de a **relaționa** cu ceea ce este în jur (cu omul, cu mediul înconjurător, cu contextul etc.) și de a **permite** ceea ce încă nu e.

Natura vorbește despre creștere organică și oferă un fundal ordonat pe care se poate interveni, însă dezordinea ce caracterizează mediul construit de astăzi definește o imagine de ansamblu fără mesaj, în care natura și construitul nu relaționează, în care primează confuzia. În timp așezarea rurală bănățeană nu a mai propus ținte clare la nivel urban, iar schema dezvoltării în plan a devenit nedefinită, necontrolată, calitatea așezării rurale de a fi loc și de a determina locuri s-a redus considerabil.

Situația de **astăzi** este una dramatică, ireversibilă: în unele zone țesutul tradițional a dispărut complet, în altele acesta este destabilizat prin inserții ascaltare, supradimensionate, ornate, fragile în fața intemperțiilor, care nu țin cont de orientare și de punctele cardinale, nu respecta frontul și imaginea țesutului din jur, nu înțeleg și mutilează relația interior-exterior, care în consecință ajung să consume și să coste mai mult.

Unitatea de locuit, compactă, tradițională, a fost înlocuită de o vitrină, de un *disco ball*. În prezent, imaginea așezării din mediul rural este caracterizată de un ritm necontrolat de țesut mai vechi și *obiecte*, ceea ce conduce la confuzie, lipsă de orientare și la imposibilitatea identificării cu locul. Intimitatea vieții din cadrul mediului interior este înlocuită cu nevoia de reprezentare. Materializarea sentimentului de *a fi-în-lume* s-a aplicat volumului și fațadei.

Modelul *Learning from Las Vegas* ne învață să fim flexibili, să luăm realitatea așa cum este și să învățăm să o înțelegem, pentru a obține concluzii pertinente vizavi de imaginea mediului construit de mâine; să nu fim ancorați doar în trecut și în critică, ci să observăm și să acceptăm realitatea de astăzi din teren, chiar dacă ea nu e conformă cu așteptările noastre.

Pistele și relațiile care pot apărea în urma discuției mediului construit rural, de tipul centru-periferie, percepția limitei și a siluetei așezării ca totalitate, trama stradală, existența unor repere sau simboluri, diferențe tipologice, casa ca entitate structurantă, casa ca modul repetitiv, imaginea casei (detalii), principiile vizuale de tip Gestalt, reprezintă o minimă cultură pentru a putea imagina un mediu construit (mai) calitativ.

Limbajul fundamental este universal și atemporal și în același timp legat de dialecte locale, ce vorbesc despre lumi simple, *trăite*.

Odată ce limbajul este cunoscut și înțeles, se deschide universul posibilităților, al relațiilor posibile.

2.3. Atmosfera

Atmosfera oferă însemnătate locului, îl particularizează și îl face **memorabil** – de unde și eterna aspirație a arhitectului de a crea spații cu atmosferă. Aceasta aparține sferei perceptive, personale, de unde apare și provocarea explicației științifice, a materializării și cuantificării un termen variabil și într-o mare măsură, abstract.

Felul în care omul percepe o anumită atmosferă depinde atât de factori personali, cât și de factori externi – lumină, sunet, culoare, materialitate, tactilitate, forma etc -, ce pot fi manipulați.

„În întâlnirea cu locul, unitatea își face resimțită prezența în primul rând sub forma unei <atmosfere>”. [83]

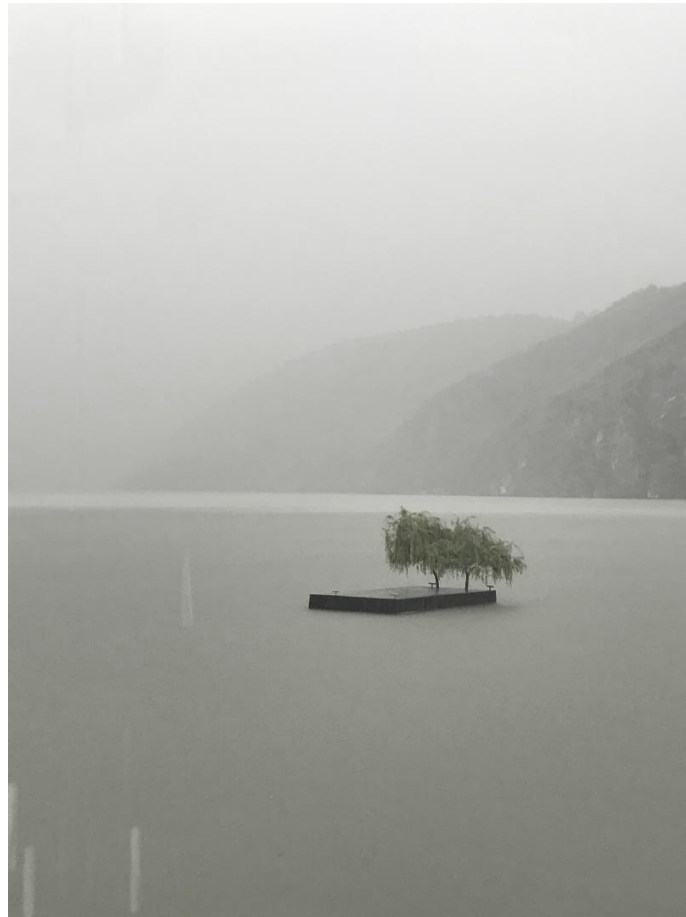

Fig. 2.33 Atmosfera locului la Eșelnița, sursa: fotografie proprie

Atmosfera se referă în primul rând la un sentiment, o **emoție**, o energie a totalului, ca sumă a factorilor ce determină un loc. Unii factori pot participa mai mult la definirea de caracter, alții mai puțin, însă mai important decât aportul fiecăruia este mereu vibrația însumată, generală a locului. Chiar dacă e dependent de factorii care îl determină, spiritul locului este mai mult decât o sumă, este o aură în totalitatea sa. Astfel, atmosfera are un tipic total, deci confirmă că întregul definește părțile.

Un loc poate fi cavernos, idilic, romantic, impunător și poate **invita** sau poate **respinge** prezența umană. Un loc cu o atmosferă plăcută este de obicei trăit, adună mulțimi, iar un loc fără atmosferă, sau care antrenează un sentiment neplăcut, este

de regulă evitat. Există posibilitatea ca atmosfera să fie vizibilă sau ascunsă, să fie nevoie de mai multe încercări pentru deslușirea ei.

Am văzut mai sus că nevoia de a citi și de a interpreta imaginea mediului natural este esențială anterior oricărei intervenții. În cadrul acestei lecturi a peisajului, este importantă descoperirea unor atmosfere bine definite, dacă acestea există („*Atmosfera fundamentală a naturii este liniștea*” – Norberg Schulz, Kahn). Forțele primare ale unei atmosfere puternice pot fi mai ușor percepute la munte, ca rezultat al adaptării la factorii de mediu mai extremi.

Heidegger consideră atmosfera ca fiind modul fundamental de a fi în lume a omului, **fundația prezenței** – credința din care se poate ușor deduce ca atmosfera are de-a face atât cu omul, cât și cu mediul înconjurător, fiind atât percepție durabilă, cât și variabilă.

Un loc iese în evidență prin atmosfera sa, care persistă în memoria oamenilor și contribuie la legătura acestora cu spațiul și cu sinele, cu materializarea palpabilă a propriei prezențe în lume. Fiecare spațiu are o aură personală, specifică, care nu este doar metaforică – omul rezonază și îi simte măsura și influența. Nuanțele unei atmosfere sunt date de condițiile climatice, cursul soarelui, succesiunea anotimpurilor etc.

„Fiecare loc posedă propria sa identitate și este sarcina omului să înțeleagă acea identitate și să aibă grijă de ea, printr-un proces care, evident, nu se va sfârși niciodată. Putem chiar spune că trebuie să cooperăm ca să ne asigurăm că locul <se regăsește> în cursul istoriei.” [84]

Atmosfera poate fi atât origine, punct de plecare, cât și principiu Gestalt, capabilă să unifice tensiuni, ritm, ierarhii etc. Mai mult decât atât, ea poate fi fundal, față de care obiecte pot ieși în evidență, pot fi înglobate sau în contrast.

Atmosfera este păstrată în memorie sub forma unui **caracter** și poate reprezenta punctul de plecare pentru intervenția umană ulterioară, printr-o relaționare clară, care îl întărește sau îl contrastează voit – astfel, atmosfera e resimțită ca parte constituantă a mediului construit, fără să mai existe nevoia determinării aprioricului: caracterul și mediul construit viețuiesc împreună. Spre exemplu, toaca - reverberația unui sunet care marchează întreaga așezare, deopotrivă grav și prietenos, care nu determină în sine o atmosferă, ci mai degrabă eliberează profunzimea atmosferei. Această profunzime e în sine o lume.

Atmosfera mediului rural din Banat este definită de o totalitate ce include factorul uman, natural și construit: relief, climă, particularități zonale, caracterul și caracteristicile mediului construit, comunitatea, individul și numeroasele relaționări existente și posibile între acestea.

Mediul rural din **Banat** este caracterizat de percepție liniară, de-a lungul unei străzi principale, definite de limita ritmată stânga-dreapta, în care modulul repetitiv păstrează scara și deci generează țesut coerent, ușor de urmărit și înțeles. Motivele decorative apar la mai multe scări: de la raportul fereastră - suprafața peretelui la personalizarea ecranului, a peretelui de reprezentare dinspre stradă (ecranul – limita dintre lumea dinafară și lumea dinăuntru), particularizând locul. Lumina conectează interiorul cu exteriorul, iar poziția ferestrei e un răspuns dat mediului înconjurător, care egalizează.

Atmosfera mediului rural construit se constituie prin elemente repetitive, ușor de citit, care dau caracter ordonat și unitar locului.

În consecință, atmosfera e fundamentală pentru definirea prezenței, deoarece deși e compusă și influențată de aspecte concrete, aceasta nu e previzibilă, depinde de **intonația** omului. Fenomenologia atmosferei poate fi asamblată separând caracterele schimbătoare de cele universale (hierofanii).

Atmosfera, caracteristică unificatoare, conferă distincție unui spațiu, prin calitățile Gestalt ale locului și interacțiunea lor. De multe ori, ea este atât punctul de **plecare**, cât și **țelul** arhitecturii.

Mai mult decât locul în sine, *geniul locului* tratează dialogul cu contextul, capacitatea de asimilare și integrare pe mai multe niveluri: obiect-om, om-mediul natural, mediu construit-mediul natural etc.

„Din perspectiva geniului locului, întemeierea, organizarea spațiului și locuirea în sine devin experiențe antropologice fundamentale, ce țin de o modalitate originală de înrădăcinare între cer și pământ, iar limitarea centrului căpătând valențe simbolice ale spațiului sacru.” [18]

2.4. Pierderea locului

Pierderea locului și implicit a apartenenței este o condiție **generalizată** astăzi, cu implicații resimțite din ce în ce mai puternic atât la nivel colectiv, cât și individual. În ultimii ani, limitele din ce în ce mai difuze, mișcarea populației, pluralismul identitar, au schimbat definiția și caracterul unei regiuni, a unui loc într-una confuză. Urbanizarea masivă e erodat mersul intern din mediile rurale, le-a depopulat, exploatat sau și-a impus modele.

Probabil este imposibil de cuprins în câteva pagini întreaga matrice a factorilor care au determinat și încă determină mutațiile mediului construit de astăzi, însă o privire de ansamblu poate fi oportună în vederea explicării fenomenului și a evaluării efectelor acestuia asupra mediului din imediată apropiere – fie el om, natură sau ansamblu construit.

Mediul de astăzi (înconjurător, construit) arată semne evident ale **fracturii** cu trecutul. Dacă au fost vremuri când peisajul construit prezenta identități clare în interiorul unui anumit cadru, astăzi acestea apar haotice și lipsite de caracter și însemnătate: clădiri de toate felurile sunt aruncate întâmplător în peisaj. Acest gest are ca rezultat o multiplă pierdere: a mediului natural înconjurător, a identității figurale a așezării, precum și a apartenenței.

În mediul vernacular european, tradiția și stilul au lucrat împreună pentru a manifesta cultura ca artă a locului, pe baza a ceea ce era deja în loc.

Schimbările care au influențat în mod negativ mediul construit și societatea, cu impact direct în pierderea locului, pot fi considerate: revoluția socială și industrială, care au condus la o restructurare demografică, ceea ce a dus la creșterea oaselor și la o deschidere globală, mulțumită noilor căi de comunicare, devalorificarea simbolurilor, ruptură cu tradiția culturală a Europei.

În România, fenomenul de pierdere a locului este foarte prezent, vizibil pretutindeni, iar ocazia înțelegerii situației actuale și a fenomenelor care au determinat-o prin compararea unor serii de teorii este binevenită și chiar tardivă în acest moment.

Viteza vieții actuale și accesul total la informație i-au refuzat mediului construit tradițional timpul necesar pentru **adaptare**, iar astfel relațiile calitative

dobândite în timp și-au pierdut reverberația: om-casă, om-colectivitate și mental colectiv, om-natură, interior-exterior, mediu construit-mediul natural, centru-limită etc. În același timp, mediul rural nu a putut ține pasul cu intervențiile din exterior, care au măcinat sistematic structura și relațiile acestuia (cu mediul natural, interumane, cu mediul construit), generând un amalgam eterogen, cu impact asupra comunității locale: pierderea unității, confuzie, răsturnare de valori, falsă percepție a apartenenței la tăvălugul ce înseamnă modernitate. Astfel, nu există un moment zero al pierderii locului, o limită clară între o imagine idealizată, funcțională a satului și una la polul opus; fiecare loc a fost însă afectat de propria combinație de factori, amintiți în cadrul studiului sau nu, cu efecte mai mult sau mai puțin marcante.

Pierderea locului, a apartenenței de un loc, este o pierdere legată în primul rând de **atmosferă**, acea amprentă unificatoare care personalizează un spațiu și îl face să fie distinctiv, care poate fi secundată și de pierderea identității individului, pierderea limbajului, pierderea tradiției constructive, pierderea imaginii (individuală sau de ansamblu), pierderea calității vieții.

Mediul de astăzi, atât natural, cât și construit, nu mai prezintă **identități** distincte, comunitățile sunt disipate, iar edificarea se face haotic, fără caracter și substanță. Pierderea se resimte la scări diferite, de la nivel de **peisaj**, până la nivel de așezare sau de obiect **construit**. Giedion consideră că la baza acestei rupe de trecut și a acestor transformări vizibile stă fractura dintre gând și sentiment („*fracture between thought and feeling*”, formulată timpuriu de Descartes și disecată de Giedion) conform căreia reducerea la rațiune determină pierderea unei înțelegeri comune a și transformarea sensibilității în individualism. („*științificarea și egocentrismul sunt două fețe ale fracturii dintre gând și sentiment, care stau la baza dificultăților noastre actuale*” – trad.a., [85]) - rezultat al unui cumul de factori ai schimbării de mentalitate, obicei și restructurare demografică, ca revoluția industrială, creșterea orașelor, pierderea graniței dintre natural și construit, deschiderea globală prin căi noi de comunicare și accesul nemijlocit la informație, schimbarea setului de valori etc.

Calitatea mediului care ne înconjoară astăzi și impactul noilor aditii asupra calității vieții sunt un subiect delicat, greu de generalizat și dificil de transmis în mod obiectiv populației care nu activează în domeniu.

La scara **peisajului**, intervențiile fizice în structura acestuia determină pierderi și schimbări de ierarhii și caractere, și, mai ales, pierderea posibilității de a asigura un fundal pentru mediul construit. Ca urmare, în prezent problema peisajului este una complexă, de la percepția parțială a acestuia și deci pierderea din vedere a dimensiunii sale teritoriale, la lipsa unei relații clare, căutate, cu mediul construit.

Intervențiile omului în peisaj (infrastructură pentru circulație, nivelări și modificări de teren, defrișări, invadarea turistică etc.) aduc modificări iremediabile acestuia și îl reduc de la calitativ la cantitativ: atât peisajul, cât și situl, au devenit cantități neglijabile cu care se poate face orice. Rapiditatea ce caracterizează prezentul cere infrastructuri de deplasare, care nasc relații brutale, distorsionate cu peisajul: de exemplu, așezarea este percepută la viteze diferite de un om care se plimbă spre ea, din mașina de pe autostradă sau din avion. Invadarea turistică fără respect pentru mediul natural determină consumarea locului, devenit simpla cantitate consumabilă.

De-a lungul timpului, spațiile și-au pierdut și încă continuă să își piardă identitatea din punct de vedere al **demarcației**, al clarității conturului. În momentul în care o așezare se prefigurează pe un peisaj ca totalitate distinctivă, ca formă pe un fond, aceasta este clar percepută și poate deci avea caracter propriu. Contactul cu așezarea însemna ca locul apărea de la distanță ca o entitate clar definită în matricea mediului înconjurător, iar fiecare așezare manifestă astfel propria identitate distinctă. Înainte, zidul de incintă reprezenta limita tranșantă a așezării care oferea impresia de unitate cu identitate proprie, iar felul în care era perforat dădea indicii despre organizarea interioară (simetrie, ierarhii etc).

Prin calibrarea deficitară a proximității, astăzi s-a pierdut definiția spațiului așezării în relație cu mediul înconjurător. Din punct de vedere spațial, dar și perceptiv, așezările nu mai au închidere și astfel devine neclar ce e construit și ce e peisaj, iar scara și caracterul nu mai pot fi ușor percepute. În plus, expansiunea necontrolată a orașelor a ridicat problema gestionării periferiilor, care au ocupat limita, spațiul pozitiv dintre sat și oraș, determinând un nou tip de peisaj, dificil de înțeles și asimilat.

Un alt fenomen cu impact direct asupra imaginii așezării este **migrația** populației dinspre sat spre oraș, sau emigrarea, în căutarea unei vieți mai bune – se produce astfel deruralizarea teritoriului, respectiv urbanizarea satelor cu influențe incompatibile, ceea ce conduce la pierderea entității grupului și implicit a valorilor comune ale acestuia. Contactul cu cultura occidentală și împrumutul nefiltrat determină pierderea unității „de acasă”. La sat rămâne majoritară populația îmbătrânită, fără interlocutor.

În zona rurală din **Banat**, colonizarea fără pregătire și contactul cu alte culturi a influențat de-a lungul timpului imaginea mediului construit și relația acestuia cu mediul natural. Aici administrația Habsburgică a modelat vizibil imaginea satelor, prin regularizări parțiale sau complete ale structurilor așezărilor, în funcție de nevoi. Consecința directă a acestui demers semi-invaziv a fost apariția unui melanj între mental și material, pe care însă lumea satului a avut puterea să îl asimileze în atmosfera sa, precum și schimbarea percepției unități construite, în funcție de organizarea interioară.

Înstrăinarea omului caracterizează de asemenea prezentul; experiențele cotidiene au devenit axate preponderent pe cantitate și nu pe calitate, ceea ce a condus la disoluția prezenței, pierderea conexiunii cu mediul înconjurător, iar activitățile fără așteptări imediate ca introspecția, plimbarea, meditația, au devenit un lux. În consecință, oamenii au tendința să se concentreze pe informația primită, pe aspectele cele mai evidente, pe obiecte efemere, și astfel să piardă din vedere substanța. Viața are loc în continuare, însă spațiul nu mai reprezintă o lume *trăită*, iar lumea e înțeleasă printr-un ecran. Lumea trăită, experimentată, devine lume privită, tranzitată. Alienarea va persista atâta vreme cât nu va exista nimic care să ofere proximitate, semnificație.

Din cauză că omul se cunoaște pe sine din ce în ce mai puțin și nu acordă importanță culturii și educației propriilor simțuri, ruptură dintre acesta și mediul înconjurător este din ce în ce mai tranșantă, iar impactul este resimțit, conștient sau nu, de întreaga colectivitate. Suntem în consecință părtași la unul din paradoxurile vremurilor noastre: dezvoltarea, dublată de posibilitățile tehnologice nelimitate, nu sunt suficiente pentru a îngriji mediul în care trăim, fie el natural sau construit, ci din contră, înțelegerea naturii este astăzi insuficientă, omul, stăpânul universului, percepe natura doar ca pe o resursă pentru a-și satisface propriile nevoi, iar mediul construit

exterior parcelei individuale este inexistent, neimportant în planurile de edificare ale individului. Astăzi se construiește din rațiuni pur economice, iar individualitatea apare ca podoabă/decorație ulterioară. Forma construită nu are un mesaj existențial.

În relația cu un loc, **individul** are nevoie de **repere** pentru a se putea orienta, identifica, valida. Atunci când locul nu are amprente figurative, repere clar definite, identitatea acestuia este slabă, iar orientarea și identificarea devin incomplete sau chiar imposibile. Ca rezultat, omul devine confuz, ceea ce amplifică alienarea de loc. Cumulul acestor raportări la spațiu determină un întreg reprezentat de caracterul acestuia; lipsa acestuia determină în mod direct imposibilitatea orientării, deci pierderea locului.

În special la nivelul așezărilor din mediul rural din **Banat**, dar nu numai, poate fi observată **dominația scării** asupra spațiului – apariția unei arhitecturi individuale de reprezentare, mai degrabă decât una a comunității, a expresiei subtile. Aceasta exprimă nevoia populației de a fi văzută, remarcată ca individ, ceea ce determină un mediu construit format din obiecte independente care nu relaționează între ele: nu reprezintă simboluri, dar nu formează nici grupări coerente de tip țesut. Clădirile iau naștere aleatoriu, generând o populație construită dispartat, compusă din unități care nu determină nici un soi de relație coerentă formă-fond, la nici o scară. Se produce astfel o distrugere greu de controlat a organizării urbane stabile proprie mediului vernacular, în care clădirile-obiect determină regula, nu forma. Astfel, într-o lume centrată exclusiv pe posesia individuală, ierarhia și semnificația dispar, iar omul nu se mai poate orienta – deci mesajul și caracterul locului dispar. Structurile orașului își pierd identitatea, iar localitatea își pierde imaginea și unitatea.

Fig. 2.34 Vecini: 1 – drumul spre Oravița, 2, 3 – Ciclova Română, 4 – Carașova;
sursa: fotografii proprii

În afară de asigurarea satisfacției egoului proprietarului, noile aditii la mediul construit, în felul în care sunt făcute acum, nu sunt nici bine amplasate pe sit, nu sunt nici funcționale, nu generează niciun mediu ambiant sănătos la interior, nu utilizează nici materiale adecvate, nu sunt nici mai economice, nu sunt nici plăcute estetic, nu relaționează nici cu mediul natural, nici cu cel construit din jur – o multitudine de nu. Apariția modelului „*e casa mea și fac ce-mi place mie*” lezează structurile unei comunități din toate punctele de vedere, iar datorită materialelor folosite, aceste prototipuri ale „modernității” vor continua să existe; ele definesc și vor continua să definească pentru mult timp de-acum încolo fondul construit majoritar, la care, vrem sau nu, va trebui să ne raportăm.

Nu în ultimul rând, **inexistența** unor regulamente locale, gestionate de autorități pentru a tine sub control imaginea locului, susține ritmul accelerat al pierderii locului. Aceasta lipsa lasă imaginea mediului construit la latitudinea individului, care își dispune casa aleatoriu pe sit, fără legătură cu vecinătățile sau condițiile optime de orientare, și care construiește ad-hoc, din considerente pur economice. Astfel, prin adaugarea câte unui volum în timp, realizat din materiale de

multe ori găsite sau refoosite, fiecare om contribuie la generarea unui patchwork (necăutat!) atât la nivel de obiect, cât și la nivel urban.

Pierderea apartenenței este determinată astăzi de situația mediului construit din imediata apropiere, caracterizat de monotonie și imposibilitate a orientării; sentimentul de *niciunde*, perceptibil de la atmosfera așezării până la interiorul locuinței, pare a fi tocmai elementul care leagă individul de colectiv, casa de localitate.

„Lipsa caracterului implică sărăcia stimulilor.” [86]

Va deveni mediul rural construit o favelă, ca imagine a mediului construit? Deși beneficiază de dotări, românii dau dovadă de o lipsă acută de cultură, educație, empatie, apartenență și în continuare iau în propriile mâini imaginea întregului. În momentul în care fiecare individ definește întregul în propriii termeni, rezultatul nu poate fi decât unul dezastruos.

Aceste mutații comportamentale, cu rezultat direct în mediul construit, în imaginea locuinței și a așezării în ansamblul ei, își are rădăcinile (și) în perioada comunistă, când au fost introduse în lumea satului obiecte ascalare, incerte la nivel urban prin relația țesut-obiect.

După 1989, libertatea contactului cu cultura occidentală a condus la o educație, percepții și aspirații individuale, care, neacordate cu cele ale grupului, au influențat și continuă să influențeze negativ totalitatea. Importul accelerat, nefiltrat și neadaptat au avut ca rezultat apariția unui prototip: casa asamblată ca suma eterogenă a preferințelor locatarilor, văzute în diverse medii și de multe ori incompatibile estetic și tehnic. De asemenea, prin adoptarea producției în masă, agricultura a șters tehnicile locale, tradiționale specifice societăților rurale, care confereau caracter locului. Prin aceste procedee, s-a ajuns la uniformizare sau chiar abandon, la banalizarea și nediferențierea mediului construit.

Fig. 2.35 Intervenții neadecvate în mediul construit rural: 1 – redesenarea volumului casei prin utilizarea unor materiale moderne, fără relații și atitudini concrete vizavi de existent (Potoc); 2 – tratarea diferită a fațadei față de specificul local, dimensiunea și proporția gurilor (zona Cornereva); 3 – ascalarul, decorația, nonsensul (zona Cornereva); 4 – dispunerea diferită a construcției pe teren și mobilarea excesivă a acestuia (Ciclova Română); 5 – construcția de tip nou în peisaj; sursa: 1,2,3,4 – fotografii proprii, 5 - ghid de arhitectură Caraș Severin, OAR

Mobilitatea, contactul cu culturi diferite, accesul la informație, lipsa culturii, dorința de a epata, egocentrismul, percepția superioară a eului („eu știu mai bine”) au redus procesul construirii în sfera exclusivă a individului neinițiat. Ca urmare, mediul rural a fost populat cu o serie de atitudini și intervenții **inadecvate** și invazive, repetate pretutindeni:

- Extinderi cu suprafețe prea mari și materiale incompatibile cu casa veche, distrugerea proporțiilor și a unității vizuale a satului;
- Ascalarul și formele alambicate;
- Acoperirea materialelor tradiționale prin alte construcții sau finisaje;
- Folosirea materialelor „moderne”, incompatibile cu materialele vechi și cu imaginea locală originală;
- Gresia pe fațadă și orice alte placări;
- Utilizarea unor culori țipătoare;
- Forma și proporția ferestrelor, poziția accesului,
- Respectarea aliniamentului și al unui minim dialog între clădiri;
- Înlocuirea tâmplăriei fără a respecta forma înlocuită – alterarea imaginii casei și a coerenței ansamblului.
- Înlocuirea porților cu unele nepotrivite ca formă sau material, standardizate, cumpărate de la magazine de profil;
- Neînțelegerea specificului local, al caracterului locului
- Lipsa cunoașterii comunității și a regulilor sale
- Apelarea exclusivă la neprofioniști;
- Superioritatea ideilor proprii în fața celor din domeniu sau din loc: „eu știu cum vreau să fie”, „fac cum vreau pe banii mei”, „stai tu în așa o casă învechită”;
- Lupta pentru supremația cunoașterii între beneficiar, constructor și arhitect;
- Mentalitatea, ignoranța, nepăsarea;

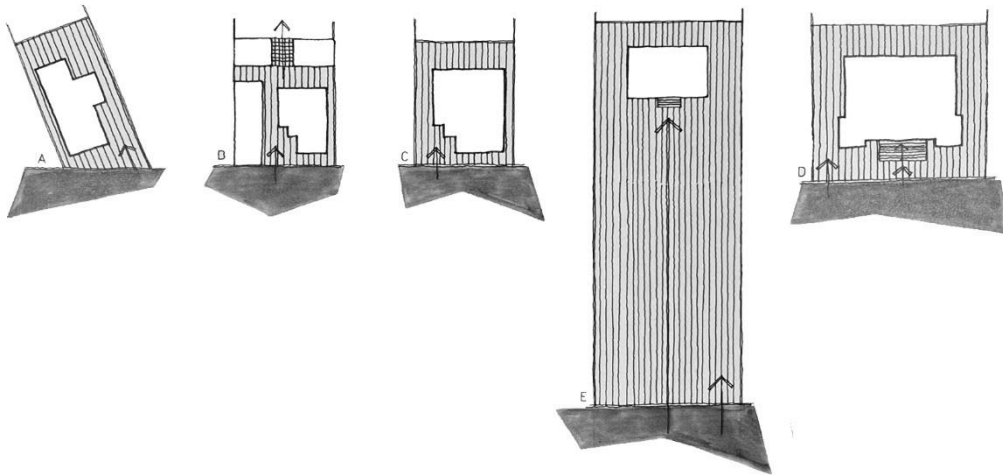

Fig. 2.36 Intervenții uzuale de tip invaziv în mediul construit: 1 – extinderi fără relație cu volumul existent al casei, fără păstrarea anexelor 2 – construcție nouă, cu păstrarea anexelor; 3 – construcție nouă, fără păstrarea anexelor; 4 – construcție tip „vilă”; 5 – construcție ascalară, deficitar amplasată pe teren în relație cu vecinii și frontul stradal; sursa: T.O. Gheorghiu

Arhitectura din mediul rural bănăţean, asemeni celei din întreaga ţară, a suferit modificări iremediabile sau a fost înlocuită de intervenţii noi, fără relaţii clare cu mediul existent sau cel nou definit. Deşi lipsite de valoare, arhitecturală sau colectivă, acestea există şi influenţează realităţile cotidiene ale tuturor. Un posibil pas către un mediu construit mai unitar poate fi acceptarea situaţiei actuale şi dezvoltarea unor atitudini şi legi de către persoane abilitate să gestioneze imaginea totală, calitativă, a unui mediu construit, validate de comunitate.

Transformarea negativă a peisajului rural a presupus schimbări valorice, negări ale modelelor existente, muzeificari etc., cu efecte vizibile precum pierderea limbajului, pierderea locului, pierderea tradiţiei constructive. Efectele imediate au fost dispariţia accelerată a unor forme de arhitectură, abandonarea vechilor locuinţe şi construirea altora, după imagini de la oraş, de multe ori introduse abuziv (vizual), în relaţie discordantă cu fondul tradiţional existent.

Încet încet, mediul construit majoritar devine cel definit de obiect, în care regulile construirii calitative se vor schimba din nou.

„Noi am pierdut semnificaţia propriu-zisă a verbului bauen, şi anume a locui.”
[87] Aş adăuga, împreună.

3. LOCUIREA

„Unde trăiește spiritul? Înăuntru sau afară
Lucruri amintite, lucruri făcute, lucruri nefăcute?

...

Cât de locuibilă este forma perfectă?
Și cât de locuită lumina în vânt?”

(Seamus Heaney, „Settings xxii”), chestionări ale unui posesor al premiului Nobel în privința momentelelor de zi cu zi.

„Relația dintre om și spațiu nu este nimic altceva decât locuirea gândită în chip esențial”. [88]

În chip esențial, locuirea este mai mult decât urgența unui **adăpost** – ea se compune din raportări, asocieri și relații, un sistem de *strata*, deopotrivă *individual* (poziție și context) și *universal* (înțelegere și gest). Omul își definește spații și umanizează teritorii, creează medii confortabile și modelează peisaje, gestionând mai mult sau mai puțin conștient o relație public-privat, individual-universal, care, înțeleasă, ar putea deveni un instrument al gestionării și medierii coabitării – atât socială, cât și construită.

Bogăția de relații pe care omul le experimentează cu și prin spațiul său determină scări și rezonanțe diferite ale actului locuirii: *obiect* (palpabil), *casă* (adăpost), *așezare* (comunitate), *peisaj*. În prezent, oamenii pun preț pe cantitate, se înconjoară de obiecte și tind să piardă din vedere restul scărilor amintite, cu consecințe directe în calitatea vieții, coeziunea societății și imaginea construitului.

Pe parcursul existenței umane, casa enunță și bifează roluri multiple: *antropologic* (spațiu care oferă securitate, adăpost, spațiu al retragerii, al destinderii, al regăsirii eului), *filozofic* (existențială, înțelegerea condiției umane, validarea existenței ca însemnătate), *psihologic* (reflecție, proiecție), *arhitectural* (formă, obiect, relații), *sacru* (repetiție a Creației, *imago mundi*, întruchipare a unui cosmos într-un haos), *sociologic* (comunitatea la diferite scări) – iar relația omului cu casa este una în care primeaza **emoția**.

Bogăția de atitudini ale omului în ceea ce privește spațiul nu apar și se dezvoltă separat într-o secvență temporală, ci sunt descoperite, acumulate și păstrate pe tot parcursul vieții, se suprapun dinamic. Locuirea (*dwelling*) devine astfel un **țel**, un termen pe care îl putem atinge și înțelege doar printr-un **efort complet** al ființei umane, al existenței omului pe Pământ. Acesta este motivul pentru care Heidegger a afirmat că omul trebuie întâi să învețe să locuiască. A locui înseamnă a te simți acasă, **a aparține** de un loc, a fi înrădăcinat în el, însă în același timp apartenența este o rezultată directă a locuirii, care reprezintă scopul arhitecturii în sens existențial: „doar în locuire putem găsi împlinirea naturii noastre.” [89]

Relația omului cu locul nu este unidirecțională. Locul este modelat de om, iar omul este influențat de loc. Locuirea se poziționează în sânul acestei relații, ca

mediator al dialogului dintre cei doi participanți, iar casa ca entitate trăiește câtă vreme există echilibru între ceea ce primește și ceea ce oferă.

Privită existențial, locuirea înseamnă mai mult decât a avea un domiciliu undeva, de a sta, a șede, a stabili, sau a coloniza. Mai mult decât îngrădirea unei porțiuni de Univers pentru sine, care devine astfel familiar, locuirea presupune materializarea asumată a unui obiect între **cer și pământ**, cu scopul de a acomoda și de a valida existența umană - un duet între om și loc în care părțile se îngrijesc și se calibrează reciproc. Locuința este un interior pentru locatar, dar și un exterior, o expresie în contact cu mediul înconjurător; ea este atât locală, cât și universală, atât constantă, cât și parte a unei structuri care se redefinește mereu.

„Locuirea omului rezidă în măsurarea cu ajutorul privirii care se înalță, în măsurarea Dimensiunii căreia îi aparțin deopotrivă cerul și pământul. Măsurarea care delimitează nu măsoară doar pământul și de aceea nu este o simplă geo-metrie. [...] Ea măsoară intervalul care face ca cerul și pământul să fie aduși unul către altul. [...] Măsurarea Dimensiunii este elementul în care locuirea umană își găsește temeiul ce îi asigură dănuirea. Această măsurare delimitativă reprezintă caracterul poetic al locuirii.” [90]

Astfel, omul măsoară locuirea sa pe Pământ prin privirea care se ridică, prin măsurarea cu divinitatea: vidul dintre cer și pământ este locul în care omul își găsește validare prin locuire poetică, „acordată” cu lumea din jur.

Prin analiza limbajului vechi, Heidegger remarcă, în *Originea operei de artă*, împăcarea ca fiind parte a esenței locuirii: a fi împăcat cu aceasta înseamnă a ocroti orice lucru în esența sa. Ca rezultat, construirea ca locuire capătă o dubla ipostază: construirea care îngrijește și construirea care edifică. [91] Felul în care locuirea ca edificare îngrijește și adună, atât spre interior, cât și spre exterior, dă detalii despre poziția omului în lume și relația acestuia cu sinele și cu lumea exterioară.

Bachelard privește spațiul ca pe o imagine poetică în sine, în care locuirea, acțiune ce presupune prezența omului, nu este restrânsă la casă sau cămin, imagini arhetipale, ci apare în medii în care sunt cultivate imaginația, obiceiurile – în repausul pământului, în claritatea apei etc. Totuși, casa este un prim univers al sufletului receptacol, loc pentru imagini poetice, în care primează intimitatea, intensitatea experienței și mai puțin dimensiunile fizice, atinse prin explorare și purtate mai departe prin imaginație, amintiri și obiceiuri moștenite.

Spre deosebire de Bachelard, care percepe casa ca pe o lume în miniatură, Foucault vede locuirea ca loc de odihnă închis, iar Derrida ca pe suport pentru omul-martor la evenimentul pe care îl experimentează.

Locuirea a oscilat în percepțiile teoreticienilor de la clădiri centrale sau centralizate, antisituri heterotopice, casa copilăriei, amintită și imaginată, la locuirea de tip *a fi-în* sau bazată pe lucruri imaginată de Heidegger.

Considerând că a locui ține în mod natural de capacitatea omului de a se integra într-un sistem mitic și ritual, de-a lungul timpului, actul de a construi locuirea a avut la bază **rituri** și ritualuri legate de fundare, întemeiere, alegerea locului de construcție, ca parte a unei geografii mitologice etc.

Omul are nevoie de un **centru** de care să aparțină, care să îi confere înrădăcinare în spațiu și față de care să își raporteze relațiile din spațiu – un loc unde oamenii locuiesc: *„Casa țărănească este în primul rând un loc, un loc bun, generator în sens material și spiritual. Locul acesta, fie că privește spațiul interior, fie că privește*

curtea sau grădina, este văzut ca un loc cu virtuți specifice care îl fac să existe într-un fel propriu." (Ernest Bernea, citat în [92])

Actul edificării este precedat de o serie de acțiuni complexe, rezultate din ideologia existențială proprie fiecărui grup: alegerea/descoperirea locului, ocuparea locului, definirea limitelor așezării și a structurii sale, definirea și amplasarea locuinței, organizarea locuinței etc. „*În fapt, locul nu e niciodată <ales> de om: este doar <descoperit> de el [...] Orientarea este este unul din aceste procedee folosite pentru a <descoperi> locurile.*" [93]

Pentru societățile **tradiționale**, alegerea sau descoperirea locului avea o însemnătate aparte, datorită asocierii așezării cu o punte între lumea viilor și cea a morților, dublate de practici care asigurau legătura dintre vizibil și ascuns: marcarea centrului satului ca axis mundi prin înfigerea unui țărnuș.

Ocuparea locului ales de către om este la rândul său un proces important, în special în mentalitatea societăților tradiționale – de la nivel teritorial la nivel individual. Aceasta acțiune nu depinde doar de o serie de factori din exterior (geografici, economici, sociali), ci ține cont și de factori din sfera credințelor și mentalităților grupului, ca ritualurile și ceremoniile cunoscute. Mai departe, alegerea sitului bun de construit se făcea în funcție de calitățile acestuia în ceea ce privește protecția, prezența apei, ventilația naturală etc. Pentru omul tradițional, raportarea la mediul înconjurător ținea de modul său de viață, iar studiul punctelor cardinale reprezintă o lectură a terenului, o înțelegere a semnelor locului și deci eventualitatea unei arhitecturi mai atente, neartificiale. [94]

Prin noțiunea de spațiu orientat, societățile tradiționale își explică și își materializează concepția despre crearea Universului, și implicit raportarea la spațiu și timp. Acesta trebuie înțeles prin prisma limitelor spațiului, care au capacitatea de a genera repere și de a coordona mișcare, de a conferi calități diferite acestuia. Spațiul simplu figurat al societăților tradiționale este strâns legat de direcțiile cardinale, determinând un univers complex, stratificat, pe când spațiul „modern” este caracterizat de coordonate limitate, determinând un univers al obiectelor.

Mircea Eliade explică foarte clar cum locul se ia în stăpânire prin recrearea cosmogoniei, iar spațiile devin astfel centre. Prin ritualurile de întemeiere, edificarea imită și repetă creația Lumii.

Habitatul, mediul îmblânzit prin locuire, ocupare, cultivare, este explicat ca geneză și definit ca realitate socială de o serie de cadre, precum cel cosmologic, biologic, istoric, psihologic - conform teoriei cadrelor lui Dimitrie Gusti. Orientările habitatului uman, identificate bibliografic, tratează spațiul ocupat, modelat de om, exploatat tradițional, sau spațiul moral, axat pe existența cotidiană, pe locuire ca reflex antropologic. [95]

În societățile tradiționale, decizia **întemeierii** casei era asociată cu începutul călătoriei spirituale a unei familii, astfel că spațiul potrivit, ales în acest scop, reprezenta un loc ritual, opus spațiului profan exterior. Odată ce acest loc a fost ales, urmau etape precum determinarea, trasarea, materializarea centrelor și limitelor spațiale: „*în mentalitatea populară, nu pot fi două locuri de casă la fel, pentru că fiecare loc are formele și funcțiile sale întreținute de un fond care-i aparține cu specificitate, ca o depunere prin vremuri.*" (Ernest Bernea, citat în [92])

O credință a locuitorilor din sudul **Banatului** este că fiecare loc are un duplicat undeva pe axa verticală, în cer, reflectat ca într-o oglindă. Locul pământean este îngrijit de om, iar locul din cer de o ființă supranaturală, numită vâlvă sau hală – o

femeie investită de către Dumnezeu cu puterea de a ocroti satul: „Teritoriul fiecărei comune are câte o valvă, iar dacă teritoriul e mare, are și 2 vâlve. Întâmplându-se cândva că vâlva unui teritoriu a murit, vâlva teritoriului vecin e obligată a apăra teritoriul vacant până la întregirea lui prin altă vâlvă. Vâlvele au îndatorirea să alunge, să respingă norii încărcăți cu grindină pe hotarul comunei lor, împingându-i pe hotarul vecin [...] de aici se ajunge la înfruntarea dintre 2 vâlve protectoare. Bătălia se poartă undeva sus și vâlva învinsă cade spre pământ, prilej cu care se formează un vârtej numit bolbură.” (Novacovici, citat în [92])

În plus, în mentalitatea colectivă s-au delimitat câteva puncte cheie pe axa verticală care integrează casa și asigură legătura sus-jos, cer-pământ. Centrul casei, **vatra**, era percepută ca loc prin care trece această axă verticală imaginară, iar fundația reprezenta lumea subpământeană, temelia, loc care, conform credinței, trebuia îmblânzit printr-o jertfă: „sub piatra fundamentală se pune un cap de cocoș, busuioc, bani, altele. Se zice că când se zidește o casă nouă, trebuie să moară cineva [...] să fie de gen bărbătesc, măcar și purec. Când se găte obada (zidul), într-un colț se pune o cracă de măr dulce, o carpă pentru primul zidar și se leagă la cârpă busuioc, trei cucuruzi și flori.” (învățătorul Fișteag din Jupa, chestionarul sociologic Casa, amintit în [92]), sau „fiecare casă trebuie răscumpărată cu moartea unui membru al familiei, iar oamenii au inventat înlocuirea răscumpărării prin zidirea în fundamentul casei noi a unui cap de găină, uneori a corpului întreg al unei broaște.” [92]

Astfel, spațiul construit devenea un loc clar **delimitat, închis, locuit și sacru, ordonat** prin limite succesive sociale și economice, raportarea la centru și vecinătăți. Structura locului admite astfel spații *închise*, delimitate și centrate (casa, curtea, grădina), locuri *deschise* (câmpul, pădurea), precum și canalele intermediare care asigură *conexiuni*, precum drumul, poteca, piața, prispa, cerdacul etc. Un loc bun pentru edificare este considerat în mentalitatea arhaică cel uscat, însorit, înălțat, neted, prin opoziție cu cel mlăștinos, băltoș, umed (conform chestionarului Casa, condus de Emil Petrovici, referitor la calitățile pe care trebuie să le îndeplinească locul unde se ridică o casă).

Mircea Eliade explică foarte clar cum actul edificării imită și repetă **Creația Lumii**: prin ritualul întemeierii se recrea cosmogonia, spațiile deveneau astfel centre, iar locul se lua în stăpânire. În mod similar cu situația de astăzi, edificarea presupunea delimitarea pentru sine, ocuparea unui perimetru spațial.

Structurile ezoterice de fondare și organizare spațială, precum materializarea centrului, orientarea cardinală, semnificația zonelor de prag și de tranziție etc, privite în relație cu omul, au reprezentat constante, componente esențiale ale pertinentei edificării, nevoii de delimitare spațială și descoperirii rolului omului.

„Pentru oamenii vechi, casa nu era un lucru inert, la fel cum întreg mediul ambiant era înțeles și simțit ca ceva viu și multistratificat, de la lucrurile vizibile până la cele mai puțin vizibile, dar „reale”. Casele și spațiile se nasc, capătă suflet, precum oamenii”. (Gaivoronschi, [96], citându-l pe Arnold van Gennep).

Locuirea presupune odată acțiunea omului asupra spațiului, ca metoda de a se valida existențial, iar spațiul aparține unui habitat, îmblânzit prin locuire. „Locuința este deci în **habitat**, într-un anumit sens, ceea ce este individul în **comunitate** [...] făcând parte dintr-o comunitate integratoare.” [97]

Locuirea apare ca o încununare a condiției omului în lume, aparține omului, dar, în același timp, ține de cultură, comunică valori materiale și spirituale specifice

unui grup social – materializează nevoi și aspirații individuale și colective, reflectând la rândul său la ceea ce înseamnă viața familială și integrarea în comunitate. Cultura din discuție este un produs al unei sensibilități spirituale colective, al unei psihologii comune spontane și inconștiente și trebuie să contribuie la materializarea unei arhitecturi care e atât personală, cât și colectivă, care însumează atât calități interioare, cât și exterioare.

Astăzi, psihologia și credințele oamenilor s-au schimbat; aceștia rar mai împărtășesc aspirații comune, cu rezultate vizibile în mediul construit. Tocmai de aceea, acest aspect ar trebui privit așa cum apare în teren, fără nostalgie, critică excesivă sau chestionarea prea dură a valorilor.

Realitatea socială caracteristică lumii rurale din România a fost explicată de Dimitrie Gusti prin teoria cadrelor, ca metodă analitică care tratează fenomenul apariției fiecăreia dintre acestea.

„Casa care a fost experimentată nu este o cutie inertă. Spațiul locuit transcende spațiul geometric. În acest caz, spațiul primește o calitate umană, emoțională.” [98] – casa este un spațiu experimentat și însușit, în care omul se proiectează pe sine în spațiu în fiecare zi, îl utilizează, este influențat de el, până la simbioză totală, prin care acesta nu mai poate fi (*perceput, înțeles*) fără spațiul său (*transformarea omului în casa sa*).

Satul este mai mult decât o sumă de oameni și gospodării, e în același timp o natură cultivată și o umanizare a locului prin apartenență (*locuire*), cultivare și exploatare [95]; locuința este mai mult decât o sumă de funcțiuni și utilizatori, este un mediator al dialogului sacru-profan, intim-public, gând-expresie, atât pântec, cât și mijloc de reprezentare în societate; comunitatea și familia sunt mai mult decât o sumă de indivizi, ele trăiesc prin empatie și calibrare constantă. Toate aceste structuri comunică, conviețuiesc și se întrepătrund, determinând ierarhii temporare și permanente. În cadrul lumii rurale bănățene, la baza ierarhiei sociale se afla **gospodăria și familia**.

Lumea satului încă mai are reminiscențe ale mentalității arhaice, conform carora **munca** caracterizează și însumează toți membrii familiei ca și comunitate în gospodăria proprie. [Tr. Herseni, 1982, p.138-140] În opinia Xeniei Costa Forum, *„trei lucruri diferențiază familia românească: organizarea satului după model familial, apariția mai multor grupuri aparținând unei singure linii (neam) și organizarea unui grup de rude trăind într-un singur menaj, numit gospodărie”* (dr. Lidia Gaga, despre gospodăria rurală bănățeană, [95]).

La o primă vedere poate părea ca încă din mentalitatea omului arhaic satul și casa alcătuiau un context preponderent funcțional, pragmatic, rezultat al unor nevoi de bază, precum și rezultate din meseria membrilor comunității, însă acestea au înglobat dintotdeauna și aspecte mai puțin vizibile, căutate, de tip sacru, filozofic etc. Satul este un mediu în care **prezența primează** în fața percepției, ca mecanism al omului de a se conecta la mediul înconjurător.

Dacă în trecut pulsul unei așezări se lua prin prezență în cea mai extensivă definiție a sa, astăzi trebuie să învățăm din nou relaționarea, apartenența, identitatea.

Traectoria spațială a țăranului este marcată de două coordonate: **centrul satului**, marcat de biserică și **centrul gospodăriei**, marcat de casă.

Locuirea presupune un ansamblu mai larg de relații decât doar casa, ca obiect construit – aceasta e parte dintr-o structură organizată, parte a așezării care se ritmează prin relația centru-periferie. În cadrul structurii așezării, centrul unei

gospodării era diferit de centrul alteia, iar diferitele zone dialoghează în mod personal cu centrul. Pandantul întregii structuri este conceptul de margine, periferie, silueta în relație cu centrul, susținut de elemente precum limite, dominante, cimitirul ca element al periferiei, sălașul etc.).

Observarea raportului dintre centru și periferie oferă detalii despre stratificarea socială a așezărilor (casa din sat, cu poziție privilegiată lângă biserică aparține omului bogat, casa de la periferie aparține omului modest, imigranților, categoriilor sociale), precum și despre ierarhia exploatării gospodăriei în funcție de poziție (cea din vatra satului era locuită de cuplul tânăr, apt de muncă, cea din hotar locuită permanent de rudele vârstnice, iar adăposturile din hotar de tip stână, colibă, sălaș, aveau caracter temporar).

Astfel, familia patriarhală era divizată între două rezidențe, cea din vatra satului și cea din hotar, ceea ce presupunea un traseu constant de tip navetă între ele. În această situație, sălașul poate fi privit funcțional, ca o unealtă pentru a optimiza utilizarea (integrală a) terenului (N. Săcară) și estetic, ca o disipare a siluetei satului.

Acest complex economico-social pe trei niveluri (casa din vatră - casa din hotar - sălașul) solicită mână de lucru energetică și suficientă, deci angrenarea întregii familii. Familia din Banat a reacționat opus, ceea ce a dus la depopulare și neputința de exploatare a proprietății. Astăzi, acest fenomen apare amplificat: familia își îndeamnă generațiile tinere să plece spre orașe mai mari, iar satele rămân preponderent populate de vârstnici, a căror dinamică cotidiană nu mai este capabilă să ritmeze, să *adune*.

Gheorghe Pătrașcu considera apogeul expresiei programului locuirii în perioada dintre a doua jumătate a secolului XVIII și sfârșitul secolului XIX, urmând ca după această perioadă să apară contaminarea structurală și formală, prin contactul cu civilizația modernă.

De asemenea, este oportună o privire asupra corelării civilizațiilor cu **activitățile** practicate, datorită influențelor directe resimțite de-a lungul firului temporal în zona construită.

De-a lungul timpului, prezența umană din Banat a fost concentrată majoritar pe activități de tip arhaic precum vânătoarea, pescuitul, pomicultura, viticultura, păstoritul, stupăritul, olăritul, tăbăcăria, fierăria, dulgheria, ceea ce a influențat în mod direct locuirea, prin adaptarea acesteia la **meseria** locatarilor și dinamica familiei. Gospodăria în ansamblul ei (grajd, atelier, cotețe, șură, grădină) reprezenta un complex economico-social la nivelul satului, în care spațiile destinate meșteșugului făceau parte integrantă.

Astăzi, multe dintre acestea au dispărut sau au fost înlocuite cu alte tipuri de activități, adaptate prezentului trăit, definit de globalizare: o mare parte a locuitorilor din mediul rural fac naveta sau se ocupă de agricultură și creșterea animalelor, fără ca acest aspect să mai influențeze mediul construit. Dacă lumea satului era caracterizată de o interdependență între ocupațiile locuitorilor care determina comunitatea, tipul așezării și formele de arhitectură caracteristice, odată cu libertatea informației și contactul nemijlocit cu alte culturi, relațiile și rapoartele s-au schimbat în favoarea necesităților pragmatice. Paradoxal, lumea arhaică era mai conectată cu structurile cosmice, psihologice, filozofice și chiar estetice decât lumea civilizată.

Locuința a apărut firesc, ca necesitate primordială, ca răspuns la nevoia de supraviețuire, protecție, adăpost, primind în timp utilizări ce țin de practicarea unei ocupații și de dinamica familiei. Evoluția și variațiile acesteia au depins sensibil de factori precum perioada, evoluția tehnicilor și a individului, meseria, organizarea și dinamica familiei etc.

Evoluția programului locuirii a depins în mare parte de situația economică din zonă, de relațiile cu civilizațiile care au tranzitat sau ocupat zona, de poziția geografică, de condițiile meteorologice, de activitățile individuale, de raportul cu puterea. Astfel, de la pură nevoie de adăpost, locuința a reprezentat furnizor de servicii, pendul între militar și civil, modul al sistematizării habsburgice, univers impenetrabil de tip incintă, susținător al țesutului etc.

Cele mai vechi mărturii ale mediului construit arată locuințe în strânsă relație cu **activitatea** omului - cultivarea primitivă a plantelor, pescuitul, vânătoarea, creșterea animalelor și meșteșuguri casnice, precum și așezări pe malul cursurilor de apă, la Românești, Băile Herculane, Coșava, Vișag, Dubova (paleolitic), Hodoni, Parța, Bucovăț, Gornea, Caransebeș, Orșova, Zorlențu Mare (neolitic).

Civilizațiile tracice și pretracice, caracterizate de un înalt nivel economic și social, au oferit țaranului român un prim exemplu de constituire socială, prin uniuni tribale, precum și arhitecturi preponderent mortuare, cu descoperiri în Baziaș, Gornea, Liubcova, Vărădia, Pescari, Orșova, Berzovia, Sacoșu Mare, Deta etc., care au pregătit epoca daco-getică ulterioară. Exemplele de organizare social-economică și spațială proprii ocupării romane din această zonă (de exemplu Tibiscum – Jupa sau Dierna - Orșova), materializate prin *vilae rusticae*, au prezentat o utilizare ierarhizată a materialelor, în care complexul gospodăriei era lucrat în piatră, în timp ce anexele erau construite din lemn.

Datorită importanței militare deosebite a zonei, districtele românești au avut autonomie (Lugoj, Sebeș, Almăj, Ilidia, Carașova, Bârzava, Mehadia), iar caracterul etnic al zonei a fost păstrat: în schimbul proprietății, individul presta serviciu militar; „nici regele, nici altcineva nu putea face vreo donație de moșie fără aprobarea adunării generale a nobililor, cnezilor și celorlalți români din cele 8 districte”. [99]

Ocupația otomană a transformat Banatul de câmpie în pașalâc turcesc și gospodăria țărănească în principal furnizor de provizii, ceea ce a frânat temporar dezvoltarea și a determinat locuitorii regiunii să trăiască după vechile obiceiuri.

Perioada de pe parcursul secolului XVIII în care regiunea a devenit teritoriu austriac a implicat mai multe aspecte, cu influență în straturile societății și ale mediului construit până astăzi: organizarea teritorială pe districte, viața cotidiană sub administrație militară, colonizarea cu populație variată, regularizarea structurii așezării etc.

Locuința este principalul nucleu al lumii trăite, ca susținător financiar și de aprovizionare a mediului militar.

Un fir paralel cu evoluția mediului construit este definit de **dinamica populațiilor** care tranzitează și se stabilesc în zonă. De-a lungul timpului, regiunea a avut diverse tentative de organizare, sub următoarele formule: de la individ la uniuni tribale, la obști și uniuni de obști, la comitate, la pașalâc turcesc sau district militar austriac. „Nicăieri ca-n Banat nu s-au păstrat atât de pregnant urme ale organizării cneziale și voievodale (Jupa, Jupînești, Jupalnic, Jupani, Satchinez etc), după cum nicăieri ca aici nu s-a păstrat tradiția unei autonomii rurale, termenul de ohabă (Ohaba, Ohaba Bistra, Ohaba Mitnic, Ohaba Scoarța, Ohaba Română, Ohaba Lungă, Ohaba Forgaci, Ohabița) ce pare a-și trage numele din latinescul *habitatio*, desemnând în Evul Mediu un sat liber.” [100] Locuitorii au avut experiențe temporare prin contactul cu populațiile nomade care au tranzitat zona sau experiențe radicale, precum colonizările impuse de austrieci.

Populația este diversificată prin acțiuni ample de colonizare din exterior, cu obiective economice, militare, politice și religioase, în vederea exploatării optime a teritoriului: cifrele acestei acțiuni arată 80000 de oameni, nemți, italieni, francezi,

spanioli, bulgari (Vinga și Dudeștii Vechi), sârbi, dar și români veniți dinspre Transilvania și Oltenia, care au întărit caracterul autohton.

O caracteristică a ocupației austriece a fost impunerea unor **reguli clare**, tranșante, atât în ceea ce privește dinamica socială, cât și organizarea mediului construit, pe care populația a fost capabilă să le asimileze în timp; de exemplu, pentru a face loc coloniștilor, de multe ori românii din zonă au fost mutați cu forța, în Săcălaz, Periam, Recaș, Moravița, Cărpiniș, Pojejena, Moldova Nouă, Jamu Mare, Giarmata, Pișchia, Zăbrani, Neudorf etc., acțiuni contracarate prin revolte locale, stinse rapid: „*valahii sînt părtași de o tratare rea, adeseori fiind siliți cu forța a-și părăsi casele, a ceda altora moșiile lor și de a trece altundeva, cu toate că ei sînt cei mai vechi locuitori ai provinciei*” - însemnare Iosif al II-lea în timpul primei călătorii în Banat (1768).

Administrația Habsburgică a modelat vizibil atât mentalitatea populației din zonă, prin colonizări masive, cât și imaginea satelor, prin regularizări parțiale sau complete ale structurilor acestora, în funcție de nevoi. Consecința directă a acestui demers semi-invaziv a fost apariția unui melanj între mentalul locuitorilor și realitatea materială, pe care însă lumea satului a avut în final puterea să îl înțeleagă, să îl tolereze și să îl asimileze în atmosfera sa.

Practica colonizării a continuat și în secolul XIX, după sfârșitul ocupației austriece, când au fost aduși coloniști boemi și slovaci în zonele miniere și silvice. Dacă în perioada ocupației habsburgice, societatea a găsit resursele necesare pentru a asimila schimbările tranșante atât la nivel social, cât și construit, și a-și menține caracterul, chiar dacă în melanj, astăzi această capacitate a comunităților tradiționale de a-și auto-regla existența și mediul construit nu mai funcționează, din cauza mutațiilor comportamentale apărute în perioada interbelică. [101]

Începând din secolul XX, satele au fost literalmente depopulate; oamenii au plecat spre orasele din apropiere sau spre țări mai dezvoltate, unde posibilitățile erau variate și aspirațiile către o viață mai bună păreau mai plauzibile. Aceste contacte cu societăți diferite au fost deseori aduse înapoi în mediul natal și implementate *per se*, ceea ce a contribuit la alienare, dizolvarea comunităților și în timp la pierderea caracterului locului.

Din punct de vedere al structurii sociale și al comunității, localul a luat contact cu civilizații diverse, care au influențat și încă continuă să influențeze aspecte ale vieții și organizării cotidiene. Această bogăție culturală a contactului temporar, uneori asimilat, alteori respins, uneori calibrat, alteori intens, se traduce în toate structurile ce implică relaționarea omului: mentalități, moduri de organizare, mediu construit.

În urma metodelor aplicate în cadrul colonizărilor, fondul construit rezultat are o componentă **generică**: tipologii importate (casa barocă), care au reușit cu succes să determine un fond construit coerent, devenit al locului, înlocuit apoi din nou cu tipologii generice de tip casă mediteraneană, casă retrasă, volumul ascaltar, etc. Dacă inițial forma a fost asimilată, a produs variație, a devenit un melanj al locului, în cadrul celei de-a doua „implantări” de arhitectură generică, mediul construit nu își mai găsește unitatea. În cadrul primelor modele, calitatea s-a născut prin onestitatea utilizării materialelor, forma adaptată locului, determinarea unui fond construit coeziv prin temă, repetiție și variație, pe când cele noi sunt risipitoare, ascaltare, subiective, incapabile să satisfacă nevoi fizice sau estetice, doar de reprezentare, prin statură și decorație. Forma este o expresie a unor nevoi societale, și acum și atunci.

În ultimii ani, atitudinea față de mediul rural a început să se schimbe, dublată și de contextul pandemic, în care locuirea colectivă la oraș nu a mai fost suficientă.

Realitatea pandemiilor ce caracterizează prezentul și cel mai probabil și viitorul îi îndeamnă pe oameni să recurgă la relocare, temporară sau chiar permanentă. În ultimii trei ani, chiar și eventualitatea unei case de vacanță în apropierea orașului de reședință a avut puterea de a motiva, de a permite schimbarea peisajului dintre pereții casei proprii, astfel lansând perspectiva reactivării acestor zone uitate.

Atracția din ultimii ani s-a născut din dorința unei vieți mai simple, mai puțin agitate, stresante și poluate, în legătură cu natura, propria grădină de plante, posibilitatea de a îngriji animale etc., dar și din rațiuni estetice și principiale, din dorința populației de a se reconecta cu lumea simplă, de a reactiva comunități și de a reabilita imaginea satului. Aplecarea spre viața de la țară s-a concretizat prin faptul că din ce în ce mai mulți oameni au cumpărat case în mediul rural sau le-au moștenit de la bunici și au decis să le reabiliteze și să le locuiască, contrar tendinței majoritare de până acum, de a le demola imediat.

Ștefan Ghenciulescu remarca într-un număr al revistei Zeppelin [102] o caracteristică comună a proiectelor din mediul rural: prilejul unei prietenii, relația specială dintre arhitect și beneficiar, dar și efortul și disponibilitatea de implicare a voluntarilor – ceea ce reclădește comunități. Astfel, se conturează în mod natural în prezent o mentalitate nouă, atentă la inserție, experiment, interpretare, ca răspuns la dezordinea ce a caracterizat mediul rural construit și nevoia de a ieși din casa din timpul pandemiei.

Când popularul devine popular, iar oamenii regăsesc bucuria de a crea ceva împreună, se imprimă o nouă identitate colectivă locului.

Pe parcursul istoriei, **casa** a oscilat între a fi adăpost individual, furnizor de provizii pentru sectorul militar, loc croit după meșteșug, suport pentru coabitarea mai multor generații, vitrină a expunerii posesiilor și statutului social.

Locuirea sintetizează prin excelență și **experiența constructivă** populară, cumulând rezultatele unor căutări ale gândirii colective pe parcursul unei perioade îndelungate; astfel, ea devine o oglindă a societății și o unealtă primordială în studiul arhitecturii.

În timp, arhitectura din lemn din zona Banatului, prezentă de-a lungul unei linii imaginare Arad-Timișoara-Deta (Felnac, Satchinez, Becicherecul Mic, Calacea, Sânmihaiul Român, Utvin, Parța, Jebel, Cebza, Toager, Ofșenița, Banloc, Ghilad, Gaiul Mic, Partoș) (conform Săcară, [103]), a făcut loc arhitecturii pământului sau a cărămizii. La începutul secolului al XIX-lea, locul casei cu pereți din nuielă, caracteristică secolului anterior, a fost luat de casa cu pereții din pământ bătut (în zonele de câmpie) sau de cea cu pereți din lemn sau piatră (în zonele montane sau în zonele de graniță, unde acestea trebuiau să fie „trainice”). Împletirea mai este vizibilă și astăzi la unele timpane sau frontoane ale unor case vechi, din pământ bătut sau lemn.

„De obicei ei (românii) își împletesc pereții casei din crăci de salcie sau din nuielă subțiri, pe care apoi îi acoperă cu pământ, ce le dă o tărie egală cu a zidurilor de cărămidă.” (Griselini, impresii ale călătorilor sec. XVIII-XIX, [104]).

Indiferent de materialul utilizat, casa este modestă ca proporții, cu ferestre mici și materialul aparent. Astăzi, guvernează opusul: proporții cât mai mari, ferestre cât mai mari și opulente, indiferență față de material și expresia sa – oricum se ascunde sub termosistem.

„Casele lor sunt modeste ca proporții, împletite din nuielă, cârpite cu lut și acoperite cu paie sau trestie, având ferestre mici [...] Valahul bate 4 copaci tari și

tineri în pământ, pune alți 4 deasupra lor, împletește din nuiete un perete de jur-împrejur, îl acoperă cu pământ, așează câteva ramuri drept acoperiș, peste care pune apoi trestie și acest palat e terminat în 2-3 zile; după ce căsuța s-a uscat, pereții sunt vopsiți cu alb, galben, roșu sau chiar cu toate culorile.” [105]

Fig. 3.1 Casa din mediul rural, prin materialitate: 1 – lemn și fundații din piatră, Carașova; 2 – lemn și fundații din piatră, Potoc; 3 – pământ, împletitură și fundații din piatră, Carașova; 4 – piatră, Socolari; 5 – cărămidă, Măru; sursa: fotografiile proprii

Situația mediului construit de astăzi, contextul pandemic și relația omului cu sinele aduc în discuție câteva situații de locuire alterată, opuse locuirii ca experiență totală, amintite mai sus: ne-locuirea, relația cu un spațiu ostil și locuirea falsă, retragerea în casă și locuirea exterioară, locuirea ca expunere a posesiilor, locuirea în completă singurătate, față de familie și comunitate.

Scopul suprem al locuirii este facilitarea înțelegerii propriei naturi umane, prin definirea și experiența spațiului personal. În opoziție, locuirea și mișcarea fără noimă determină un spațiu arbitrar în relație cu omul, și deci o situație de ne-locuire. Locuirea falsă presupune retragere, din motive personale sau impuse, iar această situație poate fi evitată prin includerea spațiului „periculos”, exterior și tolerarea, medierea tensiunii dintre interior și exterior, de a căror coexistență ființa umană are nevoie pentru a-și găsi împlinirea în spațiul său – opoziție, alternanță. Această relație căutată cu exteriorul presupune detașarea de spațiul siguranței și încrederea în spațiul vast – capacitatea omului de a se încredința totalității vaste a spațiului.

Locuirea exterioară implică opusul, poziționarea individului într-o vitrină în care casa este modalitatea de a-și arăta poziția socială, posesiile etc. În acest caz, similar cu cel anterior, relația interior-exterior ca facilitator al locuirii cu sens nu este calibrată.

Locuirea poetică, ca redescoperire a locuirii, vorbește despre nevoia ființei umane de a resimți emoție, de a-și experimenta total propriul spațiu, de la util la inspirațional.

Heidegger citează un vers de-al poetului Holderlin, „în chip poetic locuiește omul”, pentru a aduce în discuție acest caracter al spațiului atât de greu de apucat, opus creației matematice. „Creația poetică este cea care face ca locuirea să fie o locuire. Creația poetică lasă locuirea să survină în mod autentic. [...] Abia creația poetică este cea care aduce omul pe pământ, către pamant, îl aduce astfel în locuire.” [106]

În mod similar, Schulz consideră că „spațiul locuit devine un peisaj înțeles, unde omul își ia locul între cer și pământ, utilizându-l respectuos și locuindu-l poetic.” [107]

Funcția **antropologică** a spațiului locuirii se bazează pe sentimentul de acasă, care poate fi atins prin senzația de confort (ca și componentă esențială a

mediului interior, în opoziție cu tensiunea vieții exterioare), impresia de *refugiu*, mărirea spațiului și calibrarea acestuia în relație cu scara umană, mobilarea spațiului (dintre vid și ticsit), *căldura* – rezultată (și) din materialitate, calitatea de a fi vizibil îngrijit, accentul pe amprenta trecerii *timpului* (spațiu care reflectă vizibil un trecut), viața la *comun* (locuirea poate avea loc cu adevărat doar în comunitate) [108].

Pentru omul care îl experimentează, spațiul poate fi unul al adăpostului, al tranzitului, al reveriei, iar prin definiția sa spațială, formală, particularitatea traseului și poziționarea acceselor, poziția și cantitatea de lumină etc., acesta poate trezi sentimente de încredere, dezorientare, apăsare etc.

Locuința, spațiu al adăpostului prin excelență

Din perspectiva omului, utilizarea locului nu presupune doar momentele relaționării cu acesta, ci și momente individuale, ale **retragerii**, ale sinelui. Din acest punct de vedere, casa validează și oferă siguranță. Chiar dacă aceasta nu trebuie separată de mediul în care apare, casa are și o natură introvertită, ce adună aspecte intime, personale, o oglindă a sufletului.

Spațiul interior, domestic, se deschide cu greu observației științifice și poate fi rezumat prin faptul ca omul se identifica cu casa sa, se contopește și devine una cu ea. Intimitatea dintre om și spațiul său nu se traduce doar prin influența care se petrece în ambele sensuri, ci și prin felul în care oamenii sunt determinați de mediul în care trăiesc – spațiu unic în relație cu care omul și viața se pot dezvolta până la contopire.

„Omul se schimbă în funcție de punctul din spațiul pe care îl ocupă [...], natura sa se schimbă dacă se află înăuntru sau înafara casei sau teritoriului său.” (Bollnow citează pe Saint Exupery, [109]).

„Abia după ce omul s-a eliberat de legătura directă cu spațiul, locuirea poate deveni o sarcină, un scop câștigat în libertate, decisiv pentru împlinirea naturii umane” [110].

Interiorul ființei umane și interiorul spațiului, întoarcerea la interior ca soluție

Dacă despre înțelegerea relației cu exteriorul și autocunoaștere s-a tot discutat, întoarcerea spre înăuntru a ființei umane este un mecanism deosebit de important în relația acestuia cu lumea înconjurătoare, deoarece îi oferă luxul libertății, fără îngrădiri, prim pas pentru cunoașterea autentică.

„Acest întors spre înăuntru ne eliberează deschisul de îngrădiri. Numai ceea ce reținem în acest fel în forul nostru interior devine cunoaștere autentică atunci când ne întoarcem către lumea exterioară. În acest <întors spre înăuntru> suntem liberi, suntem în afara relației cu obiectele care, puse în jurul nostru, ne protejează doar în aparență.” [111] În consecință, se poate înțelege că modul de a se autodepăși al ființei umane este prin întoarcerea la sine, unde se regăsește esența adevărului ei.

„Rostirii re-interiorizării îi corespunde logica inimii.” [112]

Astfel, omului i se deschide *deschisul*, marele întreg a tot ce e lipsit de îngrădiri – o metodă la-ndemână fiecărui om, care permite atingerea esenței și dezvoltarea calitativă.

Locuința este o expresie concentrată a modului de viață al omului, poate cea mai concentrată de acest tip, iar relația omului cu locuința sa este similară cu relația acestuia cu propriul corp și cu propriul interior. Prin locuire, casa devine o extensie a

omului, atât fizic, cât și spiritual, cu care acesta se identifică și prin intermediul căreia se integrează într-un spațiu înconjurător mai amplu. Spațiul interior domestic se deschide cu greutate observației științifice, tocmai datorită caracterului intim.

„Omul se identifică cu casa sa. Se imprimă în ea [...] putem exprima relația dintre om și casă prin a spune că acesta este încarnat în ea. Prin această conexiune apropiată, casa devine o expresie a naturii omului.” [113]

Interiorul (locuinței) este poate cea mai concentrată expresie a modului de viață vernacular, în el reflectându-se atât mediul local, cât și desfășurarea vieții sociale de zi cu zi.

Unitatea interiorului se manifestă mai ales în elementele de bază ce caracterizează locuința – numărul și destinația încăperilor, sistemele de încălzire, dispunerea lavițelor, a patului și a mesei, dar și în domeniul stilului decorativ. Această imagine interioară ilustrează modul de organizare al familiei, spiritul lor inventiv, ingeniozitatea, afinitatea pentru frumos, dar și amprenta percepției comunității asupra a „ce trebuie să cuprindă” spațiul interior.

În timp, acesta a evoluat împreună cu condițiile exterioare casei, întâi prin îmbunătățirea condițiilor de viață, prin mărirea spațiului de locuit (construirea altei încăperi, mutarea cuptorului în tindă, curte sau cămară și transformarea acestora) și apoi prin îmbunătățirea sistemelor de încălzire, ușurarea muncii pentru prepararea hranei.

Interiorul casei a reprezentat un univers unic, propriu fiecărei familii, dar și relaționat la reprezentările sale culturale.

Una din nevoile de bază ale omului este experimentarea diverselor ipostaze din viața sa ca fiind importante, cu semnificație, iar opera de artă, în acest caz opera de arhitectură, păstrează și transmite mai departe semnificație, deci e un instrument potrivit pentru a materializa nevoile primare ale omului. Omul nu poate găsi ancorare, apartenență doar prin **înțelegere** și informație științifică – acesta are nevoie de simboluri de care să se folosească pe tot parcursul existenței sale.

Viața are loc, ca acțiune, ca eveniment, ca pauză, este ritmată pentru fiecare om în parte, iar arhitectura este o artă instrumentală, de punere în operă și în valoare a unei condiții, a unei descoperiri, artă care acordă aceste ritmuri și le permite să coexiste.

Astfel, este important ca felul în care viața are loc să fie văzut în relație cu spațiul, prin noțiuni precum apropierea, sosirea ca moment marcant, întâlnirea cu spațiul, acordul, clarificarea, identificarea, redescoperirea – noțiuni influențate de elemente fizice, construite, precum silueta, limita, strada, poarta, reperul, simbolul, centrul.

Înțelegerea prezenței omului în lumea trăită derivă din felul în care acesta utilizează spațiul, o colecție de momente ale relaționării om-cadru. Omul utilizează spațiul din jurul său, îl înțelege și apoi îl traduce, materializându-l.

Odată ce condiția umană este înțeleasă, se poate pune problema mai complexă a coexistenței, precum și a materializării unui mediu construit coerent și adaptat, atât mediului, cât și individului și comunității. Produsul arhitectural nu poate fi redus la informație analitică, datorită imposibilității acesteia de a surprinde tocmai caracterul mediului înconjurător, obiectul cu care omul se identifică și care îi oferă sentimentul de apartenență în lume (de tip existențial). Pentru a depăși aceasta îngrădire, Norberg Schulz s-a folosit de termenul de *spațiu existențial*, un termen nu doar logic sau matematic, ci care încapsulează relațiile de bază dintre om și mediul

sau înconjurător, pornind de la teoria lui Otto Bollnow. Față de spațiul filozofic al acestuia, CNS vede termenul de existențial ca *spațiu și caracter*, unde caracterul este acordat de funcțiile psihice de orientare și identificare ale omului. Omul locuiește când se poate orienta în spațiu și când se poate identifica cu un anumit mediu înconjurător – adică când îl experimentează ca fiind valoros pentru el. Astfel, locuirea reprezintă mai mult decât doar un adăpost, presupune ca spațiile să fie locuri, să aibă un caracter clar perceptibil. Spațiul și caracterul sunt relaționate în acest caz cu arhitectura, urmărind definiția arhitecturii ca și „concretizare a spațiului existențial”, concretizare explicată prin capacitatea ei de a aduna (*gathering*): „însemnătatea a orice constă în ceea ce adună”, „un lucru adună lume” - filozofia lui Heidegger, catalist pentru aceasta abordare (trad.a.).

Atât individul, cât și locuința sa, fac parte din niște structuri mai ample ale coexistenței și tocmai aceste valori comune, proprii unei comunități, reprezintă uneltele care stau la baza felului în care se locuiește mediul înconjurător, expresiei exterioare, a totalității locului, participând la creionarea atmosferei acestuia.

Deși în prezent omul a pierdut relația cu comunitatea în favoarea individualismului, aceasta nu dispăre, ea este proprie naturii umane, însă cum arată o comunitate scindată în indivizi, care nu mai au idealuri și credințe comune?

4. PREZENȚA/APARTENENȚA/ABSENȚA

„Spațiul, locul și peisajul au dimensiuni culturale, simbolice și de semnificație care capătă sens prin prezența umană, definindu-se în relație cu identitatea. Spațiul este expresia valorii umane, în timp ce locul relevă relația exersată a omului cu spațiul.” [114]

Oamenii, și deci acțiunile și gândurile lor se raportează mereu într-un fel sau altul la spațiu, la mediul înconjurător prin spațiu, ceea ce înseamnă că suntem mereu localizați, mereu localizabili. [7]

Caracteristicile și condițiile mediului înconjurător (geografice, sociologice, economice etc.) creează un cadru în care viața omului are loc, însă nu determină înțelesul **existentțial** al acesteia, care poate fi explicat filozofic, utilizând structurile ale lui *a-fi-în-lume* a lui Heidegger. Investigația existențială a omului are de-a face cu acesta în totalitatea sa, însumând condiții atât fizice, cât și emoționale.

Datorită omului, spațiul devine **loc**, iar datorită spațiului *croit*, omul își poate găsi ancorare existențială. Relația dintre om și spațiu este bidirecțională, cele două componente având nevoie una de cealaltă pentru a se împlini. Privită într-un prim sens, această relație oferă indicii care nu sunt la îndemână în ceea ce privește existența omului în spațiu - felul în care îl percepe, utilizează, influențează etc., și deci lansează primele argumente pentru imaginarea unui spațiu experimentat în raport cu ființa umană.

„Îmi împrumut emoțiile și asocierile spațiului, iar spațiul îmi împrumută aura sa, care întreține și emancipează gândurile și percepțiile mele. O operă arhitecturală nu e experimentată ca o serie de imagini izolate pe retină, ci prin materialul său complet, integrat, prin esența sa spirituală.” (trad.a., [115])

Privitorul îmbogățește spațiul cu semnificație prin simpla sa prezență, fizică și emoțională. Prin corpul său, mobil sau staționar în spațiu, omul definește și redefiniște constant o complexitate de relații cu spațiul înconjurător, iar latura emoțională dialoghează cu spațiul și îi oferă însemnătate. Acesta se raportează la spațiu – prin statură, înălțime, lățime, îl vede, îl atinge și îl trăiește, proiectându-se constant pe sine în relația cu spațiul. Prin afinitatea față de un spațiu și însușirea lui, omul ajunge să se transforme în spațiul său, să se simtă una cu spațiul.

Ca existență în această lume complexă, omul relaționează cu spații și locuri la scări diferite, ajungând să asimileze un tablou complex, întrepătruns, de peisaj și construit, de întins și îngrădit, de vizibil și senzorial. Singur sau ca parte a unei comunități, omul poate fi la interior sau la exterior, deasupra sau dedesubt, în spate sau în față, înspre sau dinspre, sau o combinație între acestea.

„Omul pune lumea în întregul ei în fața sa, și pe sine în fața lumii. Omul orientează lumea spre sine, iar natura o aduce la sine acaparând-o. [...] Acolo unde

ea nu corespunde reprezentării omului, natura este constrânsă să se supună comenzii.” [116]

Relația omului cu **mediul natural** a ajuns astăzi una inadecvată, de măsurare de forțe. Pus în fața implementării unor idei și nevoi în formă construită, omul nu doar ignoră factorul natural, ci îl și impactează, prin remodelări uneori complete: produce lucruri noi când îi lipsesc, interferează cu ordinea și automat cu ierarhiile acestuia; autoimpunerea și dovada superiorității prin dominație reprezintă esența omului modern în relație cu mediul natural.

Raportul dintre ceea ce ia și ceea ce oferă este unul **egoist**. În locul acestei alegeri distructive, omul încă mai poate să asimileze ceea ce există deja și să valorifice asumat această inspirație.

Conștient sau nu, omul se raportează la mediul înconjurător prin utilizare, observație, reflecție, înțelegere, implementare [117], care determină o cunoaștere personală a unui loc, prin activarea corpului, a minții și a emoțiilor, pe post de instrumente. Utilizarea, observarea, înțelegerea sunt toate dimensiuni interdependente ale percepției corporale și filtrării psihologice, care zugrăvesc o realitate stratificată și în același timp personală, care se recrează constant (*constant refresh*). În ceea ce privește habitatul uman, bibliografia aduce în discuție două abordări: una a spațiului ocupat, exploatat și modelat de om (tehnică), iar cealaltă axată pe existența cotidiană, locuirea ca reflex antropologic (morală).

Astăzi, oamenii au devenit comozi în lumea lor fabricată, nu mai ies din zona de confort, văd doar traiectoria personală, iar pandemia doar a agravat individualismul și sălbăticierea omului, lipsa ființei cu sens și a sensului în general.

4.1 Utilizarea

Prin utilizare, omul **cunoaște** spațiul. Mai mult decât funcțiunea și folosirea unui spațiu interior, utilizarea ca noțiune generală cuprinde atât evenimentul, acțiunea de a cunoaște, cât și mediul în care acesta se manifestă. Utilizarea spațiului ca întreg, ca noțiune neexplodabilă, presupune mai mult decât clădirile și funcțiunile care-l alcătuiesc: tipologiile arhitecturale de tip stradă, piață, fațadă dezvoltă relații de reciprocitate și coexistență.

De exemplu, omul care utilizează o stradă este parte din universul ei dinamic, variabil, întâlnește oameni și evenimente, nu doar utilizează funcțiunile care o bordează. Similar, omul cunoaște vibrația orașului prin surprize, posibilități, descoperiri, utilizându-și corpul și gândirea ca mijloace de mediere între sine și spațiu.

Dintotdeauna, utilizarea locului a antrenat **momente** diferite, precum sosirea, primul contact cu locul, accesul, întâlnirea, acordul, clarificarea. Aceste momente caracterizează felul în care viața are loc pentru om, în relație cu spațiul. Momentele utilizării țin de o conduită generalizată a omului și se pot regăsi la scări diverse în relație cu obiectul construit – în cadrul așezărilor, în cadrul cvartalelor, în cadrul locuinței etc.

Pentru ca e o ființă în **mișcare**, relația omului cu spațiul este una ritmată, compusă din traiectorii și momente.

Felul în care omul utilizează spațiul poate fi intuitiv sau premeditat, ales sau determinat (de altcineva) – o raportare complexă, ce nu poate fi redusă doar la explicații logice, motricitate, impresii senzoriale sau aspecte ce țin de latura emoțională, deoarece structura sa implică toate aceste caracteristici ale relației om-loc – Christian Norberg Schulz aseamănă acest proces cu cel al curtării din regnul animal, un joc de *du-te vino*.

Când utilizarea parafrizează arta locului, nu doar sosirea oferă răspuns semnificativ așteptărilor călătoriei, ci și accesul, întâlnirea, clarificarea și validarea.

4.1.1 Apropierea

Apropierea și sosirea sunt două momente diferite, datorită scării raportării omului la spațiu, a distanței față de elementul construit. Dacă apropierea tratează percepția graduală către obiect și particularitățile traseului, sosirea vorbește despre un țel clarificat al traseului, simțit abia în imediata apropiere a acestuia. Apropierea este o metodă, sosirea este un scop într-o configurație mai amplă a relației om-spațiu.

Într-un parcurs dinspre exterior spre interior, un prim contact cu locul este percepția siluetei elementului construit, fie el oraș sau casă, ca rezultat al modului în care omul se apropie de acesta. Această percepție poate fi mai mult sau mai puțin clară, în funcție de uniformitatea și de continuitatea conturului, deci de capacitatea elementului observat de a se prefigura ca formă pe un fundal.

Apropierea implică **așteptări**, care pot fi validate sau nu de locul vizat. Pentru a putea răspunde sau nu așteptărilor omului, locul are nevoie de o identitate clară la momentul întâlnirii sale.

Un alt factor determinant în procesul de apropiere de un loc este configurația traseului, care anticipează momentul sosirii, coordonează mișcarea, deci percepția: elementul construit poate fi văzut de la depărtare sau poate fi descoperit treptat; poate fi văzut static sau dinamic, în funcție de forma și relația traiectoriei de mișcare cu forma elementului sau ansamblului construit: directă, în ax, diagonală, unduitoare, înconjurătoare etc. Astfel, traseul oscilează între rapid sau plimbat, drept sau unduitor, focusat sau peisager.

Chiar dacă e vorba de un spațiu cunoscut, apropierea poate pune în evidență aspecte și percepții noi ale acestuia.

4.1.2 Sosirea

Momentul sosirii presupune în primul rând imediata apropiere a elementului construit, **validarea** atingerii țelului. Odată cu apropierea, locul devine familiar, iar tensiunea așteptărilor atinge cote maxime. În acest sens, negocierea relației interior-exterior este esențială pentru claritatea identității unui loc și răspunsul său la preconcepțiile exploratorului. De exemplu, în cazul orașelor fortificate, apropierea era foarte atent pusă în scenă: de la configurația traseului, la zidul de incintă ca limită tranșantă între interior și exterior, la punctele de penetrație a acestuia, clar marcate ca prag. În plus, datorită clarității limitei și deci a conturului exterior, o astfel de așezare se delimita într-o figura coerentă, ușor de perceput. Sigur, discuția pe marginea acestui exemplu nu sugerează reîntoarcerea la așezări fortificate, ci mai degrabă reluarea discuției despre limită, claritatea conturului și recâștigarea experienței de a ajunge undeva.

Momentul sosirii este comparabil cu cel al **plecării**, însă diferența majoră dintre cele două o reprezintă superioritatea intensității experienței, factorul de noutate sau țelul ca finalitate a traseului, precum și entuziasmul validării așteptărilor. Din punct de vedere psihologic, acțiunea de a ajunge undeva este rezultatul parcurgerii unui traseu între două puncte, a orientării în spațiu între cel puțin două identități clare și astfel sosirea este văzută mai empatic decât plecarea.

Sosirea reprezintă în sine o destinație, un punct bifat pe parcursul traiectoriei către loc, care apropie și concretizează experiența totală a spațiului. Sosirea ca destinație are o însemnătate aparte: devine la rândul ei centru, punct păstrat în memorie și utilizat pentru orientare ulterioară.

În cazul unei figuri clar delimitate pe fundal, sosirea înseamnă definirea obiectului de la distanță în matricea mediului înconjurător și manifestarea imediată a unei identități certe. Astăzi, limita dintre construit și natural este slab definită și astfel se pierde percepția clară a spațiului, precum și identitatea locului.

Sosirea are deci multiple semnificații pentru om: implică contact, apropiere, recunoașterea locului ca rezultat al unei identități și apogeul așteptărilor, înaintea accesului propriu zis.

4.1.3 Accesul

Adevăratul contact cu locul se petrece odată cu accesul, moment care antrenează simțurile și subconștientul în vederea confirmării sau infirmării așteptărilor, dar presupune și descoperiri, asocieri, creează conexiuni, întâlniri și noi posibilități.

Accesul reprezintă conexiunea fizică directă dintre două lumi și orchestrează contactul direct cu atmosfera locului. În acest sens, acesta poate fi vizibil sau ascuns, dominant sau dominat, monumental sau subordonat, la scara omului sau la scara așezării etc.

Odată ce noutatea acestui moment este epuizată, urmează descoperirea configurației și dinamicii spațiului, a locurilor și a atmosferelor sale.

4.1.4 Întâlnirea

Odată intrat în structura mediului construit, omul îi cunoaște configurația, direcțiile, locurile, atmosfera, ierarhiile, îl măsoară cu propriul corp, corelând limitele fizice cu dinamica utilizării lor de către oameni și comunități – aspecte care îi permit să se orienteze și să se identifice cu locul. Omul întâlnește locul și îl cunoaște pe mai multe planuri, stabilind relații personale și memorabile cu acesta.

Un plan important al cunoașterii spațiului este **comunitatea**, componenta vie dinamică care conviețuiește și utilizează spațiul. În întâlnirea cu un loc, omul ia contact și cu comunitatea din spatele acestuia și observă rolurile și relațiile ei cu mediul construit: „*Putem spune că întâlnirea este un loc comun al diversității.*” [118]

Întâlnirea ca procedeu de cunoaștere a spațiului nu reprezintă doar o însumare matematică de descoperiri, ci percepția unui loc ca întreg, ca entitate cu caracteristici specifice, suficient de bine conturate, și utilizatori care la rândul lor particularizează locul. „*În întâlnirea cu un spațiu, unitatea își face simțită prezența în primul rând sub forma unei „atmosfere”.*” [55]

4.1.5 Clarificarea

În cadrul relației omului cu spațiul, este nevoie de momente de clarificare – a configurației construite, a afinităților, a trăirilor, a rolurilor etc, care simplifică informația *trăită* și sporesc însemnătatea unui loc.

Aici structura percepută a așezării este **descifrată** – accese, centre, locuri de întâlnire, locuri de refugiu, locuri primitoare sau locuri neatractive, o informație trăită în teren, devenită hartă mentală pentru utilizări viitoare.

Kevin Lynch a arătat, prin analiza orașelor americane, că plecând de la orientare, fiecare așezare este compusă din Gestalten, organizate în puncte nodale, rute, cartiere și limite – puncte strategice și repere fizice în spațiu, ce presupun sosire și destinație (noduri), sau întâlnire și validare (trasee).

Pornind de la acestea și imaginând relații între ele, mintea umană clarifică roluri: centrul ca spațiu al întâlnirii, ca atractor, relația dintre interior și exterior, dintre centru și periferie, ierarhii ale traseelor și punctelor de acces etc, mecanisme care determină și susține propriile preferințe, bazate pe lucruri și relații concrete.

În trecut, orașele aveau un singur centru, determinat de comunitate, ceea ce se traducea printr-o relație foarte clară cu așezarea: înăuntru-afară, centru-periferie etc. Astăzi, datorită disipării și individualizării valorilor și credințelor, așezările ajung să aibă mai multe centre, de multe ori insuficient definite, neclare ca și rol sau relație între ele.

În mediul rural din Banat, centrul încă este în mare parte un pol clar, bine definit, care funcționează la nivel de așezare nu datorită înțelegerii și aplicării mecanismelor menționate mai sus, nici dintr-o nostalgie a vremurilor trecute, ci din lipsa dezvoltării. În lumea satului, acesta este un loc al experienței pure, totale, prin desfășurarea horelor, manifestări culturale, educative, poziționarea clădirilor importante precum școala sau biserica – astfel, centrul reunea componenta civică cu cea comunitară, umană.

4.1.6 Validarea

Relațiile dintre diferitele structuri și atribute ale locului, precum și raportarea omului la acesta sunt în continuă schimbare: omul descoperă aspecte noi ale unui loc cunoscut, se plictisește de locul cunoscut, se schimbă ierarhiile, apar noi comunități etc. Astfel se definește o structură vie, care trebuie să aibă totuși un scop comun, și anume menținerea unei identități clare.

Odată cu cunoașterea structurilor și atributelor unui loc, omul se poate orienta mai ușor, poate clarifica informația experimentată și astfel poate valida atât locul din punct de vedere identitar, cât și pe sine în relație cu acesta. Un loc cu un caracter suficient de pronunțat îi permite omului să se identifice cu el, să se simtă validat din punct de vedere existențial - ca individ, ca parte a unei comunități pe o anumite scenă.

Utilizarea spațiului este deci un proces complex, care nu poate fi redus la comportamentul **motor** sau impresii **senzoriale**, experiențe **emoționale** sau înțelegere **logică**, din moment ce structura sa include toate aceste dimensiuni. El poate fi explicat prin intermediul acestora, dar niciodată redus.

Norberg Schulz consideră că momentele utilizării antrenează 3 aspecte în înțelegerea structurii fundamentale a întregului ([119]): *memoria*, ca identități reținute, ce influențează percepția („*nu percepem întotdeauna ce se vede, ci ceea ce ne așteptăm să vedem*”, [120]), **orientarea**, care presupune țeluri clare, și *identificarea*, ca nevoie de a citi caracterul printr-o formă concretă. Astfel, un loc presarat cu țeluri clar definite, cu aluzii perceptibile și cu modalități la-ndemână de a ajunge la ele este înțeles de către om în termeni proprii.

4.2 Observația/Percepția

...și comportamentul spațial.

„*La fel ca și corpul, spațiul ne aparține..și avem cu el relația plutitoare care stă în centrul dintre A AVEA și A FI*”. (trad.a. [121])

Omul cunoaște prin proiecția constantă a sinelui, fiind definit de experiențe anterioare. Puterea observației este de a naște legături, întâi implicite, ascunse în profunzimea minții umane, apoi explicite, revelatoare, vizibile pentru restul lumii.

Peisajele și mediul construit fac parte din realitatea pe care o percepem individual, intuitiv. Existența noastră este populată însă de un număr crescând de

obiecte, care promit optimizarea și salvarea timpului, dar ne acaparează atenția, în detrimentul reflecției, găsirii semnificației în cotidian.

Omul citește locul prin observații, experimente și simțuri, canale care se întrepătrund și se completează pentru a randa o imagine complexă a mediului înconjurător. Astfel, acesta acumulează o sumedenie de informații, care coexistă în mod grupat undeva în subconștient și relaționează în timp. Odată revăzute sau amintite, acestea creează referințe, sedimentări, și astfel antrenează și rafinează capacitatea perceptivă. Atitudinea omului asupra percepției, influența culturii, a experienței trecute și a organizării și ierarhiei senzoriale, toate aceste aspecte influențează percepția; ceea ce omul cunoaște influențează ceea ce percepe.

Corpul a primit importanță în cunoașterea lumii înconjurătoare încă din secolul al XIX-lea, ca mai apoi să ajungă o cale privilegiată, căutată, către spațiu și loc. Filozofia lui Merleau Ponty, ce a considerat corpul uman în centrul lumii experimentate, a reprezentat un moment zero pentru teoriile au urmat – filozofice, psihologice, perceptivă, de arhitectură ș.a.

Acest instrument, centru viu al intenționalității, „măsoară” într-o anumită măsură mediul înconjurător, îi ia pulsul, și în același timp face parte din experiența spațiului: „eu experimentez orașul și orașul există prin experiența mea. Orașul și corpul meu se complimentează reciproc. Locuiesc în oraș și orașul locuiește în mine.” ([122], trad.a.). Prin intermediul său, lumea și sinele se informează și se redefinesc constant, devenind o experiență unitară.

Corpul ca mecanism perceptiv

Mecanismele perceptivă ale ființei umane reprezintă niște instrumente la-ndemână, care sunt folosite intuitiv pentru a descoperi lumea, dar și pentru a genera raportări și dialoguri. Acestea indică direct și rapid atributele unui spațiu, deci permit citirea atmosferelor ca fenomen complet.

Explorarea senzorială a mediului înconjurător presupune ca informația să fie citită prin intermediul corpului, ca mai apoi să fie interiorizată și stocată în subconștient. Este important de observat că percepția are atât componente senzoriale (vizual, auditiv, tactil, olfactiv), cât și kinestezice și psihologice (interiorizarea informației, infuzia, sedimentarea), pe baza cărora se aprind relații, raportări și chiar înțelegerea spațiului în cauză.

Atat astăzi, cât și pe întreg parcursul istoriei, lumea din jurul nostru a fost preponderent percepută vizual și kinestezic. Deși există numeroase teorii care încearcă să aducă în prim plan bogăția senzorială ca modalitate completă de lecturare a unui spațiu, practica demonstrează că ființa umană alege simplificarea experienței.

„Propria noastră experiență a lumii vizuale poate fi descrisă ca extinsă în distanță și modelată în adâncime; ca integră, nemișcată ca întreg și nemărginită; ca fiind colorată, texturată, umbrită și iluminată; umplută cu suprafețe, muchii, forme și interspații. Dar această descriere omite faptul că suprafețele sunt familiare și formele sunt utile.” [123]

Pallasmaa susține că omul, și mai specific, corpul, este informat fundamental prin experiențe de orientare și haptice, criticând lumea modernă predominant axată pe vizual: „ceea ce lipsește din locuințele noastre astăzi sunt potențialele tranzacții între corp, imaginație și mediu”. ([124], tr.a.) Predilecția modernă pentru simțul vizual vizează transmiterea rapidă a informației și implică un flux continuu al conectării, ce devine nefocalizată în timp și și pierde semnificația și distanțează emoția: „văzul ne separă de lume, pe când restul simțurilor ne unifică cu ea.” ([125],

trad.a.). Este adevărat că văzul îndepărtează, însă poate în același timp să și apropie; acesta are capacitatea de a invita și celelalte simțuri în citirea spațiului - unele obiecte atrag atingerea, altele din contra, o resping.

Atractor sau repulsiv, simțul vizual este de departe cel preferat în perioada modernă, cu o exclusivitate tranșantă.

Cum se vede lumea din jur? Fizic, prin proiecția succesivă a imaginii pe retină, omul sesizează forme și estimează dimensiunile lumii în care trăiește. Teoretic și factual, prin aducerea în discuție a unor teorii universale ce țin de filozofie și psihologie, care au fost și pot fi aplicate experimental.

Simțurile, parte integrantă a corpului, sunt primele unelte prin care spațiul ne este oferit, amintit, refuzat, à *travers nos corps* (Sartre, Merleau Ponty). Orice loc poate fi amintit, în primul rând dacă e nou, dar și dacă a rezonat într-un anumit fel cu ființa noastră, atât fizic, cât și psihic, dacă a generat suficiente asocieri pentru a-l „păstra”. Astfel, prin simțuri, omul poate citi caracteristici ale spațiului de tipul: mare-mic, static-dinamic, strâmt-larg, orizontal-vertical, texturat-lis, ușor-greu etc. Prin intermediul percepției vizuale sunt descoperite compoziții și dimensiuni, relații ierarhice, până la urmă capacitatea spațiului de a fi sau nu în ordine – atât la nivelul ochiului exploratorului, cât și privite de sus. Tesutul construit privit de sus ca textură face să se înțeleagă structura spațiului, prin observarea noțiunilor de tip *pattern*, dimensiuni, apropiere, densitate, granulație, excepție de la regulă, accidente (formale sau de poziționare).

Deși fiecare om are o sensibilitate proprie, are apetențe și curiozități proprii, deci poate utiliza o cheie proprie de lectură a locului, există niște reguli ale jocului care organizează și influențează felul în care omul percepe mediul înconjurător. Psihologia percepției se conturează din experiențe empirice, universale, care trec testul timpului, în opoziție cu stilul sau preferințele, care sunt fluctuante. Teoreticieni precum Rudolf Arnheim, Ernst Gombrich, Christian Norberg Schulz, J.J. Gibson au elaborat teorii referitoare la psihologia percepției și în detaliu caracterul vizual al acestora care, împreună cu teoria Gestalt, explică felul în care văzul grupează, ordonează și completează informația lipsă, pe baza pe caracteristicilor, poziției, apropierii elementelor percepute.

Percepția nu corespunde (doar) informației senzoriale, ci este bazată pe o cunoaștere anterioară (*precognition*) a lucrurilor în sine. [62] Până acum, doar teoria Gestalt a reușit să explice cum funcționează precognition, cunoașterea anterioară percepției fizice, fiind bazată pe legile organizării vizuale descoperite de Wertheimer și apoi continuată de Koffka, utilizând elemente de bază, abstracte, precum pete, linii și puncte. Asocierea acestora cu elemente fizice, materiale, construite determină observarea unor principii de organizare atât la nivelul așezării, cât și la nivel de detaliu arhitectural, cu rol important în înțelegerea și apoi imaginarea de arhitectură adecvată locului. Acest transfer din bidimensional în tridimensional este extrem de important pentru arhitectură și poate fi făcut prin mișcare, prin relația dinamică a ochiului cu peisajul și cu mediul construit.

Principii Gestalt precum formă/fond, ordine/dezordine, repetiții/serii/ritm, asemănare, proximitate, închiderea conturului, orientare, omogenitate și textură, ierarhie, contrast, complexitate, contradicție, simplitate sau echilibru permit ochiului să perceapă controlat. De cele mai multe ori, o imagine abundă în relații între elemente, care, descompuse, permit ochiului să înțeleagă și să recompună înțelesuri.

Ochiul care vede poate fi mai mult sau mai puțin antrenat, ceea ce determină ușurința cu care sunt grupate mental elementele din câmpul vizual, care, la rândul lor determină senzații plăcute sau, dimpotrivă, de disconfort.

Aplicate lumii satului, rezultă o imagine sumbră, pe care o sesizăm cu toții, dar poate nu o puteam explica: haosul, acumularea de obiecte fără o regulă și o ordine anume determină o stare instabilă. Lipsa unui obiectiv comun vizibil face ca mediul construit rural să cadă în extrema eterogenului fără cale de întoarcere, un mozaic în care fiecare element are **prea puțină identitate pentru a susține întregul și prea multă identitate pentru a fi parte din întreg.**

Variația este diferită de haos. Dacă primul se instalează prin aleatoriu, cea de-a doua presupune o combinație a factorilor dăunători de ordine, coerență, de regulă. Spre deosebire de haos, care apare liber, dar îngrădește și dizolvă sentimentul comun și unitatea, variația permite posibilități noi în cadrul unor reguli clar definite care determină un întreg.

Omul trăiește viața de zi cu zi din ce în ce mai accelerat, fără să mai observe prea atent mediul înconjurător – atenția îi este solicitată în prea multe părți deodată pentru a mai focusa cu atenție detaliile semnificative ce îl înconjoară. Lumea înconjurătoare este luată de-a gata, la fel ca locul sau restul obiectelor ce ne populează viața cotidiană. În momentul în care apare o schimbare sau o inconveniență care afectează starea de echilibru cu care suntem obișnuiți, se activează și sistemul perceptiv.

Dependența de ordine și percepția mediului înconjurător ca fundal reprezintă o caracteristică constantă a totalității din care face parte omul ca individ, a colectivității.

Mișcarea

Omul este atât actor, cât și subiect al spațiului experimentat, iar mișcarea acestuia este o unealtă în plus pentru a-i citi atmosfera și caracteristicile, de a relaționa cu acesta; ceea ce vedem depinde de punctele din care ne uităm, de caracteristica traseului, de viteza de parcurgere, factori ce determină relaționări de tipul sus-jos, static-dinamic, orizontal-vertical, rapid-lent etc.

Punctul zero al spațiului perceput, deci experimentat, este câmpul vizual cu limitările sale, față de care se definește mișcarea, scenografia - înspre spațiu, dinspre spațiu, în spațiu, înafara spațiului, pe spațiu etc.

Ceea ce percepem nu este tot timpul un dat, ci poate fi și o variabilă, în funcție de poziția noastră față de obiect: câteodată privim în ax o fațadă, iar dacă ne mișcăm, observăm că e de fapt un volum tridimensional.

Omul nu se mișcă arbitrar în spațiu, ci se adaptează constant în funcție de reperele și scopurile proprii. Mișcarea acestuia și automat și capacitatea de orientare depind și de forma spațiului, de numărul de persoane din spațiu, de caracterul acestuia, de traseul solar, de repere, memorie, emoție, factori care determină în final un parcurs, cu circulații directe sau sinuoase, cu început, sfârșit și puncte de respiro vizibile sau ascunse. În timp, arhetipuri tematice precum relația cer-pământ, cifre magice, valoarea spirituală a trecutului, orizontul ca limită (Bollnow), cifra 7 (Cassirer, compusă din 4 cardinale, centrul și axa sus-jos), relația centru-periferie, relația interior-exterior și altele, au contribuit la orientare, unele dintre ele rămânând relevante până astăzi.

Un exemplu elocvent în acest punct este diferența unui drum la dus și la întoarcere – încolo țelul este clar, iar drumul până la acesta implică așteptări; la întors, drumul a fost deja parcurs o dată, este cunoscut și poate fi redescoperit. Traectoria dintre două puncte are astfel capacitatea de a „deschide” spațiul prin mișcare.

Dinamica și ritmul parcurului

Parcurul, ca să existe, presupune în primul rând existența unui punct de plecare și a unui punct de sosire. Ce se întâmplă între cele două determină de cele mai multe ori caracterul unui parcur: vizibil, ascuns, drept, sinuos etc.

Deși, așa cum am văzut mai sus, de cele mai multe ori primează importanța țelului în cadrul parcurului, există situații în care este mai important punctul de plecare, ca punct de întoarcere, sau unele elemente care apar de-a lungul traseului, pe care îl ritmează sau îl schimbă cu totul. „În orice schimbare omul simte nevoia de a se situa în raport cu punctele sale de plecare, cu trecutul său, scopurile sale, viitorul său.” [126]. Atunci când se mișcă, omul ia cu sine „măsura punctul sau de plecare, divizându-și parcurul în etape de la un punct de reper la altul.” [126] Fie că este acasă, pe drum, în autobuz, omul își reconștientizează poziția și se raportează la momente și poziții cunoscute anterior.

Un caz particular al omului în mișcare este cel în care percepe mediul înconjurător din mașină – devenit realitate cotidiană astăzi. În această situație spațiul devine mono-dimensional, iar șoferul este captiv, nu atât fizic, cât perceptiv și emoțional. În opoziție cu potențialul comunitar al străzii, ceea ce bordează drumul nu mai e perceput ca spațiu, ci ca imagine distorsionată, care și-a pierdut realitatea semnificativă și expresia. Peisajul se mișcă pe lângă om, într-un ritm controlat de acesta, nu omul se mișcă în peisaj. Pe măsură ce viteza se mărește, împrejurimile dispar în totalitate, ceea ce duce acest tip de experiență a spațiului într-o zonă sintetică, superficială. Venturi oferă o caracterizare obiectivă a acestui tip de percepție; în *Learning from Las Vegas*, percepția omului este de alt tip: rapidă și la scară mare.

Alte cazuri particulare ale mișcării în relație cu un spațiu, care merită menționate aici, sunt plimbarea și dansul.

Plimbarea presupune o mișcare coerentă, fără constrângeri de timp sau scop – scopul în sine este plimbarea. Poate cel mai important aspect al acestui tip de mișcare este că permite observarea mediului din jur. În plus, permite lipsa gândurilor pentru o perioadă scurtă de timp, mintea golită, motive pentru care omul caută plimbarea instinctiv. Pentru plimbare, omul are nevoie de timp.

Cassirer consideră chiar că aceasta primește importanță și profunzime antropologică, prin faptul că permite conectare și evadare în același timp, reinventare. Astfel, aceasta devine mai degrabă o întoarcere la sine, la origini, decât despre informația cantitativă din jur.

La rândul său, **dansul** este o altă metodă de raportare, în mișcare, la mediul înconjurător. Și acesta este liber, însă presupune momente ritmate și pauze, schimbări de perspectivă sau viteză, care fac ca fundalul să fie dinamic, mereu în schimbare.

Mișcarea, rapidă sau încetă, directă sau alambicată, ritmată sau constantă, oferă măsura lucrurilor și a spațiului. Alături de simțuri, aceasta ajută la conturarea moment marcat.

Asimilarea mediului înconjurător ca totalitate este mai mult decât percepția sa prin intermediul simțurilor – implică și aspecte anterioare cunoașterii, experiențe, preferințe, precum și percepția propriului ego, un obiect în câmpul experiențelor ca oricare altul.

Percepția ca proces unic vizual nu e suficientă; cum am văzut mai sus, omul își poate folosi corpul pentru a înțelege mediul înconjurător și pentru a debloca potențialul prezenței ca percepție totală a spațiului și lumii.

4.3 Înțelegerea

Independent de scara spațiului cu care relaționează, omul se regăsește prin memorie, orientare și identificare.

Cu ce este înțelegerea diferită față de clarificare? Clarificarea se referă la elucidarea structurii și dinamicii locului ca rezultat al orientării, la o raportare a omului la spațiu în funcție de mișcare, ca moment al utilizării spațiului. Înțelegerea are nevoie de timp pentru a se contura, presupune înțelegerea sinelui, a locului, a lumii și a relațiilor care pot apărea între acestea. Clarificarea este un moment al vieții trăite, pe cand înțelegerea este o condiție necesară pentru ca aceste momente să aibă loc.

Înțelegerea apare ca răspuns la întrebările inerente locului, văzut ca o manifestare a lumii *trăite*, unde **lumea trăită** reprezintă un termen definit de Husserl (*world of life*) pentru a descrie lumea concretă, spațială, experimentată anterior cunoașterii, cunoscută ca ceea ce ne permite să experimentăm – tot ce e oferit de natură, inclusiv structurile organizate construite de om (așezare, casă etc.). Termenul definește o experiență naturală, precognitivă, tangibilă oricui – trăim în preajma acestor percepții înainte de a avea o abordare analitică proprie asupra lor, fie ea obiectivă sau subiectivă. Poate cel mai important este ca o experiență de acest tip, fiind anterioară cunoașterii, este axată pe calitate, deci lumea *trăită* are însemnătate și merită menționată în căutarea esenței din cadrul acestui studiu.

Deși este un proces extrem de complex, înțelegerea implică punerea în ordine: a informației vizuale, a relațiilor, a ierarhiilor etc. Omul își cultivă și își ascute aceasta aptitudine treptat prin gânduri, experiențe, simțuri, proiectarea eului în diverse ipostaze, ca într-un joc de simulare, redefinindu-și constant relația cu mediul înconjurător. O metoda relevantă din punct de vedere vizual poate fi comparația dintre vechi și nou, dintre organic și geometric.

Punerea în ordine presupune în primă fază definirea clară a elementelor constitutive și dispunerea lor în categorii, pentru a putea răspunde întrebărilor locului ca manifestare a vieții trăite, precum și înțelegerea unitară a locului și a lumii trăite, folosind o metodă adecvată precum fenomenologia. („*The world of life, on the other hand, and place, which is the most comprehensive manifestation of the world of life, consist of the interaction of phenomena that are qualitatively different, and which should not be analysed and explored separately, but rather understood as unified phenomena.*” (CNS citează E. Husserl, [127]) Dacă în primă fază e importantă încadrarea cantitativă a fenomenelor, transferarea fenomenului individual într-o categorie, în următorul pas firesc primează relațiile născute între acestea.

Filozofia este utilizată în acest punct al argumentației ca unealtă care facilitează înțelegerea totală a locului prin introducerea următorilor termeni și metode, considerate elocvente în zugravirea înțelegerii locului de către om: spațiu trăit, spațiu experimentat, fenomenologie.

„Perspectiva fenomenologică poate fi folosită pentru a compensa lipsa locului, pierdere strâns legată de înțelegerea deficitară a mediului înconjurător și a rupturii dintre gând și sentiment.” [128]

Deși nu este matematic suma acestor experiențe, ci mai degrabă un fenomen complet, atractor și unificator, ce are la bază acordul dintre natural și construit, înțelegerea apare la mai multe niveluri, ce pot fi menționate separat pentru usurința citirii lor în practică: a mediului natural, a mediului construit, a locului, a omului ca existență, a omului ca utilizator etc. Acestea sunt insuficient înțelese astăzi în mare

parte datorită lipsei alocării timpului suficient pentru introspecție și cunoaștere, ceea ce nu permite luarea pulsului locului cu adevărat, deci nici relațiile pozitive dintre natural și construit, dintre existent și nou.

Arhitectura s-a bazat în mare parte de-a lungul istoriei pe relații concrete, practice sau estetice, revelate de teoreticieni precum Vitruviu sau Alberti. În ceea ce privește arhitectura ca obiect construit, preocupările și obiectivele au fost diverse, de la prima colibă ca sursă originală, la relația cu corpul omenesc, la relația cu situl, la proporții bazate pe ritmuri muzicale, la adaptarea formei la funcțiune, la efectele asupra omului. După înființarea Academie Royale d'Architecture de la Paris în 1671, arhitectura a început să devină (și) materializare a unor reflecții abstracte, personale ale omului. Conform Giedion, scopul arhitecturii moderne a fost să recunoască lucrurile primitive, ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat de atunci. Astăzi, mult după modernism, există o tendință de reîntoarcere la structurile de bază ale vieții trăite, care presupun o matrice de relații sociale, economice, ecologice etc.

Înțelegerea naturii

Înțelegerea naturii se bazează pe descoperirea și observarea acesteia de la fața locului; astfel, omul citește atmosfera caracteristică locului, felul în care acesta vibrează și se schimbă în funcție de factorii climatici, scheletul perceptiv determinat de linii de forță, culori, texturi, densități, impactul senzorial, perspective preferate, puncte de interes, deci schițează în minte un tablou unitar și în același timp personal cu atmosferă specifică. Văzută în multiple vizite și deci multiple instanțe și scări, senzorial, emoțional, în repaus sau în mișcare, natura trebuie înțeleasă ca totalitate, pentru a elucida ceea ce aceasta admite în cadrul structurii sale - poate fi fundal sau poate fi scop, în orice caz mai mult decât decor idilic, în conformitate cu raportul ierarhic negociat și implementat.

Înțelegerea condiției umane

Natura umană adună aspectele ce definesc și influențează un om, în raport cu evenimentele din viața sa, fie ele intense, marcante sau trecute cu vederea. Condiția pare a fi un cronometru al existenței noastre pe Pământ, care reunește undeva ceea ce experimentăm între naștere și dispariție.

Poate că separarea de restul viețuitoarelor o fac emoțiile, care permit interacțiunea cu lumea înconjurătoare, răspunsuri, conflicte și susțin căutarea unui scop. Acestea conectează deci (și) oamenii între ei, generând povestea globală pe care o spunem și o trăim împreună. Valoarea vine (și) din atenția la mediul înconjurător, dispoziția de a-l admite, conștientizarea acestor momente și reacția noastră la ele, precum și cunoaștere și auto-cunoaștere.

Aristotel afirmă despre om că este în primul rând o ființă socială; este evident astăzi că acesta este atât individ, cât și parte a unei comunități, are nevoie de momente de singurătate, cât și de momente de interacțiune și socializare. Comunitatea, posesie comună bazată pe rol, este o formă de validare existențială a omului, deoarece presupune apartenență, aderarea la valori comune (interese, credințe, norme), acceptarea perspectivelor diferite, renegocieri. Aceasta se manifestă la diferite scări în relație cu ființa umană: zona, așezarea, familia etc și deci invită interferențe și dialoguri complexe, a căror înțelegere permite coexistența.

„Acest întors spre înăuntru ne eliberează deschisul de ingradiri. Numai ceea ce reținem în acest fel în forul nostru interior devine cunoaștere autentică atunci când ne întoarcem către lumea exterioară. În acest <întors spre înăuntru> suntem liberi, suntem în afara relației cu obiectele care, puse în jurul nostru, ne protejează doar în aparență.” [129] Modul de a se depăși al ființei este prin întoarcerea la sine, în esența

adevărului ei, iar pentru aceasta are nevoie de momente cu și pentru sine: „rostirii re-interiorizării îi corespunde logica inimii.” [130]

La polul opus, dezinteresul sau nereușita constantă de a înțelege sinele și lumea din jur duce la *absență*, condiție hoinară, imposibil de localizat.

Înțelegerea locului/spațiului. Relația loc-spațiu-corp

„Spațiul nu este pentru om un termen pe care acesta îl află în fața sa (*ein Gegenüber*). Spațiul nu este nici un obiect exterior, nici o trăire interioară. Nu există oamenii și în plus spațiu.” [131]

Omul și spațiul sunt interdependente, omul are nevoie de spațiu pentru a se valida așa cum spațiul are nevoie de om pentru a prinde viața. Omul arhaic și-a definit realitatea prin limite și centre spațiale cu semnificații existențiale, inspirație pentru noi și în ziua de astăzi.

Perspectiva filosofică este oportună în acest moment al argumentației pentru asiduitatea și varietatea tratării subiectului spațiului, mereu în relație cu omul. Scopul acestei priviri de ansamblu filozofice nu este de a găsi o definiție general valabilă a spațiului, ci de a avea o imagine de ansamblu a relației omului cu spațiul, imagine care deschide realități complexe, posibil noi, de înțelegere și relaționare.

Definirea noțiunii de spațiu nu este una universală, ea se actualizează constant, continuând aspecte legate de relaționarea acestuia cu omul.

Spațiul înțeles presupune noțiuni de orientare, organizare, existență...de la scara teritorială la scara și condiția omului. Tripticul conceptual *bauen-wohnen-denken* elaborat de Heidegger este precedat de un interes al științelor umane pentru subiectul spațiului și a locului, în relație cu corpul omenesc și cu timpul. Astfel, spațiul, în vastitatea posibilelor sale înțelegeri, ca teritoriu, mediu înconjurător, peisaj, oraș, țesut urban, habitat, loc, sit ș.a.m.d, a suprapus constant percepții și păreri intelectuale, dintre care o parte sunt amintite mai jos, în încercarea de a creiona maleabilitatea relației cu omul în timp.

Spațiul matematic vs spațiul trăit/experimentat

Spațiul la care omul se raportează în fiecare zi este de cele mai multe ori cel matematic – poate fi măsurat, reprezentat la scări diferite, ceea ce permite orientarea și cunoașterea prin cifrele care îl caracterizează.

„Numerele-măsură și dimensiunile lor, pentru simplul fapt că pot fi aplicate în genere la tot ce este întins, nu sînt în nici un caz temeiul esenței spațiilor și a locurilor.” [132]

Gândirea geometrică a arhitecturii împarte planul în camere, însă ocupantul percepe spațiile ca relații experimentate, fără să vizualizeze cum se conectează acestea spațial. În situația des întâlnită în care spațiul apare ca referință pur matematică, complexitatea experienței acestuia este limitată tranșant, iar posibilitățile relaționării sunt singulare, preponderent funcționale. Spațiul concret nu doar că nu coincide cu spațiul matematic, ci îl și valorifică prin calitatea relațiilor, care îi conferă însemnătate.

Rolul **timpului** în existența umană a fost amplu cercetată, devenind o problemă fundamentală a filozofiei contemporane. Este esențială menționarea noțiunii, în relația cu spațiul trăit, care va fi tratat în continuare. Timpul a fost formulat de-a lungul istoriei ca *duree* (experimentat în opoziție cu timpul cuantificabil) de către Bergson, *ontologic* de către Heidegger (temporalitatea existenței umane în centrul filozofiei sale), de Sartre și Merleau Ponty în Franța, iar Minkowski a definit *temps vecu* – timp trăit. În mod neașteptat, având în vedere legătura puternică spațiu-timp, spațiul concret, experimentat și trăit de oameni, a rămas în tot acest timp în plan

secund. „Prin comparație cu timpul, care tratează centrul interior al umanității, spațiul a părut mai puțin spectaculos deoarece părea că aparține doar mediului exterior omenirii.” [133]

Tema spațiului a fost una fructuoasă din cele mai vechi timpuri, cu puncte de vedere pe cât de diferite, pe atât de relevante pentru zugrăvirea unei imagini de ansamblu în relație cu cel ce îl experimentează.

Încă de acum aproape 2500 de ani, tema spațiului a oscilat **între vid și recipient**, în percepția filozofilor Antichității. În încercarea de a defini cosmologia, **Platon** găsește spațiul anterior Creației, ca o condiție necesară ca aceasta să apară. Spațiul platonian este segmentat, realizat din regiuni (*chora*, spațiu ocupat, container și conținut), în care aspecte sensibile definesc asamblaje memorabile. [8] Spațiul văzut astfel face loc calităților sensibile, se concentrează pe poziția obiectelor și generează o comunitate de locuri în ansamblul său, o matrice, o comunicare între diferite realități. Astfel, acesta a examinat relația dintre lumea ideală a existenței și cunoașterea prin simțuri, impartind lumea trinită în universul ideilor perfecte (fixe) și în universul lucrurilor vizibile (schimbătoare, parte din experiența subiectivă).

Aristotel duce mai departe ideea de spațiu închis - conținător și limită, limită și punct, care devine prioritar infinitului, golului și timpului. În plus, acesta subliniază importanța locului pentru corpul omenesc aflat în mișcare, considerând deasupra și dedesubtul ca fiind tipuri de locuri cunoscute acestuia. Locul proiectat de el oscilează între *locul comun* („*topos koinos*”), locul în care se află toate corpurile, și *locul special* („*topos idios*”), primul loc în care se află un corp - specific și universal, conectate prin faptul că ambele aparțin de și își găsesc inspirația în *lumea trinită*, experimentată. Pornind de la axa verticală a corpului și planul orizontal al orizontului, care formează cel mai simplu sistem de spațiu uman concretizat, Aristotel distinge șase tipuri de spațiu-pereche: sus-jos, fata-spate, dreapta-stanga.

O primă definiție a locului aristotelian ar suna astfel: „*așa cum un recipient ține apa, locul ține corpurile*” - definiție care l-a nemulțumit pe gânditor datorită caracterului mobil al recipientului, în contradicție cu locul. Astfel, o definiție revizuită ar fi cea în care locul este definit de *prima limită neschimbabilă a ceea ce înconjoară*, [134], în care limita este percepută ca fiind parte a locului. Conform acestuia, locul se individualizează, are putere proprie, fără a mai avea nevoie de un Demiurg și este mai mult decât forma sau măsurătorile sale.

Odată cu perioadele elenistică și neoplatonică, prevalența vernacularului și a locuirii, care au definit într-o oarecare măsură locul, au fost înlocuite cu o viziune predominant teologică asupra spațiului, preocupată de caracterul infinit al acestuia ca relație cu prezența lui Dumnezeu. Această dominanță ca și cumul al religiei și fizicii asupra locului a însemnat inclinarea balanței înspre cunoașterea obiectivă, în detrimentul experienței spațiului, **reducerea locului la spațiu**.

Epicur este primul gânditor clasic care a izolat spațiul în sens larg, recunoscând cel puțin trei instanțe diferite ale acestuia: *vidul* („*kenon*”, spațiul neocupat), *locul* („*topos*”, spațiul ocupat de ceva sensibil care se află în spațiu) și *camera* („*chora*”, spațiul cufreierat de corpuri în mișcare). Acesta a prefațat sensibil interesul modern pentru secvențialitate și experiență spațială, prin noțiunea de cameră, corelată noțiunilor de trecător-permanent, în-între. În continuare, discipolul său, Lucretius, introduce noțiunea de extensie, „*diastema*”, prin care face referire la toate modurile de a fi spațial în legătură cu spațiul.

Strato din Lampsacus consideră locul ca fiind intervalul de mijloc dintre conținător și conținut, mai exact vidul dintre înafară și înăuntru, ca o reevaluare a ideilor lui Aristotel despre spațiul-conținător, iar Filopon vede extensia ca esență a spațiului, făcând în plus față de Lucretius distincția între *extensie spațială*, ce oferă loc corpului, și *extensie corporală*, ce presupune locul ocupat de corp în spațiu.

„A fi în spațiu înseamnă a fi în ceva superior” - afirmația lui Damascius concluzionează credința perioadei, conform căreia spațiul este superior oricărei alte noțiuni, iar locul este la rândul său superior elementelor sale constitutive.

Interesul pentru spațiu, dezvoltat și hrănit de gânditorii Antichității, a făcut loc **supremației spațiului** în percepția Neoplatonicilor, teologilor medievali, cosmologilor renaștinști și a unor fizicieni și filozofi de secol XVII. Adevăratul triumf al spațiului asupra locului a venit însă odată cu sfârșitul secolului XVII, prin asocierea limitativă a locului cu *poziția*.

Locul a supraviețuit la limită discuțiilor turbulente, marcate de concurența științelor și prioritatea fizicii și filozofiei secolelor XVII și XVIII, cedând atenția complet spațiului. Astfel, primul a fost asimilat complet de latura abstractă a celui din urmă, iar noțiuni ca genul locului au stârnit un real dispreț pentru gânditori precum Descartes sau Leibnitz. Dacă Aristotel considera ca puterea unui loc se manifestă prin caracter, nuanțe calitative, filozofii și cercetătorii vestici ai secolelor XVII și XVIII consideră locurile ca simple diviziuni, determinate cantitativ, ale spațiului universal, definit de **Newton** ca *spațiu absolut*. Spațiul newtonian este absolut în măsura în care se delimitează de loc și de caracterul special al acestuia, ocupă și structurează vidul și prezintă următoarele conotații: (1) amovibilul, (2) lipsa contactului cu exteriorul, (3) calitatea de a rămâne identic, (4) lipsa necesității altor sisteme de localizare, (5) inteligibilul. Acesta definește și reduce spațiul tridimensional, măsurabil, la un sistem de coordonate, ceea ce refuză aspectul calitativ al experienței spațiale.

Descartes definește spațiul extensiv modern, în a cărui viziune extensia e înțeleasă ca orice are o dimensiune, indiferent dacă se referă la un obiect sau la spațiul în sine, spațiul volumetric.

Nici concepțiile relativiste ale lui **Locke** și **Leibnitz** nu sunt mai incluzive în ceea ce privește locul și specificitatea sa: aceștia au considerat că spațiul este definit majoritar de relațiile dintre anumite puncte dintr-o rețea spațială, mai degrabă decât prin formă sau dimensiuni, poziție care ignoră corpul uman în favoarea relației dintre obiecte materiale, fiind aliniată mișcărilor artistice ale vremii – neoclasicismul, marcat de poziții clare atât din punct de vedere estetic, cât și social, cât și a noțiunii de sit în arhitectură, suprafață epurată de caracter, văzută strict ca răspuns al cererii celui care construiește. Totuși, referitor la loc, Leibnitz enunță: „*Mintea, nemulțumită cu o înțelegere, caută o identitate, ceva care ar trebui să fie într-adevăr la fel, și o concepție ca fiind extrinsecă subiectului*”, atingând totuși fugitiv subiectul caracterului căutat al locului.

Mai târziu, transcendentalul lui **Kant** de la sfârșitul secolului XVIII mută conceptul de *spațiu* din lumea fizică în cea a minții umane, fără însă a trata cu importanță și *locul*. Specificul gândirii lui Kant este că privește înapoi la predecesorii săi și, concomitent și vizionar, înainte spre abordarea fenomenologică a locului. Astfel, evoluția percepției spațiului pornește de la forță activă, extensie, poziție, ordonarea pozițiilor într-un sistem care relaționează, spațiu ca punct (*Raum=Punkt*), la model absolut și relativ (spațiul aparține subiectivului, intuiției lucrurilor sau relațiilor).

Disoluția locului în spațiu este exprimată în gândirea sa prin două mișcări: întâi locul este înlocuit de către poziție (inițiată de Descartes și continuată de Locke și Leibnitz) și apoi definirea poziției ca punct, entitate izolată, formă a localizării precise

(inițiată de Leibnitz și continuată de Kant). Astfel, în extremis, se află într-o parte punctul, iar în cealaltă spațiul, iar cele două se întâlnesc într-o zonă abstractă de mijloc, în care se află locul, flancat de poziție și regiune:

Punct – Poziție – Loc – Regiune - Spațiu

„Spațiul are de-a face cu cea mai pură formă a intuiției” [135] spune Kant în Critica rațiunii pure, unde „pură” se referă la condiția apriorică; deci acesta subliniază necesitatea și universalitatea intuiției spațiale, a materiei și forței, poziției și locației, punctelor etc., pentru care spațiul devine scenă prin idealul formal și puritate – devine necesar ca și *chora*, total ca *Spațiul Absolut*, interminabil ca *Spațiul Infinit*. Deși expansiv, spațiul este propriu subiectului uman, finit, localizat, ca parte a aparatului cognitiv al acestuia, aparține minții și conștiinței acestuia, care la rândul ei depinde de o lume ordonată, de calitatea ei de permanență, de capacitatea de a rămâne neschimbată în timp. [136] Formele intuiției aparțin și depind de o constituție subiectivă a minții, ceea ce duce la o delimitare clară de polemica Newton-Leibnitz axată pe spațiu absolut și poziție.

Prin relaționarea intimă cu corpul uman, începută de Kant și continuată de alți filozofi precum Husserl și Merleau Ponty, **locul reapare** ca importantă în discursul și căutările moderne. Ceea ce pentru Freud sunt visele în interpretarea subconștientului este corpul pentru loc în secolul al XIX-lea. În filozofia modernă târzie, corpul a ajuns o cale privilegiată către loc. Chiar așa, cum poate cineva să fie în loc dacă nu prin intermediul propriului corp? Deși astăzi întrebarea ar putea avea multiple răspunsuri, în secolul al XVIII-lea Kant a propus o rută alternativă către loc, care să ocolească mintea și reprezentarea – corpul uman ca fundație corporală. Simpla poziție nu este încă loc, iar Kant a observat datele intuitive ale experienței umane pentru a concluziona că locul și corpul au o legătură specială, inaugurând astfel discuția despre corp și loc: „Există o legătură intimă și indisociabilă între corp și locurile pe care le locuiește”. [137]. Locul este mai mult decât un obiect caracterizabil, este o experiență în termeni calitativi. Astfel, relația inițială propusă de Kant:

Punct – Poziție – Loc – Regiune - Spațiu

Se modifică în:

Punct – Poziție – Corp – Regiune - Spațiu

Interpretarea subiectului uman ca și corp, în locul mentalului sau al intuiției, oferă un acces unic în înțelegerea locului, explicată în cinci pași de către Edward Casey [138]:

1. Pozițiile sunt strict relaționale și se atașează corpului sau spațiului;
2. Regiunile cu cea mai mare însemnătate în experiența perceptuală sunt cele care se împart natural în sus/jos, față/spate, stânga/dreapta. Corpul este pivotul în jurul căruia cele trei dimensiuni spațiale se aranjează (extensie corporală versus extensia spațială discutată de Filopon);
3. Divizarea corpului omenesc în cele două părți – ca ghid;
4. Toate spațiile orientate ale experienței noastre depind de bilateralitatea corpului uman pentru a putea fi citite;
5. Lipsa de simetrie a corpului uman, care permite distingerea stânga-dreapta, deci orientarea;

Deși o parte din succesorii lui Kant din secolul XIX au neglijat inițial moștenirea relaționării corpului cu locul, fiind mai preocupați de subiectul genezei, acesta a

redevinit actual și important sub diferite roluri: conexiune cu lumea trăită, unealtă a experienței spațiale și chiar producător de spațiu.

Whitehead a fost parte din prima categorie și a adus în discuție corpul fără de loc, care transcende simpla locație pentru a se conecta cu o entitate mai mare ca universul, undeva. Atât pentru acesta, cât și pentru Kant, instrumentul principal de a diferenția regiuni în spațiu este corpul, datorită căruia ne aflăm în spațiu și suntem în același timp o parte a sa. Acesta ne duce în spațiu și ne menține acolo. [139]

Contrar acestei credințe a conectării cu structurile superioare, **Husserl** a definit corpul trăit (*Leib*) ca animator esențial pentru lumea trăită (*Lebenswelt*), datorită căruia omul e în centrul experiențelor sale. Astfel, adevăratul *stabilitas loci* e în propriul corp și nu în structurile superioare discutate anterior (Dumnezeu, soare, Univers etc.). Acesta ia în considerare cunoașterea spațiului prin kinestezie, prin momentele mișcării, dar și ale repaosului, precum și influența acestora în experiența spațiului. Spațiul este în consecință cunoscut în mișcare: corpul trăit nu este doar în spațiu, ci se mișcă prin spațiu, acțiune ce presupune în primul rând conștientizarea unui organism total și apoi controlul individual al acestuia. Experiența lumii trăite cotidiene este deci cunoscută printr-un cumul al idealizării formelor euclidiene și al idealizării senzoriale.

Simmel a tratat condiția urbană a omului și automat spațiul definit prin socializare, prin felul în care acesta este experimentat, ca activitate a sufletului și a văzului prin excelență. Conform teoriei sale, omul este singura ființă capabilă să adune și să separe elemente naturale, alături de care podul și ușa sunt elementele arhitecturale care simbolizează felul în care omul este ființa limitată care nu are limită: ușa semnifică limita dintre finit și infinit, iar podul definește o legătură între finit și infinit, între separare și unificare. [140]

Ernst Cassirer a explorat structura spațiului mitic prin prisma etnologiei, lingvisticii, istoriei religiilor și vorbește despre o geografie mitică, conform căreia „toate speciile și varietățile lucrurilor au casa lor undeva în spațiu” [141] – spațiul, la fel ca întreaga existență, este divizat în șapte zone (nord, sud, est, vest, lumea de sus, lumea de jos și centrul); astfel, acesta nu e omogen, deci fiecare locație are caracterul sau special, tonul sau, accentul său particular. [142]

Minkowski a introdus în secolul XX conceptele de timp trăit (*temps vecu*) și spațiu trăit (*espace vecu*) ca parteneri egali în psihologia umană, imaginând o lume în care spațiul și timpul lucrează împreună pentru a forma un continuum indivizibil.

„Henceforth space by itself and time by itself, are doomed to fade away into mere shadows, and only a kind of union of the two will preserve an independent reality.”

[143] Ca matematician, acesta a definit spațiul trăit în opoziție cu spațiul matematic, cu derivații precum *distanța trăită* sau *spațialitatea* (*ampleur*). „Spațiul nu poate fi redus la relații geometrice, relații pe care le stabilim ca și când, reduși la simplul rol de spectator curios, am fi înafara spațiului. Trăim și ne comportăm în spațiu, iar viețile noastre personale, la fel ca viața socială, se desfășoară în spațiu.”

Spațiul experimentat = Spațiu matematic + relații, comportament

Dacă primul este caracterizat de lipsa ierarhiei (nici un punct nu e mai important decât altele, nici o direcție nu e mai importantă decât celelalte), lipsa structurii, regularitate și este egal și rigid, cel de-al doilea suportă un centru clar definit, o importanță ierarhică a axei verticale prin raportarea la poziția umană, precum și diferențe și ierarhii calitative. Mai important, spațiul experimentat este semnificativ pentru om, are structură complexă pentru care nu există analogie în

spațiul matematic, se deschide prin experiență, deci în relație cu omul, până devine infinit.

Durckheim consideră că spațiul este *oferit* omenirii într-o manieră dublă, contrastantă: interiorul ca pântec, exteriorul ca ostil, cunoscut versus strain. Preluând și continuând abordarea kantiană, vede spațiul ca pe o formă de comportament uman, ce implică o totalitate a relațiilor din timpul vieții. Dacă acestea ar fi omise, iar viața ar fi redusă la informație percepută și chiar înțeleasă, ar aparține strict spațiului matematic.

Eliade explorează contrastul dintre „teritoriul locuit” al omului primitiv și spațiul necunoscut, nedeterminat, care îl inconjoară - o alta lume în sine. El subliniază natura sacra a spațiului și locului, pe care le percepe ca fiind situri cu conținut religios.

Accesul la lumea primară prin intermediul corpului trăit, simțit și experimentat de om, reprezintă o teză îmbrățișată atât de Husserl, cât și de **Merleau Ponty**. Aceasta substituie intenția rațională cu cea corporală, care înlocuiește dihotomia minte-corp cu o unealtă intențională, care ne conectează cu lumea trăită și ne oferă ancorare. Astfel, totul pornește de la existența și prezența omului în lume (*being in the world*), în care totul e deja prezent - obiectul devine realitate concretă, ce precedă analiza. Percepția devine astfel un nesecat buton de refresh, o recreere constantă a lumii înconjurătoare, înțeleasă în primul rând prin calitățile sale Gestalt. [144] Aceste teorii calitative, faimoase nu doar în lumea artelor, au fost elaborate în urma concluziei lui **Max Wertheimer** din *Über Gestalttheorie* în 1912, conform căreia întregul definește părțile și nu invers; întregul este mai mult decât suma părților sale: „*O melodie este recognoscibilă prin calitatea Gestalt, nu prin elementele care o compun, ceea ce înseamnă că unitatea întregului nu e construit de jos, ci există în acest fel.*” [145] Astfel, teoriile Gestalt, devenite în timp veritabile origini ale percepției, prezintă referințe valabile în vederea unității mediului pe care omul îl percepe și îl folosește.

Merleau-Ponty vede mișcarea corpului ca fiind producătoare de spațiu, o experiență ce înseamnă mai mult decât simpla schimbare a poziției: corpul trăit este creatorul geometriei, origine a spațializării și a spațiului spațializat, a cărui mișcare conferă spațiului puterea universală de a conecta lucruri și puncte diferite. Spațiul experimentat de corp nu e nici o colecție de puncte, nici de relații, nici pură închidere, ci are două caracteristici esențiale, enunțate de Merleau Ponty: *expresivitatea* și *orientarea*, ca toane și adevărate. [146] Acesta este cunoscut prin familiaritate și este diferit de la corp la corp, de la loc la loc.

„*Trebuie să evită să spunem despre corp că e în spațiu sau în timp. El locuiește, populează spațiul și timpul... Eu nu sunt în spațiu și timp, nici nu le concep. Le aparțin, corpul meu se amestecă cu ele și le include. Scopul acestei incluziuni este măsura existenței mele.*” [147] Corpul fenomenologic definit de Merleau Ponty completează cunoașterea kinestezică a lui Husserl - pe lângă percepție, acesta cunoaște locurile de care e atașat.

Relaționate astfel cu corpul, spațiile trăite nu mai sunt doar simple diviziuni ale spațiului absolut sau relații între puncte, ci adevărate locuri ale intimității, cu limite poroase și multiple orientări posibile.

Până acum, deși mai mult sau mai puțin în relație cu corpul uman, modelele gândirii despre loc au eșuat în a determina *prezență* (*Anwesenheit*), cuvânt utilizat și în titlul acestui capitol pentru expresia particulară a unei condiții a ființei umane.

Pe lângă *Însemnătate* și *Adevăr*, *Locul* este una din temele principale ale gândirii lui **Heidegger** - văzut în jurul și înafara corpului, o cale de mijloc între minte și corp, definit de adunare și apropiere, scenă pentru *Adevăr* și *Apropiere* (*Ereignis*), ca parte a unei regiuni, a unei zone delimitate etc. Pentru acesta, locul este intrigant,

valoros, pe alocuri indispensabil, dar nu la nivelul altor teme predilecte precum *Ființa*, condiția de *a fi-în-lume*, *Adevărul*, *Limbajul*, *Tetrada* sau *Apropierea*.

Definirea gândirii ca *Dasein*, *a fi în lume*, a fi aici, presupune faptul că omul are o lume în care trăiește, pe care o constientizează prin experiență și pe care o găsește ca fiind calitativă prin raportarea la cvadratura pământ-cer-muritor-divin, o înțelegere calitativă ce continuă ad infinitum. Casa este una din structurile de bază care, conform filozofului, există dinaintea experimentării lumii și influențează înțelegerea locului: „*Casa este ceea a fost deja, nu așa mult clădirea care servește scopului...Faptul de a fi casă al casei nu este observat...dar a fost văzut anterior*”. [148]

Pentru Heidegger, limita (*Grenze*) nu este perimetrul îngrădit imaginat de Aristotel, ci mai degrabă element înăuntrul căruia este făcut loc. A nu avea limită înseamnă a nu avea loc și, invers, a nu fi în loc înseamnă a fi nelimitat.

Conform observațiilor sale, locurile sunt esențiale pentru *a fi-în-lume*, deci determină prezența, în două moduri: găzduiesc lucruri și indică apariția regiunilor. Fără locuri, *prezența* ar fi difuză, publică și fără formă.

Și în relație cu arta, locul este în același timp un element autosuficient și un răspuns; principala întrebare nu este pentru el *ce e arta?*, ci *care este locul de care aparține arta?*, pentru al cărei răspuns oferă exemplul templului grec, care stă în propriul adevăr în mijlocul peisajului. Acesta exprimă și ancorează o lume prin simpla sa prezență, deschizând în același timp polemica dintre pământ și lume, dintre aici și acolo, condensat și vast, între care ruptura devine conexiune prin figură sau Gestalt, emblemă condensată a acestui conflict. Locul de care aparține arta este deci „*înăuntrul tărâmului deschid de sine însăși*”, un loc complex, compus din pământ (*earth*) și lume (*world*). De ce în relație cu arta? Deoarece „*în vecinătatea operei de artă, suntem dintr-o dată altundeva decât unde obișnuim să fim*” [149], implică și transcende loc prin întoarcerea la ființă și limbaj, o clarificare necesară prin *ființa-ca-limbaj*.

Regiune, apropiere, locuire, dehidere, adunarea (tr.a, *gathering*) – toate acestea sunt teme dezvoltate de Heidegger pe parcursul vieții, în diverse relații cu Ființa, Esența (Adevărul), Tetrada și Locul. De exemplu, *apropierea* se referă la a aduce în vecinătate („*May world in its worlding be the nearest of all nearing that nears, as it brings the truth of Being near to man's essence*” – M.H. – eseul *The Turning*), la a apropria, *deschiderea* reprezintă o activitate care *face loc*, iar *adunarea* desemnează un lucru ca fiind loc condensat pentru Tetrada, care astfel devine regiune a lumii.

În ceea ce privește *spațiul și locul*, Heidegger vede o relație unidirecțională – spațiul este generat din loc, însă nu se poate întoarce la condiția de loc. Locul nu este doar o parte a spațiului, așa cum au enunțat Locke, Newton, Descartes, ci spațiul este

parte a locului. La o scară mai mare, ambii termeni fac parte dintr-o suită crescătoare *poziție-loc-regiune-spațiu*, în care poziția e varianta micșorată a locului, iar spațiul este varianta dilatată a regiunii.

Poziție – loc – regiune - spațiu

Spațiul este un dat omniprezent, iar orientarea în cadrul său nu e doar cea corporală, ci în relație cu ceva ce e deja familiar, un melanj echilibrat între direcționalitatea corpului și caracteristicile deja existente ale mediului înconjurător. Pentru acesta, discuția este mai degrabă despre persistența ființei în spațiu, despre trecere și repaus decât despre caracterul infinit al acestuia. Aceste acțiuni schimbă

perspectiva, definind gradele de apropiere ca parametri relevanți, nemăsurabili, ai unui spațiu.

În opoziție cu locul-conținător al lui Aristotel, locul lui Heidegger are ca efect primar expansiunea, *facerea de loc*, care, în opinia sa, este singura cale de a aduce deschiderea Deschisului.

Într-o ultimă definiție, locul *deschide* o regiune prin adunarea de fiecare dată a lucrurilor în apartenența lor comună. [150]

Pentru Heidegger, noțiunile de *a construi și a locui* sunt esențiale pentru experiența spațială: dacă a locui este felul în care muritorii sunt pe pământ, felul în care trăim derivă din felul în care sălășluim – unde a sălășlui înseamnă a acomoda Tetrada, unitatea. Omul internalizează astfel exteriorul printr-un proces dublu: spiritualizare a spațiului și spațializare a spiritului.

Secolul XX a însemnat un **interes crescut pentru loc**, cu perspective enunțate de Bachelard, Foucault, Lefebvre, Deleuze și Guattari, Derrida, Irigaray, sau chiar Eisenman sau Tschumi – perspective diverse, pe alocuri radicale, uniformizate de convingerea comună că locul nu este ceva fix.

Bachelard privește spațiul diferit, ca imagine poetică, în care locuirea, acțiune ce presupune prezența omului, nu este restrânsă la casă sau cămin, imagini arhetipale, ci apare în medii în care sunt cultivate imaginația, obiceiurile – în repaosul pământului, în claritatea apei etc. Totuși, casa este un prim univers al sufletului receptacul, loc pentru imagini poetice, în care primează intimitatea, intensitatea experienței și mai puțin dimensiunile fizice, atinse prin explorare și purtate mai departe prin imaginație, amintiri și obiceiuri moștenite.

O tratare vastă a felului în care omul înțelege spațiul, la nivel corporal, psihologic, vizual, la limita fină dintre filozofie și arhitectură, este oferită la mijlocul secolului XX de către **Otto Bollnow**, adept și urmaș al lui Heidegger. Pentru acesta, atmosferele specifice ale mediului înconjurător constituie fundal fundamental, care patrunde viața și lumea, pe care le (și) găzduiește. Acesta a plecat de la premisa că spațiul experimentat de om e construit în jurul unui centru specific, determinat nu matematic, ci ca un spațiu definit.

Spațiul e mai mult decât o simplă formă de experiență umană: el are o dinamică în adevăratul sens al cuvântului, puternic relaționată de locatar și starea sa de spirit. Înțelegerea calitativă a spațiului are surse precum psihologia și poezia.

În această ecuație, omul este o ființă care crează spațiu și care revarsă spațiu în jurul său; ca *space forming* și *space spreading*, omul este atât centrul, cât și originea spațiului personal. [151]

„Emoția sufletului este posibilă doar prin experiența înălțătoare a extinderii spațiale”. [152]

Atât Bollnow, cât și Eliade ajung la aceeași concluzie, chiar dacă pornesc de la stimuli diferiți, că spațiul lumii trăite nu e omogen, ci e compus din zone diverse, cu calități diferite. De asemenea, în ambele cazuri, spațiul are un centru ca fundație.

Locurile extreme, obscure

Foucault prezintă spațiul ca entitate istorică, dependentă de timp și interpretată politic: „spațiul în sine are o istorie” [153]. Astfel, ideile fundamentale ale spațiului și locului variază în funcție de eră și de societate, în conformitate cu timpul, care este mereu diferit. Timpul, ca factor exterior definit de matrici moderne ale

comunicării, este înghițit și asimiliat de spațiu și raportează anxietatea ce caracterizează epoca modernă la spațiu mai degrabă decât la timp.

Pentru el, spațiul experimentat *astăzi* nu este nici acela bogat calitativ al imaginației (Bachelard), nici cel omogen și gol devenit model: „*Nu trăim înăuntrul unui vid care poate fi colorat cu diverse nuanțe ale luminii, trăim într-un set de relații care conturează situri nereductibile unul la altul și absolut imposibil de suprapus*” [154] – ca de exemplu spații cu funcțiuni clare, diferite, precum restaurantele, plajele, casele etc. În fiecare dintre aceste cazuri există un set de relații care condensează totalitatea circumstanțelor istorice și sociale în care se află, separate în *utopii* sau *heterotopii*, în funcție de aceste relații ale locului. Dacă utopiile sunt situri fără loc, heterotopiile sunt locuri reale care au o reacție clar detectabilă – niște *espaces autres, contrasituri* de tip discursiv (incompatibile, contradictorii, transformatoare) clar detașabile de mediul înconjurător precum cimitirele, închisorile etc.

Deleuze și Guattari au dezvoltat o filozofie a locului influențată direct de structura sa, explicată prin contrastul dintre *spațiul striat* și *spațiul neted* - primul valorificat pentru a fi ocupat, iar cel de-al doilea ocupat pentru a fi valorificat (a-i fi atribuite diferite valori determinate), care nu sunt complet independente, ci deseori se transformă din unul în celălalt: „*aici absolutul este local, tocmai pentru că locul nu este delimitat*” [155].

Dacă în cazul lui Bachelard imensitatea intimă e obținută prin comoditatea și caracterul protector al locurilor, în cazul Deleuze și Guattari aceasta apare în relație cu o regiune, din interior spre exterior. O situație aparte aici o reprezintă spațiul, regiunea care aparține nomazilor, o formă pură a exteriorizării. Regiunea și locul sunt convergente, regiunea e în sine e un loc în care sunt la un moment dat, care e în continuă schimbare, deci absolutul devine local.

Derrida asemuiește spațialitatea cu construcția unui text - așa cum textul este are o structură proprie, clădirile sunt scrise: „*arhitectura este o scriere de spațiu, un mod de a spația care face loc evenimentului*” [156] Mai în detaliu, ritmul constituit de alternanța cuvânt-spațiu liber și trama generală a spațierii (*espacement*) au implicații directe în arhitectură și conduc la nașterea arhitectului-țesător, dar și a locului: „*Ne apărem doar prin experiența spațierii, care este deja marcată de arhitectură. Oferă un loc tuturor*” [157]. Astfel, clădirea este mai mult decât un lucru palpabil, e un eveniment – nu doar al construcției în sine, ci al iminenței momentului prezent și al persistenței în timp. Arhitectura ca eveniment presupune secvență, serii deschise, narațiune, coregrafie etc, care implică fiecare un loc particular, o linie, un ecran, o scenă; ea nu ocupă loc, ci oferă loc, iar prin aceste remarci Derrida sugerează pentru prima dată potențialul *locurilor construite* de a transforma spațiul în loc. Potrivit acestuia, deconstrucția înseamnă arhitectură, capabilă să recunoască eventualitatea unui eveniment în spațiul care se scrie, iar memoria umană un dat nativ, care precedă limbajul și generează relații.

Poate într-o încununare a rolului corpului în percepția recentă a spațiului, sfidând limitele a ceea ce este tabu, **Irigaray** vorbește despre rolul genului și al sexualității în percepția spațiului, despre întoarcerea la corp, despre corp ca loc al protecției (*mama*), despre corp ca loc al plăcerii.

Christian Norberg Schulz încearcă o înțelegere exhaustivă a locului și arhitecturii, prin raportarea la om și la nevoia acestuia de validare existențială. În acest sens, utilizează noțiunile de *structura* (ca suma a proprietăților formale ale unui sistem de relații) și *semnificație* (ca totalitate a relațiilor unui obiect cu alte obiecte, sau ceea ce obiectul adună în jurul său). Influențat de filozofia culturii lui Cassirer și

fenomenologia heideggeriană, definește conceptele de caracter, *genius loci*, spațiu existențial pentru a desemna calitativul spațiului. În oarecare măsură, toate acestea presupun o totalitate, integrând calități umane, naturale și spirituale. La fel ca la Heidegger, spațiul existențial este cel al întrupării Tetradei, „*capabil de a genera și de a adapta*”. [158] În cazul său, înțelegerea se realizează baza simplificării fenomenologice, a limbajului Gestalt, a filozofiei și a interacțiunii (*interaction of ways of being* pentru regăsirea emoției în mediul construit). Prin opoziție cu spațiul aristotelian, închiderea în cazul său este una mai degrabă simbolică, apriorică geometrizării.

Pentru el, momentele prezenței sunt utilizarea, înțelegerea și implementarea, ca părți active în relația cu spațiul, al caror punct comun îl reprezintă memoria, orientarea și identificarea – acțiuni-cheie în același demers.

Juhani Pallasmaa nuanțează elogiul corpului ca mecanism de cunoaștere a spațiului de până acum cu importanța simțurilor în acest proces. În detrimentul spațiului pur vizual, acesta militează pentru cunoașterea spațiilor prin restul simțurilor, subordonate tactilului: „*vision separates us from the world whereas the other senses unite us with it.*” [125]

Recent, în umbra pandemiei care a restrâns și redefinit universul fiecăruia, relația corpului cu spațiul și/sau locul a fost renegociată în termeni ficși, ai limitelor fizice nenegociabile. Momentul a pus la încercare această relație, în primul rând la nivel psihologic. Atât corpul, cât și mintea, au ajuns să cunoască din nou lucrurile din universul imediat apropiat pe care, în timp, le-au considerat ca fiind de-a gata, *acolo*, fără să mai fie observate.

În timp, relația spațiu-loc-corp a avut sensurile cele mai variate: dacă odată locul era în spațiu, altă dată spațiul era în loc; dacă odată corpul era în loc, altă dată corpul era loc. În această lungă relație, locul a fost întâi dezbrăcat de individualitate, redus la vid, și apoi reindividualizat: spațiu închis (Aristotel), vid, dimensiune și extensie (Filopon), parte a universului infinit (Renaștere), subordonat spațiului (de la Aristotel la Newton, Locke și Leibnitz), vid rematerializat (Descartes), sit (Leibnitz), identitate a poziției, punct (Kant), corp (ca loc) în spațiu, cu putere de orientare (Kant), imensitate intimă a psihicului (Bachelard), comod și familiar (Bachelard), heterotopie (Foucault), locul-ca-eveniment (Derrida), spațiu construit (Derrida), corp feminin (Irigaray), locuire, apropiere și apropiere (Heidegger), scenă a dezvoltării Adevărului (Heidegger), spațiu neted, regional (Deleuze, Guattari), individualizat prin eterogen (Deleuze și Guattari).

Spațialitatea vieții umane și a corpului uman din cadrul acestei relații a fost evidențiată de Merleau-Ponty, Heidegger și Bollnow, care au împărțit credința că existența umană este un fapt extensibil spațial, este doar în relație cu un spațiu și are nevoie de spațiu pentru a se dezvolta cu el. Așa cum am văzut anterior, spațiul experimentat, diferit de experiența spațiului, presupune existența unei relații între ființa umană și spațiul său. Spațialitatea este o definiție a esenței existenței umane: „*Subiectul (Dasein), dacă este bine înțeles ontologic, este spațial*” [159]. Spațiul există în măsura în care omul e o ființă spațială, o ființă care formează și radiază spațiu în jurul său.

Relația constantă cu spațiul a ființei umane este mereu renegociată; spațiul aparține naturii omului și omul aparține spațiului – două condiții care vorbesc despre **a fi în spațiu sau a avea spațiu**.

Ființa umană nu ocupă doar o poziție în spațiu, ci este în mod necesar conditionată pe parcursul vieții de comportamentul din spațiul inconjurator. Omul e un subiect care reacționează și interacționează, deci poate fi caracterizat de voință. Acest spațiu al intenției, mai mult decât orice spațiu al văzului, este, pe lângă coordonatele sale fizice, unul al vieții, al relației cu omul. Așa cum există diferite reacții și intenții, există multiple modalități de a fi în spațiu, multiple variații ale relației cu spațiul. Omul este mereu în spațiu *cumva*.

Corpul, instrument de reacție prin excelență în fața lumii, e un sine un spațiu experimentat, pe baza căruia pot fi înțelese toate spațiile: „*the body is both natal space and matrix of every other existing space*” (Merleau Ponty, citat în [160]). Dacă acestuia, ca spațiu originar, îi lipsește înțelesul, nu poate înțelege restul lumii.

Deși arhi-teoretizat, spațiul este un concept la-ndemână fiecăruia dintre noi: există nevoie de spațiu, lipsă de spațiu, exces de spațiu, spațiu nefolosit și așa mai departe. Omul are nevoie de spațiu.

Locul a supraviețuit timp de milenii pe spatele spațiului, uneori mai ofertant, însă secolul XX a început revitalizarea locului în raportul cu spațiul, cu direcții care sunt preluate și continuate (și) prin arhitectură. De la *a fi-în*, derivat din Aristotel, locul a devenit pragmatic, fundamental al activității cotidiene de bază, ce presupune referințe, implicare și semnificație.

Spațiul modern, vechi sau nou, este unul singur, văzut ca unitate, care rămâne la fel, fie că e înafara sau înăuntrul ființei umane: absolut și infinit, omogen și unitar, regulat, uniform și izometric, cu un apetit neobosit de a ingera locuri, prin pozițiile și punctele la care acestea sunt reduse pe parcursul celor două secole moderne. [161]

În urma acestei treceri în revistă a relației spațiu-loc-om în timp, pot fi extrase o serie de **spații tipologice**, așa cum sunt ele percepute din perspectiva omului care le vede, simte, experimentează - însușire în care primează felul în care omul se uită la spațiu și mai puțin caracteristicile măsurabile ale acestuia. Mai mult decât perceptiv (spațiu înalt/jos, texturat/netexturat, static/dinamic) și kinestezic (de tranziție/al poposirii), spațiul poate avea condiții date de starea de spirit a omului.

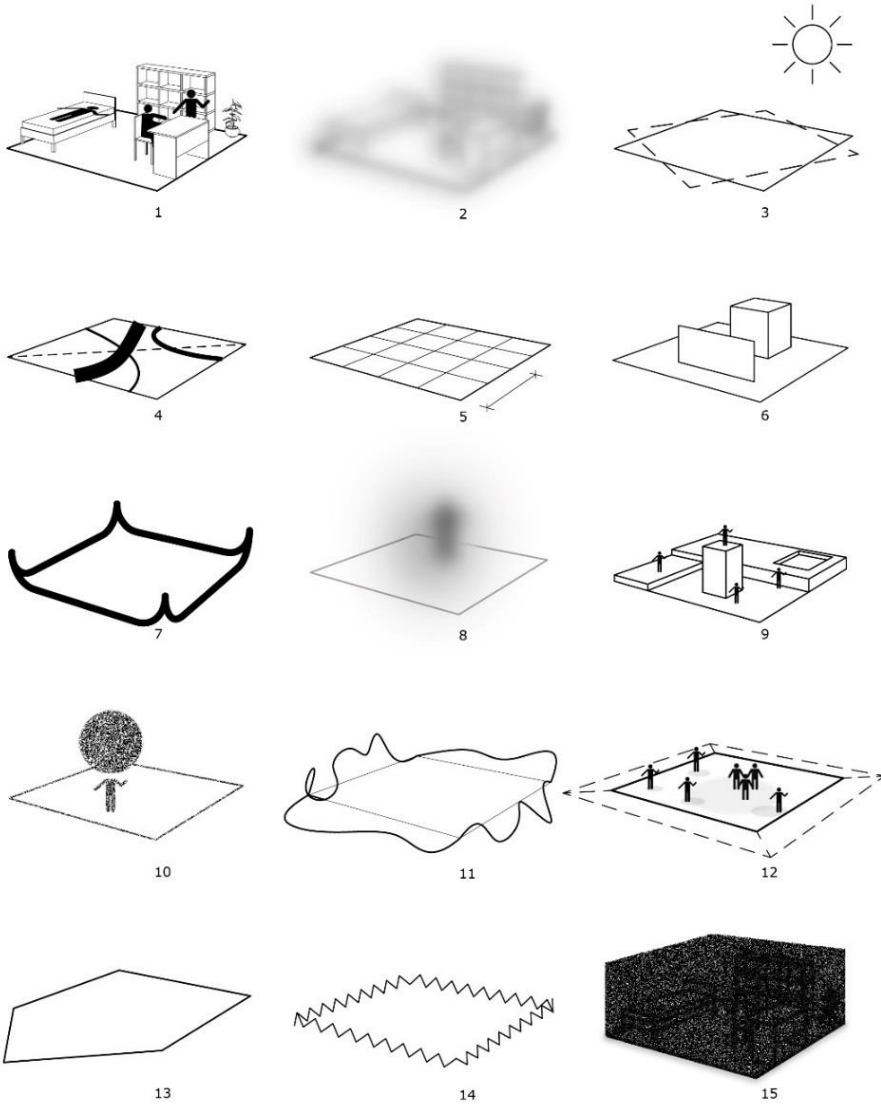

Fig. 4.1 Tipuri de spații și caracteristicile lor principale, așa cum sunt percepute de către om
 1. Spațiul acțiunii 2. Spațiul difuz 3. Spațiul orientat 4. Spațiul hodologic 5. Spațiul matematic
 6. Spațiul secvențial 7. Spațiul conținător 8. Omul ca ființă spațială 9. Spațiul poziție/spațiul
 punct 10. Spațiul imaginației 11. Spațiul heterotopic 12. Spațiul neted 13. Spațiul mitic
 14. Spațiul senzorial 15. Spațiul nocturn

1. Spațiul acțiunii – Bollnow, Fig. 4.1 - 1

Construit sau natural, este determinat și „clădit” de omul care practică activități cu semnificație pentru viața sa cotidiană – munca, odihna, somnul, locuirea, și care e format din totalitatea locurilor și obiectelor utilizabile din jurul individului. Acesta poate comporta scări diferite, de la locul unui obiect, la cel al casei sau orașului, care relaționează și aparțin unele de altele. Spațiul devine astfel o materializare a intelectului uman, o ambianță comună, sigură, cu care suntem familiarizați din copilărie: „*orice loc plantat cu copaci, orice cameră în care scaunele sunt așezate în ordine (ne) este inteligibilă din copilărie, deoarece setarea unui scop, ordinea și valoarea comună au făcut ca fiecare obiect din cameră să primească un loc prestabilit.*” (Dilthey, trad.a., [162])

Pentru a putea fi înțeles și utilizat în mod optim, acesta introduce necesitatea ordinii, care structurează și oferă piste pentru intervenții ulterioare, pentru că totul își are locul prestabilit.

Peisajul a devenit și el parte a rutinei umane de zi cu zi, un spațiu utilizat și locuit – câmpuri semănate, locuri construite, porțiuni defrișate etc. Cel virgin, rămas neatins de nesațul constructiv al omului, nu mai aplică regulile spațiului acțiunii și dezvoltă reguli proprii, ferite de legi predefinite.

2. Spațiul difuz – Bollnow, Bachelard, Fig. 4.1 - 2

Reprezintă un spațiu unitar prin excelență, prin faptul că limitele componentelor sale se întrepătrund. În cadrul acestuia, claritatea specifică cotidianului se pierde, iar imaginea rezultată descrie un sentiment colectiv mai degrabă decât individual. Câteva exemple care merită menționate ar putea fi pădurea, ceața, asfințitul – momente în care împrejurimile se împletesc sub o singură atmosferă.

Ceața vorbește despre o lume complet alterată, în care elementele constituente și reperele își pierd tangibilitatea, un spațiu fără orizont. În acest spațiu, omul își pierde orientarea, neputând anticipa distanțe sau evenimente; apare în schimb un soi de percepție simbolică, cu aer de basm, concomitentă cu sentimentul de nesiguranță, frică și cu senzația de neant - lumea înconjurătoare e dematerializată aproape total atunci când e ceață.

Amurgul este un alt moment de semi-claritate, de tranziție între două lumi, care devine în sine un univers posibil. Spre deosebire de ceață, amurgul este un moment a cărui temporalitate este cunoscută, un proces de tranziție a cărui finalitate este cunoscută și așteptată. Și aici, limita dintre percepție și supoziție devine neclară, iar lumea definită este una intangibilă, plăcută și înfricoșătoare. Obiectele individuale își pierd claritatea conturului și devin un singur mediu fluid prin lumină.

Pădurea este un caz particular de spațiu difuz prin faptul că anulează limite prin densitate, prin repetiție. În pădure nu există obstacol vizual, însă trunchiurile copacilor, frunzele, îngrădesc vederea și încapsulează un univers propriu – un spațiu *între*, situat la limita dintre interior și exterior. Silueta pădurii limitează fizic mișcarea și privirea și protejează omul captiv, într-un spațiu fără frontiere – aspect paradoxal

observat de Bachelard: „o caracteristică a pădurilor este închiderea și, în același timp, deschiderea în toate părțile.” [163]

O ultimă instanță demnă de a fi menționată este cea a **spațiului monocolor**, în care primează unitatea prin culoare. În acest caz, mesajul e clar, iar atmosfera ușor de sesizat, în ciuda mijloacelor restrânse de expresie.

3. Spațiul orientat – Bollnow, Eliade, Gaivoronschi, Fig. 4.1 - 3

Orientarea spațiului reprezintă rezultatul unei lecturări bazice ale „locului”, o interpretare și o ascultare a condiționărilor și specificității acestuia.

Pentru omul tradițional, această raportare ținea de însuși modul său de viață, actor al unui spațiu simplu figurat, „orientat”, acordat. Astfel, noțiunea este legată (și) de cosmologiile și cosmogoniile proprii fiecărei societăți, care explică originea Universului și însumează atitudini față de timp, spațiu etc.

În lumea arhaică a satului românesc, cardinalele sunt departe de a fi noțiuni abstracte, au rol calitativ: patru regiuni concrete, între care răsăritul iese în evidență ca superioritate - „Pentru societățile tradiționale, organizarea spațială a unei așezări sau a unei reședințe nu pornea de la premise strict funcționale sau de la criterii pur estetice. În primul rând era importantă corecta așezare a acestora într-o grilă complexă a spațiului „orientat”, integrată cu cea a ciclurilor temporale și cu cea a lanțului destinului și cauzalității”. [66] Astfel, spațiul orientat poate fi perceput la mai multe scări, de la cea teritorială, la cea umană, cu ființa orientată la rândul ei.

4. Spațiul hodologic – Lewin, Sartre, Bollnow, Fig. 4.1 - 4

Introdusă de psihologul Kurt Lewin și preluată apoi de Sartre, noțiunea de spațiu hodologic, aplicabilă atât lumii construite cât și structurii peisajului, presupune alegerea constientă a caili de mișcare în funcție de distanța, forța, opoziția, tensiuni ale telului în sine – un spațiu al posibilităților mișcării, al căilor care deschid posibilități de relaționare, în care nu sunt importante doar condițiile fizice ale mediului înconjurător și finalitatea sau scopul fiecărei căi, ci și starea psihologică a celui care îl parcurge. Sartre a observat că „spațiul real al lumii este hodologic” (trad.a., [164]), în sensul că situația concretă a unui individ în spațiu este determinată de totalitatea căilor care pleacă din acel punct.

În oarecare măsură similar și diferit, **spațiul-circulație** pune accent pe calitatea traseului între două puncte – între mișcare unitară sau ritmată, directă sau explorativă, fără așteptări, similară celei nomade a spațiului neted.

5. Spațiul matematic – Newton, Deleuze Guattari, Fig. 4.1 - 5

Spațiul matematic este unul rigid, măsurabil, egal și absolut, în care nu există ierarhie, nu se disting zone, puncte sau direcții mai importante. Acesta este un caz extrem de spațiu ordonat, al cărei natură transcende relațiile.

Prin opoziție, spațiul experimentat, definit de Minkowski, comportă centru clar definit și axă verticală ierarhic superioară, prin asocierea cu poziția corpului omenesc. Acesta se deschide la infinit prin explorare, pe când primul continuă egal infinit.

6. Spațiul secvențial – Epicur, Fig. 4.1 - 6

În cadrul acestui spațiu este importantă relaționarea zonelor, prezente sub cele trei instanțe definite de Epicur: vidul, locul, camera. Acesta pune în discuție teme importante precum relația dintre zone sau subspații, calitatea parcurgerii spațiului, precum și coabitarea unor condiții diferite ale spațiului din punct de vedere al închiderii – teme reluate recent, prin teoretizarea importanței succesiunii spațiale sub formă de camere (Olgiati).

7. Spațiul conținător – Aristotel, Fig. 4.1 - 7

Așa cum îl caracterizează extrem de elocvent și numele, spațiul conținător definește un univers claustrat, delimitat de exterior prin limite clare, aproape de netrecut, care sunt parte din acesta. Aceste două naștere unui dialog clar gestionat între conținut, limită și conținător. În sine un loc care oscilează între comun și special, acesta se raportează la ființa în mișcare care îl descoperă prin relaționări de tipul sus-jos, fata-spate, dreapta-stanga.

Un caz particular al spațiului conținător este cel trăit în pandemie, denumit generic aici **spațiu-colivie**. Similitudinea cu o colivie vine din relația cu mediul exterior – cunoscut, văzut, dar inaccesibil. Acesta reprezintă metamorfoza spațiului personal în perioade critice, precum cea a pandemiei – spațiul locuinței, care, deși are aceleași limite fizice, este contractat. Este mai mult un spațiu mental, psihologic, în care relația cu sinele este amplificată, iar locurile sunt clar împărțite și utilizate. Este spațiul libertății constrâns și al limitelor de netrecut. Este un spațiu temporar, apăsător, în care cea mai râvnită relație este cea negată, cu exteriorul.

8. Ființa spațială în cunoașterea spațiului – Merleau-Ponty, Heidegger, Fig. 4.1 - 8

Dacă Merleau-Ponty vede mișcarea corpului ca generatoare de spațiu, o experiență ce depășește sfera simplei poziționări în spațiu, Heidegger aduce în discuție cunoașterea calitativă a spațiului prin intermediul *prezenței*, ce permite expansiune, deschiderea Deschisului la infinit.

Corpul omenesc, tratat aici fenomenologic, este atât origine a spațiului, cât și conector al punctelor diferite din cadrul acestuia. Acesta se află în spațiu și emană spațiu, o dublă relaționare care întărește importanța prezenței în cunoașterea spațiului.

9. Spațiul punct sau poziție – Kant, Leibnitz, Locke, Fig. 4.1 - 9

Spațiul ca poziție, atât fizică, cât și socială, este completat în timp de Kant prin spațiul de tip punct, entitate izolată, localizată precis. Poziționarea în spațiu determină astfel feluri diferite de a percepe spațiul, precum și relații diferite între cei care cunosc spațiul simultan.

10. Spațiul imaginației. Poetica spațiului – Bachelard, Fig. 4.1 - 10

Acest tip de spațiu este unul al relației dintre om și lumea înconjurătoare, în care imaginea poetică depășește simplele relații interior-exterior, subiect-obiect, prin intimizare: emoții, memorie, proiectare asupra și în spațiu. Spațiul imaginației este rezultatul unei polifilozofii, ce reunește retorica, psihanaliza, fenomenologia și ontologia, în încercarea de materializa împreună spațiu și timp prin percepție primară, reverie și memorie. Acesta nu este un spațiu gol, nepopulat, ci un rezultat al imaginației, care promovează imaginația.

11. Spațiul heterotopic – Foucault, Fig. 4.1 - 11

O oglindă este atât utopie, spațiu fără loc, cât și heterotopie, prin contrastul poziției în relația real-virtual, proiectat.

Heterotopiile definite de Foucault sunt spații extreme, care reacționează mediului cotidian – contrastează, contestă, prin imagine, poziție, atmosferă.

12. Spațiul neted – Deleuze, Guattari, Fig. 4.1 - 12

Spațiul neted, împreună cu spațiul striat, reprezintă două concepte introduse de Deleuze și Guattari în relație cu cunoașterea prin intermediul propriului corp. Primul

caz, cel neted, vorbește despre un spațiu eterogen, populat cu calități ce se opun centralității și reproducerii în alt loc și în care legăturile dintre proximități se realizează liber, în absența căilor clar definite. Acesta este un „*spațiu de contact, al micilor acțiuni tactile sau manuale de contact, mai degrabă decât spațiul vizual al spațiului striat al lui Euclid*”, ce „*nu poate fi observat dintr-un punct în spațiu exterior lui*” – de exemplu cel marcat de sunete sau culori. [165]

În cadrul acestuia este promovată plimbarea, vagabondajul, omul ascultă și simte direcții, concentrându-se mai degrabă pe relații decât pe căi bătătorite. Mișcarea e mai degrabă intensă decât eficientă, măsurabilă mai degrabă prin intensitatea rezonanței psihice decât prin distanță sau timp.

Spațiul nomad este vast fără a fi nelimitat, este localizat fără a fi delimitat, intuitiv fără a fi imaginar. Este exterior, o regiune ce nu poate fi măsurată, fără limite stricte: „*spațiul nomad este localizat, dar nu delimitat*”, este locuit prin călătorie pe toată suprafața sa. [165]

Prin opoziție, **spațiul striat** este unul omogen, al mișcării între puncte clar localizate – similar spațiului secolului XVII, cu valori cuantificabile (de exemplu, spațiul matematic).

13. Spațiul mitic – Cassirer, Fig. 4.1 - 13

Definit prin considerarea mitului ca formă primară cognitivă, ca acumulare constantă de informație de-a lungul vieții, opusă informației conceptuale. Gândul mitic este perceput aici ca gând antic, elementar, de bază în percepția spațiului primitiv, original, populat de elemente fermecate, artefacte și numere magice. Acest tip de spațiu neo-kantian este considerat în primul rând un model mental, un mediator perceptiv între teorie și cunoaștere, care marchează casa, adăpostul undeva în spațiu.

14. Spațiul senzorial – Pallasmaa, Straus, Fig. 4.1 - 14

Simțurile sunt calea prin care spațiul este oferit omului, dar și un spațiu în sine, al cunoașterii, ca parte a corpului uman. Acest tip de spațiu este unul care se adresează bogăției cunoașterii prin simțuri, prin stimuli tactili, auditivi, olfactivi etc. Un caz aparte al acestui spațiu bogat este **spațiul prezenței**, materializat în percepția lui Straus printr-o strânsă legătură cu sunetul: „*auzul este generator de prezență*” (trad.a., [166]). Conexiunea dintre spațiu și sunet depășește simpla percepție, deoarece include și mișcare: spațiul acustic e spațiul dansului. Dacă spațiul optic este unul clar dirijat, cel auditiv este fără țel și permite staționarea, deci o experiență mai intimă a spațiului.

„*Mersul presupune mișcare prin spațiu, pe când dansul presupune mișcare în spațiu.*” [166] Dacă în primul caz spațiu ne rămâne exterior, în cel de-al doilea exploratorul este absorbit de spațiu, devenind, chiar și temporar, parte a acestuia.

15. Spațiul nocturn, Minkowski, Bollnow, Fig. 4.1 - 15

Prin privarea unui simț, omul își exersează atenția, concentrarea, și devine una cu spațiul a cărei unică dimensiune este adâncimea, masa nevăzută. Noaptea omul se simte liber, conectat: „*noaptea nu este un obiect în fața mea; mă învăluie și se infiltrează prin toate simțurile [...] este adâncime pură fără prim-plan sau fundal, fără suprafețe sau distanță care să o separe de mine.*” (Merleau Ponty, [167])

Intensitatea acestuia este cel mai puternic exprimată prin relația contrastantă cu **spațiul diurn**, spațiu cu conținut vizibil, al percepțiilor familiare, parțial similar cu cel al acțiunii. Acesta este experimentat preponderent vizual, prin nimicul dintre obiecte, și este bazat pe relația dintre percepție și mișcarea privitorului – ceea ce în

spațiul nocturn este anulat în favoarea activării restului simțurilor: „*spațiul diurn mi se deschide în întregime când deschid ochii. Văd obiecte cu contururi precise, dar văd și spațiul liber care le separă [...] Totul în acest spațiu este clar, determinat, natural, neproblematic.*” (trad.a., Minkowski, citat de Bollnow [168]). În acest citat, apare și importanța **vidului**, spațiului dintre, care definește proximitate și este de multe ori mai important decât informația care populează spațiului (ex. Strato – vidul ca mijloc între afară și înăuntru).

Spațiul nocturn, activator, personal, se opune celui diurn, intelectual, caracterizat de lumină, claritate și certitudine, spațiu comun, împărțit cu alți oameni.

16. Spațiul dispoziției – Binswanger, Bollnow

Mood space, introdus de Binswanger, presupune că înțelegerea spațiului experimentat se afla în relație directă cu starea de spirit, percepută ca unitate subiect-fundal, mediu înconjurător. Această reciprocitate interior-exterior este necesară aici: spațiul are atmosfera sa, pe care o transferă subiectului care îl utilizează; omul are o stare de spirit, pe care o transferă spațiului pe care îl utilizează. Astfel, se generează o relație constantă de calibrare, de acord om-spațiu.

17. Spațiul intuiției – Kant

Kant avansează ideea de spațiu ca formă a intuiției exterioare, similar timpului ca formă a intuiției interioare, adăugate de minte percepțiilor. Ambele sunt spații resimțite în interiorul ființei umane, două forme apriorice ale sensibilității, opuse simplelor relații între obiectele constituente.

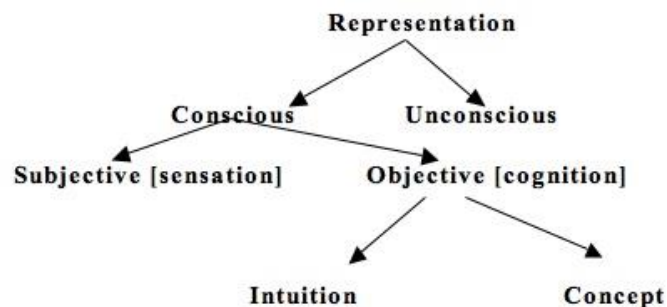

Fig. 4.2 Spațiul ca formă a intuiției; intuiția spațiului vs. senzația spațiului (Kant), sursa: <https://plato.stanford.edu/entries/kant-spacetime/>

„*Spațiul nu este ceva obiectiv și real, nici substanță, nici accident, nici relație; este însă subiectiv și ideal și originează din natura minții care e în acord cu o lege stabilă, ca pentru a coordona tot ceea ce este simțit extern.*” [169] – spațiul este pură intuiție.

18. Spațiul sacru(lui) – Eliade

Eliade asemuiește spațiul cosmosului, considerând că materializarea acestuia este de fiecare dată o recreere a lumii, cu axis mundi în centru – un pod între sacru

și profan, care aduce împreună activitățile cotidiene ale omului cu munca zeilor, astfel sacralizându-le.

19. Spațiul central / spațiul excentric – Ching, Bollnow

Un centru sau mai mulți centri spațiali presupun marcarea unor puncte, atractori sau țeluri în sine în cadrul mișcării omului. Odată descoperiți, aceștia devin reperi în cadrul parcursului, iar întoarcerea la ei devine experiență cunoscută anterior.

20. Spațiul coexistenței - Bollnow

Prin acest tip de spațiu, Bollnow subliniază nevoia de a înțelege mecanismul locuirii colective și în special cel al familiei ca model de împărțire a spațiului. Pentru a funcționa, acesta presupune, pe lângă organizare atentă, reguli și limite negociate și renegociate.

Acesta este spațiul împărțit de oameni, condiție care automat naște relații, poziționări, preferințe, ierarhii și este superior celui individual. El „*trebuie să fie creat de un efort uman comun, care este descris aici ca materializarea unui cămin. Deci acest spațiu este de la început un spațiu comun. Când caracterul comun este pierdut, se aprinde lupta competitivă și amară pentru spațiul personal*”. (trad.a., [170])

În urma acestei rapide treceri în revistă a diferitelor aspecte ale spațiului în relație cu omul, se poate ușor concluziona că tangențele omului cu spațiul său nu sunt unice sau unitare, ci mai degrabă sunt experiențe însușite, coroborate, suprapuse și deseori efemere, care, înțelese, au capacitatea de a genera calitate – atât a lumii trăite, cât și a lumii construite.

Există o varietate impresionantă de factori care influențează relația omului cu spațiul, de la cei psihologici, la cei fizici, construibili. Oamenii sunt diferiți, nevoia lor de spațiu este fluctuantă constant, starea de spirit este diferită de la un moment la altul, ceea ce complică și aduce profunzime în această relație creată, purtată și amintită.

Ceea ce este clar este că fiecare om are un efect asupra spațiului său, la fel cum fiecare spațiu are un efect asupra stării de spirit a utilizatorului său, o simbioză complexă caracter-spirit, mereu reinventată.

5. CORELAȚII

Pe parcursul capitolelor „Locul”, „Locuirea” și „Prezența”, au fost privite comparativ teorii din sfera arhitecturii, filozofiei, psihologiei, care, inevitabil, au determinat interacțiuni, suprapuneri, contradicții, tensiuni sau consensuri, în funcție de o serie de cuvinte cheie, care le-au ordonat tematic: **actual** (referitor la situația actuală), **om** (multitudinea rolurilor, percepțiilor și relațiilor), **natură, loc, locuire, clădirea** (atât ca obiect, cât și ca proces), **formă** și **general** (viziuni diverse). Acestea s-au constituit într-o matrice circulară, care permite o vizualizare rapidă a conexiunilor și delimitărilor, a constantelor și discrepanțelor.

În urma acestor relaționări, raportări, interferențe și proiecții, **relația om-loc-obiect** a câștigat atât context, cât și posibilități calitative și inspirație pentru noi ierarhii.

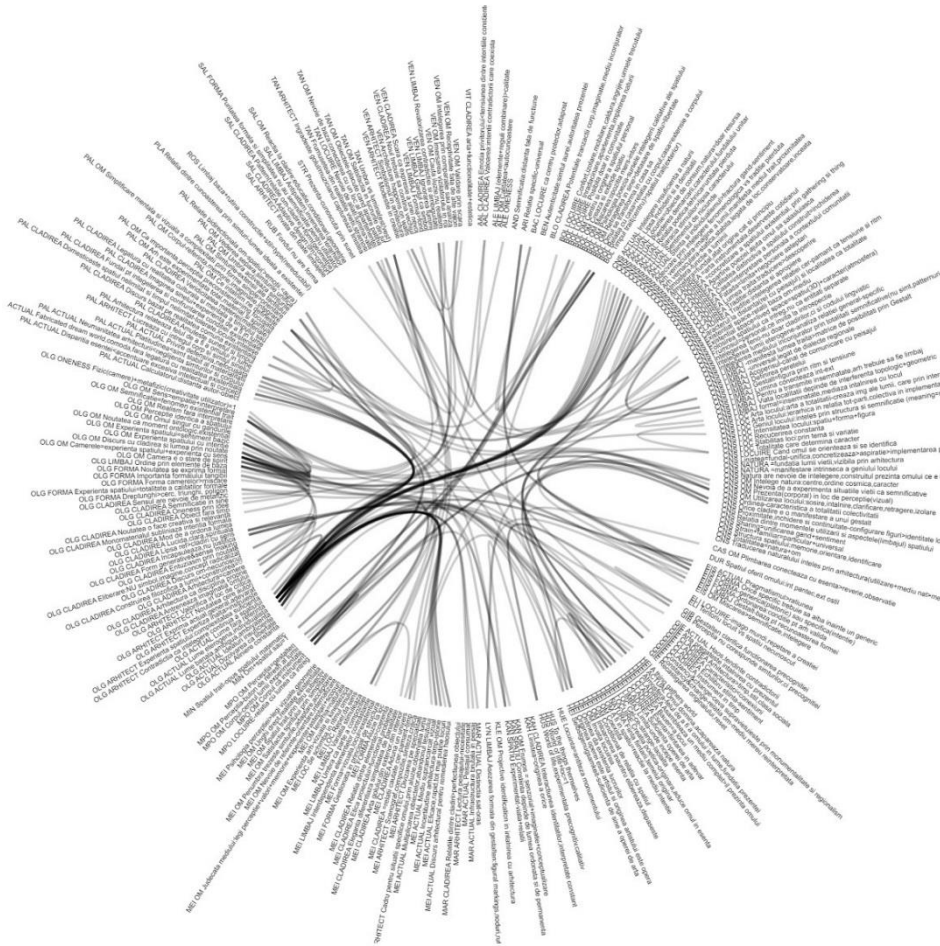

Fig. 5.1 Vizualizarea corelației teoriilor, organizate după modelul „AUTOR.TEMA idee importantă”, pe marginea tematicii om-loc-obiect

Om-loc

Acordul conform căruia omul se raportează mereu la spațiul său este unul comun. Locul nu reprezintă doar o sumă de condiții în care viața se petrece, ci manifestă și înțeles existențial, care se raportează la totalitatea umană (fizic+emoțional). Datorită omului, spațiul devine loc, iar datorită spațiului său, omul își poate găsi ancorare existențială, apartenență. Cele două noțiuni sunt interdependente, generând o simbioză în vederea împlinirii reciproce.

Omul se raportează la spațiu atât prin **corpul** său, cât și prin **mintea** sa, atât fizic, cât și emoțional și imaginativ, redefinindu-se constant în relația cu acesta.

Apropierea, sosirea, accesul, întâlnirea, clarificarea, validarea, sunt toate instanțe ale utilizării spațiului, atât fizice, cât și psihologice, prin care omul se proiectează pe sine și își cunoaște spațiul, internalizându-l. Conform Norberg Schulz, aceste momente ale utilizării sunt structurate prin memorie, orientare și identificare.

Percepția este un instrument de „cântărire” a spațiului, propriu omului, care antrenează simțurile, imaginația, corpul și mișcarea pentru a-l înțelege. Astfel, înțelegerea este considerată aici o condiție supremă a relației cu spațiul, care determină posibilități nelimitate de interacțiune calitativă între omul înțeles și spațiul înțeles.

Pe parcursul timpului, relația om-loc a avut sensurile cele mai **variate**: dacă odată corpul era în loc, altă dată corpul era loc; dacă odată instrumentul principal de „măsurare” a spațiului era corpul, altă dată acesta era dat de mintea umană. Ca o observație generală, relația interdependentă om-spațiu este mereu renegociată; spațiul aparține naturii omului și omul aparține spațiului – două condiții care vorbesc despre a fi în spațiu sau a avea spațiu.

O **primă** interacțiune identificată între cele două componente a fost cea a spațiului platonian, caracterizat de relația dintre lumea ideală a existenței și simțuri. **Aristotel** a definit spațiul închis, care conține corpul în mișcare, la care se raportează prin perechi de tipul orizontal-vertical, sus-jos etc. **Epicur** a imaginat pentru prima dată un spațiu definit de camere, corelat notiunilor de trecător-locatar, temporar-permanent, în-între, o avanpremieră a teoriilor actuale despre spațiu, care îl văd ca pe o colecție coregrafică de camere, o experiență pură prin însăși organizare și atmosferă, în care relația e mai importantă decât conceptul sau mediul înconjurător (Olgiati, Pezo von Ellrichsauen).

Filopon vorbește despre extensie spațială ca esență a spațiului, ce oferă loc corpului și extensie corporală, ce presupune loc ocupat de om în spațiu, în mod similar cu percepția lui Bollnow, conform căreia omul creează și expandează spațiu, în cadrul unei dinamici puternic relaționate de starea acestuia de spirit.

Neoplatonicii, teologii medievali, cosmologii renascentiști, fizicienii și o parte din filozofii secolului XVII reduc spațiul la caracterul său cantitativ, eliminând o parte a calității experienței prin ignorarea corpului uman.

Un moment cheie al acestei relații om-loc are loc odată cu mutarea de către **Kant** a noțiunii de spațiu în mintea umană, care aparține intuiției apriorice și relației. Spațiul devine inseparabil de subiectul uman, ca parte a aparatului cognitiv al acestuia - aparține minții și conștiinței acestuia, care la rândul ei depinde de o lume ordonată, de permanență. Corpul devine astfel instrument intim de cunoaștere și interpretare a spațiului, cale privilegiată către loc.

Atât **Husserl**, cât și **Merleau Ponty** percep mișcarea corpului ca instrument primordial în cunoașterea locului; corpul trăit, animator pentru lumea trăită, cunoaște mișcare și repaus (Husserl). Mai mult decât simplă cunoaștere, pentru Merleau Ponty

mișcarea omului este producătoare de spațiu, origine a spațiului și a posibilelor conexiuni, al cărui caracter este direct determinat de expresivitate și orientare. Corpul, instrument de reacție prin excelență în fața lumii, e un sine un spațiu experimentat, pe baza căruia pot fi înțelese toate spațiile. Dacă acestuia, ca spațiu original, îi lipsește înțelesul, nu poate fi înțeleasă lumea înconjurătoare.

Simmel remarcă poate pentru prima dată importanța relaționării interumane în cunoașterea spațiului, prin spațiul definit și cunoscut prin socializare, idei tatonate și de **Minkowski** și **Durkheim**, prin percepția spațiului în strânsă relație cu comportamentul uman. Omul e un subiect care reacționează și interacționează, deci poate fi caracterizat de voință. Acest spațiu al intenției, mai mult decât orice spațiu al văzului, este, pe lângă coordonatele sale fizice, unul al vieții, al relației cu omul. Așa cum există diferite reacții și intenții, există multiple modalități de a fi în spațiu, multiple variații ale relației cu spațiul. Omul este mereu în spațiu *cumva*.

Heidegger imprimă o calitate existențială spațiului, prin percepția acestuia ca o cale de mijloc între minte și corp, condiție esențială pentru apariția prezenței. În relație cu omul, acesta este scenă pentru revelarea Adevărului, definită de adunare și apropiere. Omul internalizează exteriorul printr-un proces dublu: spiritualizare a spațiului și spațializare a spiritului, negociate prin intermediul unor termeni ca regiune, apropiere, locuire, dechidere, adunare.

Asemeni unei prime percepții a spațiului kantian ca poziție, **Deleuze** și **Guattari** văd o relație om-spațiu me diată prin re poziționare și ocupare.

Prin opoziție cu percepțiile majoritar dependente de mișcare și poziționare, Bachelard promovează o relație intimă a locului cu omul, în care primează intensitatea experienței, reveria, imaginația - similară cu cea definită de Pallasmaa, în care spațiul e cunoscut mai complex, prin activarea tuturor simțurilor, nu doar a văzului.

Christian **Norberg Schulz** aduce împreună perspective fenomenologice, existențiale și psihologice ale spațiului în relație cu utilizatorul său, definind o relație totală între caracterul spațiului, cunoscut prin prezență și materializarea calitativă a spațiului, ca răspuns existențial.

În lumea satului **bănățean**, relația omului cu locul sau spațiul este destul de puternică, punctată des prin înșăși fala apartenenței: oamenii se simt mândri că sunt bănățeni și nu se sfiesc să afirme acest lucru. De multe ori însă, această mândrie este doar o relație cu exteriorul, o raportare la limite geografice, pentru că relația cu spațiul propriu este din ce în ce mai neînțeleasă, mai nedefinită, mai slab calitativă.

Experiențele cotidiene ale bănățeanului au devenit axate pe cantitate, ceea ce a condus la disoluția prezenței, lipsa cunoașterii sinelui, pierderea conexiunii cu mediul înconjurător, resimțite de întreaga colectivitate. Viața are loc în continuare, însă spațiul nu mai reprezintă o lume trăită, ci una privită. Mobilitatea, contactul cu diversele culturi, accesul la informație, dorința de a epata, egocentrismul, au condus la subordonarea completă a spațiului de către om și dorințele sale personale. Astăzi, omul nu mai transmite identitate locului, iar locul nu mai transmite identitate omului.

Mediatorul relației dintre om și loc este locuirea. Spațiul tradițional a invitat locuirea poetică, conectată unor structuri ascunse ochiului și opusă simplei măsurări - legată de construirea originală, autentică, care pune în relație cerul cu pământul, omul cu lumea, interioritatea cu exterioritatea, natura cu ocuparea etc.

Loc-obiect

Relația arhitecturii cu locul a fost evidențiată în timp prin trecerea în revistă a curentelor ce tratează „regionalismul”, printr-o raportare atentă la sit și context cultural local. În cea mai mare parte, acestea au preluat materialități locale, au lucrat

cu clima, orientarea și topografia specifică, pe care le-au reinterpretat și transpus fizic prin limbaj nou, dar rezervat, ordonat. Rezultatul, ușor de înțeles formal, înglobează o înțelegere și o reinterpretare bogată a esenței locului. Exemple ale acestui tip de relaționare atentă obiect-loc pot fi văzute în Europa – Alvar Aalto, Jorn Utzon în țările nordice, Coderch în Spania, Siza în Portugalia, Scarpa în Italia, van Eyck, Oud, Bakema în Olanda, . Deseori însă, acest tip de dialog universal-local este mai puternic vizibil în țările în curs de dezvoltare, cu o cultură îndepărtată de legile liniare ale stilului internațional, ca de exemplu Mexic (prin Luis Barragan), Brazilia (Oscar Niemeyer), India, Argentina, etc.

Pentru Norberg-Schulz de exemplu, o clădire în loc trebuie să aibă atribute familiare, care să exprime caracterul mediului înconjurător, matricea acestuia, precum și momentele utilizării, în relație cu omul. Prin urmare, acesta definește arta locului ca sintagmă a imaginii cu sens, care exprimă esența lucrurilor ce ne înconjoară și clarifică interacțiunea cu ele prin relația local-global: o prezentare locală a unor semnificații universale. Ea este deci o artă a totalității, compusă din figuri complete, ce pot fi înțelese în măsura în care manifestă Gestalten, reguli de organizare spațială și percepție. Felul în care aceste figuri relaționează depinde de implementarea formală a teoriilor, de însuși actul de a construi, de a exista într-un anume fel între cer și pământ (Norberg Schulz, Heidegger).

În afara acestor curente, există arhitecți contemporani care promovează arhitectura ca demers de **sine stător** (Olgiati, Pezo von Ellrichsauen), care nu e un rezultat al locului, însă chiar și aceștia admit că obiectul final ia în calcul contextul cultural, mai mult decât elementele construite din imediata apropiere.

Locul are o atmosferă proprie, care îi oferă însemnătate, îl particularizează și îl face memorabil. La rândul lor, elementele construite, prin formă, poziționare și relaționare, determină atmosfere specifice, care interacționează cu cea existentă, a locului. Locul e o lume trăită în sine, care manifestă esență, astfel că o atitudine clară față de acesta, de tipul contopire sau contrast, determină relaționări de valoare, care admit ierarhii controlate între loc și obiect. Relațiile formă-fond și țesut-obiect sunt esențiale pentru gestiunea coerentă, controlată a acestui dialog.

Tranziția dinspre teoretic către mediul vernacular se face datorită calității acestuia din urmă de a se baza pe ce e existent în loc, ce admite în mod colectiv obiectul, generând un exemplu de simbioză funcțională loc-obiect. Arhitectura vernaculară se afla la originea artei locului, ca artă a totalității, prin durată de viață raportată la utilizare, respectarea condițiilor locale, caracterul ecologic, formalul instinctiv, reprezentarea identităților și întărirea apartenenței, expresia sinceră și poetică a momentelor cotidiene. Dacă până recent mediul construit al vernacularului se baza pe local în privința metodelor și materialelor, conecta principial structuri primare ale existenței, generând caracter perceptibil și ușurință în continuitate, astăzi, în mod paradoxal, acesta este „reinventat” prin aditii neadecvate, importuri ascalare, detalii și materiale țipătoare. În cea mai mare parte, mediul rural bănățean se confruntă cu pierderea locului, prin prisma intervențiilor din ultimii zeci de ani asupra mediului construit, însă, pe alocuri, încă mai există fragmente de raportare respectuoasă la mediul natural și construit existent.

Prin înțelegerea acestui fenomen, a acțiunilor și atitudinilor care stau în spatele lui, poate apărea încrederea în profesioniști, imagini adecvate, mentalități schimbate.

Schulz consideră că scopul existențial al arhitecturii este să transforme situl, teren fără caracter, în loc, adică să descopere posibile semnificații prezente în mediul

dat. Chiar și cei care aleg să nu atribuie rolul principal locului în realizarea unui nou proiect, nu contrazic această credință.

Om-obiect

Relația dintre om și obiectul arhitectural poate fi explicată prin **percepție și locuire**. Omul percepe elementul construit prin vastitatea simțurilor sale: prin legi vizuale, prin atingere, sunet și miros, prin mișcare. Imaginea oricărui obiect arhitectural are în spate un limbaj care îl compune, care se supune legilor percepției și care poate genera echilibru, ponderi, ierarhii etc. Ochiul, camera care percepe obiectul, se poate apropia de el direct sau ocolit, drept sau sinuos, astfel că percepția poate fi statică sau dinamică.

Prin teoriile Gestalt imaginea primește ordine perceptibilă, forma asigură prezența, iar relaționarea acestora cu contextul și generarea unei prezențe cu un rol clar, atât individual, cât și colectiv, determină însemnate.

A construi înseamnă a locui, a acomoda tetrada (Heidegger), a te poziționa în funcție de axa orizontală, a percepției și interiorizării și cea verticală, a relației cer-pământ etc. și în același timp locuirea presupune materializarea unui obiect între cer și pământ, ocuparea și personalizarea acestuia. Casa este pentru om atât mediu interior, univers personal, cât și exterior, contact cu mediul înconjurător. Ea este atât locală, cât și universală, atât neschimbată, cât și parte a unei lumi care se redefiniște constant.

Obiectul construit din sfera rurală a presupus utilizare pragmatică, limitată, mână de lucru și materiale locale. Cu toate acestea, satele, generate prin repetiție, nu determină o imagine banală, ci din contră, una în care regula e clară, există variație în repetiție, iar mesajul este ușor de înțeles – o ordine perceptibilă, ce răspunde nevoilor primare ale omului, dar se orientează și în funcție de aspectele cosmice, pe care le cunoaște: puncte cardinale, rituri și mituri de ocupare și edificare, importanța centrului, semnificația zonelor de tranziție etc. și ede cele estetice, chiar dacă majoritar intuitive (forme simple, proporții, compoziții). Aceasta reducere la simplitate, la esență, este un aspect care ar fi atât de necesar de redescoperit în lumea suprasaturată vizual, dar nestructurată, de astăzi.

A învăța din mediul înconjurător, construit sau nu, prin chestionarea modului în care se uită la lucruri, reprezintă o evoluție lentă, dar rafinată pentru om. În sens invers, a lua în considerare (și) omul în grupul factorilor determinanți ai proiectului determină relații interioare și exterioare racordate utilizatorului, comunității, universului. Arhitectura e în final o ierarhie a parametrilor care o definesc, a înțelegerii complexe a locului, omului și limbajului formal.

Discuție pe marginea cuvintelor cheie

Majoritatea teoreticienilor implicați sunt de acord în privința situației mediului **actual**: o lume eterogenă, individualistă, banală, ambiguă și ambivalentă (Olgiati), caracterizată de haos și tendințe contradictorii (Giedion), în care omul domină și acaparează atât natura (Heidegger), care devine simplu peisaj consumat (Marot), cât și mediul construit. Astfel, rezultă o lume fabricată în întregime, comodă, fără legătură cu realitatea existențială (Pallasmaa). Lipsa de umanitate și platitudinea ce o caracterizează sunt datorate neglijenței simțurilor și a prezenței omului în general, unui simț slăbit al materialității, care să întrețină o relație intimă cu acesta (Pallasmaa).

Astăzi, locurile au devenit simple unelte de consum, guvernate de sentimentul de niciunde, de lipsa caracterului, a demarcării clare și a fundalului unitar (Norberg Schulz) – pauze din ce în ce mai puține într-un mediu suprasaturat vizual (von Meiss).

În ceea ce privește omul în relația cu spațiul său, perspectivele devin mai nuanțate. Dacă Venturi consideră că omul caută iluzia, prin opoziție cu realismul vieții cotidiene, Olgiati afirmă că experiența spațiului este una realistă, fără interpretare, un sentiment bazic, în care omul este singur cu gândurile sale.

Atât Heidegger, cât și Bollow sunt de acord că **omul** este determinat de relația pe care o are cu spațiul său, dar și cu semenii săi, cu care coexistă. Acesta învață să locuiască (Heidegger) și o poate face doar în cadrul unei comunități (Bollnow). Conectarea la un loc al apartenenței, al satisfacției utilizării cotidiene este o altă nevoie de bază a omului, adusă în discuție de Tanizaki, la care aderă și vestici precum Norberg Schulz, care consideră că locuirea apare când omul se orientează și se identifică. O vagă aluzie la deschiderea omului către semenii săi o face și Venturi, prin sugestia receptivității față de valorile celorlalți. Atunci când această receptivitate devine validare prin scară (Venturi), apare opusul locuirii în comunitate, competiția.

De multe ori, în percepția filozofică recentă, omul a fost perceput ca centru și origine a spațiului, care prin sine creează și extinde spațiu (Merleau-Ponty, Bollnow). Dacă uneori corpul era în loc, alteori corpul era loc – spațiul aparține naturii omului și omul aparține spațiului.

Von Meiss, Ching și Norberg Schulz observă că omul are nevoie de referințe pentru a se putea orienta și pentru a putea internaliza experiențe în spațiu, pe când Olgiati teoretizează un spațiu autonom, care trăiește prin însăși arhitectura sa (formă, succesiune, experiență), având în vedere că oamenii nu mai au astăzi idealuri și referințe comune. Automat, spațiul trăit în primul caz este unul subiectiv, iar în cel de-al doilea, obiectiv, perceput la fel de toți utilizatorii datorită expresiei sale pur arhitecturale.

Dacă pentru von Meiss **locul** este în sine un reper, care dă sens, pentru Olgiati sau Pezo von Ellrichsauen acesta este luat în calcul mai mult ca fundal cultural decât realitate fizică imediat învecinată. Deși teoria lui Olgiati este una a suficienței arhitecturii și nu e născută din loc, rezultatul ajunge să aibă o relație atent studiată cu peisajul și împrejurimile. Deși autosuficientă, aparține locului. Chiar și când nu e motorul principal al soluției, locul este un aspect important, furnizor de semnificație.

Poate cea mai amplă tratare a locului este cea făcută de Norberg Schulz, care îl percepe ca pe o totalitate intensă ce determină caracter și implică recucerire constantă.

În ceea ce privește **natura**, aceasta este temei originar (Heidegger), o fundație a lumii vieții, făcută vizibilă prin arhitectură și o manifestare intrinsecă a geniului locului (Norberg Schulz). Acesta din urmă este de părere că natura are nevoie de înțelegere, pentru ca ceea ce urmează a fi construit să prezinte omului ce a fost înțeles, aspect observat și de Marot. Natura are capacitatea de a fi organism participativ, niciodată rezultat sau omis.

Procesul de a **clădi** este în sine un mod de a ordona lumea, prin elemente de bază (Olgiati), un discurs între om și necunoscut, iar experiența spațiului se bazează pe totalitatea calităților formale, de o complexitate suficientă, dar tangibilă pentru om. Acesta se apropie de Heidegger și de von Meiss prin convingerea că obiectul construit are semnificație în sine, atrage și încapsulează un univers, și se depărtează de cei care văd obiectul construit ca pe un rezultat direct al locului, al contextului comunității, al lecturii peisajului (Norberg Schulz, Marot).

Clădirea ca limbaj este o idee prezentă în majoritatea teoriilor: aceasta trebuie să fie lucidă, clară (Olgiati), să utilizeze scara ca mijloc de expresie (Venturi), să fie simplă prin eleganță (von Meiss), să se folosească de expresivitatea materialelor (Olgiati, Pallasmaa, Tanizaki).

În procesul construirii, atât Giedion, cât și von Meiss pun accentul pe relații, considerând ca acestea aduna un univers și determină coerență. Pentru Giedion, actul edificării se bazează pe un echilibru știință-sentiment, în care conexiunile sunt mai importante decât caracteristicile individuale ale obiectelor, act care supraviețuiește timpului prin constanță și schimbare, printr-o relație om-mediul mereu interpretată. La rândul lor, Marot explică cum relațiile dintre clădiri, înțelese pe baza principiilor Gestalt, duc la perfecționarea obiectului, iar Salinger vede clădirea ca pe o fuziune formă+relații. Pentru Pallasmaa, Norberg Schulz și Heidegger, mediul construit este un discurs bazat pe realitate comună existențială, un fundal pentru înțelegerea și confruntarea condiției umane în lume.

Atât Heidegger, cât și Bollnow percep locuirea ca aducerea omului în esență: aceasta presupune înrădăcinare, apartenență, împlinirea naturii umane și este valorificată cu adevărat doar în comunitate (Bollnow). Este o relație cu lumea ca întreg, un mediator între om și loc (Merleau-Ponty, Norberg Schulz).

Dacă pentru Olgiati **forma** este principalul instrument de expresie a calității unei arhitecturi, prin intermediul căreia se definesc experiențe spațiale, se determină mișcare, se exprimă noutate și unitate, restul teoriilor o discută individual: gestionată de structură, aluzie la loc (von Meiss), superioară fondului (Venturi), generatoare de intensitate și însemnătate a locului, împreună cu spațiul și figura (Norberg Schulz).

În extremă opoziție cu Olgiati, Salinger consideră că puritatea formală și simplitatea nu au semnificație pentru utilizator.

În urma discuției în ansamblu a teoriilor, pot fi menționate o serie de atitudini, raportări și relaționări, amintite prin cuvinte cheie, care reprezintă credințe comune în ceea ce privește determinarea și apariția calității actului construit.

Ordinea este un factor structurant, sesizabil în mod facil de oricine. Mai mult decât atât, locurile și obiectele ordonate sunt percepute plăcut de utilizatori, pentru că sunt ușor de înțeles și au un caracter stabil, care oferă siguranță. Omul sesizează mult mai ușor reperele, deci caracterul ordonat al mediului înconjurător favorizează orientarea și identificarea, utilizarea optimă, cu sens. La fel, imaginile structurate, ordonate, clare, atrag în mod natural prin relevanță intențională și formală, ce originează dintr-un mediu înțeles. Atunci când ordinea, echilibrul spațiului este destructurat, omul observă imediat, iar acest aspect poate fi transpus în mod pozitiv prin utilizarea contrastului sau contradicției pentru a sublinia ordinea.

Prin relație cu ordinea, haosul este deseori o condiție evitată, mai puțin în cazul în care este vorba de un demers controlat, de tipul ordine în haos.

Simplitatea formelor pure traduce o complexitate a percepției, relațiilor sau sensului. Majoritatea autorilor teoriilor de mai sus, și a teoriilor în general, optează pentru transmiterea unor mesaje cu încărcătură cosmologică, existențială, socială, politică, prin compoziții formate din forme simple, care dialoghează brut.

Prin observarea mediului local construit, dar și din interacțiunea cu studenții în cadrul atelierului de proiectare, am sesizat că oamenii preferă formele alambicate, din teama de a nu avea o soluție „prea simplă”, „banală”, lipsită de imaginație, pe care o poate face sau avea oricine. Contrar acestei percepții, formele simple ascund o însemnătate profundă, ce a supraviețuit testului timpului și modelor

stilistice și deci sunt cele mai greu de utilizat în expresia unei idei. Acestea exprimă elegant actualul prin general și favorizează înțelegerii mesajului complet al arhitecturii din fața privitorului.

Olgiați pune accentul poate cel mai apăsător pe nevoia clădirilor de a fi exagerat de lucide, de a avea **claritate** logică – însemnătate spirituală sau metafizică, care să rezonete cu mintea și sufletul celor care o percep.

Claritatea, simplitatea și ordinea favorizează percepția unui obiect ca întreg, atât spațial, cât și ideatic (Alexander, Norberg Schulz, Olgiați): „o clădire este **unitate** dacă există o relație între camerele conținute și posibilitățile de a (te) expanda în domeniul metafizic.” (trad.a., [171])

Atât clădirea, cât și spațiul interior trebuie să stimuleze creativitatea și să instige conectarea privitorului, iar pentru ca acest lucru să se întâmple, este importantă cunoașterea psihologiei umane; momentul în care introspecția se conectează cu mediul înconjurător, apar locurile cu înțeles. Ideea proiectului, raportată la experiența și conectarea spațiului, determină existența unității, susținută din umbră de toate componentele proiectului.

Datum-ul, așa cum este definit de Ching, este un gest unificator care ține laolaltă elemente eterogene. Având în vedere că lumea în care trăim astăzi găsește din ce în ce mai puține credințe comune, găsirea unor mijloace care să rezonate cu varietatea utilizatorilor este din ce în ce mai provocatoare. În acest scop, **tatonarea datumului** ar putea aduce soluții și noi interpretări proiectului imaginat – cum faci să știi împreună, să generezi totalitate?

Localitatea, pentru a asigura stabilitatea, coeziunea și gestiunea creșterii locului, are nevoie de **temă și variație**. Tema clarifică relația cu totalitatea, iar variația se bazează pe teoriile Gestalt pentru a-și păstra identitatea, în ciuda schimbării vizibile. De asemenea, **tensiunea** este un fenomen inerent oricărui act creativ, o dimensiune a ceea ce este construit, ce poate imprima caracter. Aceasta este exprimată în relația cer-pământ și este aplicabilă atât mediului natural, cât și celui construit, determinând relații cu existentul.

Tensiunea dintre intențiile conștiente și preferințele inconștiente a reprezentat o temă importantă și pentru Aalto, care a deschis discuția rolului **dihotomiilor**, a **contradicțiilor** și **opozițiilor**, în apariția calității: „o operă de arhitectură e măreață tocmai datorită intențiilor și aluziilor opuse și contradictorii pe care reușește să le fuzioneze. O tensiune între intenții conștiente și atracții inconștiente este necesară pentru ca opera să deschidă participarea emoțională a observatorului. În orice caz, trebuie atinsă o soluționare simultană a opozițiilor” (trad.a., [172]). Acestea intrigă, stimulează creativ prin alăturări abstracte, precum prezentul și absentul, apropiatul și distantul, simțitul și imaginatul, sau chiar caracteristici fizice ale spațiilor: înalt-scund, mic-mare, texturat-lis etc. – un du-te vino constant al minții omului, antrenate de posibilitățile imaginației și încercările repetate de conceptualizare.

Arhitectura este mai mult o manifestare a unor **relații** decât un concept, în cadrul căreia **aluzia** este mereu prezentă. Prin simpla ei prezență, aceasta poate face trimitere la locație, climă, cultură, societate, individ sau colectiv prin reinterpretare și abstractizare, procedee ce oferă complexitate psihologică procesului spațial. Așa cum aluzia transmite un mesaj, la fel și **treccrea vremii**, tratată ca o așteptare anticipată, poate iniția un dialog calitativ trecut-prezent-viitor. Ca un element să devină, e nevoie de **răbdare**, aspect cu care timpul prezent, dinamic și neobosit, este zgârcit.

Paralela între obiectele marcate de trecerea timpului și cele noi poate fi privită prin contrastul orient-occident, prin teoriile lui Tanizaki și Olgiati – semnele vizibile, apreciate, ale trecutului (culori estompate, mono-culoare) versus nouitatea, care asigură relevanța obiectului (**noul ca principiu structurant**).

Patina trecerii timpului aduce în discuție și materialitatea, care imprimă veridicitate materiei și povestește despre vârstă și utilizare umană. Clădirile de astăzi nu mai emană această veridicitate, ceea ce duce la lipsa stimulilor din mediul construit, la o lume din ce în ce mai plată.

Tot în cadrul culturii japoneze este subliniată importanța luminii, considerată cel mai puternic aliat în procesul locuirii. **Relația lumină-umbră**, preferința și căutarea umbrei, precum și lumina materializată sunt teme tratate prin arhitectura din acest mediu, ca expresie directă a tradiției, a relației vechi-nou. Umbra activează simțurile, ambiguizează adâncimea și distanța, și invită vederea periferică (inconștientă) și fantezia tactilă (Tanizaki, Pallasmaa), în timp ce lumina puternică omogenizează și disipă simțul de a fi în spațiu (omogenitatea spațiului ca și constrângere a lui Pallasmaa versus omogenitatea materialului ca gest unificator al lui Olgiati).

Arhitectura nu e un artefact izolat, ea antrenează percepția și oferă orizont înțelegerii lumii – o interacțiune care întărește simțul realității al omului. Spațiile mono sau multisenzoriale care invită o **polifonie a simțurilor** redefinesc limite și raportări și antrenează constant omul, conectându-l cu locul. De exemplu, spațiul pădurii are caracter liniștitor prin conectare, în ciuda lipsei reperelor și posibilităților de orientare. De multe ori, această **liniște** devine însuși țelul arhitecturii – palpabilul amuțit în materie, spațiu și lumină, o experiență fundamentală în care timpul și spațiul fuzionează, iar atenția este direcționată spre singurătate, spre omul cu gândurile sale. Ca fundal, liniștea unifică și concretizează un întreg, ceea ce o face o aspirație secretă a arhitecturii calitative (Kahn).

Discuția tot mai prezentă în ultimele decenii despre aceste aspecte sensibile a dus la reimaginarea arhitecturii în relație cu intelectul – o experiență totală a spațiului, locului și semnificației, prin antrenarea curiozității și imaginației utilizatorului, care se definește prin gradații, reflexii, juxtapuneri, densități, senzații. **O nouă sensibilitate**, superioară purei experiențe perceptive: „operele de artă se adresează intelectului și capacităților de conceptualizare, în loc să vizeze simțurile și răspunsurile corporale” (trad.a., [173]).

Prin cuvinte cheie, teoriile discută comparativ relația om-loc-formă și aduc în față în acest proces principii valoroase, ce presupun sau au ca țintă înțelegerea: înțelegerea locului, înțelegerea omului, înțelegerea obiectului arhitectural și a formei acestuia, și, mai important, înțelegerea relațiilor complexe ce pot apărea între acestea. Implementarea acestora poate avea ca rezultat o ordonare a locului, o apartenență mai pronunțată, o conștientizare fundamentată a ceea ce este valoros, o recuperare graduală a locului – un test ce merită aplicat lumii actuale.

La final, principiile care pot fi extrase din această discuție comparativă reprezintă puncte de plecare pentru individ, profesionist sau nu, pentru cunoașterea personală, evoluție și gestionarea cu responsabilitate a mediului construit; acestea nu sunt adevăruri universale, ci coduri cu nuanțe și posibilități.

Banatul este un mediu propice pentru trimiterile practice în discuția comparativă a acestor teorii, deoarece acestea pot elucida atitudinile și gesturile din spatele deteriorării acestuia și pot în același timp să inspire posibilități diverse de adecvare a noului. Situația din Banat este un loc perfect pentru testarea acestor teorii,

în lipsa unor reguli clare de urbanism, a deschiderii față de însușirea ghidurilor și punerea lor în aplicare, a înțelegerii importanței acțiunilor individuale în comunitate.

Ca o concluzie firească a acestei discuții, arhitectura ar trebui să țină cont de: funcțiune, confort, experiență, să reprezinte un mediator existențial, să concretizeze o tensiune, să incite imaginația și emoția, să asigure o scenografie pentru mișcare și să asigure orientare, să definească un spațiu trăit, să antreneze percepția, memoria și imaginația, să materializeze idei ale unei vieți ideale, să amintească și să reinventeze utilizatorul, să împace sinea cu lumea, să sintetizeze atitudini universale în loc etc. O soluție care să le bifeze pe toate nu e o opțiune; aceste caracteristici sunt rezultatul unei înțelegeri și ale unei interpretări proprii ale **relației om-loc-obiect**, în cadrul căreia arhitectul generează prin dependențe și relații propriile ierarhii ale clădirii cu sens.

Imaginea fizică, făcută posibilă de arhitectură, este o sumă complexă a mai multor factori – culturali, sociali, locali, administrativi, etnici, personali – înțeleși și transpuși printr-o lume în lume. Pentru a putea gestiona această complexitate, imaginea are nevoie de structuri pe care să se bazeze, care să asigure un minim **limbaj comun**, pe baza căruia variația să poată oferi instanțe calitative distincte.

Teoriile Gestalt au stabilit reguli ale vederii, care, odată cunoscute, pot participa activ în procesul de definire a formei noi, care oferă însemnătate obiectului construit și mediază întâlnirea cu locul.

Asa cum menționăm și în capitolul Atmosfera, rafinamentul spațiului este susținut printr-o **atmosferă** specifică, creată de toate elementele care definesc spațiul respectiv. Spațiul de acest tip are o identitate clară și devine ușor de interiorizat de către utilizatorii săi direcți și indirecti.

6. NUCLEUL VGB, BANATUL MONTAN

6.1. Fundalul

6.1.1. Umanizarea și ocuparea teritoriului

Zona, neumblată și sălbatică, a devenit populată începând cu anul 1720, când la **Văliug** au ajuns familii de români din Oltenia, care se presupune că au fugit de impozitele mari impuse de domnia fanariotă. [174] În continuare, Văliugul a atras deopotrivă coloniști români, austrieci, germani (1793), cehi și slovaci (1807) care au conviețuit și au determinat spiritul deschis al zonei: preot român, medic ceh, forță de muncă pentru tăierea lemnului, necesar în procesul de producție a cărbunelui în fabricile din Reșița: „românii din Văliug sunt olteni, iar când s-au stabilizat, au venit austriecii pentru lucrul în pădure, pentru uzinele de la Reșița” [175].

Odată cu înființarea uzinei din Reșița în 1771, zona a devenit din ce în ce mai defrișată, făcând loc extinderii comunei prin noi coloniști, români sau de alte naționalități.

Wolfsberg+Weidenthal

În jurul anului 1828, în zonă au fost aduși germani și austrieci din regiunea Klattau (Klatovy), Boemia de Sud, care sub denumirea comună de pemi au colonizat Gărâna, Brebu Nou, Sadova Veche, Wolfwiese și Lindenfeld – implanturi târzii, unele dintre ultimele colonizări din Banatul Montan. Astfel, deși prezintă aspecte individuale importante, ce vor fi luate în considerare ulterior, Gărâna și Brebu Nou pot fi percepute ca pereche în cadrul nucleului observat, prin componenta culturală, prin parcursul similar în timp și influența asupra vieții locuitorilor săi, diverși etnic.

Deși zona care i-a acomodat este una **vitregă** în ceea ce privește condițiile de trai, cele 67 de familii din Gărâna și 72 din Brebu Nou s-au adaptat inițial datorită faptului că proveneau din zonele muntoase similare ale Tirolului sau Alpilor germani.

După aproximativ 5 ani, populația din zonă a început să se **disipe** prin țară, ca urmare a condițiilor grele de viață și de muncă: resurse și posibilități limitate, accesibilitate precară. Munca grea constă în principal în tăierea lemnului, însă coloniștii practicau și agricultura, iar familiile lor erau neobosite pe parcursul unei zile: femeile lucrau în gospodărie la sapă și la coasă, pregăteau alimente pe care le vindeau la Reșița, pregăteau copiii pentru școală etc. De demult există mărturii despre ordinea și curățenia gospodăriilor, atât la interior, cât și la nivel de imagine exterioară. Natura gospodară a pemilor a imprimat caracter zonei și a făcut ca localitățile să existe, să se dezvolte și să atragă, în plus față de necesitățile impuse de regim. După încă 2 ani, o parte s-a întors pentru a reanima locul și împrejurimile sale.

Un moment marcant pentru dinamica zonei a fost reprezentat de construirea **drumului** dintre Văliug și Gărâna în 1855, un prim pas înspre conectivitate și contact extins, o ieșire dintr-un univers claustrat. După acest moment, au fost făcute noi colonizări în Văliug, de către societatea austro-ungară de căi ferate: 40 de familii germane din Carintia și Friaul (Friuli), grupuri care și-au ridicat propria biserică, biserica catolică de piatră cu ferestre din PVC de astăzi. Se poate afirma fără dubii că

în acea perioadă localitatea era în plină prosperitate, promovând coabitarea și în același timp specificitatea fiecărei culturi.

Un alt moment marcant pentru istoria și caracterul zonei este în preajma anului 1900, când locuitorii gospodari ai zonei au început să își pună la dispoziție locuința, sau doar o parte din ea, pentru **cazare** ocazională, practică care a supraviețuit și s-a amplificat până astăzi, ducând la valorificarea zonei. Acest moment a marcat începutul tranziției spre turism, de la muncă fizică brută, individuală, la muncă stratificată și deschidere către societate și exterior. Cu toate acestea, până la Primul Razboi Mondial, nu a existat turism organizat pe Semenice sau în apropiere – platoul era utilizat doar de ciobani și oi sau pentru fânul cosit.

După 1911, s-au înființat în zonă cercurile recreative Prietenii naturii, care se concentrau însă la momentul respectiv pe excursii în zona Dunării sau a Munților Retezat, mai spectaculoși [174]. După 1920, preotul catolic Paul Fulda și profesorul de matematică Bruno Windhager, ambii din zonă, au început să îndrume tinerii, dar și muncitorii din zonă spre drumeții pe Semenice, înființând o organizație de cercetași și un adăpost pe culme. În continuare, prin asocierea cu „*birtașul Jakob Weinfurter din Gărâna*” [176], au început să valorifice potențialul turistic al zonei prin promovarea sporturilor de iarnă. Începând cu 1930, oamenii au început să descopere localitățile montane mai mici din zonă, ascunse până atunci, prin drumeții organizate, ca de exemplu pe ruta Oravița-Semenice.

Zona este marcată de o **mişcare** constantă a populației, un du-te vino constant ajuns emblematic pentru diversitate și multiculturalitate. Astăzi, acesta este perceput în mod pozitiv, ca un modelator în timp și atractor al zonei. Cele câteva sute de pemi instalate în zonă de către administrația habsburgică s-au transformat în timp în câteva mii, ca apoi să dispară aproape complet, ca rezultat al războiului, deportării, migrației. În istoria recentă, rudele acestora au reluat contactul cu zona, prin vizite repetate, contacte și investiții locale. Sărbătoarea Kirchweih (chirvai) încă animă locul în octombrie, cu port popular și tradiții specifice: slujba religioasă, luarea pomului, împodobirea pomului, plimbarea pomului prin sat până în fața primăriei etc.

În această ecuație, merită amintit și **Lindenfeld**, câmpul cu tei, satul complet depopulat din apropiere, care aparține de comuna Buchin, devenit interesant pentru istoria, inaccesibilitatea și atmosfera sa. Comparabil cu celelalte din zonă, acesta a devenit cunoscut abia după depopulare, aspect care, deși dramatic, i-a oferit particularitate, caracter: „*satul părăsit de lângă Gărâna*”, „*satul fantomă*”.

Acesta a fost înființat de pemi odată cu Gărâna și Brebu Nou în 1827-1828, a atins un maxim de populație în 1920 (aproximativ 300 de locuitori de etnie germană), iar din anul 1998 a devenit nelocuit, ca urmare a dispariției singurului său locuitor, Paul Schwirzenbeck. [177]

Pemii din *Lindenfeld* se ocupau cu creșterea animalelor, pomicultura, apicultura, cultivarea cartofului și exploatarea lemnului pentru furnalele de la Reșița, ocupație primordială, specifică întregii zone colonizate din apropiere. Prin urmare, aceștia au devenit renumiți pentru produsele lor (lapte, smântână, brânza dulce, miere, cartofi dulci), pe care le vindeau la Caransebeș.

Deși în vremuri trecute beneficia de școală, biserică, instalație de apă și canalizare, magazin, astăzi martori ai acestei așezări au rămas doar biserica și câteva case în curs de degradare, plantațiile de meri și tei. Motivele depopulării au apărut începând cu anii 80, când, la fel ca în zonă, natalitatea a scăzut, populația a rămas îmbătrânită, s-a mutat în orașele mai mari din zonă (Caransebeș, Gărâna [178], Sadova Veche) [179] sau a emigrat. Imaginea rezultată este una apăsătoare, în

același timp atractor pentru turiști: străzi pustii, case dărâmate parțial, biserica cu uși deschise și tavanul cazut, liniștea.

Fig. 6.1 *Lindenfeld* – tranziție în timp; 1 – dată necunoscută, sursă: Facebook: Caransebeș European, colecția prof. Cornel Hamat; 2 – satul în 1990, sursă: Prin Banat; 3: satul în 2019, sursă: Claudia Tănăsescu

Drumul către sat, parțial vinovat pentru situația actuală, a fost recent amenajat de către primărie, și, în consecință, au apărut câteva tentative de construcții noi. Această nouă reconectare cu satul a deschis însă accesul celor care doresc îl revitalizeze, după scopuri și preferințe proprii, fără a lua în calcul caracterul zonei sau atmosfera specifică: „*Neamțul Fred (n.r. Manfred Wili, originar din Lindenfeld) vrea să își facă casă de vacanță. Nu am auzit să vorbească românește. Iar vila aceea frumoasă, de la intrare, este a altcuiva. Îl cheamă Iancu și e din de aici din Caransebeș. A băgat mulți bani. A cumpărat casa și terenul direct de la nemți*” – A. C., deocamdată singura locuitoare a satului, care vine aici doar când își paște oile [180].

„*În urmă cu patru ani am avut cam o sută de cereri de concesiune de teren. Este o zonă cu potențial turistic foarte mare. Acum că am făcut drumul o să fie și mai interesant. Nemții care vor să revină să își redobândească terenurile trebuie să aibă dublă cetățenie. Dacă cineva dorește să cumpere, trebuie să găsească foștii proprietari din Germania*”, Gh. C., primarul comunei Buchin. [180]

Fig. 6.2 Inserții noi în *Lindenfeld*, încercări de „revitalizare”, sursă: Prin Banat, 2014

Deși Văliugul a fost primul fondat în zonă, cu aproape 100 de ani înaintea celorlalte așezări, și a beneficiat de o conexiune mai bună cu lumea mai dezvoltată din jur, fenomenele angrenate în comunitățile din Gărâna și Brebu au fost cele care au deschis subiectul tranziției controlate a valorii, cu efecte vizibile în imaginea mediului construit de astăzi.

Încă de la începuturile exodului de populație din anii 80, zona a răspuns punctual și variat. Au apărut fenomene și conexiuni noi, locuitori noi de tip temporar, activități variate, care și-au lăsat amprenta în mod diferit asupra celor 4 localități: Văliugul a devenit un satelit pentru Reșița și un atractor pentru tinerii din orașele învecinate, Gărâna s-a reinventat ca pol cultural, experimental, Brebu găzduiește relaxare și activități în natură, iar Lindenfeld atrage turiști pasionați de drumeții sau ciclism, care să îi descopere caracterul misterios.

Astăzi, casele aparțin preponderent oamenilor din orașele învecinate, care vin aici în vacanțe, unei mici comunități intelectuale permanente care a investit în servicii și unui și mai mic număr de nemți, care și-au păstrat sau re-achiziționat proprietățile în timp, pe care le vizitează anual – o anume pătură socială, care apreciază locuirea și caută refugiu, escapadă. Această rețea socială bazată pe redefinirea unei comunități prezintă o metodă rafinată de a lua în posesie locul și de a-i gestiona controlat imaginea în timp.

6.1.2. Structura locului

Mediul natural

Localitățile care compun nucleul în discuție sunt situate într-una dintre cele mai complexe zone din Banat din punct de vedere al reliefului, o arie care șerpuieste la poalele Munților Semenic, definită de păduri dese, prezența marcantă a apei și perspective vizuale dinamice – o zonă colinar-montană spectaculoasă, cu văi, peșteri și peisaje bogate. Inițial implantate în peisaj natural virgin, toate cele 3 localități și-

au creat posibilitatea de a se extinde prin defrisări succesive, printr-o intervenție tot mai vizibilă în mediul înconjurător.

Traseul prin peisaj este unul scenografic, definit tranșant de drumul care leagă cele 3 localități; pe parcursul său și în imediata apropiere, există puncte importante care marchează caracterul zonei, precum: lacurile Gozna, Breazova și 3 Ape, muntele Semenic, punctul de belvedere asupra Văliugului. Acesta comportă inflexiuni mai strânse sau mai lejere și determină un traseu sinuos, o mișcare dinamică care antrenează în mod constant simțurile. Astfel, peisajul nu este niciodată plictisitor în relație cu drumul: alternanța pădure-luminiș, texturat-netexturat, sus-jos, vizibil-ascuns, luminos-umbrit.

Din punct de vedere peisager, **Văliugul** este așezat într-o vale, la aproximativ 600m altitudine, la baza munților Semenic, pe malul Bârzavei, între 2 lacuri de acumulare, ceea ce delimitează și conferă specificitate așezării. Dacă lacul Gozna este bordat de clădiri și pontoane și freamătă de prezență umană, lacul Breazova, primul lac de acumulare din sud-estul Europei, aparține naturii și trebuie căutat, descoperit.

Gărâna este localizată la poalele muntelui Semenic, pe coama ascendentă a unui deal, la circa 1000m înălțime, fiind delimitată de doi afluenți ai râului Brebu. Poziția mai înaltă permite o relație panoramică, 360 de grade, cu peisajul. În mod similar, **Lindenfeld** era situat pe coama unui deal, în relație totală cu peisajul.

Brebu Nou se găsește în Munții Semenicului, pe valea râului Brebu, în proximitatea lacului 3 Ape. Fiind așezat la o altitudine de 887m, pe un teren vălurit, dezvoltă relații dinamice cu peisajul – uneori ascuns, alteori fundal parțial sau, din contră, vizibil total prin deschideri panoramice.

Fig. 6.3 Localizarea așezării și relația cu peisajul; 1 – Văliug, vale; 2 – Gărâna, coamnă; 3 – Brebu Nou, vălurit; 4 – Lindenfeld, coamnă

O vale, o coamnă și un teren înalt și vălurit – trei localizări în dialoguri diferite cu peisajul, care oferă variație, imersare în natural prin perspective dinamice ce incită exporarea. Dintre cele trei, locația Gărânei este una privilegiată, ceea ce validează poziția interbelică a acesteia ca principal motor al turismului din zonă.

Relația cu natura imediat apropiată este definitorie pentru caracterul așezării, creând repere: Văliug - lacurile, dealul pe care se schiază, Gărâna - panorama, Brebu - lacul și disiparea în peisaj. Mai mult decât atât, natura terenului este o particularitate importantă a așezării, ce oferă identitate și caracter memorabil: dacă la Văliug relieful urcă dinspre mediul construit și percepția se focusează spre sat, la Gărâna percepția este duală, întâi de jos în sus, focalizată pe sat, iar apoi panoramică, spre peisaj. În cazul localității Brebu Nou, terenul definește percepții mixte, oscilând între sat și peisaj.

Accesul și relația cu drumul

Atunci când natura e majoritară și determină fundalul, ies în evidență elementele inserate în acest univers-fond, precum așezările și legăturile, căile dintre ele - în acest caz drumul principal ce leagă Reșița de Slatina-Timiș, față de care fiecare dintre aceste localități se articulează diferit.

Fig. 6.4 Relația localităților cu drumul principal și particularitățile bifurcațiilor

Dacă la Văliug accesul în sat se realizează la aceeași cotă a drumului principal tangent, Gărâna și Brebu Nou sunt accesate printr-o bifurcație în pantă din același drum, ce urcă în curbă coasta dealului, ascunzând lumea construită de privirea celui care tranzitează zona.

Astfel, accesul în Văliug nu poate fi evitat, făcând parte din drumul principal care tranzitează localitatea, pe când la Gărâna și Brebu percepția așezării este de jos în sus, ascunsă și filtrată, descoperită gradual pe măsură ce urci în curbă, pe singura

cale de acces. Inițial, toate cele 3 sate aveau acces direct din drumul principal, curbele fiind realizate mai recent, pentru a permite urcarea mașinilor. [181]

La Gărâna și Brebu accesele, bifurcații din drumul principal, pot fi ratate cu ușurință datorită dinamicii mișcării și a înțepării minimale: „drumul urcă într-o spirală aproape fantastică, brăzdat la stânga și la dreapta de trunchiuri suple și umede, învăluite în lumina verzuie a verii. [...] Regăsesc locul la fel de risipit, de tăcut, de singuratic ca întotdeauna. Intrarea în sat e puțin spectaculoasă, câteva case ascunse după brazi, ca și cum oamenilor de aici le-ar fi teamă de străini.” [182]

Mai mult decât atât, drumul dialoghează fizic cu amprenta fiecărei așezări în plan: în cazul Văliugului, drumul împarte satul în 2 zone, una liniștită și una animată; în cazul Gărânei și Brebu Nou, așezarea e articulată drumului printr-o curbă în pantă abruptă, ce devine mai domoală către centrul satului (Gărâna) sau alternează dinamic sus-jos (Brebu Nou). Faptul că drumul care traversează satul este asfaltat doar până într-un anumit punct determină o ruptură, o ierarhizare între o zonă mai accesibilă și una mai ascunsă.

Între Văliug și Gărâna apare o singură ramificație importantă, cea care duce spre Platoul Semenic.

Fig. 6.5 Accesul în localitate în raport cu drumul principal. Animarea bifurcației.
1 – Văliug, mic sens giratoriu, magazin comercial și funcțiuni diverse; 2, 3 – Gărâna și Brebu Nou, funcțiunea care marchează bifurcația; sursa: fotografiile proprii

În punctele de inflexiune, respectiv bifurcație, apar funcțiuni comerciale care marchează locul, de la mici magazine alimentare (Gărâna, Brebu) la un adevărat nucleu comercial (Văliug). Dacă „La Maria” de la Gărâna și omologul său din Brebu definesc un loc, o oprire într-un buzunar de la baza dealului, de unde omul se poate orienta, în cazul Văliugului cumulul de astfel de funcțiuni în inflexiunea drumului determină o schimbare de ierarhii și chiar translatarea centrului satului.

Deși din punct de vedere estetic sunt irelevante, micile construcții de la Gărâna și Brebu au un rol important de pauză, articulație, semnal pe parcursul mișcării la scară mare a zonei. Ele sunt mereu vii și anunță lumea trăită din spatele dealului.

Fig. 6.6 Drumul Reșița – Slatina Timiș, conexiunea principală a zonei cu orașele din jur. Inflexiuni, texturi, repere; sursa: fotografii proprii

Drumul care leagă localitățile de Reșița și, mai nou, de Slatina-Timiș, dar și localitățile între ele, reprezintă principala linie care șerpuieste prin peisaj; aceasta asigură accesul în zonă și determină de-a lungul ei o relație dinamică cu peisajul, prin relații sus-jos, ritmuri stânga-dreapta, priviri panoramice. Prin acest drum șerpuitor, ce unduiește pe dealuri, privitorul este mereu angrenat într-un duet cu împrejurimile: peisaj virgin, păduri, repetiție, textură, imagini adânc întipărite în conștiința locuitorilor și turiștilor deopotrivă.

Fig. 6.7 Relații dinamice de pe parcursul drumului principal și prezența marcantă a apei; stânga - lacul Gozna, mijloc - perspectivă descendentă dinspre Crivaia spre Văliug, dreapta - perspectivă aeriană asupra Văliugului, de pe drumul spre Gărâna; sursa: fotografii proprii

Mediul construit

Datorită structurii naturii din jur și a drumului de acces care șerpuiește prin peisaj, se definesc multiple percepții dinamice ale mediului construit, de la scară mare la scară mică: satul privit ca entitate, din exterior, ca figura pe fond, satul privit din punctul de acces, de jos în sus, satul privit la pas, din interior – case de o parte și de alta a drumului, ce lasă loc din când în când peisajului.

La fel ca în cazul peisajului, tot drumul este cel care ritmează percepția – de la depărtare, primele percepute sunt acoperișurile caselor, așezate într-o rețea profilată în peisaj. Apoi, casele, unități formale repetitive, se desfășoară de o parte și de alta a drumului ce urmează îndeaproape topografia, prin variație în cadrul regulii.

Structura urbană

Dacă în Banat există în general mai multe atitudini și raportări când vine vorba despre sistematizare - edificare nouă totală, parțială, restructurări și grupări de așezări, în cadrul nucleului studiat toate cele trei (*patru*) așezări au apărut spontan, de la zero, pentru a asigura forța de muncă locală.

Fig. 6.8 Structura urbană a componentelor nucleului: relația cu drumul principal, densitatea mediului construit (pozitiv/negativ), relația cu pădurea, poziția cimitirului

În cazul **Văliugului**, structura urbană este liniară, simplă, regulată, cu câteva ramificații și dubluri ale direcției principale care urmărește drumul și râul Bârzava. Aceasta s-a dezvoltat în timp către extremități, ca urmare a profilului limitativ al terenului, și de-a lungul drumului principal, prin ramificații.

Deși din punct de vedere **planimetric** localitatea se desfășoară fluid în lungul unei axe principale, aceasta este separată în două zone de schimbarea de direcție a drumului principal care deserveste zona. Astfel, partea dinspre lacul Breazova este una de capăt, în care drumul se înfundă, ceea ce determină un caracter ascuns, iar

cea dinspre lacul Gozna este mai publică, mai vie, mai circulată. Liniaritatea construită a satului nu se suprapune cu liniaritatea experienței mediului construit – datorită dispunerii drumului principal în relație cu planimetria satului, devine principală bucata de sat anexată acestuia, pe când partea din nord devine secundară, primind rol de bifurcație. În plus, caracterul liniei care suportă circulația se schimbă în cadrul localității – de la drept pe porțiunea de mijloc, la sinuos către extremități, anunțând accesul, respectiv ieșirea.

În partea superioară există o serie de **ramificații** principale și secundare care se înfundă, precum și o dublare a liniarității în zona centrală a Primăriei, parcului și bisericii catolice – o singură zonă ciclică. Partea inferioară produce o triplare a axei drumului, până aproape de rețea, care se supune însă naturii organice în plan a râului care o delimitează.

Dacă în general bifurcațiile apar pentru a deservi zone de locuit, în partea sudică apare o direcție secundară care face legătura cu Crivaia și care deservește întreaga zonă de activități: pensiunile de pe malul lacului, pontonul, pârtia.

Din punct de vedere spațial, **centrul** satului ar fi situat în zona bisericii și a funcțiilor administrative; din punct de vedere funcțional însă, acesta s-a mutat în zona inflexiunii drumului principal, la intrarea în sat, unde te „primește” zona comercială a satului, noul pol important.

Fig. 6.9 Centrul determinat (stânga, marcat de funcțiuni importante, precum biserica ortodoxă și primăria) și centrul trăit (zona bisericii catolice, cu teren de sport, zona bifurcației de la intrarea în sat și zona pontonului și a pârtiei); sursa: Google Maps

Dinamica localității și interesele localnicilor s-au schimbat, astfel că zona bisericii ortodoxe nu mai reprezintă un centru – aceasta este dispusă pe parcursul liniei drumului, fără a determina un loc vizibil. În zona bisericii catolice și a primăriei există un parc și un teren de sport, ceea ce încearcă să determine un loc trăit, însă care nu poate concura cu cel comercial, (mult mai) des căutat.

În ceea ce privește **imaginea** mediului construit, Văliugul operează majoritar cu latura lungă a casei în front, generând ritm prin densitate sau rarefiere, prin proximitate: casele sunt fie lipite și generează front continuu pe alocuri, fie determină pași plin-gol. Rareori apar și case dispuse perpendicular pe linia drumului, care generează zone de respiro și textură în cadrul regulii observate anterior.

Zonele de capăt, și în special cea din partea nordică, au devenit zone experimentale, ieșite de sub controlul grupului. Aici, frontul se rarefiază și casele ajung obiecte – aici, fiecare proprietar simte libertate absolută și o exprimă după propriile reguli.

Planimetria **Gărânei** este liniară, compactă, cu un număr minimal de ramificații scurte, care deservesc zone de locuit, dintre care una a devenit recent mai importantă, deoarece deservește pârtia de schi nou apărută: „*Gărâna, satul acesta de-o uliță, cu două mici „scăpări”, una spre cimitirul vesel, alta spre casa tâmplarului*” [183]

Evoluția în timp a planimetriei s-a realizat în concordanță cu relieful în care s-a implantat, liniar, simplu, dinspre centrul marcat de biserică către extremități. Dacă la Văliug linia este deschisă la un capăt și închisă la celălalt, la Gărâna linia se închide în partea opusă drumului într-o pensiune.

Intersecția direcțiilor secundare cu circulația principală oferă momente de-a lungul acesteia, ritmează și determină opriri, necesită decizii. Cel mai important moment de acest tip este răscrucea, devenită emblemă a localității, generator și motor al fenomenelor locale.

Sistemul **parcelării** urmarește logica simplă și clară a liniarității aplicate crestei dealului, organizându-se sub forma unor pachete compacte, articulate în inflexiunile drumului. Loturile coboară stânga-dreapta pe laturile culmii, sunt înguste și lungi, cu o proporție aproximativă de 1:10, fiind definite de cele 2 componente prezente în mod obișnuit în zonă: curtea și grădina. În zonele de bifurcație, unde se întâlnesc circulații secundare cu cea principală, apar parcele de forme rezultate, precum cea din exemplul numărul 5, pe care se află Pensiunea Sus în Sat (Anexa 2.5).

De-a lungul străzii principale, casele sunt dispuse pe o pantă ce mediază o diferență de nivel de 300m (800m la intrarea în sat, 1100m la limita de sus a localității).

Centrul Gărânei nu mai este perceptibil – el nu mai e reprezentat de poziția bisericii, unde acum s-a definit poate cea mai dezorganizată imagine a mediului construit, prin clădiri ascalare, al căror dialog are de suferit prin proximitate. Având în vedere că nu este suficient definit nici un alt loc pentru a putea fi considerat centru, se poate concluziona că Gărâna nu are centru, sau este ea în sine un centru.

În cele mai multe cazuri, **casa** este amplasată cu fațada lungă în front sau perpendicular pe stradă, dublată sau nu de casa bătrânească, dispuneri ce determină un front majoritar continuu, longitudinal-transversal. Această organizare ritmează limita construită în special prin „relieful” definit la partea superioară, o combinație de forme statice (fațada) și dinamice (secțiunea în care se văd pantele acoperișului). La această imagine contribuie și natura terenului, care aduce un plus de textură limitei prin relația jucată a două case alăturate.

Prin poziția sa în front pe lot, casa devine un filtru între lumea exterioară și curtea privată. Publicul și privatul sunt despărțite de un perete – o limită subțire, dar tranșantă, în care accentul cade pe felul în care e perforată, pe vid.

La exterior, fiecare casă lucrează pe 3 registre: soclul, cu rolul de a articula casa cu terenul, câmpul fațadei (zona ferestrelor) și acoperișul, care, pe lângă rolul funcțional, realizează articulația cu cerul, cu marea masă de deasupra. Acoperișurile, prin repetiție formală și similitudinea materialului, organizează casele în peisaj într-un mod anume, definind un spațiu comun între cer și pământ.

Fațada, elementul longitudinal repetitiv, generează suplimentar ritm prin numărul, dimensiunile și alternanța ferestrelor: 3 sau 4 ferestre la stradă și poarta în câmp sau în articulația dintre 2 case.

Astfel, mediul construit este asamblat prin repetiție, prin variație în cadrul unei reguli, cu operații simple, rezervate formal, care au generat o unitate vizuală neclintită până astăzi. Casele din Gărâna sunt simple, îngrijite, cu fațadele vopsite în alb și verde, cu mușcate în geam vara sau borcane cu castraveți iarna.

Brebu Nou este amplasat într-un punct înalt din zonă, într-o relație mai puțin clară cu relieful decât Gărâna sau Văliug. Localitatea a crescut dinspre o zonă rectangulară spre peisaj pe 3 direcții liniare, rotite față de aria inițială.

Deși la nivel planimetric desenul implantat este rigid în relație cu peisajul, la nivelul ochiului elementele construite sunt disipate pe teren, determinând o relație alternantă de tipul formă-fond cu peisajul.

Astfel, planimetria Brebului Nou antrenează concomitent 2 tipuri de organizări spațiale: liniară și rețea. La scara experienței spațiale, prima impresie este construită printr-o zonă liniară, compactă, ca apoi satul să expandeze și să se disipe în cadrul unei rețele, pe alocuri deformate, la scara peisajului.

Privit strict planimetric, organizarea localității este una similară unei moriști, care pornește de la un centru rezolvat de tip rețea, la care se articulează 3 zone liniare ce se extind în peisaj. Articulația dintre cele 2 tipuri de planimetrie și circulații (liniară și ciclică) este rezolvată printr-o concavitate a terenului, cunoscută local și ca „groapa de la biserică”, un real obstacol pentru mașini în istoria satului, în special pe timpul iernii. Deși la o primă vedere planimetria poate părea exagerat de rigidă, odată suprapusă reliefului zonei aceasta determină relații dinamice complexe, generând un mare raumplan natural-construit, cu pregătiri graduale și descoperiri.

Fig. 6.10 „Groapa” și lipsa centrului, Brebu Nou; 1 – intersecția drumurilor, care marchează locul bisericii (dreapta), centrul; 2 – vedere din „groapă” spre partea superioară (biserică); 3 – vedere din „groapă” spre peisaj; sursa: Google Maps, fotografii personale

Centrul satului, marcat într-o intersecție a grilei prin poziția bisericii, este definit relativ întâmplător și insuficient de puternic. Deși planimetria geometrică este bine articulată cu terenul, centrul satului este o excepție, fiind rezolvat în cel mai jos punct al fragmentului de tip rețea.

Caracterul locuirii este determinat de factori suprapuși precum comunitatea boemă, organizarea planimetrică și caracteristicile sitului în relația cu peisajul. Deși inițial s-a operat indiferent față de silueta terenului, prin simpla aplicare a unui desen în plan, locuirea se adaptează în timp prin extinderi și prin tendința de a închide curțile, generând un soi de curte-peisaj privată și, astfel, un gradient la scara peisajului: casa - curtea peisaj - incinta - peisajul.

Parcelarul, deși subordonat ortogonalului regulat al rețelei, prezintă neregularități formale rezultate din adaptarea la teren, evoluției în timp etc. Parcelele variază ca formă, de la proporții rectangulare similare la forme cu o lungime pronunțată. O diferență mai pronunțată apare între cele ce aparțin rețelei (1:5) și cele ce aparțin zonei liniare (1:10).

În cadrul nucleului, apar două tipologii de case clar identificabile: cea cu hol pe toată lungimea locuinței și cea cu acces protejat, pe sub poartă: „Așa o fost stilul. Se făcea înăuntru. Grajdu în spate și bucătăria și nu făcă aburi [...] și pe lungime rămânea locu liber și se făcea grădina în jos. C-o fost un lanț, cum se spune.” [184]

Fig. 6.11 Casa la 1930 (Gărâna) și casele acum: v – Văliug, g – Gărâna, b – Brebu Nou, sursa: Google Maps și Smaranda Vultur [185]

Atât la Brebu, cât și la Gărâna, tendința de evoluție a **gospodăriilor** pe sit a fost către închiderea, în diverse proporții, a unei curți interioare, prin întoarcerea în L spre stradă; în cadrul acestei manevre, anexa, filtrul inițial dinspre grădină, tinde să se articuleze casei, pentru a forma un mono-volum, o colecție de spații sub același acoperiș. Acest gest oferă uniformitate mediului construit văzut din exterior, fiind o metodă utilizată și astăzi de către locuitori pentru a-și maximiza spațiul. Brebu operează preponderent în front cu latura lungă a casei, pe care o alternează uneori cu casa dispusă transversal, dublată sau nu de casa bătrânilor.

La fel ca în cazul Gărânei, strada este bordată pe alocuri de fațade continue, ritmate de dispunerea ferestrelor și de pozițiile porților.

Fig. 6.12 Percepția la nivelul străzii, ritmul frontului: 1 – Văliug, 2 – Gărâna, 3 – Brebu Nou; sursa: fotografiile personale

		locuitori/nr case	teren	drum	acces	structură	front	poartă	activitate
V	1 7 2 0	741 (680)/377	vale	tangent + travers. parțial	la nivel	liniar+ dublare prin para- lelism	continuu + raref.	câmp +arti- culație	party, recreere, activități sportive
G	1 8 2 8	26/254	creastă	bifurcație	pantă	liniar	continuu	câmp +arti- culație	evenim. culturale, expoziții
B	1 8 2 8	119/203	creastă+ plat	bifurcație	pantă	liniar+ tramă	continuu +raref.	câmp +arti- culație	sporturi off road, cazare extinsă

Fig. 6.13 Caracteristici adunate: Văliug, Gărâna, Brebu Nou – privire de ansamblu

6.2. Fenomenele

1. Elementul surpriză

Titlul pune în discuție cazul Văliugului, ca rebel al nucleului – acesta aparține, și în același timp nu aparține.

Dintre cele 3, Văliugul a fost primul apărut, primul colonizat, a fost cel mai apropiat de oraș, cel mai bine conectat, cel mai vizibil, mai populat și mai dezvoltat, – de ce nu a devenit acesta motorul zonei?

Acesta a fost inițial colonizat cu nemți, austrieci și români, care au conviețuit și au contribuit la evoluția localității, însă tocmai conexiunea mai rapidă cu „civilizația” probabil că i-a determinat pe o parte semnificativă din aceștia să părăsească mai repede zona. Dintre cele 3 așezări, Gărâna a fost cea care a păstrat cel mai îndelung

etnia germană în sânul său, aspect care probabil că a contribuit la atracția din exterior și menținerea (mai) coerentă a imaginii construitului.

De exemplu, în anii 90, Brebu, deși localitate mai mare (comună), cu infrastructură mai dezvoltată, cu case mai spațioase, era deja părăsit, spre deosebire de Gărâna, pe care lumea din exterior o vizita în scop turistic: avea motel, tabere, pensiune. Probabil că și prin reclamă s-a dus vestea acestei localități, încă de pe atunci (Anexa 2.3).

Relațiile între Gărâna, Brebu și Văliug nu au fost cele mai apropiate în timp, potrivit mărturiilor locuitorilor ([186] și M.C, vezi Anexa 5.2), care amintesc situații în care oamenii din Văliug au refuzat să îi ajute pe cei din Gărâna, sau lipsa participării la evenimentele din celelalte așezări.

Intervențiile în mediul construit, în special cele de după Revoluție, au invadat vizual Văliugul, deoarece s-au axat majoritar pe îmbunătățiri, aditii importate, cu materiale noi, neperformante și prost puse în operă, iar acest fenomen amplu a știrbit caracterul localității, precum și bucuria experienței lui. Gărâna, prin caracterul dens al fondului construit și particularitățile populației și ale locului, a reușit să adune, devenind, dintr-o așezare cu rol de deservire, o totalitate cu sens.

Per total, Gărâna și Brebu au fost mereu mai apropiate ca și construct, relații, mișcări de populații, însă în ultimii ani investițiile importante în turism au condus la percepția celor 3 ca un singur pol, posibil atractor.

2. Colonizarea dinamică

Zona în discuție este influențată probabil cel mai intens de fenomenul mișcării populației pe perioada ultimilor 300 de ani, atât social, cât și economic, comportamental, și vizual, din punct de vedere al imaginii mediului construit.

Anterior administrației habsburgice, care a născut practic acest nucleu, Banatul însuma o economie slăbită și teritorii degradate sub ocupația otomană. Situația acestui teritoriu, suprafața amplă la care ajunsese Imperiul Habsburgic odată cu anexarea lui în 1718 și deschiderea unei populații de a se reloca au reprezentat cel mai probabil premisele primelor colonizări.

După cucerire, Banatul a devenit domeniu al Coroanei sub administrație militară până în 1751, iar în 1778 a fost încorporat Ungariei. După Revoluția de la 1848-1849, a fost reorganizat din punct de vedere administrativ și subordonat direct Vienei, ca în 1867 să fie din nou parte a Ungariei. Încheierea Primului Război Mondial a marcat și încheierea unei stăpâniri de 200 de ani a habsburgilor asupra Banatului.

Fiind teritoriul de **graniță**, scopul colonizării a fost în primă fază militar (apărarea granițelor și a rutelor) și mai apoi economic (creșterea producției industriei și agriculturii) și financiar (creșterea plătitorilor de taxe). În acest sens, în 1719, Viena dispune „ca țara să fie mai populată și cultivată..., agricultura și viticultura să fie ridicate, rând pe rând să fie introduse breslele meșteșugărești., să fie înființate manufacturi, comerțul să fie înmulțit și minele binecuvântate de Dumnezeu în mod deosebit la Oravița, și altele dacă vor mai fi descoperite, să fie exploatare cu folos și să se introducă o ordine bună și poliție” – Grisellini, citat de Rudolf Gräf [187].

Astfel, în primii ani, în ceea ce se prefigurează a fi un **prim val** al colonizării (1722-1726), parte din politica întreprinsă de contele Mercy a fost acordarea unei scutiri de taxe de șase ani celor care veneau în Banat pentru a construi, pentru manufactură, pentru a servi obiectivelor Imperiului.

În continuare, războiul cu turcii din 1737-1739 și ciuma au determinat pierderi umane și părăsiri de teritorii, iar în primii ani ai domniei Mariei Tereza (1740-1780) nu au fost făcute mișcări sesizabile de populație. Între anii 1744 și 1768 au fost aduse pe apă persoanele indezirabile, vagabonzi, braconieri, prostituate, răsculați din Hauenstein, expulzate în Banat, despre care se spune că o parte a pierit în timpul transportului pe apă. [188]

În timpul celei de-a **doua colonizări**, dintre anii 1763-1770, au fost așezate aici numeroase familii germane, iar după integrarea Banatului în Regatul Maghiar, țărani șvabi au devenit dependenți de stăpân, fiind nevoiți să cedeze sau să plătească părți din puținul produs.

Cea de-a **treia colonizare**, de sub Iosif al II-lea, între 1780-1790, a presupus înființarea de noi sate și aportul constant al oamenilor.

După încheierea acestor etape considerate majore de istorici, a urmat o colonizare secundară, internă, în care cei deja așezați au înființat noi așezări sau au extins altele, pentru a acomoda și rudele.

După cel de-al Doilea Război Mondial, numărul germanilor bănățeni a scăzut dramatic, la jumătate (310.000-159.000), urmând ca după 1989 procesul de emigrare să ia o amploare imposibil de măsurat.

Rudolf Gräf afirmă că centrul demografic al germanilor din Banat este acum în **Banatul montan**. [188]

Deși printre ultimele colonizate de administrația habsburgică, la începutul secolului XIX, zona este una dintre cele mai bogate din punct de vedere **etnic**, așezând laolaltă români, germani, slovaci, cehi și alte naționalități. Mobilizați în zonă cu un scop clar definit, oamenii au tradus diversitatea într-o cultură proprie, unică, care a trecut testul timpului și încă mai atrage și astăzi.

Dacă inițial lucrurile au fost determinate de o forță superioară și au lucrat în calup, în mod predefinit, fiind continuate similar în timp, astăzi intervențiile sunt bazate pe inserții punctuale ale unor oameni și mai distanțați din punct de vedere al credințelor, valorilor etc. Din păcate, utilizatorii de tip nou, concentrați mai degrabă pe individualitate decât pe comunitate, au înlocuit imaginea inițial unitară cu una nedefinită, haotică – din masă unitară, casele au ajuns colecții de obiecte.

Coloniștii au părăsit un **teritoriu** pentru a se așeza într-unul nelocuit, virgin, pe care să îl părăsească apoi pentru vest, iar în final să încerce să se întoarcă, într-un du-te vino al căutării locului și sinelui. Această mișcare de și în masă a dus la pulverizarea comunității, delocare și dezrădăcinare; comunitatea a fost însă reinventată constant, prin inserția treptată a noilor tipuri de locuitori, permanenți și/sau temporari.

Din sursele identificate, o mare parte a coloniștilor a fost adusă din sud-vestul Germaniei, din zona Baden Württemberg, supusă tensiunilor și abuzurilor de-a lungul vremii, ceea ce a și condus la deschiderea acestora către relocare. Alte zone de origine a coloniștilor au fost Boemia, Austria, Slovacia, Styria și regiunea tiroleză Schwaz, [188], Schwarzwald, sau Passau [189]. În sens invers, aceștia au părăsit în timp nucleul pentru Worms, Ludwigshafen, Droschberg (130 de persoane din Gărâna) sau Kham (340 persoane), Traunstein (Anexa 2.2, M.C.), locații identificate prin comasarea surselor pe subiect.

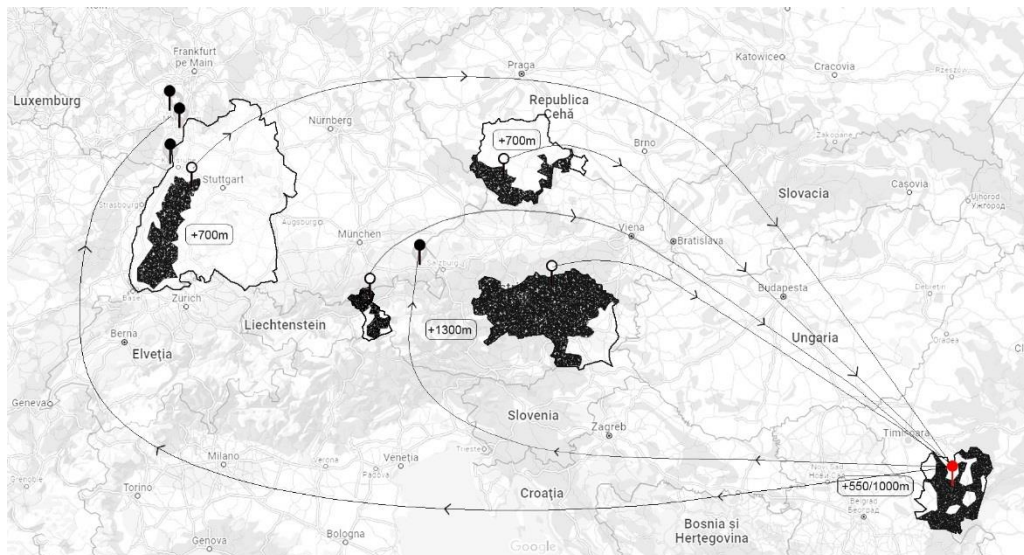

Fig. 6.14 Zonele de origine și zonele în care au plecat coloniștii din Văliug, Gărâna și Brebu Nou

Se poate observa, pe baza schemei, că zonele din care aceștia au fost aduși au avut un caracter, cel puțin cel natural, similar cu cel ocupat: zona Pădurii Negre din Germania și Boemia de Sud au altitudini similare cu cea a Văliugului, iar Gărâna și Brebu se apropie de Styria ca altitudine. La plecare, aceștia au ales Germania, în cea mai mare parte în zona urbanizată din nordul Pădurii Negre, care nu mai are nimic comun cu zona de origine sau nucleul pe care l-au întemeiat.

În primă fază, coloniștii s-au supus zonei vitrege, atât ca statut, cât și în ceea ce privește condițiile oferite, însă pe termen lung, duritatea mediului natural din fundal a făcut ca procesul colonizării să ia forme extreme. Localnicii germani povestesc despre iernile grele de dinainte de 1940, când în zonă zăpada atingea mai mult de 2-3 metri și erau nevoiți să iasă de pe acoperiș. [190]

Sursele consultate menționează atât particularitățile geografice (înălțimea, clima), cât și izolarea zonei, munca grea și lipsurile generalizate, ca fiind unele din motivele pentru care populația devenită locală a căutat o viață mai bună în exterior: „noi suntem acum din ăștia pe care i-au adus a șasea generație. Asta o fost prima dată așa un pom mare, l-au tăiat cu firezu și Stock-ul ăștia o fost masa. Așa a trebuit să înceapă ei și din ăștia iară să taie niște pomi, o dată să facă o colibă, așa a fost începutul nostru. Când a început Gărâna, nu a fost un drum, a fost un Fußsteig, un drum de picioare...Ăștia au fost oameni așa tari, au luat un sac de făină în spate și l-au dus din Văliug până în Gărâna.” [191]

Poveștile de viață ale locuitorilor din zonă enumeră evenimente marcante, care le-au influențat decisiv viața și implicit și alegerile, precum deportarea în URSS, instalarea comunismului, reforma agrară, sărăcirea generală a satelor, înființarea fermelor de stat, emigrarea, eforturile de a restabili un univers pierdut etc.

Primele semne ale **depopulării** zonei au început în anii 70, urmând ca fenomenul să ia proporții aproape totale după 1990: „*Când o venit schimbul cu Revoluția, toți or plecat. Au plecat și înainte câțiva, care or avut rude pe-acolo. Numa acum, după Revoluție, cum să spun, parcă e deschis ceva și toți ies afară...*” (K.C., născut în 1930 la Gărâna, a lucrat la pădure, fierar, puțin din toate, [192])

Locuitorii povestesc că la Gărâna au rămas cel mai mult coloniștii până să emigreze, iar procesul a fost inițiat de cei înstăriți: „*ăștia care au fost mai bogați, ăștia au început-o cu plecarea, au povestit: acolo e așa de frumos și așa de bine a fost – îmbrăcat frumos, cu bluze albe, cu știu...cu tot. Apoi au venit [...] așa ca un lanț, până sunt aproape toți dincolo.*” (M. T., născută în 1936 la Gărâna, plecată în 1992 în Droschberg, a lucrat la baraj, [193]).

Procesul depopulării a fost amplu, intens și variat, mulat pe caracterul segregat al localităților componente: „*Eu cunosc gărânenții cum sunt. Dacă intră unul în fântână, atuncea toată lumea, zdup! După el. Da văliugenii gândesc mai altcum.*” [194].

După 1989, aceștia și-au vândut casele pe nimic din dorința de a se întoarce în Germania, loc în care nu s-au regăsit pe termen lung – aspect confirmat și de legăturile strânse păstrate cu locul din Banat: „*mie nu-mi place acolo, ce mult beton! Aici mai vezi o grădină verde, dar acolo orașele sunt toate cu blocuri și toate cu beton.*” (A. M. P., născută în 1935 la Gărâna, plecată în 1983, [195]).

În plus, devenind obișnuți cu fluiditatea limitelor naturii, au pierdut atracția pentru limite riguroase și fixe, caracteristice mediului spre care au plecat: „*acolo fiecare om are alt interes. Dacă mă bag aici în pădure, la noi, nu mă oprește nimeni [...] Dar dincolo, în Germania, aici îi potecă dată, aici îi nu știu ce interzis cu accesul și, uite așa, asta nu mi-o plăcut mie.*” (F. R., născut în 1937 la Gărâna, plecat în 1994 la Kham, lucra la pădure, apoi compozitor, [196]).

Deși după depopularea satelor din Banatul Montan o parte din populația plecată s-a întors și a recumpărat casele, sentimentul comunității unitare de odinioară nu a mai putut fi sudat suficient: „*Dacă stai în străinătate, degeaba, vezi o dată pe unul sau pe altul, nu? Dacă te duci la stradă, nu-ți spune unul Bună dimineața. Aicea ai cunoscut pe fiecare [...] Aicea ne întâlnim. Cu vecinii, cu musafirii. A fost înainte când ai ieșit pe stradă, toți vecinii: Bună dimineața!, Unde mergi?, De unde vii?*” (M. R., plecată în 1991, [197]). Astfel, migrația a zădărnicit iluzia sentimentului de acasă, de apartenență și existență a unei vetre, a unui acasă, oriunde ar fi acesta: „*Eu tot mi-s aici acasă și mă trage aicea...câteodată vin de două ori pe an aici, numai nu pot așa...*” (M. T., [198]).

După cel de-al Doilea Război Mondial, germanii din Banatul Montan care au emigrat în Germania sau Austria au întemeiat organizații proprii, cu gândul tot la lumea lăsată în depărtare: Heimatverband der Banater Berglanddeutschen, Banater Berglanddeutsche, Landsmannschaft der Banater Schwaben, sau chiar Demokratisches Forum der Banater Berglanddeutschen, organizația lor reprezentativă din Reșița. Acestea sunt astăzi parte activă din evenimentele din zonă, în toată incluziunea lor.

Manevrarea maselor de oameni, depopularea de după Revoluție, căutarea fără succes a sentimentului de acasă, nostalgia locuitorilor, au determinat și susținut drama dezrădăcinării, o pierdere completă a apartenenței, unde oamenii nu se simt acasă nici în Germania, nici la Gărâna. Mai mult decât atât, fenomenul delocajului a determinat amestecarea unor concepte precum sat-oraș, natură-civilizație, specific-

urbanizare, manual-tehologic etc., disiparea unor limite și mentalități. Fenomenul depopulării pune sub semnul întrebării legătura dintre om și loc, iar, ca o consecință a acestui fapt, au apărut și alte fenomene, precum transformarea psihologică a țaranului și reinventarea stilului de viață.

Pemii au locuit teritoriul Banatului montan timp de două secole, s-au întors apoi în Germania, au revenit pentru a căuta legătura cu locul, a-și regăsi și reconstrui tradițiile, pentru a-și petrece timpul liber sau perioada pensiei – loc pe care l-au găsit radical transformat de noii turiști-coloniști, instalați între timp cu propriile interese, motivații și perspective asupra locului și vieții în general.

Deseori orășeni din împrejurimi, oameni de o anumită condiție socială și financiară, au preluat zona pentru a-și achiziționa o casă de vacanță sau a genera un venit suplimentar din activități turistice. Ca rezultat, mediul construit din zonă a devenit un bun tranzacționat, închiriat, în continuă schimbare, o posibilitate de continuare în spiritul inițial. În ciuda condițiilor vitrege, a tranzitivității și volatilității zonei, aceasta și-a creat astăzi o cultură proprie – nu tradițională, ci hibridă, un amalgam de autentic/copiat, sedentar/migrație, rezultată și dintr-o politică socială inițial strictă, apoi dinamică în decursul timpului: coloniștii populează un teritoriu gol, amestecă etnii, produc identitate hibridă care se pierde, se păstrează și se reinventează constant.

După o perioadă inițială de izolare marcantă, Gărâna a devenit poate emblema mobilității intense din zonă: navetiști, emigranți în orașele învecinate, emigranți în Germania, noi rezidenți permanenți și temporari, rezidenții pensionari întorși, imigranți întorși din Germania, turiștii de festival etc. Astăzi, raportul s-a schimbat: satul a devenit din ce în ce mai mult o atracție turistică, în detrimentul populației originare de pemi, care stă la baza profilului socio-cultural al zonei și care a devenit minoritară.

În acest dans al închiderii și deschiderii pe care e bazată viața comunitară, comunitatea este conștientă de valorile sale, trecute, prezente sau combinate, chiar sub presiunea schimbării rapide și a inversării raportului demografic româno-german.

Bărbații au lucrat în principal la pădure sau la baraj, însă familiile au cusut și in, sau au folosit terenul, deși puțin roditor, pentru a cultiva cartofi, morcovi, albituri (Anexa 2.1), seacă sau ovăz [199], sau pentru a planta pomi fructiferi. Comunitățile erau sudate punctual, fiecare dintre cele trei localități producea cele necesare pentru traiul (greu) cotidian, iar schimbul era moneda de tranzacție: unii pemi făceau lapte, alții făină etc. Mai mult decât atât, aceștia nu aveau garduri între proprietăți, ci mai degrabă funcționau după o bună înțelegere între vecini: *„Se lucra mai ușor, de aia. Poate vecina n-a avut trăsura, o luat de la mine. Dacă era gard, trebuia ocolit tot satul.”* [200]

Astăzi, după sute de ani de interferențe și schimburi, există pemul neadaptat în străinătate, care revine periodic și aduce inovații specifice, pemul ieșit la pensie, care cioplește la Brebu suporturi pentru trofee de vânătoare nemțești, pemul care face șei și le vinde în Germania, pemul morar care nu a părăsit locul, pemul întors definitiv, care a investit în casa din Brebu unde să-și petreacă pensia, pemul care vine în vacanțe și îngrijește cimitirul pentru toți cei plecați etc.

Tinerii au mers la școală la oraș, sunt acum intelectuali și revin doar pentru a purta costumul de sărbătoare cu ocazia Kirchweih-ului, dacă mai revin.

Pemii vorbeau limba germană, se căsătoreau între ei și erau puțin voritori să intre în contact cu alte nații (furturi la început). Aceștia trăiau cu foarte puțini bani, la pădure. Nemții nu prea aveau bancă în fața casei, erau mai retrași și considerau că „*nu se întâmplă nimic pe stradă*”. Recoltele le duceau în vale, la Sadova de exemplu, de unde luau făină. Pemii nu mai au nimic în comun cu Boemia din care au plecat, ei se simțeau germani.

În 1990, brebanii au plecat în masă, au plecat ca turma și și-au vândut casele pe nimic – în iunie dacă mai erau 2-3 familii. La Gărâna au rămas mai mult timp. La momentul achiziționării casei, multe proprietăți nu aveau acte, nu aveau făcute succesiuni. Se înțelegeau însă între ei, moștenirile se făceau prin vorbă, marcate pe pământ.

Pe parcursul celor 300 de ani de existență a nucleului VGB, prezența coloniștilor a fluctuat în mod organic, dând naștere unor procese complexe, chiar ciclice, de adaptare, regăsire, conviețuire cu populația locală, toate cu un impact vizibil asupra întregului – societate, natură, mediu construit.

3. Imaginea germanului în loc

Nemții, cum încă sunt numiți de localnici, se regăsesc în **Banat** sub diverse denumiri: *șvabi* (cei colonizați în vestul zonei în secolul al XVIII-lea), *germanii de origine austriacă* (din Steier, Tirol sau alte zone, aduși în zona montană minieră Oravița și Reșița), *pemii germani* (colonizați la începutul secolului XIX din Boemia), *sașii* (termen general pentru această naționalitate pe întreg teritoriul României) [201]. Pe lângă diferențierea determinată de originea coloniștilor sau de poziția geografică a colonizării, germanii din Banat se deosebesc și în funcție de relieful ocupat: cei veniți la câmpie sunt diferiți de cei de la munte, aspect reflectat prin ocupații și modul de înființare a noilor așezări.

În zona **Banatului Montan** încă vibrează relația cu pemii germani și cu germanii de origine austriacă, aduși în zonă în secolul XVIII, respectiv XIX, prin prisma relațiilor cu populația locală, a schimburilor, dar și dinamicii mișcării acestora. În vastitatea melanjului cultural, lingvistic, etnic din Banat, relația româno-germană a ieșit în evidență ca fiind printre, dacă nu cea mai importantă.

Deși românii din Banat au avut contact cu lumea germană și înainte de 1716, prin integrarea în Imperiu și prin **colonizare**, contactul a devenit sedimentat, permanent, decisiv și s-a extins la nivelul întregii societăți. Banatul era perceput ca un teritoriu experimental al împăratului, unde ideile inovatoare și modernizările au avut un ritm mai alert decât în părțile administrate de Ungaria sau Transilvania. **Reformele** au fost vizibile în dezvoltarea educației și a rețelei școlare, creșterea și modernizarea economică, apariția canalelor navigabile și modelarea teritoriului, cartografierea și parcelarea, exploatarea agricolă susținută etc. [202], iar în ceea ce privește cetățeanul, era dorită o **uniformizare** a imaginii acestuia, prin încurajarea unui contact constant între locații și etnii. Acesta nu a fost și cazul nucleului în discuție, unde comunitățile au fost închise mult timp, iar cele 3 așezări nu au avut contact voit decât la nevoie. În plus, segregarea pe grupuri etnice era vizibilă și la interiorul unei localități, unde fiecare îl percepea pe celălalt cu scepticism (Anexa 2.1, anexa 2.2).

Deși nu am identificat existența unor date concrete despre **momentul zero** al întâlnirii românilor și germanilor, este ușor de imaginat că cei din urmă au fost văzuți cu scepticism, ca nou-veniți într-o lume deja funcțională după propriile reguli. Acest **scepticism** a fost resimțit însă de partea ambelor tabere, o dată din cauza

factorului noutății și a susținerii financiare de către actuala administrație, iar pe de alta datorită mediului nou, neprietenos, și a imaginii nu tocmai strălucite a românilor - prin prisma comportamentului față de nemți din cadrul Războiului Austro-Turc din 1738-1739, (când românii au încercat să creeze o stare incertă în interes propriu - nici cu unii, nici cu alții) [203], dar și a celui cotidian, de român perceput ca „*cel ce te fură*” (Anexa 2.1). Această primă percepție a neamțului ca ocupant ce anulează echilibrul vieții cotidiene a fost chiar inferioară celei a turcilor, care au produs anterior ravagii sociale și economice semnificative.

În urma consultării unui amplu material pe subiect, poate fi afirmat cu certitudine că pe parcursul secolului al XVIII-lea conviețuirea dintre cele două tabere s-a desfășurat cu **dificultate**, fiecare preferând comunitatea și compania proprie; la un moment dat, acceptarea și simbioza s-au impus inevitabil, datorită **nevoilor reciproce**: germanii aveau nevoie de români pentru tehnica pământului bătut și adaptarea la loc, iar românii au beneficiat de o perspectivă nouă, organizată și optimizată, ce le-a influențat până astăzi rutina zilnică.

Cei ai locului au început să-i perceapă **pozitiv** pe germani, remarcându-le în special hărnicia, unitatea, seriozitatea și randamentul muncii, reflectate și în relația pe care o aveau cu casa: „*eficiența economică a gospodăriei germane se impune [...] Devine model și chiar termen de comparație. Faptul s-a perpetuat până târziu, în veacul XX. Prin comparație, românii își ameliorează chiar propria imagine.*” [204] Percepția casei este și ea rezervată, nemții punând accentul pe fațadă, pe imaginea la stradă, și mai puțin pe detalii: „*în viața gospodărească prețuiesc mult fațada și se ocupă puțin de amănunte, de aceea casele lor, de exemplu, fac mult mai multă impresie pe dinafară.*” [205]

În studiile sale despre comunitățile germane, Nicolae Pârvulescu remarcă următoarele **caracteristici** definitorii ale germanilor din Gârâna: „*nu sunt volubili și expansivi, dimpotrivă. Bărbații sunt tăcuți, închiși, calmi; femeile sunt foarte vorbărețe, vioaie și se agită continuu*”, pe care Valeriu Leu le completează: „*sunt individualiști, familia pare mai degrabă o asociație cu ierarhii stabilite de tradiție, imuabile și indiscutabile. [...] Mult spirit de egalitate, supunându-se fără limită comunității. [...] Trăsătura lor cea mai evidentă este hărnicia. [...] Muncesc într-un mod propriu, tihnit, fără zor și pripeală, dar conștiincios, fără control sau discuții contradictorii. [...] Femeia este bună gospodină și o și mai bună bucătăreasă.*” [206]

În plus, aceștia erau foarte credincioși: „*cum era duminică, toată lumea se ducea la biserică. [...] Or fost foarte credincioși, foarte. Și o fost mare respect pentru biserică, până acuma, un timp încoace. Până a venit un televizor. Întâi a venit radioul, apoi televizorul.*” [207]

Imaginea „neamțului” poate fi privită și prin perspectiva **relației** dintre așezările de sus și cea de jos, dintre Gârâna și Brebu pe de o parte și Văliug, mai românizată, de cealaltă: „*...la început, nu prea s-or înțeles ăștia, Văliugul cu Gârâna. Dar acuma, în ultimul timp, eu vă spun, îi altfel. S-o ținut chirvai, că și ei au chirvai, și când s-o ținut, noi ne-am dus jos la ei și ei or venit sus la noi. Nu s-o mai ținut cont. Și s-o cântat aicea la noi și muzica lor. S-or cântat și melodii românești.*” (F.R., născut în 1937 la Gârâna, plecat în 1994 la Kham, [208]).

Începuturile scârțâitoare ale conviețuirii dintre români și nemți, dintre Văliug și Gârâna, au fost documentate și prin poveștile de viață ale locuitorilor, precum cea a lui K.C. născut în 1930 la Gârâna: „*de câteva ori n-am făcut pită, ne duceam la Văliug să primim pită, de multe ori ai venit cu sacul gol înapoi: n-ai primit, nu ne-a*

dat...fiindcă n-o fost baș multă, și ne certam, și acolo, jos, văliugenii câștigau. [...] Și ne-au spus: de ce veniți la noi? Mergeți să mâncați pită la voi, în Germania!...și n-o fost plăcut așa.” [209]

Pericolul mereu iminent, caracteristic unei zone de graniță, a unit prin **solidaritate**, astfel că începând din secolul XIX pleiada de relații dintre români și germani a părăsit sfera scepticismului, cele două tabere devenind egale: coloniștii au început să vorbească limba locală, au împărțit aceeași uniformă de război, același stil de viață: „*sus, la Weidenthal, nemții trăiesc ca și românii din Cornereva: poartă suman, mănâncă mălai și brânză, iar coloniștii germani din Moldova Nouă poartă opinci și obiele ca nimenea din neamul lor*”. [210] Desființarea graniței militare în 1872 a condus la uniformizarea teritoriilor și a comunităților, care au devenit aliate și în fața maghiarizării forțate.

În ciuda crizei economice de la începutul anilor 30, germanii din zona montană a Banatului au experimentat în acea perioadă poate cea mai **activă** viață socială și culturală, compensând lipsurile de la stat prin presa și literatura proprie. Noile forme mass media au permis păstrarea și cultivarea limbii materne, elementul de bază pentru păstrarea identității etnice. Influența germană a fost prezentă în mod constant în gândirea și acțiunile oamenilor, posibilă prin import neîngrădit de filme, ziare, cărți germane. La polul opus, deportarea în URSS care a urmat în 1945 a micșorat considerabil numărul germanilor din zonă și a fost percepută negativ de către români, ceea ce confirmă relațiile sudate care au ajuns să se formeze între aceștia până în acel moment.

Banatul a fost în general caracterizat de o pluritate etnică și religioasă, de o tradiție îndelungată de conviețuire interculturală. Tratamentul confesional a fost tratat egal în zona nucleului încă de la începuturile colonizării, permițând existența concomitentă a unor biserici de culte diferite.

Astăzi, la trei secole de la venirea germanilor în Banat, istoria și influența lor încă se păstrează, chiar dacă din ce în ce mai diminuat, iar modelul ordonat, încă căutat, al acestuia, modelează în continuare mentalități și imagini: „*neamțul din Banat devine adesea un etalon al bănățeanului în general*”, o oglindă ce reflectă chipul ideal. [211]

La Gărâna, la inițiativa unor pemi plecați în Germania, a fost amenajat în cadrul unei case tradiționale muzeul Heimatalui – o privire concentrată, selectată dar și rezultată a unui stil de viață amintit, cu motto-ul: „*așa am trăit înainte, așa trăim acum*”. Adevărata **moștenire** nu este una ce poate fi găzduită într-un spațiu interior, ci una a relației, a schimbului, a acceptării și a modelului capabil să ordoneze.

4. Interferența și importul

Tema este una complexă, din perspectiva multiplelor interferențe, influențe, contacte și mișcări ale populației, de la momentul colonizării până în ziua de astăzi – procesul și rezultatele nu sunt unele ușor de clarificat, dar pot fi urmărite și relaționate în cadrul acestei imagini de ansamblu a zonei.

Dacă în general în Banat era vizată o uniformizare a cetățeanului plătitor de taxe prin încurajarea contactului liber între așezări și comunități, localitățile în discuție au fost mai degrabă claustrate, datorită poziționării lor, precum și lipsei conexiunilor dintre ele. Știau una de existența celeilalte, însă preferau **mediul autarhic** propriu.

În cadrul triadei VGB, totuși Gărâna a fost mai apropiată de Brebu Nou, prin prisma formării concomitente, grupurilor etnice similare, limbii, activităților de zi cu zi și sărbătorilor comune. Văliugul a fost inițial un loc complet separat de cele două, datorită perioadei apariției, zonei de proveniență a coloniștilor, precum și relațiilor deseori tensionate istorisite de localnici, însă în timp, odată cu depopularea masivă a zonei, a ajuns parte din nostalgia comună a locului.

Zona în cauză a fost **ocupată brusc**, din nevoia acomodării forței de muncă pentru exploatarea materiei prime necesare în uzinele din Reșița. La momentul respectiv, regiunea Banatului numai ce fusese cucerită de Imperiul Habsburgic și începea să fie transformată – de la colonizări, drenări, construcții de drumuri, promovarea regiunii prin arhitectură și comerț, exploatarea resurselor naturale, toate acestea necesare după ce teritoriul a fost o bună perioadă de timp scenă de război între trupele imperiale austriece și cele otomane. Investițiile în dezvoltarea exploatărilor miniere din zona Banatului montan au generat o nevoie acută de **forță de muncă** pentru asigurarea materiei prime, asigurată atât din exterior, cât și din interior.

Odată cu Pacea de la Passarowitz din 1718, Imperiul a colonizat teritoriul Banatului, oferind lot, casă, unelte și animale, precum și scutirea de obligații fiscale pentru o perioadă limitată – coloniștii primeau subvenții, facilități, pe care le pierdeau dacă nu dădeau curs relocării. Un ordin al Vienei cere Administrației Țării Banatului să facă totul pentru ca „*țara să fie bine populată și pământul prelucrat, locuitorii să fie ținuți cu ușurință, prelucrarea pământului și viticultura mai bine practicate, să se urmărească introducerea treptată a breslelor meșteșugărești, să fie realizate manufacturi proprii, dezvoltat comerțul și minele*”. [212] Ulterior, în regiune a fost introdusă legislația minieră maximiliană, care reglementa drepturile, avantajele și obligațiile minerilor, încă inferioare imigranților din alte regiuni, cu calificări superioare.

Administrația habsburgică a depus eforturi deosebite și a investit în extinderea lucrărilor miniere, prin tehnici avansate de exploatare, care au racordat industria metalurgică din Banat la cea din Europa acelei vremi – cupru, cărbune, plumb, aur, argint – exploatare sistematic, vreme de aproape 3 secole, au determinat dezvoltarea economică, socială și culturală a Banatului Montan.

Tentativa Imperiului de a impune un sistem interferează cu cel existent și determină un nou tip de comunitate, cultură, tradiție. Coloniștii, majoritari din **Boemia**, s-au trezit într-un univers nou, cu condiții mai vitrege decât cele de acasă, însă au creat comunități compacte, sesizabile și astăzi. Acest fenomen ținut a presupus un univers construit produs rapid, după **modele** aduse din zonele de origine, care să asigure nevoile de bază ale locuitorilor săi.

După 1778 au urmat perioade mai turbulente în zonă, ca urmare a interferențelor cauzate de încorporarea în Ungaria, iar destrămarea Imperiului Austro-Ungar la sfârșitul primului război mondial a determinat împărțirea Banatului între România și Serbia.

Dacă Văliugul a fost colonizat în cadrul etapei tereziene, susținută intens ca urmare a depopulării din timpul războiului și a descoperirii minereurilor în zona montană a Banatului, Gărâna și Brebu au fost parte a colonizării târzii, prin aplicații geometrice pe teren.

Fenomenul **etnografic**, prin care coloniștii au adus aspecte culturale, sociale, s-a reflectat și în imaginea mediului construit, în final un melanj între o imagine

importată, forță de muncă locală, contactul cu modelele locale ale locuinței și coexistența, adaptarea constantă, materialele locale, nevoile locale în timp etc. În unele cazuri, imaginea locală este chiar mai bine păstrată decât cea care a inspirat-o, datorită dezvoltării mai lente, accesibilității limitate, a deschiderii și expunerii mai greoaie la lumea din exterior.

Fig. 6.15 Silueta mediului de proveniență a coloniștilor (Văliug); 1. Volders, regiunea Schwaz, Austria, sursa: www.tirol.tl; 2. Wolfsberg, regiunea Styria, Austria, sursa: Tripadvisor; 3. Văliug, fotografie personală

Fig. 6.16 Silueta mediului de proveniență a coloniștilor (Gărâna și Brebu); 1. Předslavice, Boemia de Sud (Cehia), sursa: Wikipedia; 2. Bernau, Schwarzwald, Germania, sursa: Wikipedia; 3. Gărâna, foto: Radio Reșița; 4. Brebu Nou, sursa: Express de Banat

În cadrul acestui proces, se poate discuta întâi **momentul colonizării**: dispoziția de a părăsi un loc și găsirea unui altul, unde nu a fost nimic. În general, în Banat, un număr substanțial de coloniști a fost adus din partea de sud-vest a Germaniei (Baden Württemberg), zonă supusă tensiunilor și abuzurilor de-a lungul

vremii, ceea ce a și condus la deschiderea acestora către relocare. Alte zone de origine a coloniștilor germani, dar și francezi și spanioli, au fost Alsacia, Baden, Austria, Boemia, Elveția ș.a.

Fig. 6.17 1. Worms, sud-vestul Germaniei, sursa: Wikipedia; 2. Ludwigshafen am Rhein, sud-vestul Germaniei, sursa: Stadt Ludwigshafen; 3. Traunstein, sud-estul Germaniei, sursa: Bayern Online

La o scară mai mică, a nucleului în discuție, coloniștii au fost **aduși** din Boemia de sud și Austria, din regiunile Stiria și Schwaz (Tirol), precum și din Slovacia [188] sau zonele Schwarzwald sau Passau din Germania [189] și au **plecat** în Worms, Ludwigshafen, Droschberg (130 de persoane din Gărâna), Kham (340 persoane), Traunstein. Majoritatea locațiilor spre care s-a emigrat în Germania se concentrează în zona de nord a Pădurii Negre (loc inițial de aducere a colonoștilor), mai puțin Traunstein, care se situează tot într-o zonă montană, în apropierea graniței cu Austria.

Dintre zonele de **origine** a coloniștilor, similitudinea cea mai vizibilă este cu cea a Boemiei de sud, atât în ceea ce privește arhitectura unității de locuit, cât și a poziției casei pe teren, a imaginii generale a așezării – influența vizibil tradusă este cea a barocului rural boem.

Dacă acolo manifestarea estetică a timpanului a fost mai expresivă formal, aici rezultatul din teren a fost unul rezervat, utilizat pentru a asigura o minimă locuire protejată în acest mediu vitreg.

Fig. 6.18 Satul Vesce, Cehia (stânga) și Brebu Nou, Banatul montan (dreapta), surse: Wikipedia și fotografie personală

În **Austria** și **Germania**, în special în zonele rurale montane, locuințele sunt dispuse răsfirat și integrează modele precum Schwarzwaldhaus, Heidenhaus sau casa tiroleză, construite pe mai multe niveluri din piatră și lemn. Rolul dispunerii pe mai multe niveluri a fost în principal maximizarea relației cu terenul și raportarea la soarele de iarnă; formal, acestea adunau toate funcțiunile sub un singur volum, sub un unic acoperiș.

În zonele de proveniență a coloniștilor, caracterul **mediului natural** e divers: apropiat ca altitudine, zonă muntoasă medie și înaltă în Austria, zonă deluroasă în Germania și zonă de câmpie și de deal în Boemia de sud. În mod surprinzător, mediul construit din nucleu se apropie cel mai mult de cel din mediul natural cel mai diferit: inclusiv piatra și tencuiala caselor din nucleu vorbesc despre arhitectura boemă din zone joase (spre deosebire de cea din zonele muntoase, unde erau utilizate lemnul, piatra și acoperișul dominant, devenit temă a casei).

În ceea ce privește **locuința**, pot fi identificate câteva posibilități: cehă, de tranziție și românească [213], utilizate repetitiv în toate zonele de relief din Banat. În cadrul nucleului, coloniștii au fost probabil acomodați în primă fază în locuințe temporare, de tip bordeie sau case cu o singură cameră din lemn, ca mai apoi să își construiască un adăpost trainic față de clima locală, după modelul lăsat în urmă – poziționate în front, cu frontonul către stradă. Acestea au coexistat cu cele de tip balcanic, construite de români, care ocupau cu lungimea casei întregul front stradal.

Fig. 6.19 Referințe ale locului de proveniență – Germania, Austria și Cehia (Boemia de sud); pe fiecare rând, prima imagine reprezintă referința locală tradițională, cea de-a doua reprezintă imaginea mediului rural astăzi, iar cea de-a treia intervenții contemporane în loc.

DE 1 – Casa tipică zonei Pădurea Neagră, secolele XVII – XVIII, sursa:

https://badische-heimat.de/wp-content/uploads/2019/08/1960_3_schwarzwaldhaus.pdf

DE 2 – Britzingen, Google Maps

DE 3 – Black forest, arhitect Stoker Dewes, sursa:

<https://www.archdaily.com/551717/black-forest-stoker-dewes-architekten/>

AT 1 – Unitatea formei și materialului casei tiroleze de secol XVIII-XIX, sursa:

<https://archis.org/volume/volume-41-bart-lootsma-the-tyrolean-house-invented-tradition-or-simulacrum/>

AT 2 – Mitterndorf, Styria, sursa: Google Maps

AT 3 – House with gable, mia2/Architektur, Roßleithen, sursa:

https://www.archdaily.com/896466/house-with-gable-mia2-architektur?ad_source=search&ad_medium=projects_tab

CZ 1 – casă în Malé Chrástany, Cehia, sursa: Google Maps

CZ 2 – Plastovice, Cehia, sursa: Google Maps

CZ 3 – casă familială în Litvinovice, Cehia, Atelier 111 Architekti, sursa:

https://www.archdaily.com/907660/family-house-in-litvinovice-jiri-weinzettl?ad_source=search&ad_medium=projects_tab

La **Văliug**, modelul casei cu fațadă la stradă a structurat preponderent imaginea satului, pe când la Gărâna și Brebu modelele au alternat.

Începând cu secolul XX a început o transformare din ce în ce mai accentuată a acestei tipologii, prin adăugarea de elemente balcanice și o „românizare” a casei de influență cehească – adăugarea unui gang în cadrul volumului și adăugarea unui volum longitudinal la stradă, rezultând o configurație în L. [213]

Exemplul de planimetrie ceho-german constă în 3 zone: camera de locuit de la stradă, bucătăria la mijloc și încă o cameră secundară în spate, prezent și încă vizibil și astăzi în cadrul nucleului la Brebu și Gărâna.

În ceea ce privește materialitatea unităților de locuit, cunoștințele variate aduse din afară au fost corelate cu metodele autohtone de construcție - pereții din nuiete împletite, crengi sau bețe de cânepă lipite cu pământ, înlocuite ulterior cu piatră, lemn sau cărămidă. Acest moment de schimb al informației și al nevoii reciproce a marcat începutul vieții comunitare egale pentru nemți și români. În decursul secolului XX, imaginea obținută la comun a început să se modifice, de la schimbarea materialelor de construcție și procedee de închidere a curților interioare, până la intervenții noi, care nu au nimic de-a face cu povestea din spatele locului.

Importul, chiar dacă tangențial, a fost unul filtrat și influențat local, centrat pe pragmatism și schimb, atât ca referință, cât și în interiorul comunității.

Barocul boem

Boemia, parte a Imperiului Habsburgic (1806) la momentul colonizării, a fost nucleul de putere al monarhiei, motorul care a susținut politicul, intelectualul și administrativul, dar și un centru exponent al barocului ca soluție estetică în definirea lumii vizibile, construite.

Originar din Italia catolică, barocul a caracterizat perioada secolelor XVII și XVIII în Boemia și s-a răspândit în tot teritoriul odată cu victoria bisericii catolice în cadrul Războiului de 30 de ani. Programul preferențial de expunere a stilului a fost inițial cel de cult, care marca trecerea de la rugăciunea introvertită la una extrovertită, prin arhitectură – *faith put on show*, credință materializată prin gest și formă.

Deși inițial acesta a fost implementat de arhitecți străini, în ultimii 50 de ani ai stilului (1700-1750) a fost imaginat atât de arhitecți străini, cât și locali (Cristoph Dietzenhofer, Kilian Ignaz Dietzenhofer, Giovanni Battista Alliprandi, František Maxmilián Kaňka, Jan Santini Aichel), generând chiar particularități locale, precum barocul gotic – o sinteză a celor două stiluri, care se echilibrează reciproc. Biserica Sfântul Ioan Nepomuk este un exemplu în acest sens, prin care arhitectul Jan Santini Aichel ilustrează o variantă de conviețuire a celor două stiluri, precum și interpretări locale ale barocului, precum contopirea contururilor angulare cu suprafețe ample, nedecorate.

Astfel, vocabularul expresiv al formei și detaliului de proveniență italiană a fost absorbit, dar și modificat de caracterul și tradiția locală. Dacă barocul italian maximiza mișcarea, interferența cu caracterul local a produs o imagine mai liberă

decât raționalismul de proveniență. Dependența inițială de artiștii italieni a făcut loc în timp influențelor locale, germane sau austriece, care au dus la înflorirea rapidă a barocului în zonă și au făcut tranziția de la barocul imperial (*imperial baroque*) la cel popular (*folk baroque*).

Pe parcursul efervescenței baroce, lumea satului trăia de pe o zi pe alta, fără să fie interesată de stiluri – țărani trăiau pentru familie, meserie și credință, asociată cu sărbători ample, așteptate cu nerăbdare pe tot parcursul anului. Când împăratul Josef al II-lea a interzis sărbătoarea, țărani au recurs la baroc pentru a-și orna casele și a mima atmosfera de sărbătoare, chiar dacă acesta era deja apus în zonă și în Europa.

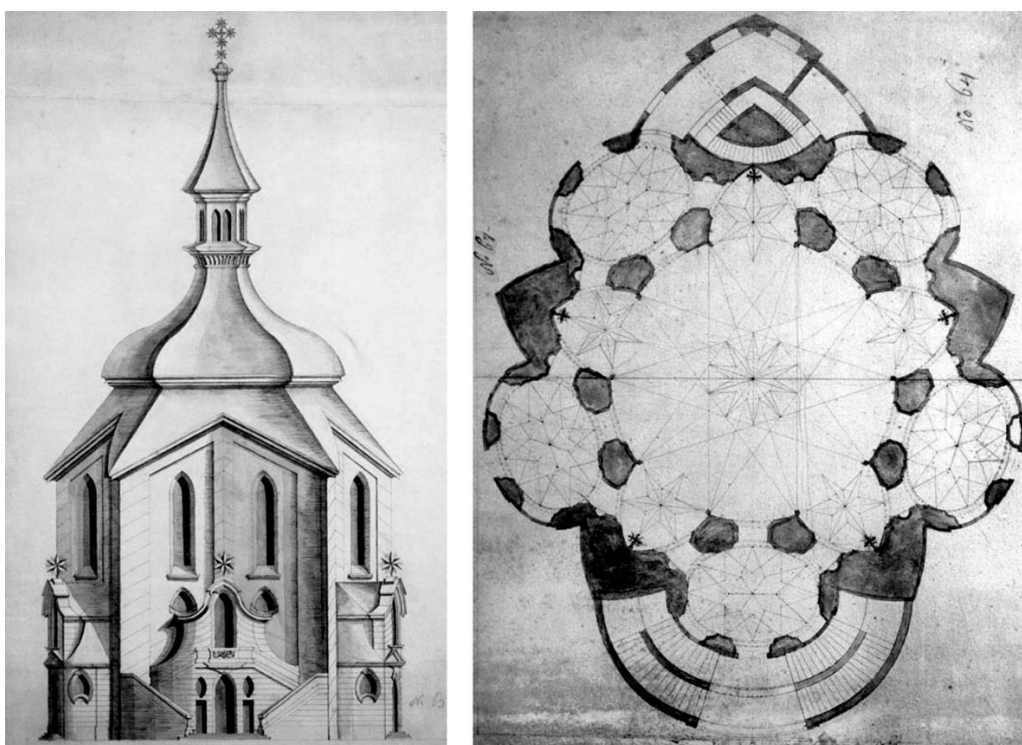

Fig. 6.20 Biserica Sfântul Ioan Nepomuk de pe Zelena Hora, localitatea Žďár nad Sázavou, arhitect Jan Santini Aichel

Astfel, fenomenul a cuprins și zona rurală, modelând case, ferme, anexe și castele, în atent acord cu peisajul undulat, pitoresc, presărat cu lacuri, dealuri, văi înflorite. Casele erau caracterizate de o linie vibrată la partea superioară a fațadelor, pictate în alb și culori subtile, flancate de un portal către lumea interioară. [214]

Între 1740 și 1780, sub domnia Mariei Tereza, mediul construit a fost imaginat prin intermediul barocului târziu, punctual în combinație cu accente mai bogate ornamental de tip rococo, devenite modă în acea perioadă. Totuși, barocul a rămas o prezență dinamică în arhitectura boemă pe parcursul secolului XVIII, mult după ce alte regiuni din Europa au îmbrățișat noile curente. Faptul că atât bogăția ornamentului Rococo, cât și austeritatea neoclasicului au fost amânate în favoarea

prelungerii perioadei baroce arată gradul ridicat de absorbție și adaptare al stilului, precum și identitatea puternică în sânul tradiției native – vigoare, energie, originalitate. În timp, acesta a fost înlocuit de expresii stilistice proprii perioadelor următoare, însă imaginea de astăzi încă prezintă o componentă barocă, puternic unificatoare.

Fig. 6.21 Barocul boem în mediul rural; 1, 2 – Plastovice; 3 - Malé Chrástany;
sursa: Google Maps

În momentul de față, arhitectura barocă din Cehia este considerată patrimoniu cultural unic, datorită răspândirii și caracterului acesteia, fiind promovată intens în scopuri turistice, cu centre ca Valečsko, Římovsko, Bečovsko, Čimelicko, Chudenicko, Lembersko, Plasko, Vranovsko-Bítovsko, complexul Lednice-Valtice, Holasovice.

Similar cu ce s-a întâmplat în satele colonizate din România, Holasovice a devenit un exponent al barocului rural, după ce acesta a apus în majoritatea Europei, chiar și în Boemia. În acest exemplu extrem, formele simple și pragmatice sunt înlocuite de fațade decorate, care definesc un muzeu-ecran, compus din exponate

locuite, intens promovată din punct de vedere turistic. E interesant de observat cum nivelul decorației variază în mediul rural, de la rezervată la mijloc de reprezentare în comunitate (vizibil și în zona Prachatice, caracterizată de texte scrise pe fațade).

Barocul boem, deși influențat în primă fază de raționalitatea italiană, se transpune în mediul rural odată prin armonia cu peisajul, ce conferă repere, dimensiune și adâncime, cât și prin erupția subită de emoție, monumentalitate și decorație. Relația cu mediul construit devine una de supunere și reprezentare în același timp.

Mediul construit de **astăzi din Boemia** este caracterizat de intervenții care dialoghează direct cu peisajul, interpretează forme tipologice, atât în plan, cât și în secțiune, refuncționalizează și integrează anexe, preiau și interpretează materialități existente în zonă. În urma acestor observații, pot fi notate câteva **teme** și atitudini ale intervențiilor contemporane vizavi de existent:

- Relația cu peisajul – totală, scenografică sau înrămată;
- Expresia materialului local – dialog clar al materialelor regăsite în zonă;
- Tipologia casei – păstrarea formei, dar manipularea proporțiilor (acoperiș mai ascuțit), fără pierderea identității;
- O nouă spațialitate – universul interior reținut prin material și culoare, bogăție spațială prin textură – planul de deasupra capului ca eveniment, podul ca spațiu trăit;
- Limita tranșantă, masivă – rezolvă dialogul public-privat, dă caracter;
- Monomateriale și/sau monoculoare – subliniază forma, proporția, accentuează relația figură-fond a perforațiilor;
- Contrastul registrelor orizontale – materialități diferite per registru
- Forme primare pe fond existent – relația figură-fond

Pentru a completa paralela deschisă între origine și destinație, vechi și nou, am selectat 3 exemple de intervenții contemporane din zona Boemiei de Sud, care tratează teme precum limita, materialitatea, reconfigurarea și utilizarea podului, devenit instrument spațial, păstrarea memoriei și altele, în încercarea de a insera un obiect nou în loc.

Fig. 6.22 Casă familială în Litvinovice, Cehia, arhitect: Atelier 111 Architekti, sursa: Archdaily

Această casă, situată în **sudul Boemiei**, tratează tema limitei, a secvenței spațiale și încearcă să medieze trecerea dintre suburban și rural. Astfel, aceasta oferă

răspunsuri la mai multe scări, de la cea urbană la cea a detaliului și experienței private.

Dacă spre exterior imaginea este una monolită, închisă, casa se deschide pe partea opusă, spre curte.

Monumentalitatea, închiderea limitei, poziționarea în front sunt toate teme deja tratate de mediul rural local, cu care se împletește reușit fără să îl imite în mod identic. Racordul care subliniază colțul și deci poziția privilegiată a casei reprezintă un gest modern, care vine să unifice în mod sensibil intervențiile de pe sit.

Dacă poziționarea pe limită respectă regulile fondului construit existent, relația cu limita este una reinventată, dinamică, din care se nasc spații exterioare intime, precum curțile ascunse. În aceeași manieră a împletirii noului cu localul, arhitecții pun în legătură dualitatea interior exterior, față-spate, monomaterialul, poziția și relația volumelor cu secțiunea în două ape și dispunerea pe limită.

Fig. 6.23 Casă în Tupadly, Cehia, arhitect: OV-A, sursa: Archdaily

Casa din Tupadly, Boemia de sud, e un exemplu de utilizare a anexelor casei de locuit, prin transformarea și adaptarea spațiului pentru activitățile cotidiene din prezent. Astfel, proiectul propune transformarea casei din față în locuință de oaspeți și a anexelor în locuință principală. În acest sens, una din temele casei este cea a podului – atât ca parte a spațiului, generator de atmosferă în spațiile de zi, cât și loc pentru spațiile mai ascunse, de noapte. Dacă în primul caz spațiul se deschide pe verticală și structura populează și ritmează spațiul, în cel de-al doilea generează zone de trecere, subdiviziuni, zone mai ușor sau mai puțin accesibile etc.

La nivelul întregului proiect, materialitatea este un subiect important, care face referire la loc. Prin păstrarea gabaritelor ușilor anexei, dispunerea circulației verticale într-o structură de sine stătătoare pentru a nu influența restul structurii, păstrarea tipologiei locale a locuinței și utilizarea materialelor locale, arhitecții generează o intervenție adaptată locului la exterior și adaptată beneficiarilor la interior.

Tema **casei din Jeseniky** este încercarea de a păstra memoria locului, prin păstrarea pereților de piatră ai anexei din spatele casei, care nu a mai putut fi păstrată. Astfel, a fost creat un fel de spațiu în spațiu, un prezent în trecutul, ambele văzute și simțite simultan. În plus, a fost adăugat un al doilea volum din lemn, poziționat în așa fel încât să se genereze o mică piață între cele două case, care să invite locatarii să petreacă timp împreună: DIY, părinți și bunici, etc.

Fig. 6.24 Casa părinților în Jeseniky, Cehia, arhitect: TRI.ŠTRNÁŠT architekty, sursa: Archdaily

În contextul poziționării în paralel a celor două lumi, cea de apartenență și cea colonizată, este interesantă **interferența** acestora. Deși forțată, tentativa Imperiului de a impune rapid un sistem a determinat un nou tip de tradiție, definită prin ceea ce coloniștii au adus cu sine, ce au eliminat, ce au păstrat din lumea din care au plecat și cum s-au raportat la lumea în care au ajuns, prin contactul cu alte civilizații și prin raportarea la loc. Contaminarea a fost una atât culturală, cât și a relației cu teritoriul. Deși au întâlnit brusc o lume nouă, diferită, coloniștii nu s-au întors, ci au „polenizat”, generând cultură hibridă, în care au păstrat: atitudinea rezervată vizavi de mediul construit, completată de bucuria de a sărbători, frontonul ca mediator către stradă, tentativa de închidere a curții, proporția plin-gol a fațadei, cornișa vibrată, poziția și rolul porții, dispunerea casei pe teren și subîmpărțirea acestuia; în același timp, au renunțat la bogăția de expresie prezentă în unele locuri din Boemia, păstrând decorația și culoarea minimale.

Coloniștii au plecat dintr-un univers construit modelat de baroc, prin frontoane reprezentative atent modelate (*Selské baroko*), care generează limite masive și închise către exterior, dar deschise către peisaj – univers distinctiv care le-a marcat raportarea la noul loc și atitudinea pe termen lung față de acesta.

Exemplul nucleului VGB este un model opus fenomenelor actuale din România, prin felul în care a primit și gestionat importul; dacă în majoritatea Banatului, importul masiv se petrece astăzi, prin modelele transpuse orbește în locul caselor demolate din sate, în cadrul nucleului VGB importul a fost maxim în momentul colonizării, ca apoi să se păstreze și să se îmbunătățească acordat marea majoritate a fondului construit.

5. Sărbătoarea ca spațiu comun

5.1 Sărbătorile pemești – lume încetinită

Comportamentul festiv este definitoriu pentru comunitățile etnice din Banat la modul general, datorită întăririi sentimentului de apartenență și validării identității.

Pentru nemții din Banat, ziua de sărbătoare reprezenta cea mai frumoasă zi a anului, așteptată cu entuziasm și trăită ca atare, câteodată chiar multiplicat. Pentru locuitorii celor 3 mici așezări ce compun nucleul, zilele de sărbătoare erau așteptate ca răsplată, pauză a lumii cotidiene dificile, dar și pe post de încărcare în fața muncii ce va urma: „*viața noastră o fost grea, dar o fost veselă. Mult mai veselă decât cum e acuma [...] Seara s-o adunat vecini, mai mulți, așa. Până la unsprezece, cam așa [...] Vineri mai era serbare, chirvai, cum e la noi, și iarna fășang, cum se spune aici, baluri.*” (K.C., născut în 1930 la Gărâna, [215])

Kirchweih-ul, sărbătoarea principală, era inițial organizat în legătură cu hramul bisericii din localitate – de exemplu, germanii boemi din Gărâna au construit între 1869-1870 biserica catolică, al cărei sfânt (Sf. Tereza din Avila) era celebrat în fiecare an în data de 15 octombrie. Astfel, Kirchweih-ul era organizat în **duminica** cea mai apropiată: „și atunci o fost chirvaiul, când pica 15 octombrie. Dacă pica în 15 Sfânta Terezia și era joi, atunci chirvaiu se ținea după. Dacă era miercuri, atunci era înainte chirvaiu. Se ținea duminica, luni, marți și miercuri era sărbătoare.” [216]

Chirvaiul presupunea **ritualuri** colorate specifice, care vorbeau despre ordinea comunității, despre ierarhiile și respectul din sânul acesteia: tinerii erau implicați în activități precum doborârea copacului, ales de bătrânii satului, transportarea, prezentarea și decorarea acestuia cu panglici colorate, ridicarea copacului în locul predestinat, precum și dansul simbolic din jurul său, în care fiecare tânăr era îmbrăcat în haine de sărbătoare și se rotea în jurul bradului, ținând în mână capătul unei panglici. Mai mult decât atât, sărbătoarea presupunea și licitația buchetului de rozmarin ce urma să fie oferit unei viitoare mirese.

Fig. 6.25 Sărbătoarea Kirchweih-ului; 1 – pemii în 1998, sursa: S. Vultur; 2 – pemii în 2014, sursa: N. Corpade; 3 – ridicarea bradului, sursa: turismgarina.ro

Pentru aceste mici localități, chirvaiul, sărbătoarea Heimatului, este prilejul maximei **deschideri** – și atunci, și acum. Atunci, ea vorbea despre ierarhie socială, respect, libertate, coeziune și identitate, iar acum hrănește memoria unui grup și atrage privitori din exterior - rude din străinătate, prieteni din Germania sau din țară.

Astăzi, sărbătoarea este mai mult despre ritualuri festive, despre **nostalgia** vremurilor trecute, decât despre implicațiile religioase inițiale. Dacă înainte această sărbătoare era organizată strict în cadrul locului, acum este getionată din exterior, de către localnicii emigrați, împreună cu asociațiile germane din orașele apropiate, cu cântăreți din exterior, cu gesturi, dansuri și îmbrăcăminte diluate sau împrumutate din alte locuri. Acum, a devenit un eveniment cu care oameni și instituții își doresc să fie asociate: Banat JA, Forumul Democrat al Germanilor din Reșița, instituții culturale, oameni de afaceri, sponsori etc., iar în 2012, festivalul a fost chiar parțial politizat, ceea ce a stârnit reacții puternice din partea comunității.

În cadrul interviurilor realizate de echipa doamnei Vultur, localnicii au povestit că țin chirvai și în locurile unde au plecat, însă mai rar, odată la doi ani, pentru a se întâlni și a povesti, într-o locație închisă, de tip Gasthaus, fără prea multe legături cu cel de odinioară de acasă: „acolo țin de la doișpe până la două noaptea, maxim. Atuncea-i închiderea. Aicea, în Gărâna, la chirvai or fost unii care s-or dus duminica de acasă și marți s-or întors înapoi.” (F.R., născut în 1937 la Gărâna, plecat în 1994 la Kham, [216])

Fășang-ul (*Fasching* - mască), carnavalul popular, reprezenta un al doilea tip de sărbătoare în nucleu, ce marca momentul de trecere între o lume veche și una nouă, plină de promisiuni și optimism. Poveștile localnicilor transmit informații diferite în ceea ce privește durata acestuia, de la câteva zile, la o săptămână, ceea ce poate însemna că momentul sărbătorii era unul variabil, în funcție de dispoziția, nevoile și posibilitățile localnicilor: „*Fășangul se ținea când începea postul de Paști, se țineau trei zile de fășang, duminica, luni și marți. Duminica, de Paști, atuncea iară era bal. Atuncea erau Rusaliile, iară era bal.*” (F.R., [216])

Pe parcursul derulării Fășangului, timpul se oprea, lăsând loc caracterului ritualic, ce privea stimularea fertilității și regenerarea naturii. În tot acest timp, locuitorii consumau cantități generoase de gogoși, gătite de femeile din sat. [217]

Limitele variabile ale perioadei de sărbătoare erau într-un fel un răspuns firesc al entuziasmului așteptării lor, încă o caracteristică a mediului de aici pe care localnicii nu au mai putu-o recrea peste hotare: „*acuma nu mai sunt fete [...] Când a fost cu chirvai aicea, trei zile, de la ora două s-a început muzica, balul, fiecare zi – alte haine [...] Fășand iară a fost trei zile, și la Revelion, iară seara a fost balul, și în timpul când s-a tăiat secara.*” (M.T., născută la 1936 la Gărâna, plecată în 1992 în Droschberg, [218])

Dacă inițial fiecare dintre cele 3 așezări avea sărbătorile proprii, cu calendarul propriu, odată cu mișcarea și mixarea populației, limitele au devenit mai permeabile, iar sărbătorile au adunat oameni din mai multe locuri. Aceste evenimente punctuale, precum și îngrijirea mormintelor rudele decedate, sunt printre cele mai puternice motivații ale întoarcerii pemilor la Gărâna – o dată, de două ori pe an.

Ceremonialul tradițional, inițial oglindă a comunității, s-a transformat astăzi în spectacol pentru pemii nostalgici și grupurile de oameni care tranzitează zona. Cu toata acestea, faptul că aceste evenimente mai există reprezintă în sine un liant între prezent și viitor, o caracteristică a locului pe care se poate construi.

5.2 Festivalul de Jazz – activator și continuare firească

Festivalul de jazz este fenomenul care a pus Gărâna în primul rând și apoi nucleul pe harta lumii. Acesta este un fenomen **cultural** și **social**, un produs al **comunității**, un concept clar, dar în continuă transformare, o tentativă de reconectare la un autentic pierdut, un spectacol făcut și refăcut – similar poveștii locului în care se desfășoară. A pornit de la om, loc și muzică de calitate, a lucrat cu ingrediente simple și a inversat povestea zonei, crescând organic de la an la an.

Acesta a avut un impact esențial asupra schimbărilor ce au marcat zona în ultimii 20 de ani, mai ales prin prisma ciocnirii tranșante dintre o lume închisă și o societate globală. [219]

„*Muzica unește lumile, le deschide una spre alta. Ideea aceasta revine mereu. Lumea închisă a Gărânei comunică astfel cu exteriorul.*” [220]

Punctul de plecare în aventura festivalului a fost marcat de cântărețul Puba Hromadka, parte a formației Gramofon din anii 70, care organiza *jam session*-uri în sara casei sale din Brebu, cumpărată după 1989, la întoarcerea din Germania. În acel moment, în discuțiile dintre prietenii veniți să se bucure informal de muzică în cadru

natural, se conturase deja posibilitatea înfripării unui festival de jazz, care sa le facă pe cele două să coexiste într-o opera completă.

De la **șura** din Brebu și promovarea verbală între prieteni, ideea a crescut și a fost relocalată în 1997 în curtea hanului „La Răscruce” din Gărâna, moment care are efecte vizibile și astăzi în reabilitarea locului, prin care globalul a pătruns la Gărâna – un sat de la poalele Muntilor Semenic, amfizion al celui mai important festival de jazz în aer liber din această parte a Europei.

Momentul demarării festivalului a presupus un efort colectiv, care i-a implicat pe Puba Hromadka (parte a formației Gramofon), Liviu Butoi (flautist/saxofonist, proprietar Jazz Pod 16 Timișoara, împreună cu Puba, unde se organizau seri muzicale și se sprijineau artiști din domeniu), Gigi Tăuș (artizan de bijuterii din Timișoara și proprietarul hanului „La Răscruce”), Marius Giura (manager cultural al festivalului, fost director al Radio Analog Timișoara) – încurajați și susținuți de alți brebu-gărânezi, prieteni, familie, jazzofili și, ulterior, sponsori.

În continuare eveniment **relaxat** între prieteni (100-150 oameni), adunarea muzicală a reunit muzicieni și spectatori care se cunoșteau, se percepeau indulgent și glumeau împreună, generând un climat prielnic evoluției artistice și inspirației prin apropierea fizică și psihică dintre artist și public. În primă fază, la hanul de la răscruce s-a cântat pe prispă și abia apoi într-un pavilion amenajat; cu fiecare ediție, timp de 7 ani, datorită numărului tot mai mare de participanți, spațiul și scena au trebuit regândite. Lipsa locului în curtea hanului, satul inundat de oameni, cozile interminabile la toaletă și bere, confortul precar, dărâmarea gardului, stresul la care au fost supuse vacile satului (declarație în presă a unui consilier local la vremea respectivă) – toate au reprezentat semne ale necesității unei schimbări.

Fig. 6.26 Jazz-ul în format restrâns, La Răscruce; sursa: Google Maps și Senso Arte

La ediția a 6-a, odată cu venirea primul nume mare, Ebehard Weber, curtea și strada au fost **neîncăpătoare**, iar satul literalmente s-a blocat.

În consecință, după 7 ani, festivalul s-a mutat în locul în care se desfășoară și astăzi, la Poiana Lupului, în imediata proximitate a Gărânei, la drumul principal. Noua locație, mai publică, a atras public mai divers, mai snob, precum și turiști, care au populat inevitabil zonele imediat apropiate, evocând nostalgia vremurilor în care se cânta între prieteni. În noua locație, complet exterioară, relația cu natura e totală; deși festivalul are loc vara, capriciile vremii sunt mereu prezente: an de an, totul e umed și lacustru. Vremea participă la atmosfera spectacolului, generând momente în care relația vizuală cu scena se întrerupe din cauza ploii și ceții sau momente în care muzica se acompaniază de tunete și fulgere – *furtuna ca jam session*. Vremea neprietenoasă este artistul mereu prezent al festivalului, pe care o vorbă din popor îl

pune pe seama dorinței de răzbunare a pemilor plecați, nemulțumiți că satul nu mai e al lor. Tot în această perioadă, cifrele festivalului au crescut amețitor, peste 10.000 de spectatori, fiind corelate și cu o perioadă de *boom* economic, până în 2008.

Fig. 6.27 Jazz-ul la Poiana Lupului, jazz-ul devenit fenomen al locului la scară mare;
1 – Poiana Lupului, locația de acum a festivalului, sursa: reșița.ro; 2 – oamenii înfruntă condițiile meteo neprielnice an de an, sursa: reșița.ro; 3 – fenomenul împânzește toată zona, sursa: radioreșița.ro

După intimitatea de la Răscruce și transformarea de la Poiana Lupului, post 2011, festivalul a intrat în cea de-a 3-a fază, axată pe continuitate și consolidarea identității, care continuă și astăzi și mizează pe caracterul de **nișă culturală** a Găâranei și a zonei - loc alternativ, exterior, diferit de spațiile culturale dedicate. În urma atingerii acestei maturități, acesta a detronat Festivalul de jazz de la Sibiu, până atunci cel mai amplu și cunoscut din țară și din această parte a Europei.

Această fază a presupus extinderea și diversificarea locațiilor, implicând toată zona (biserica catolică din Văliug, pontonul de la 3 Ape), amenajarea zonelor de servicii pentru festival și deschiderea către zona comercială pentru a suporta cheltuielile în creștere, apariția unei politici mai vizibile de promovare și de atragere a sponsorilor s.a.md. Creșterea festivalului și acțiunile pe care le implică organizarea acestuia au atras mai mulți participanți pe de o parte, dar și reacții de nemulțumire și nostalgie a vremurilor și locațiilor trecute, pe de alta. Deși unii amatori cu vechime ai festivalului opinează că acesta se îndepărtează tot mai mult de actul artistic și devine un produs al snobismului, cu atmosferă de târg și miros de mici, cu gulașul ca emblemă, aceste aspecte necesare au fost asimilate de public și integrate într-o anumită măsură atmosferei generale.

Impactat minimal de **pandemie**, astăzi festivalul continuă să evolueze, să interpreteze și să se reinventeze, în spiritul crezului său și a aceluiași valori importante cu care a pornit. Acesta a devenit un fenomen al apartenenței la o comunitate, în care evenimentele se continuă cu bisuri în casele oamenilor, printr-o apartenență la un statut, o bulă care atrage.

Le fel cum pemii se făleau cu sărbătorile și hainele lor festive, cărora se dedicau total, omul modern se mândrește cu **apartenența** temporară la un fenomen cultural și social, la un statut: „oamenii vin să respire aerul unei frății, departe de stereotipiile vieții cotidiene.” [221] Publicul aduce cu sine valorile comune, dragostea pentru muzică, atenția și promovarea necesară creșterii zonei și ia acasă o stare de spirit și apartenență, momente și amintiri, o resetare necesară vieții cotidiene.

Spectatorii, oameni cu o vârstă medie de aproximativ 40 de ani, cu studii superioare, admiratori și cunoscători ai stilului, participă an de an nu atât datorită influenței mass mediei, cât recomandării prietenilor și cunostințelor și a dorinței de a aparține unui anumit fenomen cultural și social, unei anumite imagini. Conform unui

sondaj realizat în rândul spectatorilor, aceștia se consideră aparte, „consumatori ai unei muzici ce se dezvăluie numai urechii educate”. [222]

Întrebați de ce vin și revin la festival, spectatorii amintesc muzica, activarea parametrilor în relație cu locul și atmosfera și bucuria unită a unei mulțimi, ca parte a unui moment cu însemnătate: „Jazzul înseamnă inevitabil improvizație, care are o coerență a ei. Avem nevoie de improvizație, da putere de a visa, de a construi. Zona este o gură de aer, în care timpul poate fi reinventat de noi înșine.” (M.I., [223]). „După al treilea an de participare la festival începi să înțelegi și devii gârânez adevărat”. (S.G., [223])

În timp, odată cu festivalul de jazz și pe lângă acesta, o serie de manifestări culturale au **înnobilat** locul și au determinat o relaționare complexă între loc, activitate și om: Simpozionul de artă vizuală și literatură, Simpozionul de muzică, Festivalul de folk, Festivalul de rock, Festivalul de muzică tradițională, Festivalul de muzică veche din biserica din Brebu, Festivaluri culinare în Brebu, Simpozioane de sculptură, tabere de artă plastică, Teatrul Auăleu, Columbia NYC și Niki Wolz ș.a.

Deși în plină expansiune culturală, zona e în continuare sălbatică și nu oferă facilități cu care omul modern e obișnuit; **efortul** face ca experiența locului să fie și mai puternică: aglomerația, totul trebuie transportat pe un drum îngust și sinuos, parcare dificilă, meniul restrâns, noroiul mereu prezent, atracțiile turistice limitate, furtuna nelipsită, ploaia. Astfel, esența acestui fenomen muzical, dar și sociologic și antropologic, în strânsă legătură cu caracterul locului, este libertatea, comuniunea de spirit, dobândite printr-o victorie a artei înalte, care a sedus peisajul și interlocutorul.

Faptul că festivalul a apărut într-o societate al cărei **pilon** a fost sărbătoarea (*chirvai, fărșang*), definitoriu atât în ceea ce privește viața cotidiană, cât și imaginea mediului construit, nu este întâmplător, ci mai degrabă o continuare firească, autentică, valoroasă, care oferă un crez comun reinterpretat și posibilitatea creșterii locului în spirit unitar.

Gârâna este un sat născut din exterior, menținut actual tot printr-un fenomen adus din exterior – muzica jazz, un model al felului în care oamenii de același tip se atrag, formează o rețea și pot influența pozitiv comunitatea – atât vizual, cât și psihologic.

În acest loc, omul se reconectează cu un autentic pierdut: între casele albe și liniștite, devenite din figură fundal, spectacolul este unul făcut și refăcut constant, cu trimiteri subtile la trecut, prin rapoarte de tipul închidere/deschidere, tradițional/modern, natură/cultură, individ/comunitate. Locul a creat festivalul și festivalul a creat locul.

5.3 Dinamica post-jazz

„Muzica este deasupra oricărei filosofii. Sigur se poate trăi fără ea, dar ești mult mai sărac.” – I.F., președintele Forumului Democrat al Germanilor din Banat, 2017.

Apărut în plin fenomen de depopulare, Festivalul de Jazz este un **punct zero** al relației zonei cu exteriorul – un atractor al culturii în general, care a valorificat și a protejat nucleul.

Fenomenele și activitățile pe care acesta le-a determinat variază, de la festivaluri pe tematici diferite, la acțiuni și activități culturale punctuale, la un întreg

stil de viață. Cei care populează acum satele, permanent sau temporar, au o anumită apetență pentru fenomene culturale și artă în general, se ajută și se cultivă reciproc, ceea ce influențează în mod direct atmosfera, dar și imaginea construită a zonei.

În ultimii ani, ca o **reverberație** a festivalului principal, au apărut și altele, tematice, precum Festivalul de Folk, Festivalul de Rock. Faptul că Festivalul de Jazz a crescut constant a presupus extinderea găzduirii sale și în localitățile învecinate, în locații ca biserica din Văliug, biserica din Brebu Nou etc.

Astăzi, nucleul crește pe mai multe paliere concomitent: cultural, turistic, gastronomic, iar cei care îl cultivă sunt actori implicați direct în viitorul zonei: de exemplu, proprietara restaurantului-concept Kibuț este și coordonator al departamentului de comunicare-cultură-evenimente-relații cu presa al Primăriei Reșița, organizator de evenimente culturale, producător local etc.

Nucleul, fenomen ce implică înțelegere și reinterpretare, poate crește, în opinia locuitorilor și a turiștilor săi, prin implicarea mai consistentă a autorităților în susținerea jazzului ca formă de cultură și interes civic, repararea drumului, amenajarea de campinguri, diversificarea locațiilor și tematicilor concertelor, infrastructura turistică atractivă, calibrarea dorințelor proprietarilor (materiale și tehnici noi, utilizarea produselor din magazinele de profil, confort, reprezentare prin comparație, demolare, influența mass-media), gestionarea clară, asumată, a relației dintre vechi și nou.

Sărbătoarea a fost momentul maximei apartenențe comunitare, care acum a generat din nou comunități stabile, cu idealuri comune.

6. Noii actorii ai locului

Războiul, deportarea, condițiile dure, speranța unei vieți mai bune, nostalgia locului, sentimentul de apartenență – toate au determinat **mișcarea** constantă a locuitorilor zonei. Deși aceștia au fost aduși în zonă în speranța unui nou început, la scurt timp a început o mișcare complexă a populației, care a determinat depopularea vizibilă astăzi.

Așa cum am văzut anterior, nemții nu s-au regăsit nici în țările în care au plecat și nici nu s-au întors permanent în zonă; motivați de nostalgia locului pe care l-au numit acasă, au cumpărat la suprapreț casele pe care le-au vandut inițial pe nimic la momentul emigrării, pentru a avea un loc unde să se poată *întoarce*.

Odata respinse de primii lor locuitori-coloniști, casele din cadrul nucleului au întâlnit un nou tip de proprietar: **turiștii-prorietari** de după 1989. Profilul acestora este unul destul de omogen: oameni cu stare, în general din orașele învecinate, care și-a cumpărat o casă de vacanță pentru a se bucura mai mult de natură.

Dacă inițial pemii aveau **nevoi de bază** (protecția față de intemperii, încăperi dedicate anumitor funcțiuni), pe care casele fortărețe în front le rezolvau cu brio, turiștii-prorietari au adus cu sine nevoi de vârful piramidei, care necesitau adaptări, construcții și acomodări. Între acestea, s-a inserat și nevoia pemilor plecați de a-și popula proprietatea cu obiecte descoperite peste hotare. Astfel, cei care și-au păstrat casele, au adus din străinătate cu fiecare ocazie obiecte inovatoare, elemente de decor sau idei noi și, în plus, după 1989, a apărut și confortul dat de canalizare, centrale termice, antene satelit, internet, la care au avut acces și localnicii. Prin evoluția nevoii de bază, dinamica satului s-a **accelerat**, iar ritmul vieții a devenit dintr-o dată unul racordat la valorile din exterior.

În general în mediul rural din Banat, în multe cazuri, **reședința secundară**, de vacanță, este deseori raportată la cea principală, de la oraș, prin replicare sau opoziție: vedem case multiplicat, decorate excesiv, DIY, indiferente locului. Într-o anumită măsură, acest fenomen s-a întâmplat și la Văliug: turiștii-proprietari au cumpărat case, le-au demolat sau modificat doar după nevoile proprii, ceea ce s-a propagat și în rândul locuitorilor permanenți, care au început să modifice la rândul lor fondul construit.

La Gărâna și Brebu însă, intervenția noilor proprietari asupra existentului a fost **rezervată** din punct de vedere stilistic, cu accent pe adaptarea mediului interior și refuncționalizarea anexelor. Aici, în majoritatea cazurilor, fațadele au fost renovate, iar interioarele reabilitate, pentru a putea susține aceste noi nevoi de care discutăm anterior.

Ca rezultat, acest mediu construit apărut din senin, funcțional și unitar până atunci, devine un loc metamorfozat, în care orășeanul găsește gustul și imboldul transformării. În acest context, reabilitarea caselor presupune veritabile **proiecte de instalare** și adaptare, ce materializează ambiții, vise, concepte, aspect radical diferit de locuirea uniformizată implantată inițial în zonă. Instalarea devine un discurs identitar, personal, înfrânat și discret la exterior și maximizat spre interior. Acest proiect de instalare, imaginat de cele mai multe ori de către proprietarii înșiși, nu e doar o formă de administrare a resurselor de la fața locului, ci presupune amenajarea minim invazivă a spațiului, crearea unei atmosfere dorite și căutate; proiectul schimbă astfel vizibilul și invizibilul, definește noi relații cu spațiul, timpul și oamenii, care la rândul lor pun în mișcare gânduri, idei, inițiative, și prin ele valori, împărtășite sau negociate prin prisma evenimentelor culturale născute local și vizibile doar pe termen lung.

Fig. 6.28 Proiecte de instalare, locul nou: 1 – ambianță interioară pensiunea Gotschna; 2, 3 – ambianță interioară restaurant-concept Kibuț, sursa: fotografiile pagina Facebook

Pe fondul pandemiei și a noii posibilități de a munci de acasă, dar și dinaintea acestui eveniment, unii turiști-proprietari devin **turiști-coloniști de tip nou**, oameni care decid să locuiască permanent în zonă. O parte din aceștia au început ca turiști-proprietari, alții și-au deschis afaceri mai mici sau mai mari, în case închiriate sau construite de la zero. Astfel, în ultimii ani au apărut locuri cu concept clar, restaurante și posibilități de cazare, universuri atent imaginat și puse în operă sub haina existentă, sau atent racordate la aceasta.

Aceste tipuri diferite de proprietari generează relaționări diferite cu locul – înțeles diferit de cel care îl locuiește permanent, cel care îl tranzitează și cel care îl ocupă temporar.

Un **exemplu** de turist-proprietar în zonă, locatar pe timpul verii, este Bata Marianov, inițiatorul simpozionului internațional de sculptură de la Gărâna din 1996.

Acesta a populat cu sculpturi imaginea binecunoscută a dealurilor de pe marginea drumului Văliug-Gărâna, printre care și Eidos, devenită emblemă a locului și a Gărânei artistice deopotrivă: un cadru din lemn, ce delimitează un spațiu gol, care poate fi privit în sens dublu, prin care ce e imobil și ce se schimbă în cadrul unui decor decupat devine relativ. („*Această tensiune între idei, idealitate și întruparea lor în ceva stă, cred, în inima a ceea ce se întâmplă acum la Gărâna, într-o realitate în mișcare, în care închiderile nu pot fi decât relative, iar deschiderile sunt ca multiple provocări sau ieșiri înspre altceva*”). [224]

A.H este un alt actor al locului, care și-a construit o reședință de vacanță în zona mai ascunsă a Gărânei; aceasta a acomodat tabere de sculptură, tabere de pictură în cadru amical, întâlniri între prieteni în care se gătește și se face foc de tabără etc., pentru a împărtăși cu oamenii din jur bucuria de a te afla în preajma artei. [225] Rezultatele taberelor au devenit obiecte ale locului, unele expuse în curte, altele pe stradă, cu care oamenii interacționează constant, repetitiv, de la mic la mare. [223]

La **Brebu**, o altă casă transformată în mediu cultural este cea a artiștilor vizuali Doru și Minodora Tulcan (Fundăția Culturală FAR). Aceștia au cumpărat casa în 1990 și au adaptat-o propriilor nevoi, prin adiția unor spații mari pentru ateliere – o casă utilată pentru prezent și nevoile proprietarilor, o casă de lucru, nu doar de vacanță, cu parfum de altă dată: „*e o nebunie sa crezi aici, ne simțim foarte aproape de Dumnezeu și parcă ne dă o scânteie de inspirație deosebită în momentul când te trezești dimineața și vezi spațiul ăsta, parcă ești nou născut*”. (D.T., [223])

La **Văliug**, Asociația 3 Compas (M.P., F.R. – artist vizual) desfășoară într-o casă activități pentru copii, pentru orice categorie de persoane defavorizate, în colaborare cu școala din Văliug, prin parteneriat cu Primăria locală – ateliere de artă, muzică, club de lectură etc.

Un alt exemplu care merită amintit este cel al R.G, care s-a mutat cu familia din București la Gărâna (Anexa 2.4), deoarece aici „*te regăsești în copilărie, bucuria lucrului simplu, liniștea pe care o simți, care te reîncarcă*”. [223]

La fel, exemplele tratate în capitolul *Funcția casei*, ale căror povești sunt creionate prin dialogurile din cadrul Anexei 2, susțin o imagine în continuă reverberație a locului.

O bună bucată a Gărânei se reactivează și prin **gastronomie**, exemple în acest sens fiind locuitorii, atât permanenți, cât și temporari, care produc și schimbă produse între ei, dar și locurile de tipul Kibuțului, al cărui concept foarte clar definit gravitează în jurul reactivării bucatelor tradiționale, reinterpretate. (Anexa 2.6)

Dintre programele mai ample care s-au inserat în țesutul construit din zonă, pot fi amintite **pensiunile** Gotschna și Sus în Sat, precum și restaurantul-concept Kibuț, toate atente la imaginea de la stradă, atent racordată la țesutul construit existent, dispunerea imperceptibilă a funcțiunilor noi și deschiderea către peisaj.

Întrebați de ce au ales această zonă pentru achiziționarea unei proprietăți (Anexa 2), actorii locului au menționat în răspunsurile lor caracteristici precum ocazia, întâmplarea, aspectul financiar, modelul unor cunoștințe care veneau deja în zonă, relieful, aerul curat, posibilitatea de a petrece timp în natură versus orașul de proveniență, existența unui istoric al venirii în zonă cu familia, al activităților întreprinse în zonă, legăturile familiale nemțești, intuiția potențialului zonei în contextul caracterului bine definit al fundalului și al evenimentelor deja existente în loc.

Fig. 6.29 Kibuț, Gărna – restaurant și cazare pentru prieteni: înainte (2012) și după (2021); sursa: Google Maps

Aceste câteva exemple, la fel ca multe altele care nu au fost menționate aici, dar tratate în cadrul altor capitole, reprezintă **motoare** ale zonei, experiențe totale, ghidate de un concept bine încheiat, care, pe lângă competiție constructivă, își oferă suport și prietenie reciprocă, se completează și se mândresc cu apartenența la o rețea culturală, la a cărei materializare au contribuit colectiv.

Astăzi, casele aparțin din ce în ce mai mult unor proprietari intelectuali (oameni de cultură, doctori, moștenitori), oameni cu o anumită condiție socială, care locuiesc la oraș și apreciază locuirea ca experiență totală în relație cu locul – un refugiu, o escapadă.

Chiar dacă omul simplu, cu nevoi de bază, axat pe pragmatic și pe supraviețuire în relație cu casa nu mai e sesizabil în nucleu, noii proprietari au utilizat metode rafinate pentru a investi în autenticitate: generarea unei rețele sociale, mai mult decât o imagine puternică a validării personale.

Atât intervențiile născute din investiții minimale, simbolice, cât și cele mai elaborate au câteva puncte comune: respectul și înțelegerea locului și a dinamicii sale, apartenența la o comunitate sau un statut, relația căutată cu peisajul, precum și partea mai puțin vizibilă, munca constantă, neobosită, pe care o presupune (încă) o proprietate.

Întrebați în cadrul chestionarului prezentat la final cum văd **dezvoltarea** zonei în viitorul apropiat, actorii locului previzionează schimbări dese de proprietari ale caselor, construcții minimale, fără mari schimbări pe planul locuirii și avânt mai mare în

ceea ce privește investițiile în turism, atât ca infrastructură, cât și ca mediu construit (pensiuni mici). Mai mult decât atât, aceștia menționează și diluarea substanței originale, prin dispariția băștinașilor și a tradițiilor lor și înlocuirea cu „omul modern”, cu reținerea caracteristică celui care a devenit de-al locului (rezultate Anexa 2).

7. Brandul local și relația cu turiștii

„Primul meu sport preferat a fost drumeția, la șase ani am făcut prima excursie cu părinții pe jos din Reșița până pe Semenici. Am făcut excursii, patinaj, schi, nu există copil din Reșița care să nu știe să schieze [...] Toți reșițenii iubitori de turism mergeau la Gărâna, vara pentru aer, iarna pentru schi sau săniuță, la fel, Semeniciul. Mergeam pentru două-trei săptămâni sus și ne făceam singuri de mâncare.” – K.W.S., regizor și gazetar din Reșița. [226]

Până la Primul Razboi Mondial, cunoașterea zonei din exterior a fost limitată, iar natura reprezenta doar o resursă, necesară pentru fabricile din Reșița sau pentru oile și ciobanii de pe Semenici.

Un moment marcant în dinamica zonei a fost reprezentat de construirea drumului dintre Văliug și Gărâna în 1855, un prim pas înspre conectivitate și contact extins, o ieșire dintr-un univers claustrat. Pentru prima dată, zona putea fi accesată și din exterior, ceea ce a determinat populația locală să își pună la dispoziție locuințele pentru turiști, practică care s-a perpetuat până astăzi și a contribuit la valorificarea zonei. Astfel, perioada din jurul anului 1900 a marcat atât o schimbare de percepție asupra mediului natural, cât și începutul tranziției de la exploatare lemnoasă la turism, de la muncă fizică brută, individuală, la muncă stratificată, complexitate și deschidere către societate și împrejurimi.

Turismul de tip **organizat** s-a dezvoltat abia după 1911, când în zonă s-au înființat cercurile recreative *Prietenii naturii*; acestea se concentrau la momentul respectiv însă mai mult pe zona Dunării sau a Munților Retezat, mai spectaculoși [174].

Brandingul interbelic a fost un fenomen spontan, apărut din grija unor localnici față de zonă, dar și din nevoia activităților și conexiunilor acestora. Paul Fulda, tânăr preot catolic și învățător la gimnaziu, a îndemnat tinerii spre drumeții, iar Bruno Windhager, profesor de matematică din Reșița, a construit împreună cu propria organizație de cercetași primul adăpost de pe Semenici. [227] Împreună cu Jakob Weinfurter, birtașul Gărânei și întemeietorul activității turistice de la Gărâna, promotor al caracterului de stațiune climaterică a acesteia, Bruno Windhager a contribuit la imaginea turistică a zonei, lansând în această perioadă sportul cu schiurile în Munții Banatului (sezonul de vară: 15 iunie – 15 septembrie, sezonul de iarnă: 1 decembrie – 15 ianuarie). În plus, Jakob Weinfurter a amenajat un complex turistic și a alcătuit o **listă** de oaspeți care să fie acomodați în casele localnicilor. Aceștia erau încurajați să amenajeze o cameră pentru turiști, în mare parte germani, membri ai clubului de turism *„Wandervogel”* – *pasăre călătoare*, care aduce noi perspective și stiluri de drumeție, precum și noi realizări culturale.

Pentru prima dată, a fost sesizată **oportunitatea** de a genera o **imagine** coerentă și atractivă, care să inspire igienă și spirit comunitar, să delecteze ochiul și să arate o germanitate necompromisă. În acest sens, gesturile unificatoare propuse au fost varul alb pe fațade, lemnul vopsit în verde sau albastru și maroul pentru garduri – imagine rezervată, dar în același timp atractivă, materializată și în broșuri promoționale ale zonei.

Între anii 1919-1929, „*prietanii naturii*” din Reșița au continuat să organizeze drumeții, de această dată și în mediul natural spectaculos al nucleului VGB. Începând cu 1930, oamenii au început să descopere localitățile montane mai mici din zonă, ascunse până atunci, prin drumeții organizate, ca de exemplu pe ruta Oravița-Semenic.

Începând cu anii 50-60, lista cu turiștii „recomandați” nu a mai existat, iar călătorii au fost nevoiți să bată din poartă în poartă pentru a găsi un loc liber de cazare – practică preluată până în zilele noastre.

Dacă înainte camera destinată turismului oferea curățenie, lighean de apă și lampă de petrol, dar cearșafuri mereu umede, după 89 apar confortul dat de canalizare, centrale termice, antene satelit, internet.

Astăzi, izolarea zonei nu mai e aceeași; Gărâna și Brebu și-au construit o imagine liniștită, potrivită relaxării, iar Văliugul și-a construit imaginea în jurul unui dinamism căutat – distracție și activități bogate, variate. Ca urmare, Brebu și Gărâna se adresează în principal familiilor, dar și tinerilor, străinilor, pe când Văliugul țintește tinerii, iubitorii de activități în aer liber – un duo liniște-agitație care conviețuiește și expandează. În acest sens, Gărâna găzduiește evenimente culturale precum concerte, tabere și expoziții de pictură și sculptură etc, Brebu oferă ciclism, sporturi enduro, off road, iar Văliugul este renumit pentru petrecerile de pe malul lacului și bogăția activităților în aer liber, toate amplificate cu fiecare an care trece.

Fig. 6.30 Activități diverse, din ce în ce mai mult posibile în zonă: 1 – schi (Pârțile Văliug, Semenice și Gărâna), sursa: adevărul.ro; 2 – ciclism, sursa: pressalert.ro; 3 – Parc de aventură Văliug, sursa: reșița.ro

Profilul celor care caută această zonă este unul variat: orășeni, străini, cicliști, motocicliști enduro, schiori, amatori de petreceri, pasionați de drumeții și natură – oameni care vor să fie parte a vibrației locului sau doar caută un loc de relaxare, departe de lumea agitată. Fie că e vorba despre experiența totală a naturii, viața simplă la cort, experiența unui statut comun (petrecerile de la ponton), experiența adrenalinei (sporturi de iarnă, sporturi extreme) sau experiența unui test de anduranță ca parte a unui stil de viață sănătos, nucleul le înglobează în mod controlat pe toate și le servește adaptat.

Concediile accesibile, bazate pe șansă, conviețuiesc cu nișa și selecția turiștilor, după criterii sociale, financiare etc. Locul permite atât cazare la cort sau într-o cameră dintr-o locuință tradițională, cât și posibilitatea închirierii unei case reabilite sau chiar noi, cazarea la hotel pe malul lacului, fără ca cele 2 lumi să se anuleze reciproc. Astfel, imaginea liniștită, axată pe familie a Gărânei și Brebului poate expanda în lumea activă a Văliugului, sau invers, doritorii de petreceri și aventură ai Văliugului pot explora lumea (mai) liniștită, culturală a celorlalte sate. Acest fenomen stratifică categoriile sociale și preferințele acestora și deci dinamizează zona, fără a altera profilul îndelung căutat al fiecărui sat.

La ora actuală, **Văliugul** oferă opțiuni variate precum sporturile de iarnă (primul telescaun detașabil, o premieră în anii 40), ciclism (biciclete, biciclete electrice, trasee elaborate dezvoltate de autoritățile locale, precum Valiug - Vila Klaus – păstrăvărie – Bârzavița – Bigăr – Bozovici – Șopot – Ravensca - Dunăre), Via Transilvanica, parcul de aventură Gozna Vulturi, activități pe apă (paddleboard, caiace), divertisment (petreceri la ponton) ș.a.

La **Brebu Nou** se pot face excursii, ciclism, plimbări cu motocicletele, pescuit, plimbări cu barca și hidrobicicleta, iar zona este animată pe parcursul anului de Festivalul de folk, Festivalul de bere artizanală, Cultura în Șură (simpozion de artă) ș.a. Astfel, acesta și-a creat un profil mai degrabă axat pe local, artizanal – se produc gemuri, băuturi locale, care aprovizionează întreaga zonă și care sunt căutate și înafara ei. Recent, aici a apărut și o microfermă de vaci de carne de rasă nobilă (Scottish Highland), ceea ce confirmă și continuă interesul localnicilor pentru localul măritat cu nișa.

„Gărâna deține coordonatele unui loc de pelerinaj cultural, combinația fericită de ezoteric și popular, de sălbăticie și civilizație, de aer de munte și peisaj subalpin, de pretențiozitate și relaxare, de loc scump, dar nu prohibitiv, de ascetism cultural și plăceri lumesti precum grătarul și baia în lac.” [228]

Acesta este motorul nucleului, un loc spiritual, metamorfozat, în care turiștii vin să se regăsească. Acesta are viață pe tot parcursul anului, prin pârtia de schi, tiroliană, accesul la lacuri, multiplele festivaluri și evenimente culturale sau însăși atmosfera vibrantă, plină de circumstanțe, a cotidianului definit de noii locuitori.

Împreună, cele 3 sate determină un pol dinamic, atât cultural, cât și sportiv, activ, recreativ; fiecare în parte atrage categorii diferite de oameni, suprapuse atât local, cât și din ce în ce mai mult la nivel de zonă, cu rezultate vizibile în animarea și relevanța acesteia.

Dintre actorii locului fac parte și **autoritățile locale**, care au preluat în ultimii ani o mare parte din discursul zonei, prin investiții susținute în infrastructură: activități pe tot parcursul anului, servicii, având ca obiectiv principal susținerea dublei sezonality a zonei formate din nucleele Văliug, Gărâna, Brebu, Semenic (sezonul de vară: 1 mai – septembrie, sezonul de iarnă: decembrie – 15 martie). Atât în ochii autorităților locale, cât și în cei ai locatarilor sau turiștilor zonei, infrastructura este percepută ca principalul motor al turismului, prin care omul poate ajunge în locurile salbatice și se poate bucura de ele: *„a te focusa pe turism este singurul lucru care e viabil [...] Turismul nu înseamnă decât să valorifici ceea ce ai deja.”* (R.D, [223])

Planurile acestora pentru viitorul imediat apropiat includ proiecte ca promenadă cu piste de biciclete pe malul lacului, amenajarea pârtiilor de pe Semenic, amenajarea unor piste de downhill, maximizarea prezenței apei prin deschiderea și utilizarea tuturor celor 4 lacuri (Secu, Breazova, Gozna, 3 Ape, fiecare cu temperatura sa diferită) ș.a.

Tot din actorii locului fac parte și **turiștii de ocazie**, care vin cu cortul sau stau la pensiuni, pentru a împărtăși temporar un statut (de exemplu, pe parcursul Festivalului de Jazz de la Gărâna). Grupul acestora este unul eterogen și aduce o dimensiune nouă, globală, vieții din zonă, care interferează cu cea existentă și are impact pe termen lung. Aceștia practică un nou tip de turism, bazat pe conectare: cu mediul natural, cu locul idealizat, cu oamenii din jur.

Deși greu accesibilă, zona Munților Semenicului a fost mereu cel mai apropiat loc montan pentru timișoreni, astfel că activitatea a continuat să crească exponențial în timp, alimentată fiind de simplitate, socializare, conexiune cu natura, prețuri rezonabile, accesibile masei.

Brandul zonei s-a creionat în timp, antrenând și suprapunând o serie de factori ce țin de poziția geografică, caracterul peisajului, mișcarea populației, caracterul și deschiderea acestora, atitudinea față de momentele festive, manifestările culturale, particularitatea mediului construit, pitorescul mediului natural și caracterul sălbatic și ascuns al acestuia, accesibilitatea dificilă, profilul și interesele noilor proprietari. Deși variate, aceste perspective au fost gestionate în interiorul nucleului, al comunității, și au imprimat caracter zonei: un loc al negocierii sensului, al unei permanente reconfigurări și calibrări. Prin cultură, atât locul, cât și lumea, se schimbă, aspect care se simte an de an în preferințele celor ce tranzitează sau caută zona: traiul de calitate, sport, sănătate, mâncare naturală etc.

De multe ori, turismul din România încearcă să redea sentimentul de tradițional în relație cu potențialul local, dar și cu gusturile proprietarului și influențele exterioare, existând tendința de a unifica experiențe în funcție de ce se așteaptă turiștii să vadă – generarea unui decor rustic prin punerea în scenă a unei ambianțe regizate, prin decorarea spațiului cu obiecte vechi, de specific local sau nu. Acest lucru nu se întâmplă aici: cei care au investit în zonă provin dintr-o anumită pătură socială și înțeleg rolul caracterului locului în atragerea turiștilor, pe care îl păstrează prin intervenții rezervate spre exterior și printr-un statut în comunitate, căutat și cultivat. Prin opoziție, interioarele sunt bogate, conceptuale sau reminescente ale atmosferei de odinioară.

Atmosfera din pensiunile din Gărâna și din zonă încearcă să se raporteze la tradiție, să o sugereze direct sau interpretat, prin păstrarea imaginii exterioare și prin cantitatea și proveniența obiectelor din interior, prin grija definirii acestuia. *„Tradiția este resursa unui bricolaj sentimental al identității, care indică cu discreție, chiar și într-un loc nou, apartenența unei persoane la un loc pe care l-a abandonat și pe care apoi l-a regăsit”.* [229]

Turismul local interpretează creativ specificul local, în spiritul pragmatic al prezentului.

8. Funcția casei – de la pragmatic la conceptual

Modul în care zona a devenit populată, mișcarea constantă a populației din zonă, contactele și relațiile pe care automat le presupune, dar și acceptarea, toate acestea reprezintă fenomene care au influențat unitatea de locuit – atât ca imagine, cât și ca desfășurare interioară. Astfel, o analiză comparativă a funcției casei, de la cea originală, predominant pragmatică, la una care să acomodeze nevoile și planurile celor care au cumpărat aceste case după emigrarea primilor lor proprietari, poate reprezenta o unealtă vizuală grăitoare în înțelegerea dinamicii zonei și chiar previziunea unui posibil viitor. Acest demers este aplicabil la două scări diferite, cea a locuinței care și-a păstrat funcțiunea, devenind casă de vacanță, sau a locuinței care a devenit unitate de cazare, ce a presupus intervenții mai ample pentru a acomoda noua funcțiune și a asigura necesarul de spațiu.

Următorul material este rezultat din discuțiile cu localnicii, prietenii și cunoștințele care au cumpărat la un moment dat o casă în zonă și care au împărtășit cu amabilitate acest proces personal, și în același timp solicitant (*vezi anexa 2 pentru discuții mai detaliate*).

1. S.B./Brebu Nou/Timișoara/1990/2890mp/2300 DM/locuire temporară – casă de vacanță

Casa se află într-o poziție privilegiată în Brebu Nou, în bifurcația în Y care a apărut aproape de fosta vatră a satului (în partea nord-vestică a planimetriei de tip rețea). Acum, această zonă este din ce în ce mai populată de construcții noi, într-un contrast vădit cu fondul existent. Aceasta a fost cumpărată în 1990, în plin avânt de emigrare al locuitorilor pemi.

Terenul, tipic zonei, este foarte lung spre vale și nu prezintă limite clare. Deși în timp acestea s-au mai clarificat, specificul locului este unul al negocierii și permeabilității: pentru a ajunge mai repede la pășune, carele puteau trece nestingherite de pe un teren pe altul. [181]

O caracteristică interesantă a casei existente este accesul uscat, aproape continuu până în grădina din spatele șurii: de la stradă se intră pe parcelă printr-un coridor acoperit, gest care are continuitate și prin anexă (între șură și grajd). Pe lângă aceasta, ar mai fi important de menționat mecanismul de evacuare a apei, dinspre latrină înspre zona colectoare a gunoiului de grajd și mai apoi spre grădina de zarzavat – o succesiune de zone care lucrează împreună pentru a minimiza pierderile.

Funcțiunea acestei case nu a fost modificată în timp, ea fiind utilizată ca și reședință de vacanță pentru familia proprietarei. Din punct de vedere funcțional, au fost în timp aduse următoarele modificări, pentru a acomoda nevoile noilor proprietari: în culoarul boltit prin care se cobora la beci, a fost amenajat un acces (13) pentru grupul sanitar realizat în fosta zonă a cămării (14). Depozitul de lemne a fost demolat, iar pe locul acestuia a fost amenajată o terasă acoperită, cu un loc al adunării în jurul focului (16). În lipsa depozitului, lemnele sunt depozitate acum în zona retrasă și acoperită a accesului la vechiul grajd (17,8). Șura a fost la rândul ei demolată, iar parțial pe locul acesteia a fost construită o a doua terasă (18).

În plus, a fost evazat acoperișul peste corpul de locuit, pentru a proteja mai bine împotriva intemperiilor eterne active în zonă, structurile din lemn existente au fost reparate sau refăcute pe alocuri, învelitoarea a fost înlocuită, timpanul a fost tencuit, gest nespecific locului, dar necesar din cauza reacției cărămizii la apă, iar planul de călcare al zonei acoperite, de trecere către curte, a fost nivelat, ceea ce a dus la apariția unei diferențe de nivel mediate prin trepte la limita dintre interior și exterior.

Paleta de culori a casei a rămas cea originală.

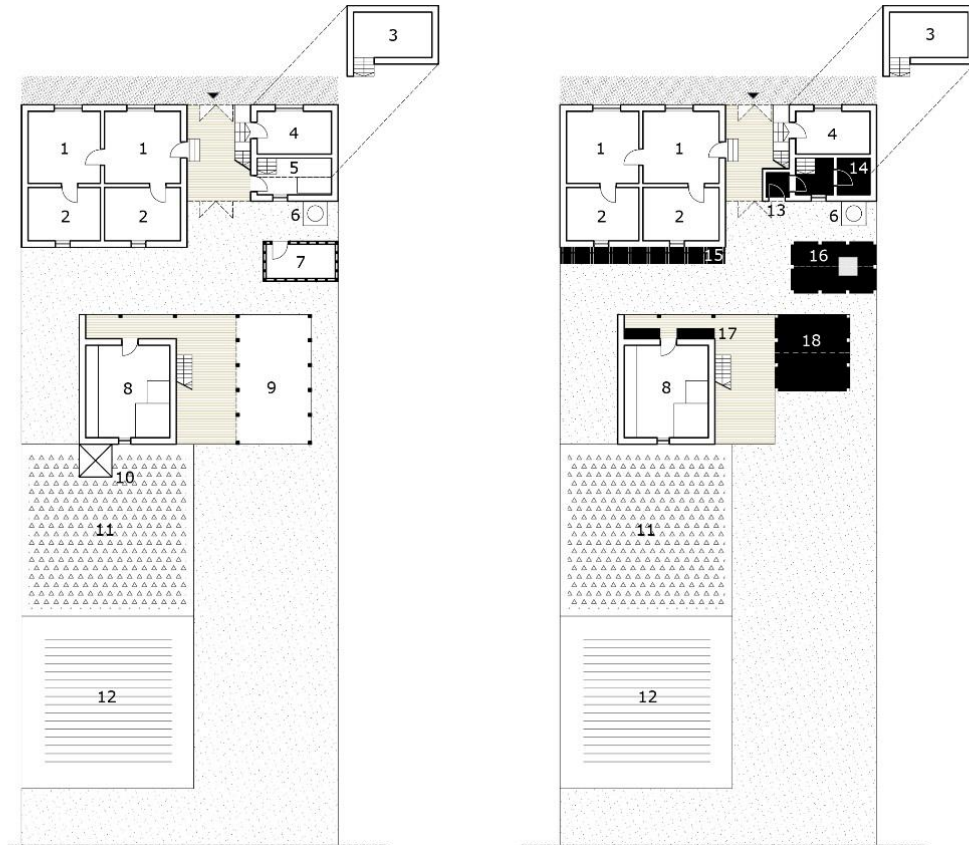

Fig. 6.31 1. Cameră de locuit/dormitor 2. Depozit 3. Beci 4. Bucătărie 5. Cămară 6. Fântâna 7. Depozit de lemne 8. Grajd 9. Șura 10. Toaleta exterioară 11. Gunoi grajd 12. Grădina de zarzavat 13. Acces grup sanitar 14. Grup sanitar 15. Evazare acoperiș 16. Terasă cu loc pentru foc 17. Depozitare lemne 18. Terasă (anexa 2.1)

2. M.C., N.C./Brebu Nou/Timișoara/1976/1726mp/locuire temporară – casă de vacanță

Casa a fost cumpărată în 1976, direct de la proprietarii nemți, care au emigrat. Aceasta este situată pe drumul ce leagă zona liniară de cea de tip rețea din Brebu Nou. Acest drum este poate cel mai spectaculos din Brebu, deoarece a fost de multe ori o adevărată provocare de parcurs [181] – întâi coboară și apoi urcă spre biserică, generând „fundul gropii”, ce nu putea fi trecut inițial decât cu carele. În timp, acesta a fost ridicat cu 2m, devenind accesibil și pentru mașini.

Atât suprafața terenului, cât și planimetria casei sunt particulare; latura scurtă a terenului, poziționată în front la stradă, este semnificativ mai lungă decât majoritatea terenurilor din sat (29m față de 16-19m). Planimetria casei este la rândul ei diferită de altele prezente în sat, ceea ce conduce către o funcțiune specială: atelier sau un meșteșug anume. Tipologia camerelor de locuit cu coridor liniar este în acest

caz distorsionată, cel mai probabil pentru a face loc unor funcțiuni specifice: cameră de lucru, atelier, depozitare. [230] Accesul este protejat, atât la exterior, cât și în zone dintre interior și exterior (pachetul de trepte).

Modificările aduse casei în timp au fost minimale: șpaul sau camera-atelier a fost înlocuită cu un loc de luat masa, situat în legătură directă cu bucătăria, iar în locul depozitării din capătul coridorului a fost amenajat un grup sanitar. Casa a fost hidroizolată pe latura din „amonte”, iar sobele vechi au fost înlocuite. Cea din camera din dos a fost dărâmată, creându-se un circuit de încălzire care să plece din soba din mijloc și să încălzească caloriferele dispuse în camera din dos, baie și hol/bucătărie.

În ceea ce privește aspectul exterior, au fost înlocuite ferestrele originale cu unele din PVC, înlocuind astfel verdele paletii cromatice originale cu albul ramei noi. Învelitoarea și modelele decorative (!) de pe casă au rămas intacte.

Mobilierul este în cea mai mare parte păstrat neschimbat, cu paturile ample și ridicate specifice locului.

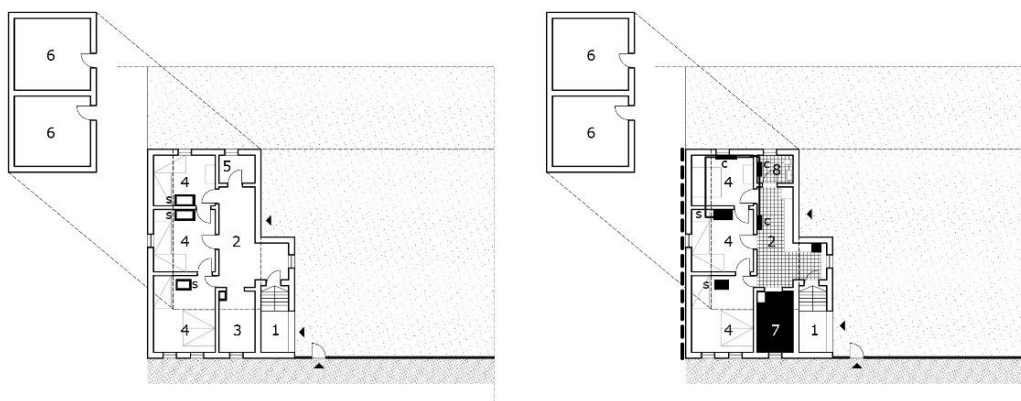

Fig. 6.32 1. Acces exterior acoperit 2. Hol și bucătărie 3. Șpais (probabil) 4. Cameră de locuit/dormitor 5. Depozitare/șpais (probabil) 6. Beci 7. Loc pentru luat masa 8. Grup sanitar

3. H.C./Gărăna/Timișoara/1991/locuire permanentă și temporară – casă de vacanță

Casa a fost cumpărată în 1991, de asemenea în plin avânt al emigrării pemești, de către o familie din Timișoara, pentru a funcționa ca și casă de vacanță. Dacă până în 2020 a servit acestui scop, după acest an a devenit locuită permanent de către un membru al familiei.

Terenul este unul longitudinal, cu latura îngustă la stradă și cea lungă spre vale. Casa este una tipică de colonizare, perpendiculară pe frontul stradal, despărțită de grădina dinspre vale de șură și grajd, dispuse sub aceeași volumetrie.

Prima modificare a casei a fost una pragmatică, de incorporare a unui grup sanitar în volumul casei, în locul șpaului de pe capătul holului. Apoi au urmat renovări generale minim invazive, de tipul refacerii tencuiei pereților, schimbării dușumelei, înlocuirii sobelor cu unele din teracotă, refacerii grinzilor și a tavanului din lemn.

Odată cu prelungirea tot mai mare a perioadei șederii aici (întâi toata vara și apoi în permanență), au fost extinse spațiile de locuit și în cele care până recent fuseseră spații de serviciu: grajdul și pivnița au fost transformate în camere de zi, cu șemineu, pereți și pardoseală din piatră și grinzi aparente din lemn. Șura este folosită în continuare pentru depozitarea lemnului.

De asemenea, au fost amenajate podurile – cel al volumului principal al casei și cel de deasupra fostului grajd, care sunt utilizate doar câteva luni pe an, pentru că nu sunt încălzite.

Odată cu aducerea spațiilor de locuit la interiorul anexei, a apărut dorința de a avea o conexiune cu exteriorul, o legătură mai strânsă cu peisajul, astfel că a fost amenajată o terasare a terenului din spate, care să acomodeze atât o terasă, cât și o grădină. Mobilierul original a fost păstrat până acum 10 ani, când a fost parțial înlocuit cu unul nou.

O modificare mai pregnantă a primit fațada, prin apariția unor cu grinzi aparente la partea superioară, o referire directă la casele alsaciene. Paleta de culori a fațadei a fost astfel schimbată în alb și maro. [231]

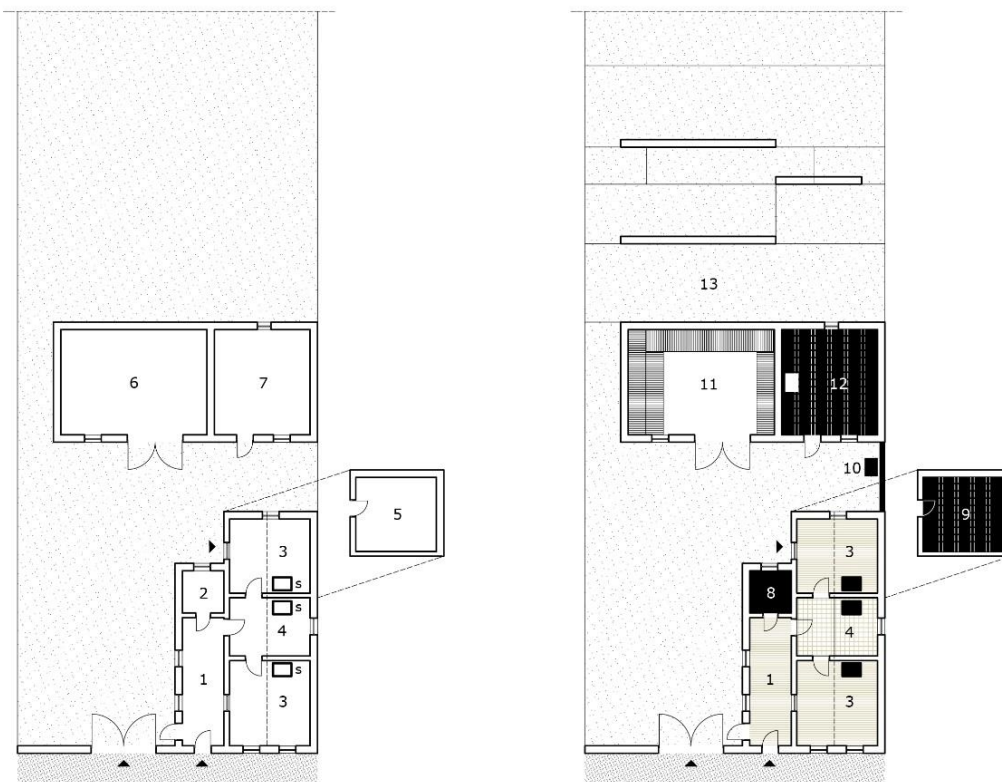

Fig. 6.33 1. Hol acces 2. Șpais 3. Cameră de locuit 4. Bucătărie 5. Pivnița 6. Șopru 7. Grajd
8. Grup sanitar 9. Cameră de zi 10. Cuptor pentru pâine 11. Depozit pentru lemne
12. Cameră de zi 13. Terasă exterioră

4. R.R./Văliug/Timișoara/1987/locuire temporară – casă de vacanță

Poate că în ceea ce privește casa de vacanță personală, acest exemplu prezintă modificările cele mai ample, în continuare însă invizibile de la nivelul străzii.

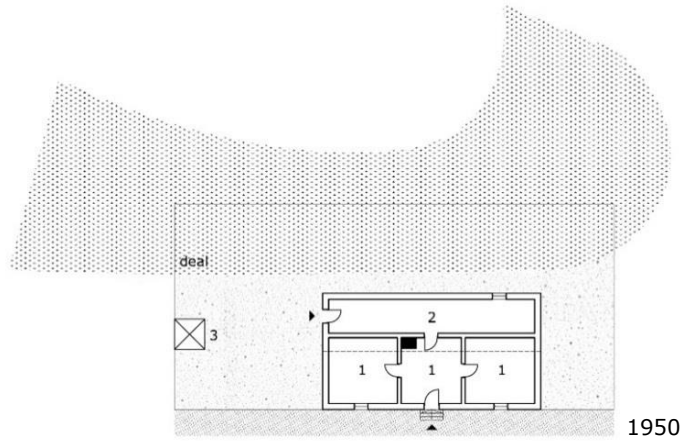
Casa a fost parte din organizarea de șantier a barajului și a fost cumpărată în 1987. Terenul pe care se află aceasta este unul aparte, cu latura lungă în front, spre deosebire de cele majoritare, dispuse cu latura scurtă la stradă.

În primă fază, la momentul cumpărării, casa era alcătuită din 3 camere de locuit spre stradă și un coridor de deservire către deal, pe toată lungimea acesteia. Toaleta era în exteriorul locuinței, la limita cu vecinul din stânga. (Fig. 6.34, imaginea 1). Primele modificări au presupus extinderea zonei de locuit cu încă o cameră, până la limita din dreapta a terenului, extinderea holului-bucătărie pe toată lungimea casei și transformarea primei camere de locuit din partea stângă în spațiu de depozitare (Fig. 6.34, imaginea 2).

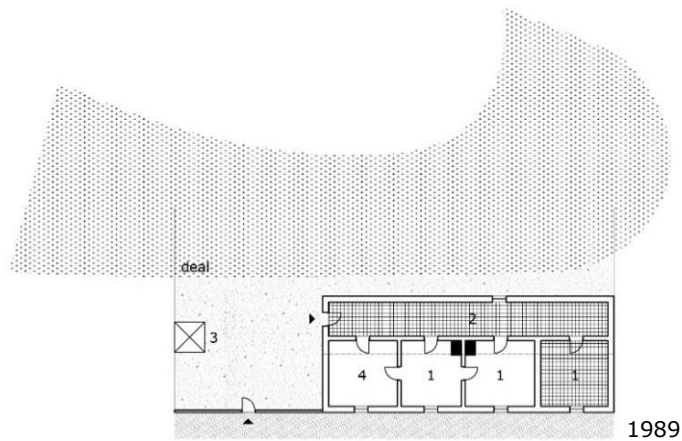
Cele mai vizibile modificări ale funcției casei au fost în 2005, când întreaga zonă dinspre deal, precum și curtea, au fost regândite din punct de vedere funcțional. Camerele dinspre stradă au redevenit dormitoare, iar partea din spatele casei a fost gândită astfel: în partea centrală a apărut un spațiu perpendicular pe axa principală a casei, care a acomodat o nișă de gătit (6) și un spațiu de zi cu șemineu (7). Pe capetele coridorului original au fost amenajate două grupuri sanitare, ceea ce a dus la anularea celui exterior. În locul său, pe toată lățimea parcelei, a fost construit un depozit acoperit pentru lemne.

Atât gabaritul, cât și imaginea casei au fost păstrate la exterior, cu intervenții minimale: înlocuirea ferestrelor cu unele cu ramă din PVC și refacerea învelitoarei din tablă cutată. Obloanele verzi vechi au fost păstrate și acum populază casa în scop decorativ, atât la interior, cât și la exterior.

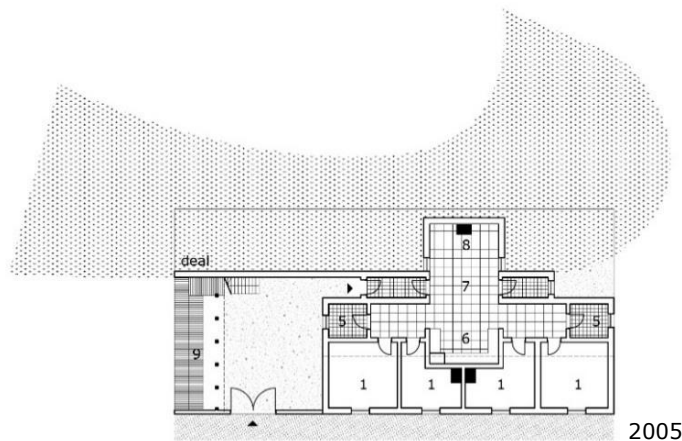
Fig. 6.34 Casă în Văliug, arh. R.R.; 1. Cameră de locuit/dormitor 2. Bucătărie 3. Latrină uscată 4. Magazie 5. Baie 6. Nișă pentru gătit 7. Zonă de zi 8. Șemineu 9. Depozit de lemne >

1950

1989

2005

5. P.B./Gărna/Timișoara/2002/pensiune (*Sus în sat*)

Spre deosebire de exemplele anterioare, care vorbeau despre tranziții și modificări în sânul casei ca program continuat, în acest caz program amplu ca suprafață este inserat cu finețe în țesut, un exemplu de mărire a scării fără a afecta imaginea fragilă a mediului construit existent.

Casa a fost cumpărată în anii 2002-2003 și, la vremea respectivă, era compusă din două zone, despărțite de accesul uscat: în partea stângă două camere de locuit deservite de un hol pe lungimea casei, iar în partea dreaptă un dormitor de oaspeți către stradă, considerat uneori dormitorul bătrânilor (Fig. , imaginea 1). Pe teren exista o șură în imediata apropiere a casei, cu care aproape avea acoperiș comun, pe locul căreia a fost construit corpul de cazare.

Deși planul inițial a fost să se păstreze cât mai mult din existent, incapacitatea structurii casei existente de a susține noile aditii a făcut ca partea ce conține accesul și dormitorul de oaspeți să fie demolate. Pe locul accesului se articulează corpul nou cu corpul vechi, prin recepția pensiunii (Fig. 6.35, imaginea 2, spațiul nr. 5).

Forma terenului pe care se afla casa inițială este una curioasă, de triunghi, rezultată în urma preluării curbei drumului. Pentru a putea acomoda suprafețele specifice unei pensiuni, proprietarul a cumpărat și terenul alăturat, gol la momentul respectiv.

Conceptele după care a fost ghidată intervenția au fost ascunderea corpului masiv către vale și deschiderea gradată către peisaj, circulația labirintică în jurul clădirii noi, precum și păstrarea cât mai autentică a imaginii de la nivelul străzii. Clădirea este compusă din demisol, parter și mansardă, preia panta terenului și se deschide către vale, către peisaj, cu spațiile publice. La parter sunt dispuse spații de cazare de două tipuri: doar pe un nivel sau cu supanță (Fig. 6.35, imaginea 2, spațiile nr. 6). La acest nivel a fost amenajată și o parcare accesibilă din stradă, care nu era luată în calcul în planurile inițiale; pe locul acesteia era imaginată inițial o curte închisă, desfășurată în jurul zmeurilor găsiți pe sit. Aceștia au fost însă tăiați în timpul lucrărilor, astfel că aceasta s-a transformat în parcare.

Mansarda este utilizată majoritar pentru depozitare și acomodează supantele spațiilor de cazare de la parter (Fig. 6.35, imaginea 3), iar demisolul reunește restaurantul și nucleul tehnic aferent acestuia, precum și spații tehnice și vestiare (Fig. 6.35, imaginea 4).

La exterior, terenul este amenajat în relație cu împrejurimile: în fața casei generează un aparat anunțat de acces, iar în spatele casei este terasat, maximizând astfel relația cu peisajul. O ultimă aditie a fost gardul masiv de piatră de pe toată lungimea parcii, care închide frontul și păstrează astfel caracterul locului.

Fig. 6.35 Pensiunea *Sus în sat*, arhitect Paul Buchert (anexa 2.5); 1.Cameră de locuit
2. Bucătărie 3. Camera de oaspeți sau camera bătrânilor 4. Chicinetă și toaletă propuse
5. Recepție 6. Camere cazare 7. Parcare 8. Depozitare 9. Garderoba 10. Restaurant
11. Bucătărie industrială 12. Vestiar 13. Centrala termică 14. Terasa exterioară
15. Terasa amenajate la cote diferite >

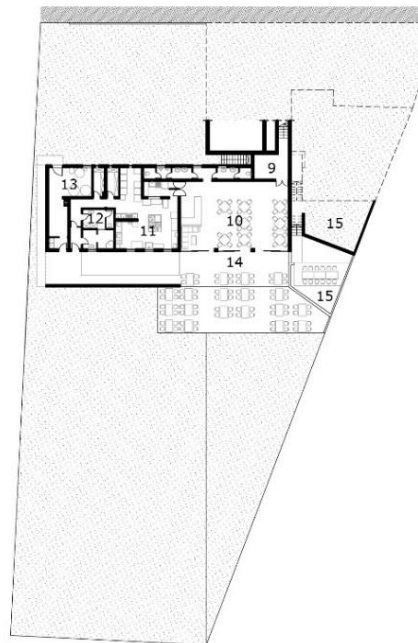
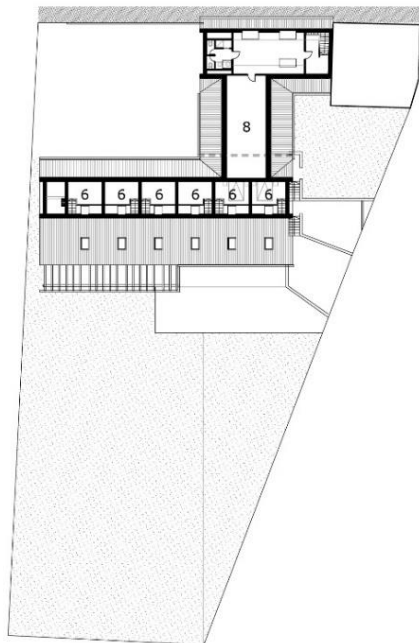
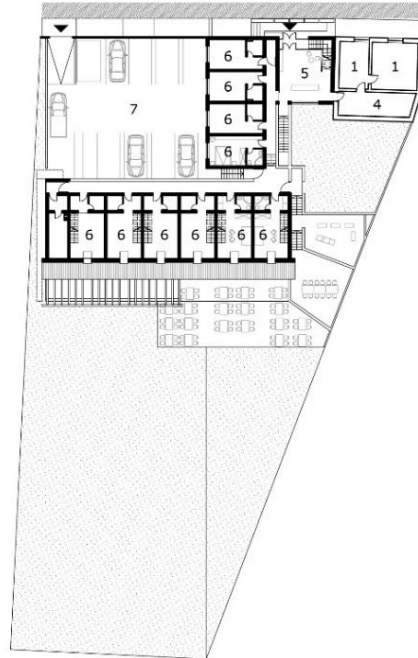
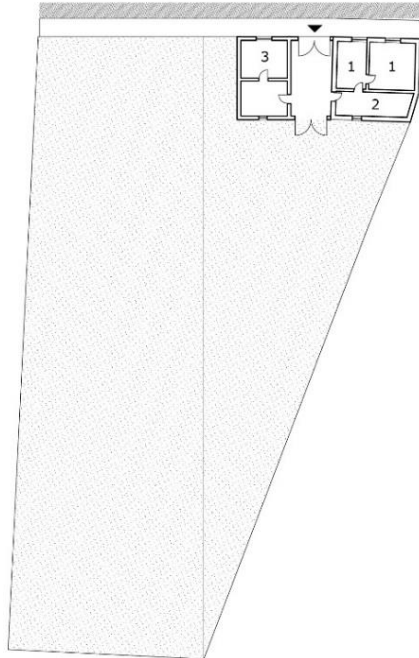

Fig. 6.36 Tranziție: din casă în pensiune (Sus in sat, Gărâna); stânga – casa veche, 2002, mijloc – pensiunea în șantier, 2007, dreapta – pensiunea finalizată (2020), sursa: Paul Buchert, Google Maps

Fig. 6.37 Pensiunea Sus în sat, Gărâna, arhitect Paul Buchert; stânga – dezvoltarea volumului masiv ascuns, către vale, și deschiderea către peisaj, mijloc – atmosfera interioară minimală, care susține și subliniază bogăția locului, dreapta - relația cu strada, integrare în țesutul existent prin scară, poziționare în front, materialitate, sursa: Google Maps

Concluzii

Ca observație generală, caracterul unitar al zonei derivă și din rezerva intervențiilor vizibile din exterior. Majoritatea noilor proprietari au cunoscut istoria și particularitatea locului, care a fost mai puternică decât expresia personală și la care au preferat să adere. Astfel, majoritatea intervențiilor pe casele existente sunt minimale la exterior și bogate la interior. Acest contrast arată respect pentru loc și comunitate pe de o parte și dezvoltă posibilități aproape nelimitate pe de alta.

În procesul de adaptare a funcției casei nevoilor vremurilor și proprietarilor noi, un prim pas identificat este integrarea grupul sanitar în interiorul volumului construit. Din curte, de unde se putea privi peisajul, acesta se mută în intimitatea casei. Apoi, practicile și atitudinile sunt diverse, de la cele minimale, de recondiționare a finisajelor existente, la schimbarea și integrarea de noi camere și funcțiuni – spații de zi, locuri de luat masa, terase, zone de depozitare ș.a.

Dacă în ceea ce privește casele individuale scara este păstrată, când vine vorba de schimbarea funcțiunii, aceasta este de cele mai multe ori realizată arbitrar, vizibil, deci invaziv. Exemple pozitive ar fi pensiunile Kibuț, Gotschna, Sus in sat, care au integrat o funcțiune turistică fără să interfereze cu imaginea satului: la stradă este păstrată scara, este oferit un răspuns local, aproape invizibil, pe când adevărata desfășurare de spații se petrece în spate, spre peisaj – în sau pe locul surii.

Exemple negative sunt multiple, mai multe la Văliug și mai puține în Gărâna și Brebu: volume ascalare la stradă, extinderi necontrolate, incompatibile cu fondul construit existent, utilizarea unor materiale noi, de (mai) slabă calitate, aparente, înlocuirea tâmplărilor cu forme și modele improprii, decorațiuni duse la extrem, din alte locuri, sau din contră, anulate.

„Într-o lume în care simulacrul nu se mai distinge de original, e foarte important de menționat că mirajul Gărâna, spre deosebire de altele, poartă urmele unei dorințe, tot urbane, dar virtuose, de autoedificare.” [232]

Fig. 6.38 Fațade ale caselor analizate în planimetrie: v - Văliug, casa R.R (exemplul nr.4), g - Gărâna, casa H.C., exemplul 3, b - Brebu Nou, casa M.C și N.C., exemplul 2, sursa: Google Maps, fotografiile personale

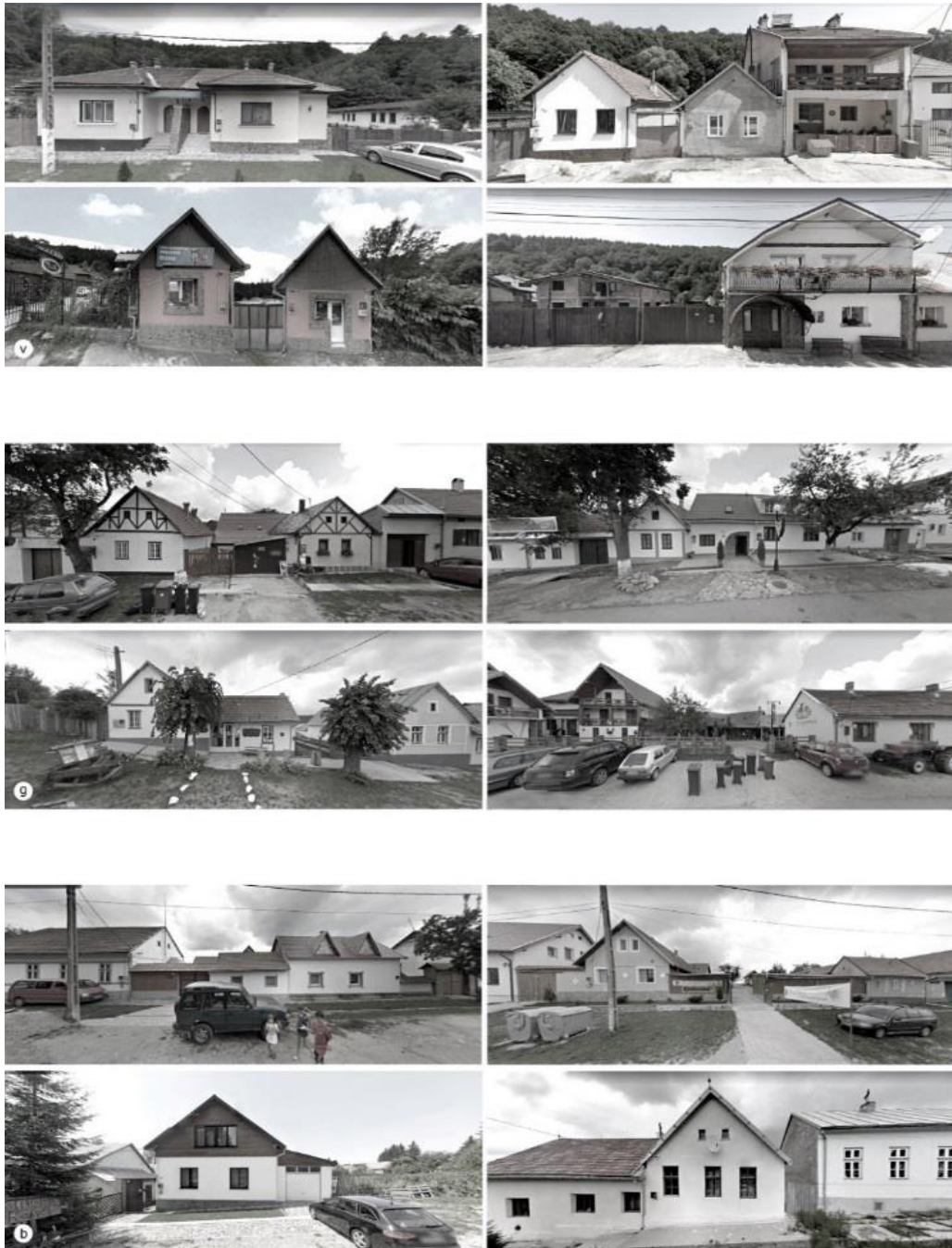

Fig. 6.39 Imaginea inserției noilor funcțiuni – pensiunile; v – Văliug, 1 – Casa Alex, 2 – Pensiunea Casa cu flori, 3 – Vila Cusma, 4 – Pensiunea „La Buna”; g – Gărâna, 1 – Gasthaus Cristl, 2 – Pensiunea Gotschna, 3 – Pensiunea Rază de soare, 4 – La Răscuce; b – Brebu Nou, 1 – Casa Valen, 2 – Enduro Mania, 3 – Pensiunea Unica, 4 – Maison de L’Amour, sursa: Google Maps, fotografiile personale

6.3. Atmosfera în loc de concluzie

Complexitatea și nuanțele acestui nucleu se manifestă atât la nivelul peisajului, cât și al mediului construit, emanând, paradoxal, o **unitate care conține**. Chiar dacă tipicul este diferit în fiecare localitate, ceea ce le aduce împreună este ritmul și scopul schimbării, deschiderea către natură și activități în exterior, **viziunea**, colaborarea spre a deveni un pol cultural și turistic, în acord cu specificul locului.

Fenomenele care au revitalizat zona sunt la fel de variate ca locuitorii ei, însă, la fel ca aceștia, au un numitor comun care le unifică. Povestea și caracterul locuitorilor, profilul și implicarea acestora, manifestările culturale, deschiderea și investițiile în zonă, toate determină o nouă vibrație, sub umbrela totalității locului. În această configurație, casele sunt în același timp *status symbol*, cât și parte a întregului. Trăite în entitatea lor, asigură în același timp fundal pentru o lume trăită.

Oamenii caută **apartenența** la acest statut definit de Gărâna, care radiază și se împletește cu particularitățile moștenite sau definite în timp ale localităților învecinate.

Dialogul local-global este unul care a modelat decisiv zona: odată prin depopularea așezărilor, altă dată prin magnetul care a fost și încă este Festivalul de Jazz pentru lumea din exterior, pentru selecția profilului noilor locuitori. Într-o zonă atât de restrânsă, încă mai conviețuiesc două lumi, definite și motivate de eveniment – cea a Heimatului și cea a globalului, care respectă regulile nescrise ale satului. Deși loc de import, din care populația a plecat, acesta este înțeles, asumat și crește prin cultură.

Astăzi, oamenii din exterior nu mai sunt priviți cu suspiciune, din contră – reprezintă principala sursă de **venit** pentru o zonă care a devenit vizibilă internațional. Astăzi, acest *du-te vino* între Germania și zonă (încă *acasă* pentru mulți), întoarcerea unor locuitori germani pentru a dezvolta afaceri cot la cot cu românii, sejurul periodic al pemilor plecați definitiv, prezența celor care locuiesc acum permanent, sejurul periodic extins al celor care apreciază zona ca loc de meditație și relaxare, sejurul scurt, de weekend, perioada festivalului etc. – toate acestea flexibilizează frontiere și dinamizează zona.

Casele-fortărețe ale pemilor, al căror scop principal era adăpostul, au devenit azi veritabile **concepte** puse în operă sub o îmbrăcămintă unitară, dezvăluite turistului inițiat. Maturitatea punerii în operă a acestor noi magneti ai zonei a presupus inspirație, motivație, implicare, precum și înțelegerea atmosferei locului, care nu ar mai fi la fel pe un fundal eterogen. Sensibilitatea acestor oameni, preponderent artiști, față de mediul construit, este în unele cazuri mai mare decât cea a unui arhitect, iar rezultatul materializat de asemenea, ceea ce transformă întreaga zonă într-o experiență de învățare – salvarea patrimoniului *intuitiv*, fără arhitect.

Legătura etnică s-a transformat într-una socială, identitară, profesională, economică, simbolică – competiția constructivă între cei instalați de a inova, de a fi unic.

Etica schimbării e dictată de oameni cultivați, în care arhitectura e văzută ca o unealtă într-un proces mai amplu, în opoziție cu majoritatea intervențiilor asupra mediului construit, în care fie omul cu nevoi de bază nu își permite gestionarea esteticului ca prioritate, ci se axează pe pragmatic, supraviețuire, fie omul suprastimulat vizual vede casa ca pe o competiție, o metodă de reprezentare.

Tradiția, cunoscută, înțeleasă și reinterpretată, coordonează și astăzi mentalul și funcționalitatea colectivului – o moștenire intangibilă, imposibil de replicat.

6.4. Implantul ca experiment – casa de la Văliug

6.4.1. Caracterul locului

Un sat cu o încărcătură socială particulară, Văliug din județul Caraș-Severin, se dezvoltă ca un loc profund, creat pe straturi și straturi de evoluție comunitară prin prisma dezvoltării industriale. Făcând parte din complexul hidroenergetic al zonei, ce a evoluat orbitând în jurul necesarului de energie al marelui centru metalurgic Reșița, identitatea acestui loc s-a forjat în jurul comunității crescânde direct proporțional cu industria.

Bârzava, firul de apă care străbate dealurile, a reprezentat un magnet pentru primii austrieci stabiliți aici în 1793, în urma identificării potențialului zonei, devenind apoi subiect principal al evoluției industriale printr-un amplu proiect de amenajare care cuprindea lacul de acumulare Gozna, aducțiuni, centrala hidrotehnică etc. Apa capătă astfel, o semnificație aparte în acest loc, având o calitate emblematică atât la nivel fizic, prin prisma strânsii relații om - natură, care a generat aici adevărate inovații tehnologice necesare dezvoltării industriale (vezi eticheta de primă unitate de echipamente hidroenergetice din România), cât și la nivel figurativ datorită alegerii de întemeiere a unei noi comunități în jurul său. Un fir de apă ce străpunge dealurile împădurite – sursă de viață și *trăire*...

6.4.2. Contextul și atitudinea față de context

Implantul propus se referă la o nouă **locuință**, un nucleu familial integrat în contextul existent, definit de toate elementele sale. Fiind mai mult decât doar un proiect tehnic, acesta se naște din loc, cu toată încărcătura pe care am căutat să o descopăr, procesul devenind pe alocuri chiar prilej de căutare poetică. Astfel, componenta istorică, social-cultural-industrială, devine cadrul de lucru, inspirând comuniunea cu natura pe de o parte, respectiv înclinația spre experiment, noutate și inovație, pe de altă parte.

Mai mult decât atât, acest exercițiu cercetează ce poate însemna construit în natură și natură în construit, întrebându-se în același timp ce reprezintă astăzi existentul spațiului rural și tradiționalul în conștiința fiecăruia dintre noi, respectiv în ce măsură aceste referințe identitare pot inspira arhitecturile emergente. Descompunându-se în fărâme de informații pentru a ni se releva, în cadrul analizei, și apoi recompunându-se într-un nou întreg, ele pot deveni modelatori estetici și de concepte, fenomen pe care am căutat să îl cuprind.

Acesta devine un **exercițiu** cu atât mai palpitant, cu cât am încercat inserarea unei locuiri familiale temporare în conștiința locului și în trama construită existentă; gesturile definitorii căutate și studiate au fost cele menite să complimenteze și să stimuleze caracterul local.

Văliug, cu o populație de 741 de locuitori, aflat la o altitudine de aproximativ 600m, se caracterizează astăzi printr-o dinamică deosebită, așternută identitar asupra evoluției și caracterului istoric industrial. Trama caselor utilizate în scopul secular al locuirii se întrepătrunde cu matricea caselor folosite sezonier, temporar de către vizitatori atrași de farmecul diversității activităților pentru petrecerea timpului liber pe care le oferă caracterul actual al zonei.

Casele sunt însă majoritar existente și reinterpretate superficial la nivel de amenajare interioară, suprapunându-se astfel în mod artificial locuirea colectivă temporară cu locuirea familială permanentă. Ce implicații are dinamica aceasta sezonieră și cum se poate chestiona hiatul creat între satul ca o comunitate și satul ca o atracție?

Pe de altă parte, tocmai dinamismul este trăsătura principală și a imaginii mediului natural caracterizat de dealurile înverzite sau împădurite.

Fig. 6.40 Panoramă de pe deal, din spatele casei; terenurile sunt foarte adânci, ajungând în spate în contact cu pădurea, care își mărește treptat teritoriul; sursa: fotografie proprie

Mediul **construit** se evidențiază vizual prin continuitate, având aliniament preponderent continuu la stradă, care se păstrează în principal în zona de vatră a satului, apărând excepții în special spre extremitățile așezării. Case cumpătate, dezvoltate în regim de înălțime parter cu pod nelocuibil înalt, cu acces și multiple ferestre către stradă, șarpantă acoperită preponderent cu tablă metalică populează satul; biserica romano-catolică edificată în 1861 în stil neogotic și biserica ortodoxă a „Nașterii Maicii Domnului” realizată în 1887 în stil baroc reprezintă centre de interes, generând locuri comunitare. Din punct de vedere estetic, primează non-culorile și nuanțele pământii, naturale, completate pe alocuri de verdele tâmplăriei și gardurilor.

În cadrul exercițiului propus, toate aceste elemente devin modelatori de concepte, influențând mai profund sau mai superficial implantul propus. Atitudinea este una de acceptare și supunere la nivel macro (așezarea pe teren, relațiile cu exteriorul și spațiul public, materialele și tehnicile de construcție utilizate), completată de reinterpretări și inovații la nivel micro, de interior, de detaliere.

Fig. 6.41 Studiu preliminar al sitului: mediu natural (stânga), relații imediate ale sitului (mijloc), mediu construit existent (dreapta); sursa: fotografii proprii

Rezultatul constă într-o propunere ce studiază și valorifică mediul înconjurător, căutând alinierea la el și o oarecare anonimitate la nivel de implant, dar propunând și mici gesturi ieșite din comun, de natură estetică, senzorială, fiind inovatoare, de tip experiment.

6.4.3. Proiectul și relațiile

Conceptul se naște din mai multe surse, precum studiul contextului și al sitului, atitudinea față de existent, aspectul sustenabil al construcției, materialitate sau dialoguri între materiale, abstractizări și redefiniri tipologice, aspecte de natură personală, însă mereu exprimă o poziție și o atitudine clară, asumată, îngrijind, redefinind sau imaginând relații concrete.

Concret, parcela este situată în Văliug, în zona nordică, pe malul Bârzavei, pe o ramificație din drumul principal, deci o zonă slab populată și liniștită; putem defini astfel, locul ca fiind o ramificație a unei ramificații.

Prima vizită pe sit a arătat o parcelă foarte lungă, cu front stradal generos, o pantă abruptă, urmată apoi de un platou până la pădurea din spate – o parcelă goală, pe care se regăsea un singur parapet de piatră urma să fie pânza acestui tablou experimental. Această primă imagine s-a impregnat în adâncul memoriei, influențând în mod activ imaginea finală și conceptul casei.

Relațiile casei cu contextul

Cadrul formal pleacă de la particularitățile parcelei, așezarea tradițională la front, forma tipologică a casei specifice zonei rurale, regimul de înălțime respectuos față de mediu. Amplasat la aliniament și deci, non-invaziv atât față de țesutul construit, cât și față de imaginea trăită și de matricea acoperișurilor, volumul propus preia poziționările existente, gabaritele, precum și regimul de înălțime. În acest mod se generează o limită tranșantă între două lumi exterioare: strada și curtea, și se materializează aceeași alternanță interior-exterior, maximizându-se suprafața curții private.

Fig. 6.42 Desfășurată înainte/după cu zona de implantare a casei; sursa: fotografiile proprii

Curtea imediat apropiată casei, ce mediază relația directă dintre zona de zi interioară și zona de zi exterioară, se continuă în adâncime cu curtea lungă cu panoramă asupra zonei data de diferența majoră de nivel.

Relațiile casei cu exteriorul public

La fel ca în restul satului și zonei, primul contact cu casa este „poarta”, forma cea mai mare din front, care anunță punctul de acces. Noțiunea de **poartă** este însă redefinită ca o experiență spațială, transformând simpla accesare fizică într-un parcurs, ce adaugă elementul temporal celui spațial; „poarta” propusă se întinde deci, de la stradă până la intrarea protejată în casă.

Mai exact, primul punct de acces pe teren, vizibil de la stradă, este poarta din cadrul împrejuririi; apoi, culoarul acoperit de sub etaj continuă noțiunea de poartă până la accesarea intimității spațiului interior prin intermediul ultimei porți din această secvență spațial-temporală. În acest mod se conturează un gradient de filtre dinspre public spre privat (împrejurirea, culoarul, ușa), idee ce își are rădăcinile în arhitectura vernaculară. Accesul devine astfel unul al experienței; mai mult decât o simplă penetrare printr-un perete, în casă se intră în timp, parcurgând acest coridor acoperit, excentric casei.

Accesul experiențial este definit tocmai de una dintre regulile volumetriche principale ale casei, și anume, identitatea diferită a nivelurilor, care îl generează în zona lor de articulație.

Baza din piatră locală este elementul cel mai prezent vizual, tencuiala albă are rol de articulație, iar acoperișul din tablă fălțuită susține specificul locului. Fațada principală, unde această stratificație este cel mai ușor perceptibilă, reprezintă un ecran între interior și exterior; în cadrul acesteia, există o substrație de formă pătrată, care are atât rolul de a contrabalansa compoziția fațadei, precum și de a genera un moment ludic cu strada. Un alt aspect care valorifică identitatea contextului într-un mod neașteptat însă, este **inversarea raportului** materialelor specifice zonei pe fațadă, pentru a genera diversitate în cadrul aceleiași reguli; am observat, am analizat, am reinterpretat texturi, gabarite, rapoarte de plin-gol, materiale și culori, păstrând trimiteri la specificul identificat.

Fig. 6.43 Casa în țesut, racordare la specificul local în fațadă; sursa: fotografie proprie

Ideea separării volumelor și registrelor pe orizontală este subliniată și de prelungirea volumului etajului și articularea sa cu registrul inferior printr-o grindă dublu T (un bun exemplu de situație în care o imagine plăcută aduce cu sine complicații structurale și de envelopare, ce necesită rezolvare suplimentară).

Relațiile casei (relația cu apa, relația cu cerul, relația cu pământul)

Din punct de vedere al simțurilor, dacă la parter relația cu exteriorul se definește preponderent pe orizontală prin intermediul legăturii directe dintre living și curte, respectiv dormitor și stradă, la etaj aceasta se transferă pe verticală, dialogând cu cerul prin intermediul ferestrelor de mansardă care puntează în interior locuri scăldate de lumină naturală.

Mai mult decât atât, spațiile dispuse pe latura străzii sunt potențate și prin sunet – acestea dialoghează constant cu susurul râului prezent în partea de sud-est a sitului.

Relația loc – formă – spațiu – om

Disponerea **funcțiilor** spațiilor și materialitatea utilizată susțin ideea de stratificare pe verticală și la interior; dacă la parter sunt acomodate spațiile de zi tratate în alb, la etaj se află spațiile de noapte, mai ascunse, mai introvertite, fiecare încăpere fiind definită ca un volum de sine stătător datorită căldurii finisajului, precum și de o terasă situată către sud.

Zona de circulație interioară este tratată ca un eveniment în sine datorită înălțimii și compoziției elementelor structurale de lemn care participă la definirea spațiului. Această scară interioară deschisă preia parcursul accesului din stradă, definind astfel un întreg proces în cadrul experienței propuse – din exteriorul public, urmărind traseul, experimentăm exteriorul privat, apoi interiorul privat, și interiorul public. Spațiile de serviciu sunt intercalate celor deservite, în nuclee depărtate sau ascunse vizual.

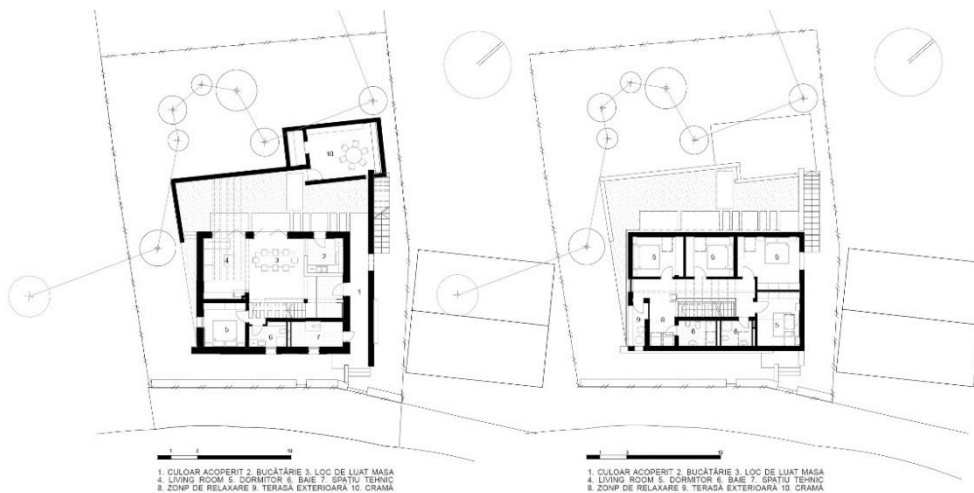

Fig. 6.44 Planimetriile casei: parter (stânga) și etaj (dreapta)

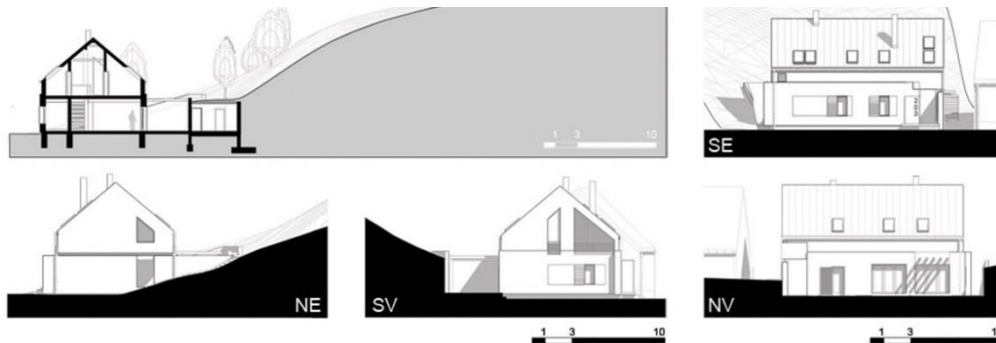

Fig. 6.45 Secțiuni; relația spațiilor pe verticală și orizontală, relația cu natura, relația cu terenul

Relațiile exterior – interior și interior – exterior

Un aspect căruia i-am acordat o mare importanță este definirea relației interior - exterior, raportată la funcțiunea spațiilor, punctele cardinale și deci, iluminatul natural, simțurile: totală în spațiile de zi, prin intermediul ușilor armonice, unilaterală, prin fâșii vitrate în zona de circulație, sau prin poziționarea țintită a ferestrelor de mansardă pentru a genera locuri: deasupra patului, deasupra căzii, deasupra lavoarului. Bucuria atmosferei interioare este dată de lumină, umbră și reflexii.

Fig. 6.46 Atmosferă interioară, spații comune și spații private; relația cu exteriorul, vederi înrămate; lumina ca participant în definiția spațiului

Materialele – relația cu specificul local

Atât la interior, cât și la exterior sunt utilizate materiale naturale, care pe de o parte, susțin specificul locului, iar pe de alta, invită la atingere, glorificând omniprezența naturii, după cum urmează: lemn, piatră zidită în stil local și tencuială albă cu stropi, tablă fălțuită. Primează non-culorile, în încercarea de a defini dialoguri între materialități și texturi diferite (texturat - netexturat, vertical - orizontal etc.).

Fig. 6.47 Volumul exterior – suprapunerea pe registre prin materialități diferite, ale locului – parterul masiv din piatră zidită adusă din cariera învecinată și etajul tencuit alb

Sustenabilitatea ca aspect tipic al mediului vernacular a conturat proiectul prin dispunerea și orientarea camerelor în funcție de punctele cardinale, iluminarea naturală și firească a acestora, panta acoperișului, controlarea mediului interior, structura pereților exteriori (structură dublă, cu strat de aer la interior), utilizarea materialelor din zonă, achiziționate local și puse în operă în stil și de către echipe locale (piatră, lemn). Deși acest deziderat este de la sine înțeles în cadrul parcursului de proiectare și execuție propus, el nu a fost facil... transportul și accesibilitatea materialelor în zonă sunt greoaie și dificile, iar lipsa forței de muncă în zonă este un aspect real.

6.4.4. Concluzii

Casa propusă traduce intenții derivate din context în arhitectură cu detalii reinterpretate, inserându-se vizibil, dar nu agresiv, în structura acestuia. Prima idee a fost pusă pe hârtie în 2014, iar proiectul a fost finalizat (în cea mai mare parte) în 2018. Astfel, datorită valorificării observației atente și sistematice, casa propusă devine o parte a redefinirii locului, a mereu reînnoitei arte a locului, revitalizând calitățile mediului în care intervine.

Consider că astfel, spiritul locului poate fi susținut și subliniat de orice intervenție, la scară oricât de mică. Odată adunate, aceste gesturi au puterea de a deveni majoritare, coezive, cu potențial de exemplu – una dintre puținele metode care au dat roade vizibile de-a lungul timpului.

7. ADIȚII

Intuiția de a identifica **nucleul** Văliug-Gărâna-Brebu ca fiind unul **valoros** s-a confirmat prin rezultatele studiului, prin atmosfera care persistă și redefinesc caractere și atitudini și prin numeroasele relații calitative pe care le-a generat – atât locale, cât și universale.

Caracterul acestuia a fost unul diferit încă de la început, prin **colonizarea** forței de muncă care să asigure materia primă uzinelor de la Reșița, într-un mediu natural sălbatic, cu condiții climatice și topografice dure. Deși în timp oamenii s-au adaptat în mare parte acestor condiții neprietenoase, poate că tocmai această caracteristică a condus în timp la unitate și la păstrarea cât mai puțin alterată a specificului local.

Zonele din Boemia, Austria, Germania și chiar România din care au venit aceștia aveau specificuri diferite, unificate în momentul relocării prin egalitatea caselor de inspirație boemă barocă, adaptată locului, și raportarea, uneori atentă (Gărâna), alteori indiferentă (Brebu), la terenul din zonă. Spre deosebire de alte exemple de colonizare din zona Banatului, în care populațiile străine erau acomodată în relație cu populația românească, aici populația majoritară implantată în loc a fost de origine germană.

Caracterul zonei este poate cel mai intens modelat de **mișcarea populației**, spre, în și dinspre loc. După cel de-al doilea Război Mondial a început exodul către vest, amplificat aproape până la depopulare după căderea comunismului. Astfel, cei aduși în loc au plecat în Germania, au creat diaspore consistente, dar insuficiente pentru a recrea atmosfera lăsată în urmă, o parte se întorc recurent, alții permanent, generând în timp, împreună cu dinamica inerentă a locului, un melanj complex de locuitori majoritar temporar: navetiști, emigranți, rezidenți de tip nou, rezidenți pensionari întorși, imigranți neadaptați în Germania, imigranți cu dor de casă, turiști de festival, intelectuali cu case de vacanță, oameni atrași de potențialul turistic, dornici să investească în zonă etc.

Dacă la început, unde era cazul, **românii și germanii** s-au privit cu scepticism, în timp s-au acceptat reciproc, au conviețuit, punând fiecare la bătaie atuurile sale în această relație. Pentru români, imaginea germanului a devenit în timp o inspirație, un model de integritate și ordine, aspect care atrage și organizează locul și astăzi.

În prezent, **actorii locului** au origini diverse, însă, în ciuda acestei varietăți, reușesc să conviețuiască și să redefină gradual o comunitate, a căror reguli nescrise sunt respectate atât de cei din interior, cât și de cei din exterior. Turiștii-proprietari de după Revoluție, orașenii care au investit în turism, participanții la evenimentele din această zonă, cu toții aparținători ai unei anumite pătri sociale, au metamorfozat locul prin crearea unei rețele conceptuale, generatoare de eveniment, care adună și invită apartenența. Sentimentul de mandrie al apartenenței este redat comunității, asemeni vremurilor când tradiția asigura canalul de legatură în timp.

În timp, **funcția casei** s-a schimbat, de la una pur pragmatică, a locuirii familiale bazice, la una relaționată cu nevoile variate ale noilor proprietari. De la

simplicu adăpost și acomodare a meșteșugului, aceasta a fost în primă fază îmbunătățită, adaptată condițiilor de viață actuale, ajungând să integreze punctual chiar și funcțiuni ample, caracteristice unor programe turistice, de cazare.

Majoritatea **noilor proprietari** au cunoscut istoria și particularitatea zonei, care a reprezentat însăși atracția acestora, și care a fost mai puternică decât nevoia individuală de expresie; astfel, majoritatea intervențiilor în țesutul construit sunt minimale la exterior și bogate la interior sau către spatele terenului, ceea ce indică respect, adecvare și ridică posibilități nelimitate de intervenție. În acest proces, scara este un instrument vital al gestiunii relațiilor – dacă în ceea ce privește casele, aceasta este păstrată aproape în unanimitate, în momentul schimbării funcțiunii se petrece o ruptură vizibilă, contracarată de exemplul discutat în cadrul analizei.

Sărbătoarea, parte integrantă a acestei comunități încă de la începuturi, a reprezentat momente de respiro în cadrul unui stil de viață dur și solicitant, precum și momente ale maximei deschideri, ale unei comunități autarhice, izolate și sceptice față de mediul exterior. Festivalul de jazz și evenimentele culturale îmbrățișate de noua societate, redefinită constant, par în acest context o continuare firească a unei nevoi locale de a evada cotidianului. Aceasta asigură în același timp atât trimiterea la o particularitate locală, cât și relația cu universalul, prin muzică și amplitudine. Lumea încetinită, fundalul îndepărtat al sărbătorii, este acum înlocuit de efervescentă și anticipare.

Concluziile în urma studiului acestor fenomene observate local în nucleul din Banatul Montan, direct implicate în păstrarea unui mediu înconjurător calitativ, sunt sintetizate prin următoarele idei: *sensibilitatea noilor proprietari la specificul local, inserții și integrări neinvazive, intervenții minimale la exterior și bogate la interior, raportul universal-local gestionat prin relația interior-exterior, respectarea regulilor nescrise ale satului, caracterul locului>expresia personală, adaptarea la prezent prin modificarea funcției casei, redefinirea comunității și a percepției exteriorului, mândria apartenenței redată comunității, o nouă conștientizare colectivă, care duce la resenzualizarea arhitecturii, mediu cultural prin arhitectură și arhitectură prin mediu cultural, cultură hibridă proprie, atemporală, păstrarea atmosferei prin izolare, scepticism și reinventare în termenii locului, acceptarea ca instrument al coexistenței și evoluției, conviețuire local-global, mediată de eveniment, sărbătoarea ca activator constant, ordinea nemțească ca atractor, importanța scării.*

Odată introduse în matricea dialogului teoretic, acestea generează conexiuni nesensizate până acum cu principii calitative universale, ce reflectă atât caracterul personal, limitat conștient al locului, cât și (încă) relevanța atemporală și universală a acestora - ceea ce confirmă încă odată faptul că arhitectura vernaculară este o imagine a lumii (Schulz). Pe de o parte, fenomenele sunt proprii locului, deci inevitabil interconectate, iar pe de alta, acestea se leagă de teorii variate, pe alocuri chiar opuse, de la Norberg Schulz și Pallasmaa, până la Venturi și chiar Olgiati.

De exemplu, nu e de mirare că atitudinea respectuoasă și **sensibilitatea noilor proprietari** în ceea ce privește specificul local găsește cele mai multe legături cu teoria locului a lui **Norberg Schulz**; conform acestuia, mediul înconjurător este înțeles prin **totalități semnificative**, ce iau în calcul un cumul de factori-determinanți ai unui caracter perceptibil, iar locul presupune **recucerire constantă**: înțelegere-implementare în rânduri repetate.

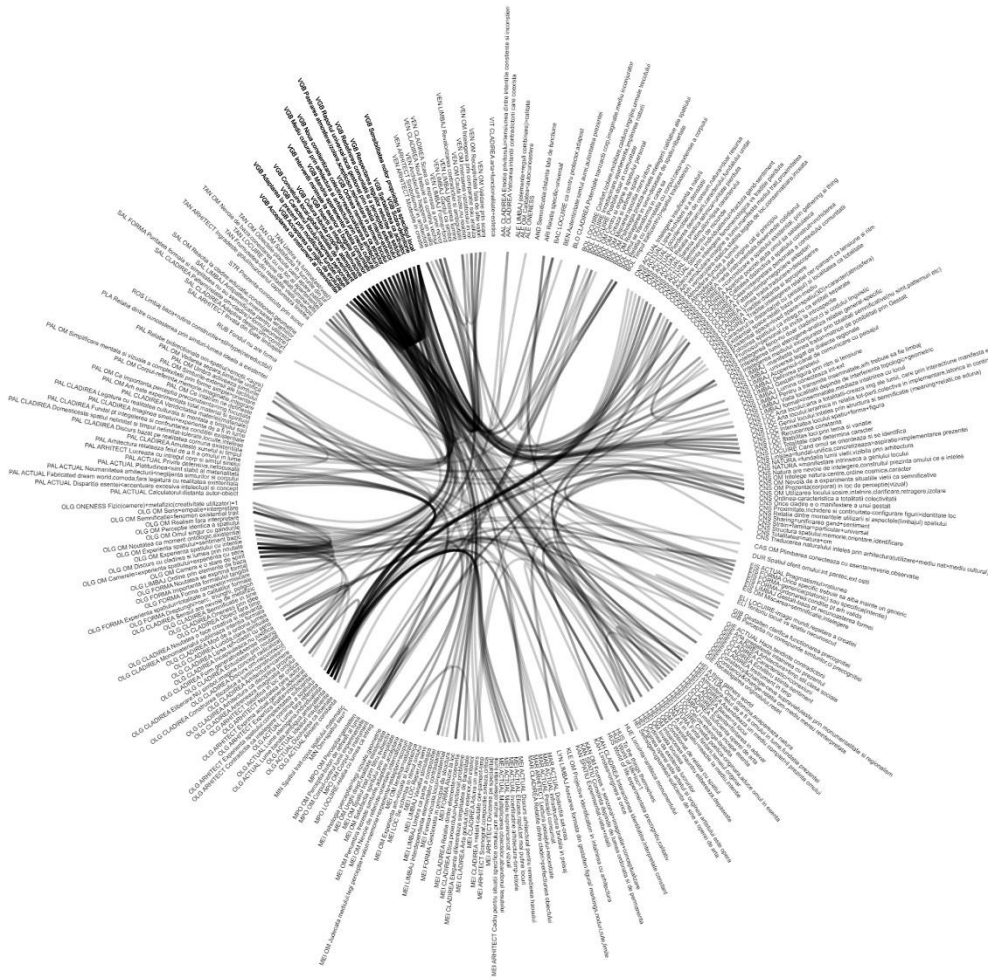

Fig. 7.1 Vizualizarea adițiilor locale în matricea teoriilor și relațiile determinate, organizate după modelul „AUTOR.TEMA idee importantă” (teorii generale), VGB. idee importantă (atitudini și fenomene valoroase locale)

O altă posibilă conexiune poate fi cu percepția lui **Heidegger** despre om, și anume că a fi cu adevărat în spațiu presupune o **reacție la mediu**, o intenție conectată realității culturale și mentale a timpului trăit (Pallasmaa). La fel, acest aspect poate fi conectat și de punctul de vedere al lui **Marot**, conform căruia perfecțiunea obiectului e rezultată din **relațiile dintre clădiri**.

Când vorbește despre formă, **Pierre von Meiss** spune că aceasta trebuie să fie o **aluzie la loc** – o nouă posibilă conexiune cu intervențiile minimale întreprinse în loc. Aceste inserții și integrări non-invazive, mai vizibile la interior decât la exterior dialoghează cu formalul tangibil a lui Olgiati și modestia „arhitectului” lui Venturi.

Raportul interior-exterior care mediază relația universal-local în cazul nucleului face trimitere la spațiul dual al lui **Durkheim**, oferit omului prin interiorul de tip pântec și exteriorul ostil, dar și la **von Meiss**, care consideră forma a fi strict vizuală, iar locul interior, existențial.

Considerarea caracterului local ca fiind **superior expresiei personale** este o părere provocatoare, având în vedere că se referă la o situație din mediul construit românesc. Cu toate acestea, este valabilă pentru o mare parte a mediului din acest nucleu și comportă conexiuni cu **Norberg Schulz** și **Pierre von Meiss**. În mod similar, primul percepe clădirea ca pe o **interpretare personală a contextului comunității**, care prin **temă și variație** dă stabilitate locului, iar cel de-al doilea consideră că forma trebuie să facă **aluzie la loc**, care se schimbă în **ritmul omului**.

Adaptarea la prezent prin **modificarea funcției casei** determină conexiuni diverse, de la locuirea ca centru protector a lui **Bachelard**, la omul ca centru și origine a spațiului personal al lui **Bollnow**, la convingerea că întoarcerea spre înăuntru a omului eliberează și depășește, a lui **Heidegger**, și până la teoria lui **Olgiati**, aparent depărtată de loc, în care arhitectura înseamnă camere, stări de spirit în sine și experiențe cu sens ale spațiului.

Mândria apartenenței la o comunitate reinventată este strâns legată de percepția existențială a lui **Heidegger** asupra omului, ca entitate care **coexistă**, și un răspuns dat situației actuale a lumii, considerată eterogenă și individualistă de **Olgiati**. În aceeași manieră, păstrarea și rafinarea arhitecturii prin intermediul **culturii** răspunde teoriei lui **Olgiati**, care critică situația actuală a lumii, cu idealuri insuficiente și discută despre un duet necesar între construirea clasică și cea filozofică pentru a defini spațiul cu sens.

Giedion consideră că arta pregătește întâlnirea cu prezentul, iar **cultura hibridă**, atemporală a nucleului menționat confirmă acest gând. **Sărbătoarea** ca activator ține de o nevoie a omului de a experimenta situațiile vieții ca memorabil, de totalitatea natură-om în acest caz (**Heidegger, Minkowski**). În plus, imersarea vizitatorului în rol, după **Venturi**, contribuie la nuanțele și intensitatea acesteia. Conform **Heidegger**, o atmosferă este un fel de a fi a omului în lume, **fundația prezenței** acestuia, idee exprimată prin excelență de sărbătoare.

Norberg Schulz vede **ordinea** ca pe o caracteristică a totalității comunității, **Eisenman** ca pe o condiție necesară pentru o arhitectură validă, **Heidegger** ca pe un aspect care dă existență lucrurilor, iar **Olgiati** explică cum clădirea e un mecanism de a ordona lumea, prin elemente de bază. Nu e deci de mirare că ordinea proprie germanului a fost preluată și aplicată stilului de viață și chiar mediului construit, acțiune care a generat imagini calitative ușor de înțeles.

Nu în ultimul rând, gestiunea controlată a **scării obiectului** nou sau modificat în țesut a condus la perpetuarea unei imagini coexive, structurate și relaționate.

Per total, acest mediu inițial de **import**, deși depopulat, a fost asumat și crește prin redefinire culturală, demers atemporal ce reunește comunitatea și evenimentul și *îngrijește* în mod direct imaginea construită. **Importanța omului** în tot acest proces, și deci în relația om-loc-obiect, este reafirmată, definind astfel noi raporturi și posibilități. Așa cum românii au acceptat în cele din urmă populația colonizată, fapt ce a condus la o simbioză și creștere de ambele părți, populația locală

a acceptat și chiar integrat recent orășenii care și-au cumpărat case în scop personal sau turistic. Acest fenomen dă naștere unui nou tip de coexistență, care poate aduce noi oportunități de ambele părți dacă este gestionat îndeaproape, atent și asumat.

Studiul arhitecturii vernaculare subliniază conexiunea dintre mediul construit și om, în ambele sensuri: omul influențează mediul construit prin adiții, iar mediul construit influențează direct dinamica, percepția omului și utilizarea spațiului de către acesta.

Atât temeile predilecte de operare în mediul rural, identificate în arhitectura contemporană din zonele de apartenență a coloniștilor, cât și atitudinile locale contribuie la conturarea unor **direcții pertinente**, rezervate în mijloace și bogate în conținut, pentru acest mediu, pentru acest tip de țesut, pentru acest tip de funcțiune.

Percepția nucleului VGB în **context nou**, legat de idei universale, demonstrează că acesta nu este numai actual, ci un veritabil exemplu de reinventare a totalității calitative de-a lungul timpului.

8. CONCLUZII

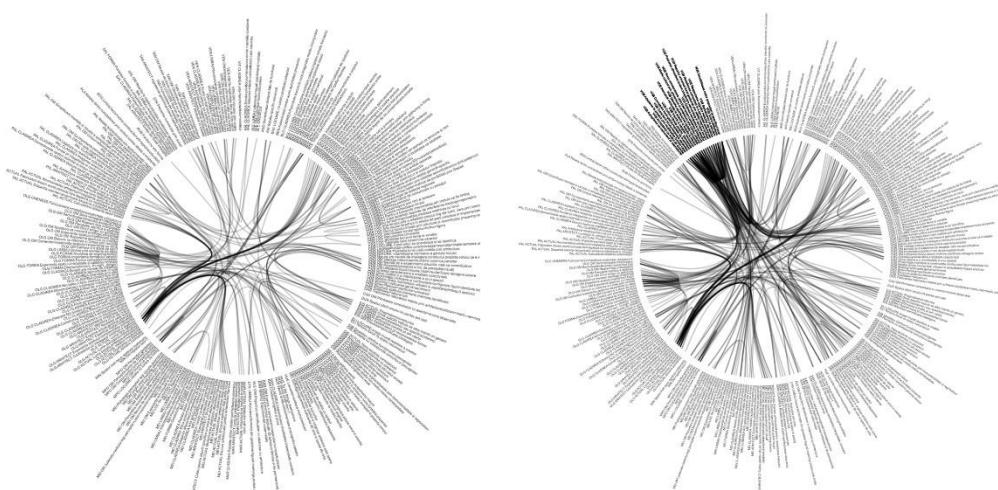

Fig. 8.1 Privirea în paralel a corelațiilor (stânga) și adărilor (dreapta), a principiilor universale și a fenomenelor locale

Am afirmat în începutul tezei că arhitectura trebuie să fie **contextuală** prin loc și **autonomă** prin formă pentru a genera imagini adecvate, care adună totalități complexe, dar sunt în același timp ușor de înțeles.

După imaginarea și parcurgerea argumentației, în cadrul căreia am privit în paralel teoriile universale și fenomenele calitative ale locului identificat precis, aș dori să reformulez afirmația precedentă: arhitectura trebuie să fie **contextuală** prin loc, **autonomă** prin formă și **incitantă** prin relația cu omul.

Contextual nu înseamnă doar rezultat din loc, autonom nu înseamnă simplu formalism, iar incitant nu înseamnă subiectivism.

Contextualitatea presupune raportarea la un mediu existent, cu specificitate proprie: arhitectura apare undeva, iar acel undeva poate fi mai mult sau mai puțin exprimat în și prin arhitectură. Autonomia limbajului presupune cunoașterea legilor vizuale și compoziționale, asamblarea unei imagini cu însemnătate într-o manieră ușor de înțeles. Incitant pentru om înseamnă oferirea un cadru care să inspire: imaginație, vis, amintiri, orientare, interacțiune, autocunoaștere, apartenență.

Relația **om-loc-obiect** este un bun companion în arhitectură, permite referințe, posibilități și atitudini nelimitate, necesare și clarificate printr-un obiect cu sens. Cele trei componente, care în sine conțin sau simbolizează relații complexe, poate fi interpretată subiectiv, în funcție de intențiile, preferințele și atitudinea

Creatorului. Arhitectura nu este o sumă predefinită a factorilor enunțați, la fel cum nu există o singură variantă corectă de a opera cu ei: fiecare Creator interpretează posibilități și selectează ierarhii personalizate între aceștia și, de ce nu, poate chiar ignora din termeni, fără a fi neapărat condamnat la un rezultat nesatisfăcător. Abstracția geometrică este un aspect pe care fiecare îl definește în mod propriu culturii și experienței sale, între raționalism și pitoresc.

În **prima parte** a tezei, valoarea din cadrul acestui trinom a fost definită printr-o percepție comparativă a teoriilor de arhitectură, aranjate tematic. Rezultatul acestui demers a fost identificarea unor atitudini și principii comune, mecanisme directe de acces al calitativului, precum ordinea, variația în temă, gestionarea atentă a relației țesut-obiect, sensibilitatea, claritatea, unitatea etc.

În cea de-a **doua parte**, valoarea, prezentă în loc în instanțe diferite care coexistă, a devenit negociată prin sentiment colectiv și eveniment. Această nouă perspectivă pune în evidență valoarea prin perspectivă umană, prin capacitatea omului, atât individual, cât și în comunitate, de a gestiona fondul construit și de a reanima totalități calitative.

Punerea față în față a acestor două tipuri de valori, una **teoretizată**, iar cealaltă **negociată** la fața locului, a determinat o perspectivă nouă asupra relației universal-local, reafirmarea relevanței nucleelor rurale, exemplificarea puterii reale a omului prin comunitate, dar și prin forța exemplului personal.

Daca primele capitole oferă posibile piste în ceea ce privește calitatea actului arhitectural prin **limbaj**, raportat sau nu la loc, și felul în care omul se raportează la loc și îl înțelege prin percepție, nucleul vine să dialogheze cu acestea majoritar pe filiera **umană**, a relațiilor interumane care modelează (și) mediul construit – prin redefinirea unei comunități funcționale reapare noțiunea calitativă de schimb, iar prin eveniment se generează coeziune, atmosfera și caracter. Mediul construit este direct influențat de acest fenomen comun, care trebuie învățat și cultivat prin empatie.

În cadrul acestui discurs, mediul vernacular nu e perceput doar ca loc al memoriei ce necesită protecție sau ca simplu obiectiv turistic, ci ca mediu valoros atât din afară, prin arhitectură, organizare spațială, densitate, relații, materiale, tehnologii, cât și din interior, prin reinventarea unor comunități care readuc în actualitate dialogul cu universalul.

Prin limbajul determinant și calitatea relaționării cu omul și mediul înconjurător, gestionate de arhitect, obiectul de arhitectură poate aduna lumi complexe, pe care să le transpună fizic – o simplitate prin complexitate, o complexitate prin înțelegere.

Contribuțiile personale din cadrul prezentei lucrări se situează în jurul acestor concluzii, la a căror argumentare contribuie:

- Punerea laolaltă a unui set de teorii de arhitectură, suficient de variate pentru a ilustra puncte comune, tensiuni, ambiguități, contraste, suprapuneri etc., printr-o metodă grafică ușor de înțeles, interactivă, care nu este finită, ci poate fi accesată și continuată;
- Ilustrarea unor aspecte necunoscute din cadrul teoriilor, revelate în urma punerii acestora în relație;
- Înțelegerea motivelor din spatele situației actuale a mediului construit rural din Banat (și nu numai), prin lentila teoriei;
- Perspectiva diferită asupra lumii satului prin înțelegerea teoriilor;

- Înțelegerea complexă a omului: a sinelui, a relației cu spațiul și cu obiectul construit;
- Perspectiva diferită asupra arhitecturii prin înțelegerea condiției umane;
- Percepția unui nucleu rural local în context diferit, în relație cu teoriile universale;
- Perspectiva diferită asupra teoriei prin exemplul rebel, neteoretizat;
- Exemplificarea definirii unei totalități perceptibile, prin metode ad hoc, ne-arhitecturale: redefinirea comunității, a nevoilor și idealurilor și prin eveniment;
- Apropierea teoriei de practică și tentativa de teoretizare a unui mediu pur pragmatic;
- Identificarea și enunțarea unor atitudini valide față de mediul construit existent;

- Nevoia de înțelegere stratificată, ca și condiție determinantă;
- Definirea accesului la calitativ prin gestionarea relației om-loc-obiect;
- Facilitarea înțelegerii unor condiții actuale, dar și a unor posibilități valide, prin discuția om-loc-obiect construit;
- Sublinierea libertății arhitectului în fața procesului creativ, în imaginarea clădirilor cu sens;

Valoarea devine astfel atât sursă de **inspirație** pentru arhitectură, cât și **țel**. Ea poate fi inerentă sau poate rezulta din limbaj, reinterprețarea locului, interacțiunea cu omul, factori care conlucrează în traspunerea unor aspecte înțelese printr-o formă de dialog – obiectul construit, în care relațiile sunt superioare conceptului. Tot ceea ce ne înconjoară este conectat, depinde de noi cum gestionăm calitatea acestor relații.

Direcții posibile de continuare a cercetării

Metodele variate utilizate în susținerea argumentației, precum și cadrul diferit, dar clar definit, în care sunt discutate relațiile identificate, permit extinderi în mai multe direcții:

1. Studiul de tip deschis și posibilitatea completării teoriilor

Teoriile care coordonează prezentul studiu au fost alese pe baza unor criterii obiective, cu o nuanță de subiectiv: raportarea la om, loc și obiect, dar și preferința personală. Astfel, matricea pe care acestea o generează comparativ poate fi completată în limita unor noi condiționări auto-impuse. Criteriile de selecție pot fi redefinite sau completate, pentru a ilustra o imagine de ansamblu mai completă. În plus, studiul oferă posibilitatea, dar și metoda unei interacțiuni directe între universal și local, cu informație locală care poate varia în funcție de nevoi – de exemplu, poate fi studiat modul în care un loc anume interferează cu matricea generală a valorii.

Prin completare, matricea relațiilor identificate anterior poate genera noi rapoarte, contraste sau ierarhii: cu fiecare informație nou introdusă, aceasta își redesenează conexiunile.

2. Crearea unei platforme interactive, care să permită introducerea de date și interacțiunea cu acestea, precum și detalierea suplimentară a legăturilor și influențelor reciproce a teoriilor selectate.

Dacă pentru a servi scopului tezei, suportul vizual a putut acomoda un număr considerabil de idei, odată cu creșterea în volum a informației introduse, acesta riscă să devină ilizibil. Această situație poate fi preîntâmpinată prin păstrarea acestuia în mediul online, pe o platformă sau într-o aplicație care să permită atât introducerea de date noi și regenerarea automată, cât și interacțiunea cu schema rezultată: zoom in, click pe idee și evidențiat legături etc.

3. Detalierea și prezentarea tipologiilor locale

Momentan, în discuția despre specificul local, tipologiile au fost extrase din surse externe tezei de doctorat. Acestea pot fi adunate, redesenate și prezentate unitar pentru a genera o bază de date clară, care să poată fi înțeleasă simplu și rapid. Acest demers ar putea avea și urmări practice, deoarece printr-o prezentare simplă, dar concentrată, pot fi preluate, reinterpretate sau abstractizate aspecte caracteristice sau pot fi introduse noi relații, în relație clară cu caracterul existent.

Tipologiile identificate în cadrul nucleului studiat au fost desenate de la zero, ceea ce a oferit oportunitatea unei înțelegeri mai profunde a relațiilor, dinamicii și caracterului zonei.

4. Apariția în mediul studiat a unor noi fenomene, care să introducă perspective noi asupra ceea ce a fost cercetat deja și să redefinească relații, ierarhii, valori.

5. Includerea altor nuclee valoroase

Pe lângă cel menționat în teză, Banatul mai oferă exemple de nuclee păstrate unitar, precum Ilidia-Socolari-Potoc. Și aici, așezările care îl compun au particularități

diferite, dar generează un nucleu coeziv, activat la rândul său prin comunitate, eveniment și exemplu pozitiv.

6. Materializarea cercetării printr-un material tipărit

Finalizarea acestui studiu a presupus un volum mare de muncă, prezentat în termenii proprii unei lucrări de cercetare. Acesta a presupus afinități, dar și zone insuficient tratate, care, cântărite, pot deveni material viabil pentru un viitor volum scris.

Referințe

- [1] R. Venturi, D. Scott Brown și S. Izenour, *Learning from Las Vegas: the forgotten symbolism of architectural form*, Cambridge: The MIT Press, 1977.
- [2] S. Giedion, *Space, time and architecture: the growth of a new tradition*, Cambridge: Harvard University Press, 2009, p. 356.
- [3] P. Eisenman, *The formal basis of modern architecture*, Cambridge: Lars Muller Publishers, 2006, p. 85.
- [4] E. Husserl, *Cercetări logice I. Prolegomene la logica pură*, București: Humanitas, 2008.
- [5] M. Heidegger, *Ființă și timp*, București: Humanitas, 2006, p. 41.
- [6] M. Heidegger, *Ființă și timp*, București: Humanitas, 2006, p. 46.
- [7] C. Danani, „Human dwelling: a philosophical question concerning place and space,” în *Religious representation in place. Exploring meaningful spaces at the intersection of the Humanities and Sciences*, 2014, pp. 47-60.
- [8] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 3.
- [9] V. Gaivoronschi, *Matricile spațiului tradițional*, București: Paideia, 2002, p. 98.
- [10] W. Manifestul studenților de la arhitectură Witwatersrand, *For us*, articol *Beyond visibility*, Aldo van Eyck, 1962, p. 20.
- [11] P. Von Meiss, *De la formă la loc + Tectonica. O introducere în studiul arhitecturii*, București: Capitel Avangarde, 2015, p. 192.
- [12] *Anuarul muzeului satului bănățean, Memoria satului românesc I. Studii de etnografie, etnologie, artă populară - țăran din Poiana Mărului*, citat de Ernest Bernea, Timișoara, 1997.
- [13] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 185.
- [14] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 309.
- [15] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 337.
- [16] C. Norberg Schulz, *Architecture: Presence, Language, Place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, pp. 59, citat din E. Husserl, *Tatsache und Wesen* (1913), în *Ausgewahlte Texte, I*, p.98: "Place is the most comprehensive manifestation of the world of life".
- [17] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, Language, Place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 62.
- [18] V. Gaivoronschi, *Matricile spațiului tradițional*, București: Paideia, 2002, p. 9.
- [19] M. Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București: Humanitas, 1999, pp. 290, "În fapt, locul nu e niciodată <ales> de om: este doar <descoperit> de el".
- [20] C. Ghisleni, „What is vernacular architecture?,” 25 11 2020. [Interactiv]. Available: <https://www.archdaily.com/951667/what-is-vernacular-architecture>.
- [21] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, Language, Place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 12.

-
- [22] M. Heidegger, *Poetry, language, thought*, New York: Harper perrenial modern classics, 1971, pp. 141, cap. Bauen, wohnen, denken, cit.orig. "To construct and to inhabit express therefore the way in which man is in the world".
- [23] V. Gaivoronschi, *Matricile spațiului tradițional*, București: Paideia, 2002, p. 45.
- [24] S. Giedion, *Space, Time and Architecture: The growth of a new tradition*, Cambridge: Harvard University Press, 2009, p. 17.
- [25] K. Frampton, *Arhitectura modernă. O istorie critică*, București: Editura Universitară Ion Mincu, 2016, p. 323.
- [26] A. Tzonis și L. Lefaivre, *Critical Regionalism. Architecture and Identity in a Globalized World*, Prestel, 2003, p. 11.
- [27] A. Tzonis și L. Lefaivre, *Critical Regionalism. Architecture and Identity in a Globalized World*, Prestel, 2003, p. 14.
- [28] A. Tzonis și L. Lefaivre, *Critical Regionalism. Architecture and Identity in a Globalized World*, Prestel, 2003, p. 15.
- [29] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 132.
- [30] K. Frampton, *Arhitectura modernă. O istorie critică*, București: Editura Universitară Ion Mincu, 2016, p. 329.
- [31] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 373.
- [32] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 483.
- [33] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 501.
- [34] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 569.
- [35] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005.
- [36] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 639.
- [37] K. Frampton, *Arhitectura modernă. O istorie critică*, București: Editura Universitară Ion Mincu, 2016, p. 332.
- [38] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 641.
- [39] K. Frampton, *Arhitectura modernă. O istorie critică*, București: Editura Universitară Ion Mincu, 2016, p. 333.
- [40] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 655.
- [41] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 678.
- [42] W. Curtis, *Modern architecture since 1900*, Third edition, Londra: Phaidon Press Limited, 2005, p. 635.
- [43] A. Tzonis și L. Lefaivre, *Critical Regionalism. Architecture and Identity in a Globalized World*, Prestel, 2003, p. 20.

- [44] N. Lascu și I. Tulbure Moldovan, *Arhitectura modernă și contemporană în România - note de curs*, București, 2018, p. 31.
- [45] N. Lascu și I. Tulbure Moldovan, *Arhitectura modernă și contemporană în România - note de curs*, București, 2018.
- [46] S. Militza, *Henrietta Delavrancea Gibory - arhitectură 1930-1940*, București: Simetria, 2011, p. 11.
- [47] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, Language, Place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 85.
- [48] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 253.
- [49] C. Norberg Schulz, *Genius Loci*, New York: Rizzoli, orig. cit.: "A natural place is understood since the earliest times as an intrinsic manifestation of a genius loci", 1980.
- [50] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995.
- [51] C. Norberg-Schulz, *Genius Loci*, New York: Rizzoli, 1980, p. 17.
- [52] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 85.
- [53] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 11.
- [54] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 289.
- [55] C. Norberg-Schulz, *Genius Loci*, New York: Rizzoli, cit.orig., 1980, p. 5.
- [56] C. Norberg Schulz, *Genius Loci*, New York: Rizzoli, orig.cit.: "The distinctive quality of any man-made place is enclosure", 1980, p. 58.
- [57] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 25.
- [58] C. Norberg Schulz, *Architecture: Presence, Language, Place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, pp. 186, orig.cit.: "identity presupposes a character and that the character manifests itself especially in two contexts: at a distance, which is to say in relation to the landscape and the settlement, as a totality, in which what counts most is the main imprint".
- [59] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 95
- [60] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 191.
- [61] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 108.
- [62] J. Gibson, *The perception of the visual world*, Cambridge: The Riverside Press, 1974, pp. 199, cit.orig. „Things must be substantial before they can be significant or symbolic. A man must find a place to sit before he can sit down to think.”.
- [63] T. O. Gheorghiu, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana. Elemente de istorie și morfologie; protecție și integrare*, Timișoara: Eurobit, 2008, p. 19.
- [64] T. O. Gheorghiu, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana. Elemente de istorie și morfologie; protecție și integrare*, Timișoara: Eurobit, 2008, pp. 335-336.

- [65] T. O. Gheorghiu, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana. Elemente de istorie și morfologie; protecție și integrare*, Timișoara: Eurobit, 2008, p. 335.
- [66] V. Gaivoronschi, *Matricile spațiului tradițional*, București: Paideia, 2002, p. 27.
- [67] T. O. Gheorghiu, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana. Elemente de istorie și morfologie; protecție și integrare*, Timișoara: Eurobit, 2008, p. 346.
- [68] A. m. s. bănățean, *Memoria satului românesc I, Studii de etnografie, etnologie, artă populară*, Timișoara, 1997.
- [69] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000.
- [70] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 74.
- [71] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 40.
- [72] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 81.
- [73] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 63.
- [74] P. Von Meiss, *De la formă la loc + Tectonica. O introducere în studiul arhitecturii*, București: Capitel Avangarde, 2015, p. 215.
- [75] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 185.
- [76] V. Gaivoronchi, *Matricile spațiului tradițional*, București: Paideia, 2002, p. 169.
- [77] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 215.
- [78] R. Venturi, D. Scott Brown și S. Izenour, *Learning from Las Vegas: the forgotten symbolism of architectural form*, Cambridge: The MIT Press, 1977.
- [79] P. Von Meiss, *De la formă la loc + Tectonica. O introducere în studiul arhitecturii*, București: Capitel Avangarde, 2015, p. 182.
- [80] V. Olgiati, *Non-Referential Architecture*, Zurich: Park Books, 2019, p. 76.
- [81] C. Norberg-Schulz, *Genius Loci*, New York: Rizzoli, 1980, p. 18.
- [82] C. Norberg-Schulz, *Genius Loci*, New York: Rizzoli, 1980, p. 171.
- [83] C. Norberg Schulz, *Architecture: Presence, Language, Place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, pp. 36, orig. cit.: "In an encounter with a place, the unity makes itself present first and foremost in the form of an <atmosphere>".
- [84] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 55.
- [85] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 75.
- [86] C. Norberg-Schulz, *Genius Loci*, New York: Rizzoli, 1980, p. 190.
- [87] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 177.
- [88] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 189.
- [89] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 122.
- [90] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 209.

- [91] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 179.
- [92] A. m. s. bănățean, *Memoria satului românesc I. Studii de etnografie, etnologie, artă populară*, Timișoara, 1997.
- [93] M. Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București: Humanitas, 1999, p. 290.
- [94] V. Gaivoronschi, *Matricile spațiului tradițional*, București: Paideia, 2002.
- [95] A. m. s. bănățean, *Memoria satului românesc I, Studii de etnografie, etnologie, artă populară*, Timișoara, 1997, p. 135.
- [96] V. Gaivoronschi, *Matricile spațiului tradițional*, București: Paideia, 2002, p. 66.
- [97] D. Vais, *Locuire*, Cluj Napoca: UTC, p. 28.
- [98] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 129.
- [99] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 15.
- [100] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 14.
- [101] T. O. Gheorghiu, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana. Elemente de istorie și morfologie; protecție și integrare*, Timișoara: Eurobit, 2008, p. 9.
- [102] R. Zeppelin, *La țară*, #162, București, 2021, pp. 20-22.
- [103] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 34.
- [104] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 37.
- [105] N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara: Facla, 1987, p. 37.
- [106] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, pp. 201-205.
- [107] C. Norberg-Schulz, *Architecture: presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 51.
- [108] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2012.
- [109] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 278.
- [110] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 280.
- [111] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 289.
- [112] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 292.
- [113] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 273.
- [114] A. Voinea, *Valori identitare transmisibile în arhitectura rurală sasească din Transilvania*, Cluj Napoca: UTC, 2020, p. 51.
- [115] J. Pallasmaa, *The eyes of the skin – Architecture and the senses*, Anglia: John Wiley & Sons, 2005, p. 12.
- [116] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 265.
- [117] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, Language, Place*, Milano: Skira Architecture Library, 2009.
- [118] C. Norberg-Schulz, *Architecture: presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 36.

- [119] C. Norberg-Schulz, *Architecture: presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000.
- [120] P. Von Meiss, *De la formă la loc + Tectonica. O introducere în studiul arhitecturii*, București: Capitel Avangarde, 2015, p. 27.
- [121] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 283.
- [122] J. Pallasmaa, *The eyes of the skin - Architecture and the senses*, Anglia: John Wiley & Sons, 2005, p. 40.
- [123] J. Gibson, *The perception of the visual world*, Cambridge: The Riverside Press, 1974, p. 198.
- [124] J. Pallasmaa, *The eyes of the skin - Architecture and the senses*, Anglia: John Wiley & Sons, 2005, p. 41.
- [125] J. Pallasmaa, *The eyes of the skin - Architecture and the senses*, Anglia: John Wiley & Sons, 2005, p. 25.
- [126] P. Von Meiss, *De la formă la loc + Tectonica. O introducere în studiul arhitecturii*, București: Capitel Avangarde, 2015, p. 230.
- [127] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000.
- [128] C. Norberg-Schulz, *Architecture: presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 59.
- [129] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 289.
- [130] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 292.
- [131] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 187.
- [132] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 187.
- [133] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 16.
- [134] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 55.
- [135] I. Kant, *Critica rațiunii pure*, București: IRI, 1998, p. 74.
- [136] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 191.
- [137] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 206.
- [138] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, pp. 207-209.
- [139] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 214.
- [140] „On the philosophy of space. An excerpt from the chapter 'ON THE PHILOSOPHY OF SPACE' of the book 'Public Space. Henri Lefebvre and Beyond' by Angela D'Ascoli,” [Interactiv]. Available: <http://mimesisinternational.com/on-the-philosophy-of-space/>. [Accesat 2 08 2022].
- [141] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 64.
- [142] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 63.
- [143] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 14.

- [144] M. Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, Londra, New York: Routledge Classics, 2002.
- [145] C. Norberg-Schulz, *Architecture: presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 69.
- [146] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 230.
- [147] M. Merleau-Ponty, *Fenomenologia percepției*, Aion, 1999.
- [148] C. Norberg-Schulz, *Architecture: presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 71.
- [149] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995.
- [150] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 283.
- [151] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011.
- [152] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 82.
- [153] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 298.
- [154] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 299.
- [155] G. Deleuze și F. Guattari, *A thousand plateaus: capitalism and schizofrenia*, University of Minnesota Press, 1987, p. 301.
- [156] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 312.
- [157] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 309.
- [158] V. Gaivoronschi, *Matricile spațiului tradițional*, București: Paideia, 2002, p. 98.
- [159] M. Heidegger, *Ființă și timp*, București: Humanitas, 2006.
- [160] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 262.
- [161] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 193.
- [162] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 198.
- [163] G. Bachelard, *The Poetics of Space*, Boston: Beacon Press, 1994.
- [164] O. Bollnow, *Human space*, Boston: Hyphen Press, 2011, p. 181.
- [165] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 304.
- [166] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, pp. 229-232.
- [167] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 214.
- [168] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 204.
- [169] S. E. o. Philosophy, „Kant’s Views on Space and Time,” [Interactiv]. Available: <https://plato.stanford.edu/entries/kant-spacetime/>. [Accesat 29 07 2022].
- [170] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 251.
- [171] V. Olgiati, *Non-Referential Architecture*, Zurich: Park Books, 2019, p. 74.
- [172] J. Pallasmaa, *The eyes of the skin - Architecture and the senses*, Anglia: John Wiley & Sons, 2005, p. 29.

- [173] J. Pallasmaa, *The eyes of the skin - Architecture and the senses*, Anglia: John Wiley & Sons, 2005, p. 34.
- [174] „<https://istoriabanatului.wordpress.com/tag/valiug/>”.
- [175] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 383.
- [176] „<https://istoriabanatului.wordpress.com/tag/jakob-weinfurter/>,” [Interactiv].
- [177] „<https://prinbanat.ro/lindenfeld-satul-parasit/>,” [Interactiv].
- [178] S. Mărturia Victoriei Koch în: *Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 256.
- [179] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 384.
- [180] „https://adevarul.ro/locale/resita/garana-1_52238564c7b855ff5635833a/index.html,” [Interactiv].
- [181] *Anexa 2.1, S.B.*
- [182] T. Pârvulescu, *Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său*, Timișoara: Brumar, 2012, p. 76.
- [183] T. Pârvulescu, *Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său*, Timișoara: Brumar, 2012, p. 26.
- [184] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018.
- [185] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 386.
- [186] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018.
- [187] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 25.
- [188] R. Grăf, „Germanii din Banat sau istoria între două emigrări. Cercul care s-a închis,” în *Germanii din Banat prin povestirile lor*, vol. p. 27, Polirom, 2018.
- [189] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 394.
- [190] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018.
- [191] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 394.
- [192] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 383.
- [193] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, pp. 394-395.
- [194] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 402.
- [195] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 391.
- [196] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 398.
- [197] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 416.
- [198] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 391.
- [199] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 382.
- [200] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 384.
- [201] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, pp. 19-20.
- [202] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 36.
- [203] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, pp. 43-44.
- [204] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 49.
- [205] S. Vultur, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Iași: Polirom, 2018, p. 52.

- [206] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, p. 52.
- [207] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, p. 383.
- [208] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, p. 402.
- [209] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, pp. 382-383.
- [210] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, p. 47.
- [211] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, p. 9.
- [212] G. Hromadka, Scurtă cronică a Banatului Montan, Munchen: Verlag Sudostdeutsches Kulturwerk, 1993, p. 32.
- [213] P. Maděra, P. Kovář, D. Romportl, A. Buček și e. al., Vernacular architecture in Czech villages. Czech villages in Romanian Banat: landscape, nature, and culture, 2014, p. 24.
- [214] „https://folklife-media.si.edu/docs/festival/program-book-articles/FESTBK1995_14.pdf,” [Interactiv].
- [215] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, p. 380.
- [216] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, p. 401.
- [217] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, p. 438.
- [218] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018, p. 396.
- [219] S. Vultur, „Recitirea localului în termeni globali: comunități etnice în schimbare (Gărâna/Wolfsberg),” în *Ethnographic studies in the Banat multicultural rural communities. A digital approach*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2014, p. 70.
- [220] T. Pârvulescu, Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său, Timișoara: Brumar, 2012, p. 41.
- [221] T. Pârvulescu, Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său, Timișoara: Brumar, 2012.
- [222] T. Pârvulescu, Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său, Timișoara: Brumar, 2012, p. 7.
- [223] „<https://www.youtube.com/watch?v=H3D7EIPUKK4&t=1175s>,” [Interactiv].
- [224] T. Pârvulescu, Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său, Timișoara: Brumar, 2012, p. 47.
- [225] „<http://www.revistaorizont.ro/arhiva/octombrie2020.pdf>,” [Interactiv].
- [226] S. Vultur, Germanii din Banat prin povestirile lor, Iași: Polirom, 2018.
- [227] G. Hromadka, Scurtă cronică a Banatului Montan, Munchen: Verlag Sudostdeutsches Kulturwerk, 1993, p. 82.
- [228] T. Pârvulescu, Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său, Timișoara: Brumar, 2012, p. 63.
- [229] T. Pârvulescu, Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său, Timișoara: Brumar, 2012.
- [230] *Anexa 2.2, M.C. și N.C.*
- [231] *Anexa 2.3., H.C.*
- [232] T. Pârvulescu, Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său, Timișoara: Brumar, 2012, p. 24.

- [233] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 221.
- [234] C. Norberg-Schulz, *Architecture: Presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 105.
- [235] S. Giedion, *Space, Time and Architecture: The growth of a new tradition*, Cambridge: Harvard University Press, 2009, p. 17.
- [236] P. Von Meiss, *De la formă la loc + Tectonica. O introducere în studiul arhitecturii*, București: Capitel Avangarde, 2015, p. 27.
- [237] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 61.
- [238] O. Bollnow, *Human space*, Londra: Hyphen Press, 2011, p. 242.
- [239] M. Heidegger, *Originea operei de artă*, București: Humanitas, 1995, p. 263.
- [240] C. Norberg-Schulz, *Architecture: presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 166.
- [241] C. Norberg-Schulz, *Architecture: presence, language, place*, Milano: Skira Architecture Library, 2000, p. 185.
- [242] P. Von Meiss, *De la formă la loc + Tectonica. O introducere în studiul arhitecturii*, București: Capitel Avangarde, 2015, p. 229.
- [243] J. Pallasmaa, *The eyes of the skin - Architecture and the senses*, Anglia: John Wiley & Sons, 2005, p. 11.
- [244] N. Lascu și I. Tulbure Moldovan, *Arhitectura modernă și contemporană în România - note de curs*, București, 2018, p. 18.
- [245] E. S. Casey, *The Fate of Place. A philosophical history*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1998, p. 186.
- [246] S. E. o. Philosophy, „Kant’s Views on Space and Time,” [Interactiv]. Available: <https://plato.stanford.edu/entries/kant-spacetime/>. [Accesat 29 07 2022].
- [247] T. Pârvulescu, *Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său*, Timișoara: Brumar, 2012.

Terminologie

Antropologie – știință care studiază originea, evoluția și diversitatea omului, în relație cu condiții naturale și socio-culturale;

Arhetip – model, element original, gest călăuzitor;

Arta locului - arta a totalității, al cărei scop este crearea unor imagini ale lumii, care prin interacțiunea lor manifestă esența lucrurilor;

Datum – element organizator, care unifică, assemblează forme înconjurătoare diferite, clarifică o compoziție neregulată;

Etnologie – știință care studiază particularitățile etniilor, pentru a defini structuri și evoluții

Fenomenologie – curent care studiază fenomenele conștiinței, o metodă care vizează înțelegerea *cum*-ului, nu a *ce*-ului; știință despre fenomene;

Gestalt – termen din sfera psihologică, care explică felul în care lucrurile sunt puse împreună și enunță faptul că întregul este mai mare decât părțile sale; formă, configurație.

Genius loci – vibrația, caracterul locului;

Hierofanie – act prin care se manifestă sacrul;

Metafizic - parte a filozofiei idealiste având drept obiect fenomenele care nu pot fi percepute cu simțurile noastre, care depășesc cadrul existenței;

Ontologie – ramură a filozofiei care studiază ființa, existența;

Sălaș - anexe economice ale gospodăriei din vatra satului, considerate dubluri ale acestora, dictate de condițiile de relief și de distanțele mari dintre vatra satului și terenul cultivabil;

Spațiu hodologic – spațiul posibilei mișcări, determinat de căi;

Tectonic – aspect care tratează întregul act al construirii: aspecte tehnice și estetice, precum structură, metode, materiale, proporții;

Tetradă – grup alcătuit din patru entități;

Tipologie - Studiu științific al trăsăturilor tipice sau al relațiilor reciproce dintre diversele tipuri ale unor obiecte sau fenomene;

Transcendental – premergător experienței, se referă la forme anterioare cunoașterii, superior lumii reale;

Bibliografie

1. Ailincăi, Cornel, *Introducere în gramatica limbajului vizual*, ed. Polirom, București, 2010
2. Alexander, Christopher, *A pattern language*, Oxford University Press, New York, 1977
3. Alexander, Christopher, *The timeless way of building*, Oxford University Press, New York, 1979
4. Arnheim, Rudolf, *Arta și percepția vizuală. O psihologie a văzului creator*, ediția a II-a, editura Polirom, București, 2011
5. Bachelard, Gaston, *The Poetics of Space*, Beacon Press, 1994
6. Bachelard, Gaston, *Dreptul de a visa*, ed. Univers, București, 2009
7. Battista Alberti, Leon, *De re aedificatoria*, Akal Ediciones, SUA, 2008
8. Bohringer, Hannes, *În căutarea simplității: o poetică*, ed. Idea Design & Print, Cluj Napoca, 2001
9. Bollnow, O.F., *Human space*, Hyphen Press, London, 2011, tradus din *Mensch und Raum*, 1963
10. Casey, Edward, *The Fate of Place. A philosophical history*, University of California Press, Los Angeles, 1997
11. Ching, Francis D.K., *Architecture: form, space and order*, second edition, John Wiley and Sons, Inc., USA, 1996
12. Curtis, William J. R., *Modern architecture since 1900*, Third edition, Phaidon Press Limited, Londra, 2005
13. Eisenman, Peter, *The formal basis of modern architecture*, Lars Muller Publishers, Cambridge, 2006
14. Frampton, K., *Arhitectura modernă. O istorie critică*, Editura Universitară Ion Mincu, București, 2016
15. Gaivoronschi, Vlad, *Matricile spațiului tradițional*, ed. Paideia, București, 2002
16. Gheorghiu, Teodor Octavian, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana [Elemente de istorie și morfologie; Protecție și integrare]*, Eurobit, Timișoara, 2008;
17. Gheorghiu, Teodor Octavian, *Locuire și neașezare*, Paideia, București, 2002;
18. Gheorghiu, T.O., Bica, S., Schwalie, A., Roșiu, L., Blidariu, C., *Mesteșugul tradițional rural – revitalizarea satului românesc prin meșteșugul tradițional*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 2010;
19. Gheorghiu, Teodor Octavian, *Mici orașe/ Mari sate din sud-vestul României. Monografii urbanistice*, Editura Simetria, București, 2017;
20. Gibson, James J, *The perception of the visual world*, The riverside press, Cambridge, 1974
21. Giedion, Siegfried, *Space, Time and Architecture: The growth of a new tradition*, Harvard University Press, Cambridge, 2009
22. Giedion, Siegfried, *Espace, temps, architecture*, ed. Denoel, Paris, 2004
23. Golopenția, A., Golopenția, S., *Opere complete, vol. II. Statistică, demografie și geopolitică*, Ed. Enciclopedică, București, 1999

25. Golopenția, Anton, *Opere complete, vol. I. Sociologie*, Ed. Enciclopedică, București, 2002
26. Heidegger, Martin, *Originea operei de artă*, editura Humanitas, București, 1995
27. Heidegger, Martin, *Ființă și timp*, ediția a 2-a, editura Humanitas, București, 2006
28. Hromadka, Georg, *Scurtă cronică a Banatului Montan*, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1993
29. Hulsemann, Jan, *Casa țărănească săsească din Transilvania. Ghid pentru restaurarea caselor vechi*, Editura Simetria, Sibiu, 2014;
30. Ionescu, Grigore, *Istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri până la 1900*, ed. Cartea românească, București, 1937
31. Johnson, Mark, *The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, University of Chicago Press, 1987
32. Kuma, Kengo, *Anti-obiect: disoluția și dezintegrarea arhitecturii*, Pro Cultura, București, 2017
33. Le Corbusier, *Vers une architecture*, Champs Arts, Flammarion, Paris, 1995
34. Levi Strauss, Claude, *Antropologia structurală*, Editura Politică, București, 1978
35. Malpas, Jeff, *Place and Experience. A philosophical topography*, Cambridge University Press, 2004
36. Malpas, Jeff, *Rethinking dwelling. Heidegger, Place, Architecture*, Bloomsbury, 2021
37. Meadows, D., Randers, J., Meadows, D., *Limits to growth. The 30 year update*, Earthscan, Londra, 2005
38. Militza, Sion ș.a., *Henrietta Delavrancea Gibory – arhitectură 1930-1940*, Simetria, București, 2011
39. Neumann, V., *Istoria Banatului. Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere*, ed. Academiei Române, București, 2015
40. Norberg-Schulz, Christian, *Architecture: Presence, Language, Place*, Skira Architecture Library, Milano, 2000;
41. Norberg-Schulz, Christian, *Genius Loci: towards a phenomenology of architecture*, Rizzoli New York, 1980
42. Norberg-Schulz, Christian, *History of world architecture. Baroque architecture*, ed. Electa, Milano, 1972
43. Olgiati, Valerio, Breitschmid, Markus, *Non-Referential Architecture*, Park Books, Zurich, 2019
44. Pallasmaa, Juhani, *The eyes of the skin – Architecture and the senses*, John Wiley & Sons, England, 2005
45. Pallasmaa, Juhani, *Mâna care gândește*, ed. Fundației Arhitect Design, București, 2020
46. Pătrașcu, Gheorghe, *Arhitectura și tehnica populară*, editura Tehnică, București, 1984
47. Pârvulescu, Tinu, *Gărâna Jazz. Povestea unui festival, a locului și a publicului său*, ed. Brumar, Timișoara, 2012
48. Rasmussen, Steen Eiler, *Experiencing Architecture*, The MIT Press, Cambridge, 1962
49. Săcară, Nicolae, *Valori ale arhitecturii populare românești*, ed. Facla, Timișoara, 1987
50. Stahl, H. H., *Cultura satelor. Cum trebuie înțeleasă*, ed. Revistei „Satul și școala”, Cluj Napoca, 1934

51. Stahl, H. H., Cernea, M., Chepes, Gh. Et. al., *Două sate*, ed. Politică, București, 1970
52. Stoica, Georgeta, *Arhitectura interiorului locuinței țărănești*, Muzeul din Rm Valcea, 1974
53. Tanizaki, Junichiro, *In praise of shadows*, Vintage books London, 2001
54. Tzonis, Alexander; Lefaivre, Liane, *Critical Regionalism. Architecture and Identity in a Globalized World*, Prestel.
55. Van Eyck, A., *The Child, the City, and the Artist*, Sun Publishers, Amsterdam, 1962
56. Venturi, Robert, Scott Brown, Denise, Izenour, Steven, *Learning from Las Vegas: the forgotten symbolism of architectural form*, The MIT Press, Cambridge, 1977
57. Von Meiss, Pierre, *De la formă la loc + Tectonica. O introducere în studiul arhitecturii*, ed. Capitel Avangarde, București, 2014
58. Vultur, Smaranda, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Polirom, Iași, 2018

Studii

1. Memoria satului românesc I, *Studii de etnografie, etnologie, artă populară*, Anuarul muzeului satului bănățean, Timișoara, 1997
2. Ghidurile de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural – Județul Timiș, Județul Hunedoara, Județul Caraș-Severin, OAR
3. Direcția pentru cultură, culte și patrimoniul cultural național a județului Timiș, Patrimonium Banaticum I/2002, editura ArtPress, Timișoara, 2002
4. For us, Manifestul studenților de la arhitectură, Witwatersrand, 1962 – extras articol *Beyond visibility*, Aldo van Eyck
5. Hedeșan, O., Percec, D., Popa, C.-E., *Ethnographic studies in the Banat multicultural rural communities. A digital approach*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2014

Lucrări de doctorat

1. Voinea, Alina Elena, *Valori identitare transmisibile în arhitectura rurală săsească din Transilvania*, Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, 2020;
2. Negrișanu, Daniela, *Locuirea ca introiecție a familiei*, editura Politehnica, Universitatea Politehnica UniTimișoara, 2017

Web

1. <https://observablehq.com/>
2. <https://dokumen.tips/documents/kenneth-frampton-towards-a-critical-regionalism-six-points-for-an-architecture.html?page=1>
3. <https://stiri24plus.ro/satul-din-banat-in-care-nu-poti-ajunge-o-mina-de-aur-pentru-iubitorii-de-natura-locul-nasterii-unui-cosmonaut>
4. <https://istoriabanatului.wordpress.com/category/satul-banatean/>
5. <https://prinbanat.ro>
6. <http://imageromania.ro/>
7. <https://camineinmiscare.ro/povestea-doamnei-dobos-din-sarlota/>
8. <https://camineinmiscare.ro/comlosu-mare/>
9. https://issuu.com/loredanagaita/docs/brosura_casa_ca_proces_issu?fbclid=IwAR2JUUnEtZIUyQYhO8ov-Es7DFYUqTe6ycmA1mSVFhb4ikvZnU9ICVBbBAGIZk
10. <http://www.cooperativag.ro/>

11. <http://sas.unibuc.ro/sociolbuc> - Școala Sociologică de la București, lucrări disponibile online
12. <http://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.3-4-2002/IOANA%20%20PETRE%20art11.pdf> Petre, Ioana, Un posibil portret socio-moral al tineretului rural
13. <https://prinbanat.ro/lindenfeld-satul-parasit/>
14. <https://istoriabanatului.wordpress.com/tag/valiug/>
15. <http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/V%C4%83liug>
16. https://www.youtube.com/watch?v=H3D7EIPUKK4&ab_channel=TVRTimi%C5%9Foara
17. <https://www.pressalert.ro/2021/06/publa-hromadka-si-povestile-sale-despre-primul-club-de-jazz-din-romania-si-nasterea-festivalului-de-la-garana/>
18. <https://observablehq.com/@d3/gallery>
19. <http://www.artefacts.co.za/main/Buildings/articles.php?artid=1863>
20. <https://www.princeton.edu/~fraassen/BvF%20-%20IPTS.pdf>
21. <https://plato.stanford.edu/entries/kant-spacetime/>
22. https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137342683_5?noAccess=true
23. <http://mimesisinternational.com/on-the-philosophy-of-space/>
24. https://www.researchgate.net/publication/321155578_Space_The_undefinable_space_of_architecture
25. <https://researcharchive.vuw.ac.nz/xmlui/handle/10063/1584>
26. https://www.academia.edu/36954117/IMMANUEL_KANT_CRITICA_RA%C5%A2IUNII_PURE
27. https://badische-heimat.de/wp-content/uploads/2019/08/1960_3_schwarzwaldhaus.pdf
28. <https://www.princeton.edu/~fraassen/BvF%20-%20IPTS.pdf>
29. https://ocr.lib.ncsu.edu/ocr/ua/ua110_200-002-bx0015-009-v14n5/ua110_200-002-bx0015-009-v14n5.pdf

Documentare

1. *Flavours of Romania*, Charlie Ottley, NETFLIX
2. *Mândrie și beton* - <https://mandriesibeton.ro>, Petruț Călinescu, Ioana Hodoiu, Ciprian Ciocan, Alex Șerban, Electric Brother

Jurnale

1. Rapoport, Amos, *A framework for studying vernacular design*, Journal of Architecture and Planning Research, vol.16, nr.1, pp.52-64 (https://www.jstor.org/stable/43030481?seq=1#metadata_info_tab_contents)

Reviste

1. Zeppelin #162 *Arhitectura.Oras.Societate*, vara 2021 – La țară/In the country

Anexa 1. Chestionarul

Rolul chestionarului este de a completa imaginea deja experimentată și internalizată a locului, prin prisma viziunii unor oameni noi, care s-au *mutat*, temporar sau permanent în cele trei localități în discuție. Aceștia au rezonat cu locul și au definit un concept clar, precum și o rețea locală, la care oamenii din zonă se mândresc că aderă. Prin răspunsul la acest chestionar, primim accesul la un exemplu despre ce înseamnă pasiunea pentru loc și experiența totală a acestuia, precum și la deschiderea repondenților de a împărtăși acest sentiment.

Varianta 1, succintă

Nume:

Casa: *(renovată/construită de la 0; scop personal/turistic)*

Profesia:

Locuire: *(temporar/permanent)*

În ce an ați achiziționat o casă/un teren în zonă?

De ce ați ales aceasta zonă? Care e povestea dv. cu zona?

Locuiți aici permanent sau temporar?

Ce e diferit acum că locuiți aici?

Cum vedeți dinamica comunității? Cum ați fost perceput de comunitatea locală? Cine alcătuiește comunitatea locală astăzi?

În ce constă valoarea zonei? Care sunt aspectele care dau valoare acestui loc?

De ce credeți că pemii au renunțat la valorile lor, iar zona este acum căutată din nou? (de orășeni, oameni cu o anumită condiție socială, cultură, anumite nevoi selecte etc.) – valoarea este acum dată din exterior, dar se prefigurează și o rețea a valorii din interior.

Cum vedeți evoluția mediului construit în zonă?

Ce modificări ați adus casei? Care a fost procesul? sau Care a fost conceptul, procesul locuinței nou construite? (intervenții punctuale/totale, enumerate, ce ați păstrat și ce ați adăugat, nevoi, dorințe etc.)

Cam v-ați inserat în fondul construit/cum ați gestionat relația cu mediul construit existent?

Cum vedeți viitorul acestei zone? (previziune de viitor)

Ce ați vrea să rămână neschimbat și ce credeți că ar putea fi îmbunătățit în zonă?

Varianta 2, extinsă

Care este profesia voastră?

Care e povestea voastră cu Gărâna? Prima impresie a locului?

Ce e diferit acum că locuiți aici?

Ce ați vrea să schimbați/îmbunătățiți în zonă?

Considerați că zona are o atmosferă particulară? Dacă da, care? Ce e specific locului?
Care e diferența dintre Văliug, Gărâna și Brebu Nou în percepția voastră?
Care e particularitatea fiecăruia?
Care e motivul achiziționării unei proprietăți și de ce ați ales acest loc?
Ce e Gărâna astăzi și ce poate deveni în viitor?
Este Gărâna un loc cu valoare? Ce e valoros în zonă și cum influențează valoarea locului? Care sunt aspectele care dau valoare unui loc?
Cum se poate face transferul de valoare către omul de rând, străin sau nu locului?
Cum se poate ajunge la un numitor comun în ceea ce privește valoarea în mentalitatea unei colectivități? (mediul construit și nu numai)
Care a fost tema proiectului? (aspectul pe care ați mizat cel mai intens). Care sunt reperele care au determinat proiectul și imaginea lui materializată/construită de azi?
Cine a imaginat și gestionat proiectul?
Care e relația proiectului cu mediul înconjurător - construit și natural?
Cum ați inserat o funcțiune publică în contextul locuirii satului și cum gestionați raportul public-privat?
Ce ați păstrat, ce ați modificat din existent?
Cum contribuie locul vostru la valoarea locului?
Ce ați realizat și ce ați mai vrea să realizați?
Ce ați face diferit?
Atmosferă vs pragmatism - cum ați gestionat acest duo?
Cât ați investit? (dacă se poate menționa)
Cum vedeți restul funcțiunilor similare din zonă?
Cum a fost perceput demersul vostru de către comunitatea locală? Cum vă percepeți voi în raport cu comunitatea locală?

Anexa 2. Răspunsuri și povești locale

1. S.B./Brebu Nou/Timișoara/1990/2890mp/locuire temporară – casă de vacanță

Informații generale despre zonă

Satul Gărâna este definit de o singură stradă de coastă, cu o ramură ce se bifurcă la răscruce și o ramură care se bifurcă mai sus, ce acomodează loturi cu case noi. Gărâna și Brebu aveau intrarea direct, acum e realizată o curbă pentru mașini în ambele cazuri. Localnicii, bătrânii mergeau pe jos tot culoarul Timiș-Cerna.

Brebu (Weidenthal = valea sălciilor) prezintă un plan de planșetă fără relație cu terenul, forma dintr-o rețea veche și linii care radiază spre exterior.

„Groapa de la biserică” denumea un loc înalt, care, pentru a fi atins, presupunea o coborâre; carele puteau trece fără probleme, dar mașinile se împotmoleau, astfel că fundul gropii a fost ridicat cu 2m.

În Brebu exista *Feuerwehr*, școală, pe când Gărâna era mai montană, avea tabăra, era mai aproape de Semenic, era percepută mai turistic per total. Văliugul nu face parte din aceeași cultură.

Loturile sunt de aproximativ 3000mp în sat și mai au pământ și în exteriorul satului. (ex: lanuri de secară în deal față de Brebu). În anii 1990 pământul nu avea valoare – la Gărâna întâi nu erau case de vânzare, avea infrastructură turistică (tabără de elevi sub Semenic).

Pemii vorbeau limba germană, se căsătoreau între ei și erau puțin voritori să intre în contact cu alte nații (furturi la început). Aceștia trăiau cu foarte puțini bani, la pădure. Nemții nu prea aveau bancă în fața casei, erau mai retrași și considerau că „*nu se întâmplă nimic pe stradă*”. Pemii cultivau cartofi, morcovi, albituri, dar aveau și plantații de diverse soiuri de meri, peri, cireși. Recoltele le duceau în vale, la Sadova de exemplu, de unde luau făină. Pemii nu mai au nimic în comun cu Boemia din care au plecat, ei se simțeau germani.

În 1990, brebanii au plecat în masă, au plecat ca turma și și-au vândut casele pe nimic – în iunie dacă mai erau 2-3 familii. La Gărâna au rămas mai mult timp. La momentul achiziționării casei, multe proprietăți nu aveau acte, nu aveau făcute succesiuni. Se înțelegeau însă între ei, moștenirile se făceau prin vorbă, marcate pe pământ.

În ceea ce privește **casele**, cele perpendiculare pe stradă au avut întâi o prispă deschisă, care mai apoi a fost închisă și a acomodat baia în capăt.

Pentru că fronturile erau continue, singura posibilitate de a accesa pășunea era prin casă, astfel că treceau cu carele prin casă, prin „*intrarea de vite*”. Grajdurile erau din cărămidă, de mari dimensiuni, iar lemnele, paiele din deal și fânul erau depozitate în hambar. Fiecare gospodărie pemească avea fântână, poziționată fie în fața casei, fie pe intrarea uscată, fie adosată casei, în curte. Nu existau garduri, astfel că circulația cu carele între terenuri se realiza pe curbele de nivel. Există o tendință de a trata diferit fațadele, realizate în principal doar din alb și verde la ferestre, dungi verzi. Fațadele laterale și posterioare erau netencuite. Cărămida coaptă, utilizată la construcția casei era locală, dar nu foarte rezistentă – se mănâncă datorită

compoziției. Fundațiile erau realizate din piatră, cu liant de pământ. Casele perpendiculare pe stradă aveau un sistem interesant de planșeu peste camere, cu scânduri țesute ca și cărămida, însă aveau pierderi mari de căldură. Casele mai noi aveau planșeu tipic, alcătuit din grinzi, podine și trestie, deci cu un strat de aer ca izolație. Casele nu aveau streășină, din cauza cantităților mari de zăpadă, care o deforma. În camere există o gaură care comunică cu podul, care asigură ventilația la nivelul casei.

Casa mea este foarte sus în deal, iar cele noi, de mai sus, nu au nimic de-a face cu zona. Fiecare este realizată în stilul propriu. Eu urcam o dată la două săptămâni sau o dată pe săptămână pe perioada lucrărilor, dar și pentru a întreține casa.

În ceea ce privește **materialele** de construcție, pemii aduceau lemn din pădure, cu tot cu carii. Sub casă exista umplutură, iar dușumelele erau lăsate crude, nevopsite, pentru că lemnul putrezea din cauza apei subterane și a aerului foarte umed din zonă. Țigla era de fabrică, iar cea de pe grajd era superioară celei de pe casă, de unde rezultă importanța acestuia în dinamica gospodăriei.

De ce ați ales această zonă? Care e povestea dv. cu zona?

Întâmplător, dar și financiar. Un prieten avea casă la Gărâna, mi-a plăcut situația lui: mergea la Gărâna de ani de zile, rudele aveau casă acolo etc. În căutarea unei case, am mers întâi la Gărâna, unde am stat 1-2 săptămâni. A avea o astfel de casă presupune muncă multă, îmbunătățiri constante. Acest loc de vacanță a fost fundalul copilăriei copiilor, care au învățat să schieze în grădină.

De ce credeți că pemii au renunțat la valorile lor, iar zona este acum căutată din nou?

Brebanii s-au aciuat în masă la Traunstein (TS pe mașini).

O casă la Brebu a avut în medie patru proprietari, există doar două case pe stradă cu proprietar unic din 1990. Acum, prețul este de 10...13euro/mp în sat și 13euro/mp înafara satului. Dacă mai demult nu conta terenul, doar casa, acum contează numai terenul – cei ce vor să cumpere case aici caută terenuri mici și case mari, nu vor să dea banii pe ceva ce necesită îngrijire.

Ce modificări ați adus casei? Care a fost procesul?

Coborârea la beci, cu boltă, a acomodat o baie. Partea de deasupra beciului din șură a fost dărâmată și a fost amenajată o terasă pe acel loc. Depozitul de lemne a fost dărâmat, iar în locul lui a fost reconstruit un acoperiș care să acomodeze un loc de foc cu masă și bănci. Au fost astfel definite două terase, una înșorită și una acoperită cu lespezi și pământ. Acum lemnul este depozitat sub acoperișul accesului în grajd.

Panta accesului uscat a fost umplută, astfel că apar trepte către curte. Datorită necesității acesului cu lemne cu roaba, a fost mărit terenul în partea dreaptă, prin negociere cu vecinul.

În principal, transformările au fost minore, pentru că nu era nevoie de spațiu în plus.

Cum vedeți evoluția mediului construit în zonă?

Unitatea cred că a fost dată de caracterul închis al societății – autosuficientă, cu minime contacte cu exteriorul („atenție că vin românii și te fură”). Nici când își închiriau proprietățile, nu te luau fără recomandare.

În Brebu au apărut transformări mai variate: culori, obloane albastre față de duo-ul alb-verde original, pe când Gărâna a rămas mai tradiționalistă.

Cum vedeți viitorul acestei zone? (*previziune de viitor*)

Schimbări foarte dese de proprietari: entuziasmul achiziționării unei case de vacanță este umbrit de limitările ce vin cu acest demers – necesitatea alegerii între Brebu și alte destinații de vacanță de exemplu.

2. M.C., N.C./Brebou Nou/Timișoara/1976/1726mp/locuire temporară – casă de vacanță

Întâi, armata le-a construit cabane rudimentare și i-a selectat, să fie din toate meseriile, variați. Prima dată, vatra satului era sus în sat, unde acum e o livadă. După câteva ierni foarte grele, au plecat, jumătate la Văliug și jumătate la Sadova, iar după câțiva ani o parte din ei s-au întors.

De regulă, **casele** erau construite una lângă alta, să țină la frig. Casa noastră a fost cel mai probabil o plombă, nu a avut șopru. Posibil să fi fost un atelier, e diferită atât ca poziție, cât și ca împărțire interioară. Am cumpărat casa în 1976, direct de la nemți. Acum, majoritatea caselor sunt de vacanță, iar proprietarii aduc din Germania tot felul de obiecte: centrală, cositoare, ATV, obiecte decorative (cocoși) etc. Numerotarea caselor începe de jos din râpă și merge doar pe o parte, nu sunt conectate pe vizavi casele.

Nemții au plecat în turmă, se nășteau cu gândul să plece. Majoritatea au vândut după 1989, o parte au păstrat și casa de aici. Au mers în zonă similară ca altitudine, se întorc de Sfânta Maria (15 august). Cine mai revine îngrijește pe toată lumea de la cimitir, copiii lor nu mai sunt curioși să revină. Dacă înainte Reșița era singurul loc unde ajungeau, acum au ieșit din cutie, văd cum e dincolo, aduc influențe, bune și în mentalitate. Au o grijă foarte mare față de mediu, colectează etc.

Paturile specifice sunt mai mari ca suprafață și sunt ridicate din considerente de căldură.

De ce ați ales această zonă?

Nu e șes, e aer curat, pentru ieșiri cu prietenii, drumetjii.

În ce constă valoarea zonei?

E o zonă în expansiune, în plină dezvoltare. Natura, condiții bune, escapadă din oraș, mișcare, sport.

Cum vedeți viitorul acestei zone?

O să se construiască tot mai mult, construcții pentru afaceri, pensiuni mici etc.

Ce ați vrea să rămână neschimbat și ce credeți că ar putea și îmbunătățit în zonă?

Am vrea dacă se poate să nu se dezvolte deloc, să fie drumul bun și fiecare cu treaba lui. Să nu se construiască aiurea, să respecte o linie și să fie ținută în frâu imaginea satului. Să nu mai tragă apa din lac pentru electricitate. Să facă drumul și să dea drumul la schi.

3. H.C./Gărăna/Timișoara/1991/locuire permanentă și temporară

Nume: H., dar casa e locuită de mama mea
 Casa: renovată, casă de vacanță
 Profesia: inginer în calculatoare, la fel și mama mea
 Locuire: mixtă, temporară și permanentă

În ce an ați achiziționat o casă/teren în zonă? 1991

De ce ați ales această zonă? Care e povestea dv. cu zona?

Enumăr câteva fapte: tatăl meu mergea în zonă când era copil (anii 1950), împreună cu bunicii mei. Stăteau în gazdă la o familie de pemi pentru câteva zile. Mama mea mergea des la cabana sportivilor unde se țineau tabere școlare (anii 1960-1970). Punctul 1 a fost repetat în anii 80, dar de data asta era vorba de părinții mei cu mine și ai mei frați. Stăteam în gazdă la diferite persoane cu care deja aveam o relație personală bine stabilită.

După Revoluție, lumea a început să vândă casele și să se mute în Germania. Multe cunoștiințe din Timișoara au început să cumpere case.

În 1991 am cumpărat casa. Zona începe să devină un loc de retragere pentru foarte mulți timișoreni (în weekend-uri și pe timp de vară). Până și un vecin de bloc (arhitect) a cumpărat o casă și am devenit vecini și acolo.

Locuiți aici permanent sau temporar?

Până în 2020 – vara permanent, în rest temporar; după 2020 – permanent.

Ce e diferit acum că locuiți aici?

Eu nu pot răspunde la întrebarea asta că nu locuiesc acolo. Dar e vorba de mult mai multă liniște față de Timișoara și cu siguranță alt ambient (mai ales în timpul verii, când sunt temperaturi ridicate).

Cum vedeți dinamica comunității? Cum ați fost perceput de comunitatea locală? Cine alcătuiește comunitatea locală astăzi?

Satul e pustiu începând din septembrie până în iunie. Eventual doar sâmbăta și duminica vezi mai multe mașini pe stradă și oameni care se plimbă. Comunitatea locală e foarte subțire și formată din pemi care nu și-au părăsit niciodată casele sau au revenit din Germania (relativ puțini și în vârstă), timișoreni și reșițeni care aleg să locuiască acolo mare parte din an.

În ce constă valoarea zonei? Care sunt aspectele care dau valoare acestui loc?

Relieful (Semenic, Lacul 3 Ape) și altitudinea (900-1000m). Din păcate, comunitatea pemă a devenit prea mică și nu poți spune că există tradiții și obiceiuri. Au loc două evenimente pe an (Sfânta Maria și kirchweih în octombrie), unde îți poți face o idee cum arăta satul în urmă cu 20-30 ani.

De ce credeți că pemii au renunțat la valorile lor, iar zona este acum căutată din nou?

Dimpotrivă, nu cred că au renunțat la valorile lor. Mulți dintre ei nu și-au vândut casele și revin în august sau octombrie.

Cum vedeți evoluția mediului construit în zonă?

Nu se respectă nici o regulă de urbanism, nici în vatra satului și nici în împrejurimi (așa numita Poiana Lupului). Poți face orice modificare vrei (construcție nouă fără autorizație, fațadă vopsită în culori țipătoare, terasă în fața casei pe domeniul public) și nimeni nu își pune problema în ce fel se afectează zona.

Ce modificări ai adus casei? Care a fost procesul?

Prima modificare a fost execuția unui grup sanitar în locul unui șpais. Au urmat apoi renovări în restul casei - refăcuți pereții, schimbarea dușumelii, sobe noi din teracotă, restaurarea grinzilor și a tavanului din lemn. Grajdul a fost transformat în cameră de zi, cu șemineu central, pardoseală și pereți din piatră, grinzi și tavan din lemn, după planul unui renumit arhitect. Același proces l-a suferit și pivnița. Curtea a fost modificată după planurile aceluiași arhitect. S-a construit un gard din piatră și un cuptor pentru pâine.

Șopruul a fost și încă este folosit pentru depozitare, inclusiv lemne de foc. În spatele șopruului am construit o grădină terasată și o terasă din lemn. Terenul se întinde pentru câteva sute de metri în vale.

Am realizat două mansarde din lemn, una în podul casei vechi și una în podul de deasupra fostului grajd, care se pot folosi doar câteva luni pe an pentru că nu au încălzire.

Fațada casei a fost modificată să arate precum fațada unei case din Alsace, Franța, într-o combinație alb-marou - pereți albi, lemn marou.

Conceptul? Zero modificări structurale, cât mai puține construcții noi (gard de piatră, cuptor, terase), mobilier făcut on site și re folosirea a ceea ce deja exista. O parte din mobila veche a rămas în camere până în urmă cu 10 ani, când am înlocuit-o.

Cum v-ați inserat în fondul construit/cum ați gestionat relația cu mediul construit existent?

Nu am făcut modificări la casă sau la teren care să altereze mediul construit. Singura modificare importantă e fațada și pare că încă se integrează bine după 25 ani.

Cum vedeți viitorul acestei zone?

Nu prevăd mari schimbări în următorii 10 ani. Zona este căutată de turiști doar pe timpul verii și în puține weekenduri în restul anului. În ultimii ani zona a devenit mai agitată datorită unei mici pârtii de schi cu teleschi (pe timp de iarnă) și a unui parc de aventură (pe timp de vară). Atâta timp cât zona Semenicului nu devine mai accesibilă și mai interesantă pe timp de iarnă (mai ales) și vară, nu văd cum Gărâna se poate dezvolta mai mult.

Ce ați vrea să rămână neschimbat și ce credeți că ar putea fi îmbunătățit în zonă?

Vreau casele să rămână neschimbate cât de mult se poate. Vreau cât mai puține intervenții în vatra satului. Vreau regulament pentru fațade pentru a nu se pierde specificul satului. Utilitățile sunt o mare problemă în zonă. Rețeaua de apă e problematică, nu există canalizare, se întrerupe des curentul. O îmbunătățire pe partea asta ar aduce mai multă dezvoltare și mai mulți localnici.

4. R.G./Gărâna/București/2015/locuire permanentă și temporară

Nume: G.R.T.
 Casa: Gărâna, renovată, scop personal
 Profesia: medic veterinar
 Locuire: temporară

În ce an ați achiziționat o casă/teren în zonă? 2015

De ce ați ales această zonă? Care e povestea dv. cu zona?

Unii membrii de familie locuiesc în Reșița și au casă de vacanță în Gărâna.

Locuiți aici permanent sau temporar?

Temporar

Ce e diferit acum că locuiți aici?

Alte prioritati față de locuirea la oraș/bloc; apropierea de natură și observarea ei fără grabă, cu bucurie și uimire; lipsa agitației orașului și odihna mentalului.

Cum vedeți dinamica comunității?

Dinamica comunității se desfășoară pe 2 paliere: primul, al celor care s-au născut aici și continuă să trăiască precum înaintașii lor, păstrând obiceiurile, tradițiile și ritmul zilnic moștenit, iar cel de-al doilea palier, al celor care au cumpărat case în scop turistic: case de vacanță și pensiuni.

Cum ați fost perceput de comunitatea locală?

Adaptându-se la transformările Gărânei, prin venirea unui nou tip de locuitori, cu un scop total diferit față de cel inițial și amploarea pe care o ia caracterul turistic, comunitatea a acceptat venirea și stabilirea acestora din urmă și i-a integrat în mod firesc. Cele două categorii își urmează separat și în paralel obiceiurile/tradițiile și viața, conform cu necesitățile lor.

Cine alcătuiește comunitatea locală astăzi?

Majoritatea comunității este formată din locuitori cu caracter temporar; o parte sunt urmașii celor care au trăit aici, dar care locuiesc acum în Germania și se întorc la casele părintești pe timpul verii. Cealaltă parte o reprezintă locuitori din alte orașe, care au cumpărat case și vin în vacanțe sau weekend.

De ce credeți ca pemii au renunțat la valorile lor, iar zona este acum căutată din nou?

Valoarea este reprezentată de tipologia locuirii; casele și instituțiile publice (biserică, primărie, școală) înșirate de-a lungul drumului principal. Arhitectura caselor presupune desfășurarea vieții departe de privirea publică. Fațadele dinspre stradă sunt masive, cu deschideri mici și cu acces pentru atelaje. Spațiile casei și anexele se desfășoară și se deschid către curțile interioare.

Pemii nu au renunțat la valorile lor, însă scăderea numărului lor (mulți s-au stins, alții trăiesc înafara granițelor țării sau în orașe mai mari) a făcut ca multe locuințe să fie scoase la vânzare.

Natura și peisajele sunt foarte frumoase. Organizarea de festivaluri și alte evenimente culturale au făcut ca Gărâna să fie din ce în ce mai cunoscută.

Cum vedeți evoluția mediului construit în zonă?

Se remarcă o creștere a numărului de construcții noi, cu arhitectură ușor diferită de tipologia satului original.

Ce modificări ați adus casei? Care a fost procesul?

S-a izolat casa cu termosistem, păstrându-se în totalitate fațada, atât ca relație plin-gol cât și ca finisaje și culori.

Cum v-ați inserat în fondul construit/cum ați gestionat relația cu mediul construit existent?

Nu am modificat nimic din conceptul original de locuire, singurele intervenții fiind cele de întreținere a spațiului verde.

Cum vedeți viitorul acestei zone?

Diluarea substanței originale, prin dispariția băștinașilor și a tradițiilor lor și înlocuirea cu „omul modern”.

Ce ați vrea să rămână neschimbat și ce credeți că ar putea fi îmbunătățit în zonă?

Obligarea autorităților să asigure continuitatea și păstrarea caracteristicilor locului, fără a face compromisuri în favoarea unor persoane sau afaceri aducătoare de profit personal. Rigoare și control în dezvoltarea urbană.

5. P.B./Gărâna/Timișoara/2002/pensiune (Sus în sat)

Nume: P.B

Casa: Gărâna, parțial demolată, construire pensiune

Profesia: arhitect

Locuire: temporară

În ce an ați achiziționat o casă/teren în zonă? 2002

De ce ați ales această zonă? Care e povestea dv. cu zona?

Tatăl meu și-a dorit foarte mult o casă în zonă. Fiind șvab din Teremia Mare, obiectivul de vacanță era Gărâna – stăteam la o familie o lună, timp în care se legau prietenii. Încă din copilărie, familia mea a fost legată de Gărâna și prin diverse activități organizate prin Forumul German.

Locuiți aici permanent sau temporar?

Ideea principală a fost să păstrăm o parte a casei vechi pentru a acomoda familia sau angajații care doresc să rămână aici, însă nu a funcționat cum ne-am imaginat. În 2015 casa și-a schimbat proprietarii.

Ce modificări ați adus casei? Care a fost procesul?

Casa existentă era formată din 3 corpuri: unul pentru locuire, unul de acces și o șură, unde era atelierul, aproape lipită de casă. Din acestea, am păstrat partea dreaptă, aferentă zonei de locuire, iar pe locul accesului și al șurii am articulat noul volum. Pe locul șurii este acum volumul de cazare, spre vale.

Motivul principal pentru demolarea unei părți din casa existentă este lipsa fundațiilor – în urma expertizei tehnice, a rezultat că aceasta nu ar putea susține

gabaritul noii funcțiuni. Astfel, corpul păstrat a fost reabilitat, mai mult prin lucrări de întreținere: pereți izolați parțial, desfăcut scânduri tavan, pus dușurile peste podeaua existentă, amenajare baie existentă, vărui tavan lemn, refacerea șarpantei + izolație. Ca și funcțiuni, în zona veche sunt acum două dormitoare, iar în holul care le deservește o chicinetă și o toaletă.

Cum v-ați inserat în fondul construit/cum ați gestionat relația cu mediul construit existent?

Terenul pe care s-a construit pensiunea este compus din două parcele alăturate, una tipică, longitudinală, și una de curbă, de formă triunghiulară rezultată. Dacă pe parcela triunghiulară era o casă existentă, pe cea rectangulară din vecini nu era nici o construcție.

Am încercat pe cât posibil să păstrăm un regim de înălțime conform cu imaginea satului la stradă, iar în spate, spre vale, am desfășurat volumul amplu, necesar acomodării noilor funcțiuni.

În ceea ce privește inserția, am făcut la momentul respectiv un studiu amplu. În anii 80, CJCS făcuse un regulament pe Gărâna, cu scheme clare, funcțiuni, culori (casă albă și soclu gri, accente albastru sau verde, învelitoare tablă fâltuită sau țiglă și tablă la capăt).

Unul din conceptele adității este faptul că te poți învârti dinamic în jurul ei, printr-o serie de calupuri de trepte care urcă și coboară la cote diferite în relație cu clădirea – un labirint în care urci, cobori, ieși. Un alt aspect important a fost construirea unui gard plin din piatră la stradă, pentru a închide frontul și a păstra imaginea specifică satului, pentru a păstra masivitatea specifică locului.

Construcția nouă este pe structură mixtă, cărămidă și stâlpi de beton. Șarpanta este din lemn, iar demisolul are grinzi din beton armat în zona restaurantului, a putea avea deschideri mari, în relație cu peisajul.

Cum vedeți viitorul acestei zone?

Creșterea turistică. Dacă la început oamenii noi erau doar orășeni, percepuți doar ca o sursă de venit (pentru care localnicii făceau diverse treburi cât aceștia lipseau), în timp s-a încheșat o comunitate.

6. A.S. și G.S/Gărâna/Timișoara/2016/restaurant (Kibuț)

Care este profesia voastră?

Gabi: arhitect

Alina: designer de interior cu un master în istoria și teoria artei (în prezent coordonez și departamentul de comunicare-cultură-evenimente-relații cu presa al Primăriei Reșița)

Care e povestea voastră cu Gărâna? Prima impresie a locului?

Venim la Gărâna încă de la începuturile Festivalului de Jazz, pe vremea în care se ținea la Gigi în curte, la Răscruce. Așadar, numai vara. În toamna lui 2015 am făcut o scurtă excursie în zonă, cu un cuplu de prieteni, și am ajuns să înnoptăm în sat, la pensiunea Gotschna. Ne știam cu proprietarii, Lavinia și Mircea Gârdan, de la The Note, River Deck, La Căpițe. Ne-au povestit despre decizia lor de a se muta definitiv la Gărâna și ne-au menționat un loc care era la vremea aceea de închiriat. Este vorba de actualul Kibuț.

În august 2016 am semnat contractul de închiriere cu proprietarul locului și de atunci suntem tot aici, în chirie. Am deschis Kibuț-ul: cu mare finețe, pentru distilarea ideii de kibuț am extras două trăsături mai mult decât seducătoare: "colectiv" și "traie simplu". Departe de orașul cenușiu, de reclame vivide și agresive, de păreri, judecăți și răutăți, până la urmă departe de ispite, cu privirile agățate în brazi ca într-un perpetuum Crăciun, încercăm să rămânem drepecți, să ne bucurăm de frumusețea vieții la țară.

Un creuzet de idei, exact ca fratele Musiu, Kibuț-ul adună oameni fini în jurul șemineului, iarna, ori la umbra deasă a brazilor, în lunile calde. Găzduim expoziții de artă, concerte, o bibliotecă pentru cei care ne calcă pragul și un restaurant. În bucătărie se coc plăcinte și pâini vrednice, după vechi rețete românești, așezate pe foi de varză ori frunze de nuc, în cuptorul cu lemne, cum altfel?!, se pregătesc zacuști, dulceturi, siropuri, murături, rânduie mai apoi, cu grijă, în pivniță, splendide mâncăruri, din amintiri... Practicăm și puțină filosofie, ne dedăm la rafinate încercări gastronomice, invităm artiști să ne gătească dimpreună cu versuri bine ticluite ori povești cu mult humor, ne adunăm să rezistăm...

În perioada 2016 - 2019, având și Musiu la Timișoara, am făcut naveta săptămânal. Ne-a fost din ce în ce mai greu să plecăm spre oraș, să părăsim Gărâna... Într-un final, am hotărât să închidem restaurantul din Timișoara: 29 septembrie 2019. Mie personal mi-a fost atât de greu să mă mai întorc în oraș, încât găseam o mie de motive să rămân aici, preferam să muncesc până la epuizare decât să descind la Timișoara... În 2018 am fost de 4-5 ori, iar în 2019 de 3 ori, întotdeauna cu întoarcere la Gărâna în aceeași zi.

Gărâna te prinde în mreje din prima, cu aspectul tihnit, curat, casele albe cu ancadrame gri/verde/albastru. Însă odată ce ai stat câteva zile bune, apuci să "guști" din toate bunătățile locului. Și multe sunt: aerul curat, tare, apa microbiologic pură de la cele câteva izvoare, plimbările prin păduri, foraging-ul (ciuperci, fructe de pădure, dragavei, măcrișor, muguri de brad și pin, seva de mestecăn, plante aromatice sălbatice, uitate), lacul Trei Ape, Semenice, Vârful Cuca cu panorama-i uluitoare, răcoarea, rândunicile care-și fac cuib în casă, dacă le lași, diminețile petrecute în hamac și-n sunete, triluri de păsări, vântul, umbrele de pe dealuri...parcă în fiecare clipă se dezvăluie altfel peisajul... Odată, acum trei veri, am avut un curcubeu răsturnat, în iarba de la poalele dealului pe care zace tolănită partea dreaptă a satului. Altădată, ascultând Rapsodia Română (musai) dirijată de Sergiu Celibidache, a apărut în grădină o căprioară: a zăbovit tolănită-n iarbă vreo 15 minute bune. La Shostakovich a apărut o vulpe :D Ca să nu mai vorbesc de acea dimineață absolut magică de iunie, în 2018, când părea că soarele e un uriaș reflector, un tun de urmărire, care se plimba cu repeziciune, spălând dealurile...

Ce e diferit acum că locuiți aici?

Totul. Este cea mai bună alegere din viața noastră. În primul și-n primul rând suntem mai "așezați", totul e cu tihnă și cu timp. Pesemne aici avem o măsură mai adevărată a timpului pământean. Trăim cu bucurie, împăcați cu toate. Am (re)învățat măsura bună.

Ce ați vrea să schimbați/îmbunătățiți în zonă?

Hmmm...parcă am vrea să rămână Gărâna cea din povești, așa cum am descris-o mai sus. Sigur, suntem conștienți de rolul turismului, de înnoire etc...dar preferăm idilicul civilizației excesive. Ne bucurăm de o administrație locală foarte în regulă, avem iluminat stradal cu leduri, sosele foarte bune, utilaje de dezzăpezit, reguli, grijă pentru patrimoniul local etc.

Considerați că zona are o atmosferă particulară? Dacă da, care? Ce e specific locului?

Absolut! Festivalul de jazz de la Gărâna a pus satul pe hartă. Și nu este una oarecare, ci e una frecventată de oameni de cultură, în general. Dovadă stă publicul/turiștii care frecventează satul pentru cele 3 festivaluri - jazz, folk și rock – dar și pentru Muzeul pemilor, Art House Gărâna, Tabăra de artă Jecza, La Răscruce – expoziție permanentă de pictură și obiecte tradiționale, Kibuț – expoziții de pictură și sculptură, Casa Gotschna – expoziție permanentă de pictură. Așadar, da, atmosfera este una boemă, artistică, și, mai nou, Gărâna începe să fie privită ca un spot gastronomic local!

Care e diferența dintre Văliug, Gărâna și Brebu Nou în percepția voastră? Care e particularitatea fiecăruia?

Foarte pe scurt, treaba stă cam așa: Văliug – petreceri pe Ponton/vara, ski și petreceri/iarna, Gărâna – jazz, bărboși, boemie, gastronomie, tihnă, Brebu Nou – dormitor.

Interesant va fi un alt loc din zonă, și anume Lacul Secu, unde Primăria Reșița dezvoltă un proiect extraordinar, bazat în mare pe folclor și neo-folclor: La Șură.

Care e motivul achiziționării unei proprietăți și de ce ați ales acest loc?

Între timp am cumpărat și noi o casă în Gărâna, este mai ascunsă, între brazi, pe malul unui pârâu. Exact cum ne-am dorit: retrasă. Am ales Gărâna pentru poezia locului, pentru poetica spațiului, pentru aerul tare și bun, pentru liniște.

Ce e Gărâna astăzi și ce poate deveni în viitor?

Gărâna este cuprinsă în proiectul mare al Domeniului Schiabil Văliug-Semenic-Gărâna. Evident, zona se va dezvolta puternic, odată cu definitivarea acestuia (proiectul cuprinde, printre altele, un telescaun care va lega satul de restul domeniului), deja sunt semne clare, se construiesc căsuțe pentru turiști, pe dealuri. Ne dorim să vină investitori cu bun simț, să facă locuri frumoase, integrate în peisaj, să deschidă restaurante oneste, cu mâncare din ingrediente locale, rețete vechi, pemești, aduse în contemporan. Oferta actuală de restaurante este insuficientă. La fel și cazarea.

Este Gărâna un loc cu valoare? Ce e valoros în zonă și cum influențează valoarea locului? Care sunt aspectele care dau valoare unui loc?

Bineînțeles. Gărâna este, repet, fieful artistilor de orice fel. Și, în curând, al gastronomiei. Toate acestea pe lângă bogăția naturii din jur, peisajele, lacurile, grija pentru păstrarea patrimoniului local. E foarte interesant cum, fără a avea un regulament foarte strict, totuși, oamenii care au proprietăți aici NU ies din tiparul binecunoscut: casa albă cu ancadramente gri/verde/albastru...Uimitor! Cumva, și turiștii care ne vizitează în fiecare weekend (vara și iarna, în vacanțe, vin și în timpul săptămânii) păstrează satul curat (desigur, există și excepții, mai ales în zonele din afara satului, unde lasă gunoiul, e drept, în pungi, pe marginea drumului sau lângă vatra improvizată în care au făcut foc, în loc să îl ducă acasă sau la tomberoanele mari din sat... În aceste cazuri, noi, puținii localnici, majoritatea timișoreni, ieșim la curățenie). Aspectul îngrijit al satului obligă turiștii la un comportament civilizată. Jazzul este deja o etichetă pentru Gărâna. La fel și expozițiile și evenimentele culturale care au loc aici.

Să menționez aici și prezența Gărânei pe harta Via Transilvanica. Avem și noi o bornă, este chiar în fața Primăriei, am achiziționat-o acum peste un an. La Kibuț găsești stampila VT și o masă caldă și bună, chiar și un loc de dormit, de ești drumeț pe Via Transilvanica.

Cum se poate ajunge la un numitor comun în ceea ce privește valoarea în mentalitatea unei colectivități? (mediul construit și nu numai)

Prin exemplul personal, al nostru, al localnicilor, cu ajutorul unui ghid de bune practici pentru turiști, sub forma panourilor amplasate ici-colo, în sat, chiar și cu amenzi (avem instalate camere în sat). În plus, la inițiativa noastră, vom afișa în fiecare pensiune, restaurant, acest ghid de bune practici, atât în spațiile comune, cât și în camere. Cu perseverență și răbdare...

Care a fost tema proiectului? Care sunt reperele care au determinat proiectul și imaginea lui materializată/construită de azi?

Am gândit Kibuț-ul ca un loc retras, departe de efervescența orașului, a.î. să îți dorești să vii la noi, să stai cu noi la povești, să trăiești o experiență în acei parametri firești, care lipsesc în oraș. Cel mai important aspect a fost bucătăria: fiind pasionată de gătit (nu am școli în acest domeniu) și curioasă din fire (am strâns multe cărți vechi și foarte vechi de bucătărie românească, de la Kogălniceanu și Negruzzi până la Păstorel Teodoreanu, dar și prima carte de bucate din lume, a lui Apicius, precum și Modernist Cuisine, un fel de Biblie în 5 volume uriașe, care îți explică chimic și fizic ce se întâmplă într-o bucătărie), e firesc să fi pus accentul pe mâncare. E și un prilej de bucurie, de împărtășire, de dăruire, de comuniune. Mai ales într-o vreme în care aproapele a devenit departele. Și cărarea spre vecin s-a umplut de buruieni...

Cercetez bucătăria locală, ba chiar și pe cea din județul Caraș Severin (acum lucrez la un Ghid Gastronomic al județului, proiect amplu și îndelung de cercetat), ne aprovizionăm în foarte mare parte de la fermele și grădinile din zonă, ba chiar avem un colaborator care cultivă special pentru noi dovleac Hokkaido, muștar, soiuri vechi de roșii și multe altele. Suntem atenți la ingrediente, la tehnici de gătit (avem cuptor pe lemne dar și aparate moderne, cum ar fi sous-vide ori tot felul de substanțe permise în gastronomia moleculară), atenți la ceea ce se numește plating dar fără a abera spre chestiuni savante și nefirești, preferăm stilul lejer.

Cine a imaginat și gestionat proiectul?

Amândoi, ca o familie ce suntem. Punem mare preț pe familie și considerăm că este o condiție sine-qua-non pentru succes. Nu în sensul că trebuie să faci o afacere în familie. Acesta e doar cazul nostru. Ci, mai ales, să ai liniște acasă, în familie.

Renunțând la oraș, la Musiu, unde am atins cifra de 24 de angajați, aici ne-am restrâns la noi doi: eu gătesc, Gabi servește. Asta în weekend, când avem deschis. Rezervările le facem doar pe facebook, și avem sloturi de la 13, 15, 17 și 19 – sâmbăta, iar duminica de la 13, 15 și 17. Ne alegem, așadar, oaspeții.

În timpul săptămânii cutreierăm pădurile, căutăm producători locali, punem borcane pe iarnă, încercăm, cercetăm... Sau mergem la Reșița – unde eu mă ocup de bunul mers dpdpv cultural al orașului, iar Gabi are proiecte de arhitectură în lucru.

Care e relația proiectului cu mediul înconjurător - construit și natural?

Am ținut să ne raportăm și să respectăm câteva aspecte foarte importante, fără a interveni brutal asupra mediului construit și natural: păstrarea tradițiilor, conservarea in situ, mediu comercial sănătos pentru a susține o piață respectabilă,

politici arhitecturale care să faciliteze o evoluție a peisajului, intervenția modernă la interior, cu păstrarea și restaurarea învelitorii de tablă, a pereților de lemn, piatră.

Cum ați inserat o funcțiune publică în contextul locuirii satului și cum gestionați raportul public-privat?

Kibuț este un loc destul de micuț, ca atare ne permitem să fim selectivi. Avem doar 4 mese iarna, iar vara nu punem mai mult de 8 mese în grădină și 3 în șură, pentru zilele ploioase. Și fiind doar noi doi, senzația de casă, de acasă mai exact, este perfect întregită. Desigur, ajută și amenajarea: un stil lejer, cochet, cu obiecte vechi (și nu în direcția aceea cu coarne de animale, opaițe ori ceramică) dar și noi, scumpe, de design, de exemplu un set de scaune Philippe Starck, lucrări valoroase pe pereți, o bibliotecă generoasă cu cărți de artă, filozofie etc, chiar și un post de radio – radio Kibuț – cu un playlist gândit de noi special pentru acest loc (jazz, nu jazz, trip hop, lăutărești, șansonete franțuzești reinterpretate de Iggy Pop, de exemplu). Ideea a fost de a amplifica senzația de "acasă", de a impune firesc, de la sine, abandonarea "figurilor" la intrarea în Kibuț. Și ne-a ieșit! Mai mult decât atât, oaspeții ne ajută la debarasat, la curățat zăpada ☺

Ce ați păstrat, ce ați modificat din existent?

Așa cum l-am găsit, locul era siluit rău de tot... Am înlăturat toate adăuțiile care urăteau structura, am pus parchet triplu stratificat, am vopsit podelele existente, pereții în antracit pentru un plus de mister și scenografie, am dezvelit grinzile vechi ale casei, pereții de cărămidă. Cu lumini am pus în valoare șura, grădina, brazii. Dintr-o furcă veche, de lemn, am făcut o lampă super mișto.

Cum contribuie locul vostru la valoarea locului?

Cea mai importantă este percepția celor care ne sunt oaspeți: majoritatea vin de la Timișoara, mânăncă la noi, se mai plimbă puțin, și pleacă înapoi. Asta sună a turism gastronomic.

Ce ați realizat și ce ați mai vrea să realizați?

Toate de mai sus și încă multe altele. Plănuim să relocăm Kibuț-ul într-un loc și mai retras, al nostru, nu în chirie, undeva în pădure, cu o amenajare așa cum știm și ne dorim (proprietarul de aici nu despăgubește absolut nicio investiție; iar din 4 mese iarna, ori 8 vara, nu rămân prea mulți bani pentru mari idei, așadar suntem cam limitați deocamdată la mari investiții). Viitorul Kibuț (cât de curând) va fi un hub cultural-gastronomic, integrat în peisaj, fără a-l deranja.

Ce ați face diferit?

Hmmm...nimeni ca și direcții, dar la o scară mai artistică, să o numesc așa, da. Urmează, la noul Kibuț, cel din pădure.

Atmosferă vs pragmatism - cum ați gestionat acest duo?

Din nou, probabil suntem un caz mai atipic. O facem din pasiune în primul rând, așadar primează clar atmosfera, calitatea ingredientelor, vesela, și tot ce punem la dispoziția oaspeților noștri.

Cât ați investit? (dacă se poate menționa)

Pentru că, repet, atmosfera și povestea Kibuț sunt mai importante decât câștigul, și chiar așa ne percepe și lumea din jurul nostru, nu avem o situație, un tabel

cu investițiile făcute. Dar sunt considerabile, cel puțin pentru bugetul nostru. Repet, suntem un loc mic. Dar cu suflet mare.

Cum vedeți restul funcțiunilor similare din zonă?

Foarte posibil ca în cazul nostru să fie ceva diferit: am ajutat cu proiecte de amenajare și sfaturi, fără niciun cost, câteva pensiuni și restaurante din zonă, chiar și cu diferite obiecte/mobilier (din surplusul de la Musiu): Casa Gotschna, Cabana Craiu, La Răscruce, La Șura (Iacul Secu), Gârâna 93. Așteptăm să ne ceară ajutorul și celelalte...Ne dorim real și sincer ca toate locurile din sat, din zonă, să arate într-un mare fel, să facă mâncare corectă, a.î. să ne bucurăm cu toții de turiști așa cum ni-i dorim. E o situație win-win evidentă.

**Cum a fost perceput demersul vostru de către comunitatea locală?
Cum vă percepeți voi în raport cu comunitatea locală?**

Cred că am fost norocoși și de data aceasta. Am fost bine primiți, ne ajutăm între noi. Cum ne percepem noi în raport cu comunitatea locală? Pare că suntem un reper de bun simț. În comportament, în farfurie. Da, sper că nu sună a laudă, cam așa ne percepem. Dar este loc de mai bine, evident.